

52 545

121 / 52 545

EMLÉKKÖNYV

DR. TOKAJI GÉZA
C. EGYETEMI TANÁR

SZÜLETÉSÉNEK 70. ÉVFORDULÓJÁRA

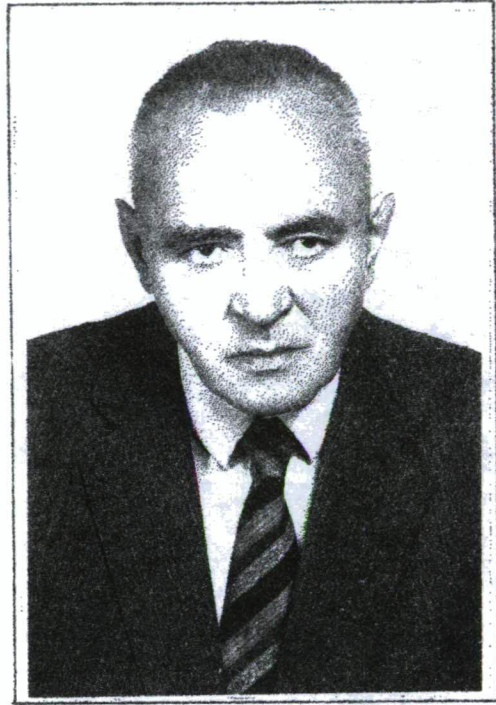

TOKAJI GÉZA EMLÉKKÖNYV

1996 NOV 2

Гокан Геза

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus XLVIII.
Fasciculus 1-20.

EMLÉKKÖNYV

DR. TOKAJI GÉZA

C. EGYETEMI TANÁR

SZÜLETÉSÉNEK 70. ÉVFORDULÓJÁRA

Szeged, 1996.

Edit

Comissio Scientiae Studiorum Facultatis Scientiarum Politicarum et Juridicarum
Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae

JÓZSEF BALÁZS, ELEMÉR BALOGH, LAJOS BESENYEI, OTTÓ CZÚCZ,
MIKLÓS SIPOS, JENŐ KALTENBACH, IMRE MOLNÁR, FERENC NAGY,
KÁROLY NAGY, PÉTER PACZOLAY, BÉLA POKOL, JÓZSEF RUSZOLY,
ISTVÁN SZENTPÉTERI, LAJOS TÓTH, LÁSZLÓ TRÓCSÁNYI

Redigit
KÁROLY TÓTH

Nota
Acta Jur. et Pol. Szeged

Kiadja

a szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos bizottsága

BALÁZS JÓZSEF, BALOGH ELEMÉR, BESENYEI LAJOS, CZÚCZ OTTÓ,
SIPOS MIKÓS, KALTENBACH JENŐ, MOLNÁR IMRE, NAGY FERENC,
NAGY KÁROLY, PACZOLAY PÉTER, POKOL BÉLA, RUSZOLY JÓZSEF,
SZENTPÉTERI ISTVÁN, TÓTH LAJOS, TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ

Szerkeszti
TÓTH KÁROLY

Kiadványunk rövidítése
Acta Jur. et Pol. Szeged

ISSN 0324-6523

ELŐSZÓ

Az Acta Juridica et Politica XLVIII. kötetének megjelentetésével a József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara immár hagyományossá vált jó gyakorlatát folytatja. Azt a törekvést, hogy a Kar érdemesült professzorainak a kollégák, a pályatársak tanulmányok közzétételével fejezzék ki tiszteletüket és megbecsülésüket.

A jelen kiadvány azokat a dolgozatokat, tanulmányokat foglalja egybe, amelyeket a Kar oktatói, az ünnepeelt tanítványai, a társintézmények professzorai és munkatársai készítettek dr. Tokaji Géza c. egyetemi tanár születésének 70. (és oktatói működésének 42.) évfordulója alkalmából. A kötet – az előszót követően – tartalmazza dr. Györgyi Kálmán köszöntőjét is, amit eredetileg dr. Tokaji Géza 1991. évi nyugdíjba vonulása alkalmával írt és a szegedi rendezvényen személyesen is előadott.

Tokaji Géza 1926. március 6-án született Makón. 1945-ben érettségizett, majd egyetemi tanulmányait 1945 őszén kezdte meg Szegeden, ezt követően pedig 1949 óta – 42 éven át – megszakítás nélkül Karunk oktatója. Előbb könyvtárkezelő demonstrátor és gyakornok, 1952-től 1960-ig tanársegéd, 1960–1974 között adjunktus, majd 1974 óta docens a Kar Büntetőjogi és Büntető Eljárásjogi Tanszékén. 1983 és 1987 között tanszékcsoport-vezetőként tevékenykedett. 1976 óta folyamatosan választott tagja volt a Kari Tanácsnak és a Kar Oktatási Bizottságának. 1993 óta c. egyetemi tanár.

Az oktató munkáját illetően 1960 óta ő adta elő a büntetőjog általános részét, előbb egyedül, majd Nagy Ferencsel megosztva. A közelmúltig nagy súlyt helyezett a tudományos diákkori munkára. Közel 20 éven át az általa patronált hallgatók a mindenkori legmagasabb díjazásban részesültek, sőt két dolgozatuk tudományos publikációként nyomtatásban is megjelent.

Tudományos munkásságának színvonalát több tankönyv, jegyzet, illetve könyv jelzi, ez irányú munkássága a hazai és külföldi szakmai körökben is egyaránt elismert. Bár egyéb jellegű munkái is megjelentek, a fő kutatási területe a bűncselekmény tana. Ennek megfelelően fő műve "A bűncselekménytan alapjai a magyar büntetőjogban" c. könyv (Bp., KJK, 1984.), amelyért nívódíjban is részesült. Az egyéb publikációinak egy része külföldön jelent meg, illetőleg nemzetközi konferenciára készült. A nemzetközi tudományos életben való részvételéből különösen kiemelkedik, hogy társszerzője volt a Nemzetközi Büntetőjogi Társaság (AIDP) XIII. Világkongresszusára készült és elismeréssel fogadott nemzeti referátumnak.

1973 óta az állam- és jogtudomány kandidátusa.

Szakmai gyakorlatot az Igazságügyi Minisztériumban folytatott: ismételt bevonták mind a korábbi, mind a hatályos büntető törvénykönyv-kodifikációs munkálataiba.

A bűncselekmény tana, illetve a büntetőjog általános részéről kifejtett egyéb tudományos nézetei ma már a büntetőjog klasszikus részévé váltak. Iskolateremtő elméleti munkássága tanítványaiban él tovább, mind a gyakorlat, mind az elmélet területén.

Kiemelkedő oktatói, tudományos és szakmai munkásságára tekintettel 1970-ben az Oktatásügy Kiváló Dolgozója. 1991-ben pedig a "Pedagógus Szolgálati Emlékérem" kitüntetésben részesült.

Karunk vezetése, valamint Tokaji Géza professzor kollegái, pályatársai, tisztelő tanítványai az ünnepezt tudása és életbölcssége, oktatói és tudományos munkássága nagyrabecsülésének jeléül, örömmel működtek közre a tanulmánykötet kiadásában.

DR. MOLNÁR IMRE

egyetemi tanár
a József Attila Tudományegyetem
Állam- és Jogtudományi Karának
dékánja

KÖSZÖNTŐ

Tokaji Géza tanár úr nyugdíjba vonul.

Egyetemi oktatói és tudományos pályafutása a magyar történelemben egy egész korszakot ível át, jelen lehetett annak kezdeténél és megérhette annak aláverülését és egy új korszak hajnalát. Munkásságának kezdetén deklarálta az 1949. évi alkotmányt, hogy Magyarország: népköztársaság, és 40 évvel később az új korszakot bevezető alkotmánymódosítás óta Magyarország újból köztársaság, független demokratikus jogállam. Az ember nem maga válogatja meg azt a kort, amelyben él, de azt igen, hogy mit tesz és mit nem.

Tokaji tanár úr, távol a büntetőjog politikai alkalmazásának gyakorlásától, ahol a büntetőjoggal könyörtelenül éltek és visszaéltek, a Szegeci Egyetem falai között a büntetőjogra, a büntetőjog tudományára oktatta a joghallgatókat és szakadatlanul munkálkodott egy jobb bűncselekménytan kidolgozásán.

Tudományos munkásságának első időszaka az általa oly nagyra becsült és szeretett Schultheisz Emil professzor mellett töltött esztendőkre esett. Schultheisz 1948-ban írt könyve, "A bűncselekmény tana" fordíthatta érdeklődését - egy egész életre - a büntetőjog dogmatikájának legnagyobb kihívása, a bűncselekménytan felé. Egyszer maga mesélte, Schultheisz professzonnal sétálva szívesen vállalta az advocatus diaboli szerepét, végighallgatva mestere okfejtését, érveivel olykor nézete felülvizsgálatára sarkallta saját tanárát. Ezt a szerepet Schultheisz professzornak az egyetemről való távozása után egyre inkább a saját tudományos felfogása tekintetében gyakorolta. Nem volt saját nézeteinek kérelhetetlenebb bírálója, s mihelyt valamely megoldását már nem tartotta meggyőzőnek, sietett korigálni. Így dogmatikai munkássága nem más, mint a saját elméleti eredményeinek meghaladására való szakadatlan törekvés.

A büntetőjogi dogmatika a tételes jog tudománya, annak rendszerezése, magyarázata. De abban a térségben, ahol hazánk is fekszik, a dogmatika soha nem kötődött egyetlen hatályos törvényhez. Voltak mindig előzményei, beágyazódott a bennünket környező országok tudományába, és voltak a jövőbe mutató törekvései. És persze geográfiailag pontosan megjelölhető orientációi. Az elmúlt század első évtizedeitől az első világháborúig volt csak a hazai tudomány egész Európára nyitott. Reméljük, hogy a most kezdődő korszak, megszabadulva a különböző politikai kényszerektől vagy kötelezően előírt rokonszenvektől, újból bekapcsolja a magyar büntetőjogtudományt természetes közegébe, az európai büntetőjogtudományba.

S hogy ehhez jó esélyeink lehetnek, abban nagy érdemei vannak Tokaji Gézának, aki saját bűncselekménytani felfogását mindig szembesítette a német, az osztrák, az olasz, a csehszlovák, a lengyel, a szovjet irodalomban képviselt álláspontokkal.

Jeschek írja tankönyvében: "Nincs olyan bűncselekménytan, amely több lehetne, mint múlandó tervezet. Ez a megállapítás talán elkedvetlenítő lehet, és eleve

kérdéssé teheti az e körüli tudományos buzgólkodás értelmét és hitelét. De vajon mondhatja-e akármilyen jogi teória kimunkálója azt, hogy az adott tárgyban az az utolsó szó, amit ő mondott ki?"

Tokaji Géza 1984-ben megjelent monográfiája, "A büncselekménytan alapjai a magyar büntetőjogban" és az ennek nyomán oktatási célra átdolgozott és 1987-ben megjelent "A magyar büntetőjog általános része" című egyetemi jegyzet első kötete kitűnő összefoglalója nemcsak a szerző munkásságának, hanem a kortársi magyar büntetőjogdogmatikai irodalom kritikai értékelését is adja számos tekintetben. A monográfia érdekes módon kezdődik. A bevezetés címe: "Fogalommeghatározásunk és annak személyes előzményei". "Alanyi" jellegű vallomások tudományos munkában ritkán fordulnak elő. Ez a 12 oldal leírja azt az utat, amely a fiatal tanársegéd első benyomásaitól elvezetett a tekintélyes büntetőjogtudós mai felfogásáig. E tudományos pálya eredményének nem volna szabad a ma helytállóan tekintett büncselekményfogalmat tekinteni, még akkor sem, ha ez a mai szisztematika magasfokú meggyőző erővel bír is. Ennél sokkal maradandóbb az értéke az eredményhez elvezető okfejtések tisztaságának, a kérlelhetetlen következetességnek, amely sokkal nagyobb elzántsággal keresi a hibát saját korábbi álláspontjában, mint az irodalom egyéb jeles művelőinél.

Az, ami az elmúlt évtizedekben Európát és azon belül mindent két részre szakított, már a múlté. A kötelezően leírt "burzsoá" és "szocialista" büntetőjog és büntetőjogtudomány talán már néhány év múlva nehezen megfejthető talány lesz az új jogásznemzedék számára. De az igazi tudományos érték a később születettek számára is megőrizhető és hozzáférhető lesz.

És jelen van és még sokáig jelen lesz a magyar büntetőjogi gondolkodásban, nemcsak az irodalmi hivatkozásokban, hanem a jogalkalmazás mindennapjaiban is a "szegedi iskola", Tokaji tanár úr írásainak és egyetemi előadásainak a hatása. Ezek az előadások nem a hallgatók dobhártyáját, hanem az értelmét vették célba, és az előadásokon feljegyzett dogmatikai rendszer biztos eligazodást nyújtott a jogalkalmazás legbonyolultabb kérdéseinek megoldásában is. Sokan gyakorló jogásként is őrzik a Tokaji-előadásokon készült jegyzeteket.

Példaadóan gondoskodott Tokaji tanár úr a büntetőjog iránt érdeklődő hallgatók tudományos munkájának segítéséről. Ha a Tudományos Diákköri Konferenciákon konzulensként Tokaji tanár úr neve jelöltetett meg, mindenki tudhatta, érdemes lesz beülni ebbe a szekcióba, mert kiváló dolgozat vitájára kerül sor. A vitaülések után pedig mindig szerét ejtette, hogy a más karról érkező szereplővel személyesen is szót váltson, ha a büntetőjogi diszciplína iránti tehetség jelét látta.

Tudományos közleményeinek a listája nem hosszú. Sokkal többet vívódott az egyes tudományos szakkérdések helyes megoldásán, mint amennyit leírt belőlük. A vele folytatott büntetőjogi diskurzusban egy-egy tanulmányra való gondolattal ajándékozta meg vitapartnerét. De amit kinyomtattak, az az újabb magyar büntetőjogi irodalom gyöngyszemei közé tartozik. Tömör, kristálytisztá logikájú mondatai különös műgonddal kerültek papírra, és az olvasót különleges élménnyel ajándékozzák meg, az együtt gondolkodás, az együtt vívódás élményével.

Tokaji Géza legendásan szerény ember. Ennek csak egy példájával szeretnék előhozakodni. A tudományos irodalomban olyat még nem láttam, hogy valaki monográfiájában egyvalakit ne említsen hivatkozásként egyszer sem, de még az

irodalomjegyzékben se tüntesse fel: önmagát. "A bűncselekménytan alapjai a magyar büntetőjogban" című munkában pedig ez történt.

Ha a nyugdíjba vonulás a katedrától búcsút is jelent, hadd kérjük az Ünnepeletet, hogy a büntetőjogtudomány dolgaitól azért ne forduljon el.

Budapest. 1991 november hó

DR. GYÖRGYI KÁLMÁN

Magyarország földalapja hasznosításának egyes kérdései¹

A mezőgazdaságban a föld korlátozottan rendelkezésre álló, mással alapvetően nem pótolható termelési eszköz. Valamennyi termelési folyamat a földhöz kapcsolódik. A földfelszint ugyanakkor nemcsak a mezőgazdaság hasznosítja, jelentős mértékű és egyre növekvő tendenciájú más nemzetgazdasági ágak, ágazatok és az urbanizáció földterületigénye. Az ipar (feldolgozóipar, építőipar, kitermelőipar), a közlekedés, a szállítás, az urbanizáció, általában a komplex területfejlesztés, egyre nagyobb mértékben tartanak igényt földterületre.

A mezőgazdaság fejlődése szempontjából alapvető jelentőségű a föld nem mezőgazdasági hasznosításának aránya. Egyrészt azért, mert földterületek mezőgazdasági hasznosítás alóli kivonása megváltoztatja a mezőgazdaság alapvető természeti erőforrással való ellátottságát, és így a földek hasznosítási módjára is kihatással van, újraértékeli a mezőgazdasági termelés földszükségletét. Másrészt a gazdasági növekedés komplex jellegéből következően a mezőgazdaság növekedésének is előfeltétele az infrastruktúra, az urbanizáció stb. fejlődése. A különböző földhasznosítási módozatok egymást feltételezve és kiegészítve, komplex rendszerként jelentkeznek. A földterület mezőgazdasági és mezőgazdaságon kívüli hasznosításai általában egymást kizárják, társításukra csak ritkán nyílik lehetőség (pl. park-erdő). A mezőgazdaságon kívüli hasznosítás a mezőgazdaságtól az alapvető, mással nem helyettesíthető termelőeszközt vonja el. A föld a mezőgazdaságban betöltött meghatározó jellegű szerepet a mezőgazdaságon kívül csak a víz-, vad-, és erdőgazdaságban tölt még be.

1. A mezőgazdasági földterület nagysága és tulajdoni szerkezete

A talaj a természeti környezet alapvető része, fontos természeti erőforrás, amelynek legfontosabb tulajdonsága a termékenység. A talaj termékenységen azt a képességet értjük, hogy egyidejűleg képes a növények víz- és tápanyagigényét kielégíteni.² A termőföldnek ez az a sajátossága, amelynek alapján a föld a

¹ A cikk a T13487 sz. OTKA kutatási támogatás segítségével készült.

² A szakirodalomban több földtermékenységi kategóriával találkozhatunk. A föld természetes termékenységén az első ízben művelés alá vett talajok fizikai, kémiai és biológiai tulajdonságainak komplexumát értik. Közgazdasági termékenység a természetes termékenység kihasználását jelenti.

mezőgazdasági termelésnek nemcsak általános munkaeszköze, a munka általános tárgyi feltétele, hanem funkcionáló munkaeszköze is.

A mezőgazdasági földek rendeltetésszerű használata feltételezi, hogy a földhasználók a kezelésükben, használatukban és tulajdonukban lévő földeken a művelési ágak megfelelő termelést folytatnak. Ezt a mindenkor érvényes földtörvényen belüli földvédelmi szabályok kötelezettségként írják elő.

A rendeltetésszerű használattól mindenképpen eltér és komplexebb fogalom a racionális földhasználat. Mennyiségi és minőségi kategória egyidejűleg, és vannak a mezőgazdaságon belüli és kívüli tényezői, összetevői.

A racionális földhasználat kialakítása – tekintve a felhasználók egymással részben ellentétes érdekeit – csakis makroszinten valósítható meg. Feltételezi: a) a kihasználatlanul álló területek mezőgazdasági hasznosításra, vagy más jellegű hasznosításra alkalmassá tételét, a kétféle hasznosítás előnyeinek és hátrányainak a mérlegelését, a megvalósításához szükséges eszközök biztosítását; b) a mezőgazdaságon kívüli racionális igények felmérését, ütemezését, annak a kimunkálását, hogy hosszú távlatban mennyi és milyen területeket, milyen módon van értelme felszabadítani ipari telepítések, erdősítés, környezetvédelem, urbanizáció, infrastruktúra fejlesztésének a céljára.

A racionális földhasználat során megvalósulhat a szétszórtan elhelyezkedő művelési águ területek összevonása, a kedvezőtlen adottságú területeken a termelési szerkezet ésszerűsítése. Biztosítja a kihasználatlanul (parlagon) álló területek mezőgazdasági hasznosítását, a mezőgazdasági termelésből korábban kivont területek ismételt mezőgazdasági termelésre alkalmassá tételét (rekultiváció). A racionális földhasználat közvetve jogi és tulajdonjogi kérdés is, hiszen csak tulajdonosi pozícióból lehet megvalósítani a föld rendeltetésszerű használatának kötelezettségét és a föld védelmét.

A racionális földhasználat szükségszerűen komplex módon kezeli a különféle hasznosítási módozatokat. Feladata, hogy az ipari és az egyéb igények kialakításánál alapvető szempont legyen az, hogy a mezőgazdaság földbázisa, termőterületének nagysága jelentős mértékben meghatározza a mezőgazdasági termelést, hogy a termőföld elvesztése a mezőgazdaságban semmivel sem pótolható.

A mezőgazdasági termelésnek egyre nagyobb igényeket kell kielégíteni; előtérbe kerülnek a minőségi követelmények, az élelmiszerek egyre inkább stratégiai jellegűvé válnak. Hosszabb távon a földhasznosításban az extenzív szemléletnek kell előtérbe kerülnie, azaz arra kell törekedni, hogy termőterületünk csak indokolt esetben és a lehető legminimálisabb mértékben csökkenjen.

A földhasznosítás alapkérdése a termőföldkészlet optimális szinten tartása, mert: a) a termésátlagokat és általában a mezőgazdasági termelést nem lehet biztonsággal előre megtervezni, s így a földalap folyamatos termelése lesz annak kritikus tényezője; b) a termésátlagok nem növelhetők a végtelenségig; c) a termőföld elvesztése semmivel sem pótolható; d) a produktív föld elvonása torzulást okoz a mezőgazdasági termelés kiszolgáló intézmény-rendszerében.

A mezőgazdasági rendeltetésű földek csökkenése különösen az ötvenes évek óta jellemző. Európában (a Szovjetuniót kivéve) 1950 és 1970 között a mezőgazdasági terület 4,3 millió ha-ral csökkent. A mezőgazdasági földterület nagysága jelenleg 563,464 millió ha. Az Európai Gazdasági Közösség 6 alapító tagországában 1950-től

1970-ig 5 százalékkal csökkent a mezőgazdaságilag művelhető földterület, a hatvanas évek végére az évi csökkenés 0,8 százalék körüli értéke jellemző.

Magyarországon a mezőgazdasági művelésű földterület nagysága 1955-ben 7.245.500 ha, 1970-ben 6 875 100 ha, 1978-ban 6.698.000 ha, 1980-ban 6.626.500 ha, 1993-ban 6.129.100 ha. A mezőgazdasági terület évi átlagos csökkenése 1955 és 1977 között 0,3 százalék volt, legjelentősebb mértékben 1962-ben (1,0 százalékkal), a legkisebb mértékben 1964-ben és 1972-ben csökkent (0,1 százalékkal). Összeségében 1978-ban 9,2 százalékkal kevesebb földterületet hasznosíthatott a mezőgazdaság, mint 1955-ben. 1993-ban 14,4 százalékkal kevesebb volt a mezőgazdasági terület, mint 1955-ben.³

A földterület nem mezőgazdasági hasznosítása a mezőgazdasági földterület rovására nőtt és ezzel párhuzamosan megnövekedett az erdőterület is. 1950-ben a földterület 79,4 százaléka mezőgazdasági hasznosítás alatt állt, a művelés alól kivett földterület aránya 7,8 százalék. 1978-ban a rendelkezésre álló földterület 72,0 százaléka mezőgazdasági hasznosítású, a művelés alól kivett földterület aránya pedig 10,7 százalék. 1993-ban a földterület 65,9 százalékát művelik meg mezőgazdaságilag, a művelés alól kivett terület aránya 14,4 százalék. A vizsgált időszakban nőtt az erdőterület is, 1978-ban 35,8 százalékkal nagyobb az erdőterület, mint 1950-ben, arányait tekintve 1978-ban 17,0 százalékos a részesedési aránya az összes földterülethez viszonyítva, míg 1950-ben 12,5 százalékos volt. 1978-ban a mezőgazdasági földterület 678.000 ha-ral kevesebb, az erdőterület 418.000 ha-ral több, és a művelés alól kivett földterület 260.000 ha-ral növekedett⁴ 1950-hez viszonyítva. 1993-ban az összes földterület 14,4 százaléka erdő, összesen 1.763.900 hektár (1. sz. táblázat).

A számok alapján úgy tűnik, levonható az a következtetés, hogy hazánkban a földek mezőgazdasági használatból való kivonása jelentős, a termőföld évi vesztesége számottevő. *Ez azt igazolja, hogy az elmúlt időszakban az ipari és egyéb igények mögé került a termőföld védelmének szempontja.*

A mezőgazdasági művelésű földterület szektorok szerinti megoszlásában is jelentősebb változásokat figyelhetünk meg. 1960-ban az összes földterület 34,0 százaléka állami, 45,2 százaléka szövetkezeti szektor használatában van, 20,8 százalékan pedig a lakosság kiegészítő gazdaságai találhatóak. 1978-ban az állami szektor aránya 30,4 százalék, a szövetkezeti szektor aránya 63,6 százalék, a lakosság kiegészítő gazdaságai pedig 6,0 százalékát foglalják el az összes földterületnek. Magyarországon 1978-ban személyi tulajdonban volt 330.000 ha föld, ezen kívül a termelőszövetkezeti tagok személyi tulajdonában – háztáji földként – mintegy 230.000 ha föld volt. Ez az összes földterület 6 százaléka.⁵

---

³ Forrás: Mezőgazdasági Adattár I. 1978. 102. p.; Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv 1978. 58. p.; Mezőgazdasági élelmiszeripari statisztikai zsebkönyv 1992. Bp. KSH 1994. 12. p.

⁴ Mezőgazdasági statisztikai zsebkönyvek 1969. 28. p., 1979. 56. p.

⁵ Nagy László: A szocialista földhasználat szabályozásának néhány alapkérdése. Közgazdasági Szemle 1979. 11. szám 1332. p.

**Földterület nagysága és a vetésszerkezet
(május 31.)**

1000 ha

	1980.	1990.	1991.	1992.	1993.
Szántó	4734,7	4712,8	4714,2	4706,9	4712,5
Kert	291,4	341,1	341,9	36,3	35,3
Gyümölcsös	138,4	96,1	94,1	94,5	93,0
Szőlő	167,8	138,5	136,4	135,0	131,7
Gyep	1294,2	1185,6	1173,1	1164,0	1156,6
Mezőgazdasági terület	6626,5	6473,1	6459,7	6136,7	6129,1
Erdő	1610,3	1695,4	1701,2	1712,2	1763,9
Nádas	37,7	40,3	40,2	39,9	40,4
Halastó	25,3	26,9	26,4	27,1	27,1
Termőterület	8299,8	8235,7	8227,5	7914,9	7960,5
Művelés alól kivett terület	1003,8	1067,5	1075,7	1386,2	1342,5
Összes földterület	9303,6	9303,2	9303,2	9303,1	9303,0

Százalékos megoszlás

	1980.	1990.	1991.	1992.	1993.
Szántó	50,9	50,7	50,6	50,6	50,7
Kert	3,1	3,7	3,7	0,4	0,4
Gyümölcsös	1,5	1,0	1,0	1,0	1,0
Szőlő	1,8	1,5	1,5	1,5	1,4
Gyep	13,9	12,7	12,6	12,5	12,4
Mezőgazdasági terület	71,2	69,6	69,4	66,0	65,9
Erdő	17,3	18,2	18,3	18,4	19,0
Nádas	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4
Halastó	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3
Termőterület	89,2	88,5	88,4	85,1	85,6
Művelés alól kivett terület	10,8	11,5	11,6	14,9	14,4
Összes földterület	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Mezőgazdasági élelmiszeripari statisztikai zsebkönyv 1992. Bp. KSH 1994. 12. p

Magyarország földterülete 1990. május 31-i földnyilvántartási adatok szerint 9,3 millió hektár. Ebből 2,9 millió hektár (31,6 százalék) az állami, 6,8 millió hektár (60,9 százalék) a szövetkezeti és 0,7 millió hektár (7,5 százalék) a magántulajdon. Az 1995-ig lebonyolított földárverések a föld tulajdoni szerkezetét úgy módosították, hogy

az állami tulajdon	2,6 millió hektár (27,9 százalék),
a szövetkezeti tulajdon	4,1 millió hektár (43,7 százalék),
a magántulajdon	2,3 millió hektár (28,4 százalék).

Várhatóan a földárverések befejezésekor az állami földtulajdon 20 százalék alá csökken, a magántulajdonban levő földek aránya pedig meghaladja a 35 százalékot.

2. sz. táblázat

Az árverések során liciten elnyert területek megoszlása területnagyság szerint

Birtoknagyság kategória	A tulajdonosok százalékos megoszlása	Összes terület	
		hektár	százalék
ha	%		
0 – 1	34,82	34 161	1,8
1 – 5	37,36	287 959	14,8
5 – 10	12,72	283 065	14,6
10 – 30	11,34	606 215	31,2
30 –	3,76	729 600	37,6
Összesen	100,00	1 941 000	100,00

Tehát a földet szerzők 34,8 százaléka (0 – 1 hektárig) az árverezett területnek mindössze 1,8 százalékát szerezte meg. A 30 hektár feletti földterületszerzők (az összes tulajdonos 3,7 százaléka) az összes árverésre bocsátott földterület 37,6 százalékát szerezte meg. Az átlagosan megszerzett földterület nagysága nem éri el a 3000 m²-t.

2. A mezőgazdasági földterület használata

A mezőgazdasági földek használata azt jelenti, hogy a földhasználók a kezelésükben, használatukban és a tulajdonukban lévő földeken a művelési ágak megfelelő termelést folytatni, és a talajt karbantartani, illetve javítani kötelesek. A mezőgazdasági művelésű földterület racionális használata feltételezi a föld használatával, felhasználásával keletkező gazdasági haszon maximalizálását, mint célt, és a cél eléréséhez szükséges eszközöket is magába foglalja.

A földet önmagában sohasem lehet használni, hanem mindig csak más termelési tényezőkkel együttesen, és így hasznossága a különböző termelési tényezők technikai-gazdasági optimum-fokától függ. A föld használatának eredménye valamennyi felhasznált termelési tényező elem használatának eredményével együtt

jelentkezik. A mezőgazdaság produktuma nemcsak a föld használatától, hanem valamennyi termelési tényezőtől, illetve azok arányától függ.

A gazdálkodás racionalitása feltételezi, hogy valamennyi termelési tényező, a mezőgazdasági gazdálkodás esetében a termőföld, a mezőgazdasági munkacsoport és a termelési eszközök egymással olyan arányban állnak, amely maximális eredményt ad. Tehát a termelőerők meghatározott fejlettségi szintjén egyetlen pótlólagos ráfordítást sem lehet alkalmazni anélkül, hogy az ne eredményezne csökkenő hozadékot, degresszív változást az eredménytöbbletben.

A termőterület ésszerű hasznosítása olyan komplex rendszer, amelynek elemei: a) a termőföld csökkenésének lassítása és a csökkenésnek az átlagosnál kedvezőtlenebb termőhelyek felé való terelése; b) a termőhelyi adottságok maximális kihasználása; c) a talajok termőképességének fokozása; d) a racionális cselekvés elvének érvényesítése. Az ésszerűbb hasznosítás alapvető elemei a termőhelyi adottságok jobb kihasználása, a termőföld csökkenésének lassítása, a jó minőségű földek megtartása, védelme.

A termőföld csökkent az elmúlt időszakban és a jövőben is csökkenő tendenciájú lesz. A földhasznosítás elsődleges kérdése az, hogy miként lehet az egyre csökkenő termőterületen maximális termékmennyiséget előállítani, vagyis hogyan növelhetők a hozamok. A racionális földhasznosítás egyik legfontosabb eleme a termőhelyi adottságok maximális kihasználása. A föld munkaerővel, termelőeszközökkel való ellátottsága alapvető fontosságú, becslések szerint a mezőgazdasági termékek hiányát az újabb földterületek fokozatos művelésbe vonása sem enyhíti, mert ezt számtalan körülmény akadályozza. Az eddigi tapasztalatok szerint a hozamok növekedését 60–80 százalékban a ráfordítások emelkedése és a hatékonyság fokozása magyarázta.

Ugyanakkor napjainkban a termőföld csökkenésének lassítása, a jó minőségű földek megtartása, védelme a földhasznosítás alapvető kérdése.

A földhasznosítás szempontjából mind a termőterület nagysága és minősége, mind az egységnyi termőterületre jutó hozamok meghatározó jellegűek. A legutóbbi időszekekre a termőterület csökkenése fokozódott és ez valóban a termőföldbázis stabilizálására helyezi a hangsúlyt. A termőföld csökkenésének a lassítása alapvető feladat, de ez nem zárja ki a hozamok növelésének ugyanolyan fontosságát. *A termőföld csökkenése még gazdasági szempontból is lehet racionális, amennyiben művelésből rosszabb minőségű földeket vonnak ki és azokat pl. erdősítik.* Bár olyan jellegű statisztika nem áll rendelkezésre, amely az erdősített területek földminőségét kvantifikálja, mégis az az előzőekben említett tendencia – hogy hazánkban a mezőgazdasági területek csökkenésével egyidőben az erdőterületek dinamikusan növekedtek – valószínűsíti bizonyos mértékig, hogy a földhasználat racionális irányban változott.

A racionális földhasználat további fontos eleme a meglevő termőföldtartalékunk feltárása, művelésbe állítása. A meglevő földtartalékok termelésbe állítása anyagi erőforrásokat igényel, és ugyanakkor mérlegelni kell a nem gazdasági követelmények teljesülésének kérdését is. Az ilyen területek művelhetővé tételéhez szükséges ráfordítások és a termés-többlet viszonya csak gazdasági szempontból vizsgálja az adott problémakört.

A talajhasznosulás a mezőgazdasági termelési értékkel, valamint a fajlagos hozamokkal jellemezhető. A mezőgazdasági termelés bruttó termelési értéken, halmozatlan termelési értéken és anyagmentes termelési értéken (GDP) fejezhető ki. A bruttó termelési érték növekedése egyenletesebb, csak 1965-ben és 1970-ben volt

visszaesés (1965-ben 5,4 százalékkal, 1970-ben 5,6 százalékkal csökkent az előző évhez képest). A halmozatlan termelési érték 1965-ben, 1968-ban, 1970-ben, 1974-ben és 1975-ben is csökkent az előző évhez képest. A nem egyenletes fejlődésre sem az állóeszköz-ellátottság, sem az élőmunka-ráfordítás, sem a földellátottság nem ad magyarázatot.

A bruttó és a halmozatlan termelési értéknek az átlagtól, illetve a trendtől való eltérései elsősorban a klimatikus tényezők hatását mutatják. Abban az esetben, ha az eltérés csökkenő tendenciájú lenne, ez arra engedne következtetni, hogy az időjárás szerepe a növekedésben valamelyest csökkent.⁶ Sajnos, ez nem érvényesül mezőgazdaságunk növekedési folyamatában; mind a bruttó, mind a halmozatlan termelési érték adatok azt mutatják, hogy a mezőgazdaságban bekövetkezett műszaki fejlődés ellenére a termelési eredmény függése az időjárási viszonyoktól továbbra is jelentős mértékű.

A mezőgazdasági termelésnek a két alapvető ágazatra – növénytermelés és állattenyésztés – történő megoszlása az 1990-es években lényegesebben változott. A növénytermelés bruttó termelési értéke a mezőgazdasági termelésnek 58,4 százaléka 1960-ban, 1977-ben 54,2 százalék, az állattenyésztés termelési értéke 41,6 százalékát illetve 45,8 százalékát adja a mezőgazdasági termelésnek. 1992-ben a bruttó termelési érték 51,6 százaléka származott a növénytermelésből és 48,4 százaléka az állattenyésztésből.⁷

A mezőgazdasági termelés szektorok szerinti megoszlását jelentősebb strukturális módosulás jellemzi: míg 1960-ban a termelőszövetkezetek produktuma az összes mező-gazdasági termelési érték 31,5 százalékát tette ki, addig 1977-ben 48,2 százalékát. A háztáji gazdaságok súlya valamelyest csökkent 1960. és 1980. között (1960-ban 21,3 százalék, 1977-ben 16,7 százalékos a részesedésük), az állami gazdaságok termelési értékének aránya nőtt (1960-ban 11,5 százalék, 1977-ben 14,9 százalék).⁸ 1992-ben a gabonafélék 64,7 százalékát szövetkezetek termelték meg, míg a vállalatok és gazdasági társaságok termelési részaránya 18,2 százalék és az egyéb gazdálkodók termelési részaránya 17,1 százalék volt.⁹

1990-ben a bruttó termelési érték 48,1 százalékát a termelőszövetkezetek, 20,0 százalékát pedig mezőgazdasági vállalatok és gazdasági társaságok termelték meg, az egyéb gazdálkodók termelési részaránya 31,9 százalék.¹⁰

Ha a gazdálkodás eredményességének legfontosabb mutatóit vizsgáljuk, akkor láthatjuk, hogy 1970. és 1977. között a bruttó termelési érték megkétszereződött,¹¹ a nettó termelési érték 41,7 százalékkal nőtt, a nyereség 55,1 százalékkal nőtt az állami és a szövetkezeti szektorban. Az 1990-es években a mezőgazdaság bruttó termelési

---

⁶ Az öntözés, belvízvédelem, fásítás, új típusú növényfajták, műtrágyafelhasználás, ipari takarmányok stb. az időjárás hatását mérséklék. Ennek ellenére azonban az időjárás továbbra is jelentősen befolyásolja a mezőgazdasági termelés alakulását.

⁷ Mezőgazdasági Zsebkönyvek 1960–78 /27. p.; Gazdaságstatisztikai Évkönyv 1992. KSH Bp. 1994. 37. p.

⁸ Gazdaságstatisztikai Évkönyv 1992. KSH Bp. 1994. 37. p.

⁹ Gazdaságstatisztikai Évkönyv 1992. KSH Bp. 1994. 310. p.

¹⁰ Forrás: Az élelmiszergazdaság 1991. első félévi fejlődése. KSH Bp. 1991. szeptember, 16. p.

¹¹ 1977-ben viszonylag kedvező volt az időjárás és ez természetesen a termésátlagokat befolyásolta. Több éves átlagot vizsgálva ez a hatás elsősorban a búza termésátlagait befolyásolja, 1972–77 között legalacsonyabb termésátlaga 31,0 q/ha, legmagasabb pedig 40,5 q/ha.

értéke csökkent, a visszaesés 1992-ben felgyorsult (1991-hez képest 23 százalékkal esett vissza a termelés).

A talajhasznosulás a termésátlagokkal is jellemezhető. 1960. és 1990. között legdinamikusabban a búza termésátlagai nőttek, 16,8 q/ha-ról 51,7 q/ha-ra, tehát több, mint háromszorosára. A kukorica termésátlaga 1960-ban 25,0 q/ha, 1991-ben viszont 67,1 q/ha, a cukorrépa termésátlaga 1960-ban 253,3 q/ha, 1991-ben 371,6 q/ha. A lucerna termésátlaga 1960-ban 29,4 q/ha, 1991-ben 58,1 q/ha.¹²

Az 1990-es években a termésátlagok jelentősen csökkentek. 1993-ban a búza termésátlaga mindössze 62,7 százaléka, a kukorica termésátlaga 63,1 százaléka, a cukorrépa termésátlaga 58,1 százaléka, a lucerna termésátlaga pedig 72,1 százaléka az 1986 és 1990 közötti évek átlagának.¹³

Egy hektár mezőgazdasági területre jutó termelés gabonafélékből 1980-ban 2 114 kg, 1992-ben viszont csak ennek 77,0 százaléka, 1 627 kg. Az egy hektárra jutó termelés tehát mintegy 23 százalékkal kevesebb gabonafélékből 1992-ben, mint 1980-ban. Az egy hektárra jutó búzatermelés 38,6 százalékkal, az egységnyi mezőgazdasági termelésre jutó kukorica-termelés pedig 28,7 százalékkal kevesebb 1992-ben, 1980-hoz viszonyítva.

A hüvelyesek egységnyi mezőgazdasági területre jutó termelése 1980. és 1990. között több, mint 1,7-szeresére nőtt. Más növényi kultúrák fajlagos hektáronkénti termelése viszont a burgonya kivételével jelentősen csökkent a vizsgált időszakban. Zöldségfélék területegységre jutó termelése 23,5 százalékkal, gyümölcsösöké 24,5 százalékkal, szőlőé 20,6 százalékkal csökkent (3. sz. táblázat).

A földhasználat intenzív bővítésére a műtrágyafelhasználás növelése és a melioráció kiterjesztése ad lehetőséget. Hazánkban a műtrágyafelhasználás dinamikusan emelkedett. 1977-ben 28-szorosa volt az 1955. évinek, az évi átlagos növekedési ütem 1955. és 1977. között 17,3 százalék volt. 1992-ben az összes műtrágyafelhasználás 110 kg/hektár volt.¹⁴

Az öntözött és a talajjavított területek aránya az összes mezőgazdasági területhez viszonyítva 1955 és 1977 közötti időszakban jelentős mértékben változott. Az öntözött területek aránya 5,28 százalék és 1,00 százalék között mozgott. 1977-ben 3,3-szerese volt az öntözött területek aránya az 1955. évinek, de a 60-as évek elejére is ehhez közeli értékek a jellemzőek (pl. 1964-ben az összes mezőgazdasági terület 3,82 százaléka volt öntözött), 1977-ben az állami gazdaságok 10,1 százalékat, a termelőszövetkezetek 6,1 százalékat öntözték mezőgazdasági területüknek. Az öntözéssel kapcsolatban az utóbbi években sajátos ellentmondás alakult ki. Egyfelől az iparszerű termelési eljárások tapasztalatai azt bizonyítják, hogy több növénytermelési ágazatban a termelési biztonság megteremtésének, a hozamok növelésének, a növekvő műtrágya-, növényvédőszer-, gépesített költségek megtérülésének az öntözés szükségszerű feltétele. Másfelől viszont az állapítható meg, hogy a hetvenes években a termelőszövetkezetek és az állami gazdaságok öntözött területének nagysága stagnált, s a nagyüzemek rendszeresen nem használják ki a meglévő öntözési kapacitás által

¹² Mezőgazdasági zsebkönyvek 1960. 91. p. A gabonafélék és néhány őszi betakarítású növény szántóföldi termelésének 1993. évi előzetes adatai, KSH 1994. január; 4. p.

¹³ Forrás: A gabonafélék és néhány őszi betakarítású növény szántóföldi termelésének 1993. évi előzetes adatai. KSH 1994. január; 4. p.

¹⁴ Gazdasági Statisztikai Évkönyv 1992. KSH Bp. 1994. 307. p.

nyújtott lehetőségeket. A nem megfelelő mértékű öntözés a termelés gátló tényezőjévé válhat. 1992-ben az összes mezőgazdasági terület 3,7 százalékát öntözték.¹⁵

3. sz. táblázat

Egy hektár mezőgazdasági területre jutó termelés

kilogramm

Megnevezés	1980.	1989.	1990.	1991.	1992.
Gabonafélék	2114	2378	1941	2445	1627
búza	917	1009	958	930	563
kukorica	1007	1079	695	1199	718
Hüvelyesek	23	67	49	44	41
Burgonya	210	205	189	189	197
Zöldségfélék	298	307	315	309	228
Gyümölcsök	249	244	223	206	188
Szőlő	136	90	133	117	108
Bor, liter	86	57	85	71	63
Vágóállat élő testtömegben	311	349	341	306	282
vágómarha	50	43	39	41	43
vágósertés	178	203	199	183	154
vágójuh	6,4	6,9	5,4	4,1	4,6
vágóbaromfi	70	89	91	72	73
Húsfélék	180	202	199	175	160
Tej, liter	373	429	421	374	364
Tojás, darab	662	706	723	688	679

Forrás: Mezőgazdasági élelmiszeripari statisztikai zsebkönyv 1992. Bp. KSH 1994. 18. p.

A talajjavítás aránya a 60-as évek elejére jellemző növekedés után egyre inkább csökkent, 1977-ben az összes terület mindössze 0,7 százaléka, 1992-ben viszont csak 0,4 százaléka.¹⁶ A legmagasabb értéke sem érte el az 1,5 százalékot.

A földterület művelési ágankénti megoszlása közvetlenül jellemzi a mezőgazdaságon belül lezajlott növekedési folyamatot, hiszen a föld felhasználási strukturájában bekövetkezett változás utal a művelés intenzitásában, a kibocsátás szerkezetében bekövetkezett átalakulásokra is. A mezőgazdasági terület aránya az

¹⁵ Gazdaság Statisztikai Évkönyv 1992. KSH Bp. 1994. 308. p.

¹⁶ Gazdaság Statisztikai Évkönyv 1992. KSH Bp. 1994. 307. p.

összes földterületen belül csökkent. 1950-ben az összes földterület 79,3 százalékát, 1960-ban 76,8 százalékát, 1980-ban 71,2 százalékát, 1993-ban 65,9 százalékát hasznosították mezőgazdasági céllal. A mezőgazdasági területek aránya tehát 13,4 százalékkal csökkent és ezzel párhuzamosan nőtt az erdőterületek és a művelés alól kivett területek aránya.

Az összes földterület 59,3 százaléka volt szántó 1950-ben, 57,1 százaléka 1960-ban, 50,9 százaléka 1980-ban, és 50,7 százaléka 1993-ban. A szántóterületek csökkenő tendenciája mellett a többi művelési ág aránya is csökkent. Míg 1950 és 1980, illetve 1990 között jelentősebb arányeltolódások jellemezték a földterületek művelési ágak szerinti alakulását az intenzívebb művelésű kultúrák javára, addig az 1990-es években ez az aránynövekedés már nem jellemző. Az összes földterület 1,6 százaléka kert és gyümölcsös 1950-ben, 2,0 százalékos az aránya 1960-ban, 1993-ban pedig 1,4 százalékos az aránya. Az összes földterület 2,5 százaléka szőlő 1950-ben, 1993-ban pedig 1,4 százaléka (4.sz. táblázat).

4. sz. táblázat

Vetésszerkezet a szántóterületen

Növény	százalék				
	1981–1985. évek átlaga	1986–1990.	1990.	1991.	1992.
Gabonafélék	61,8	60,8	59,8	60,2	60,7
búza, rozs	30,1	29,5	28,3	27,0	20,1
árpa	6,0	5,6	6,4	7,8	10,9
kukorica	24,1	23,9	23,3	24,0	26,5
Hüvelyesek	1,6	3,0	3,1	–	2,7
Ipari növények	12,5	14,1	14,1	–	14,9
cukorrépa	2,5	2,5	2,8	3,5	2,5
napraforgó	6,7	7,9	7,5	8,4	9,8
Burgonya	1,2	1,0	1,0	1,0	1,2
Szálás és lédús takarmányok	20,2	18,2	19,0	–	16,1
Silókukorica és csalamádé	6,9	6,4	7,2	5,3	5,8
Lucerna	7,3	6,5	6,5	6,6	6,4
Zöldségfélék	2,1	2,3	2,5	2,4	1,9
Egyéb növények	0,7	0,6	0,5	12,6	2,5
Vetésterület összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Mezőgazdasági élelmiszeripari statisztikai zsebkönyv 1992. Bp. KSH 1994. 14. p.

A szántóföldi növények vetésszerkezetében jelentősebb változás 1960 óta nem következett be. A gabonafélék vetésterülete valamelyest csökkent az összes szántóföldi vetésterületen belül, ezzel párhuzamosan megnövekedett az ipari növények vetésterülete. A gabonaféléket azonban továbbra is a legnagyobb méretekben termesztik

– a vetésterület több, mint 60 százalékán termelnek gabonát. *A gabonaféléken belül a búza és a rozs arányának csökkenése számottevő.* 1981. és 1985. évek átlagában a vetésterület 30,1 százalékán termeltek búzát és rozsot, 1992-ben azonban már csak 20,1 százalékán. A hüvelyesek és az ipari növények vetésterületének aránya is növekvő. Erőteljesen nőtt a napraforgó vetésterületének aránya, az 1981. és 1985. évek átlagában 6,7 százalék, 1992-ben viszont 9,8 százalék. A szálas és lédús takarmányok vetésterületi aránya csökkent; 1981. és 1985. évek átlagában 20,2 százalék volt, 1992-ben 16,1 százalék. Az összes szántóföldi vetésterület 14,9 százalékát ipari növények foglalják el 1992-ben, 1970-ben ugyanez az arány 9,2 százalék.

A mezőgazdasági növekedési folyamatban az időjárás hatásának érvényesülése a növekedést sztochesztikus jellegűvé teszi, mivel az egyes termelési tényezőknek tulajdonított hatás mértékében a véletlen jellegű faktorok is szerepet játszanak. Ahhoz, hogy a növekedés faktorait elkülönítve vizsgálhassuk, a sztochesztikus elemeket ki kell szűrni. A mezőgazdasági nettó termelési érték idősora helyett 5 éves mozgó átlagokból képzett idősorral dolgoztam, az ily módon korrigált idősor és az egyes termelési tényezők kapcsolatát vizsgáltam.

A vizsgálat eredményei azt mutatják, hogy a mezőgazdasági kibocsátás szorosan függ a megművelt területek és a műtrágyafelhasználás nagyságától. A vizsgálatok nem tudtak szoros kapcsolatot, összefüggést kimutatni az aranykorona-jövedelmekkel jelzett földminőség és a termelési értékek között.

A különböző talajjavító, hozamfokozó eszközök a vizsgált két változó közötti korrelációt csökkentik. Ugyanakkor szerepet játszik az is, hogy az aranykorona-jövedelmek átlagok, és az átlag eltakarja a földek különböző minőségét, hatásukat így nem lehet kimutatni.

Az öntözött területek aránya sem bizonyult szignifikáns változónak. Ebből az eredményből arra lehet következtetni, hogy mivel a nettó termelési érték idősorából az időjárás hatása ki lett szűrve, az így korrigált termelési értékek és az öntözött területek között nem is lehet korrelációt kimutatni, hiszen az öntözés jelentős mértékben függhet az időjárástól. Pontosabban; az öntözés fontos eszköze lehet a kedvezőtlen időjárás (pl. szárazság) termelécsoökkentő hatása mérsékelésének. Ezt a hipotézist is megcáfolták a korrelációs vizsgálatok: a korrigálatlan nettó termelési érték és az öntözött területek aránya közötti kapcsolat szintén gyenge (a korrelációs együttható 0,12625). *Tehát az öntözött területek aránya és a mezőgazdasági kibocsátás között a vizsgált időszakban a mezőgazdaság egészét tekintve nem lehet szoros kapcsolatot kimutatni.*

Ez több tényezőre vezethető vissza: először az öntözés elsősorban a növénytermelés eredményeire, hozamaira hat és ezen belül is a vízigényes növénykultúrák hozamait befolyásolja jelentősen. Másodszor az öntözés hatása csak akkor érvényesül megfelelően, ha a többi ráfordítás kellő arányban és mennyiségben biztosított. Azaz az alacsony korrelációs együttható utalhat arra is, hogy az öntözés és a többi termelési tényező között aránytalanságok vannak, az öntözés szűk keresztmetszetet képez. Harmadszor a vizsgálatok a mezőgazdaság egészére irányultak, azaz azon gazdaságok eredmény- és ráfordításviszonyai is szerepeltek, ahol az öntözés jelentős szerepet tölt be és azok is, ahol nem számottevő. A két hatás egymást kiegyenlítheti, vagy legalábbis csökkentheti a kapcsolat szorosságát. Negyedszer rekord mértékű öntözés esetében is lehet alacsony a termelés, hiszen az öntözés csak csökkenti a kedvezőtlen időjárás hatását, teljesen kiküszöbölni nem tudja.

A talajjavított területek és a terméshozadék között közepes nagyságú korrelációt találtam. Ez az eredmény úgy tűnik, összhangban van a talajjavítás hatékonyságával. A talajjavításnak általában kedvező a hatása, de a megbízhatósága, a javítás utáni terméshozadék igen széles intervallumban szóródik. A homoktalajok javítási módszerei kevésbé kiforrottak és megbízhatóak, mint a savanyú, illetve szikes talajoké.

ADÉL ANDRÁSSY

SOME QUESTIONS ABOUT THE LAND UTILISATION IN HUNGARY

(Summary)

The author deals with the land utilisation of Hungary in his article. She states that the decrease of land of Hungarian agriculture have been considerable during the last decades. She states that there have been considerable changes in the occupation of land within the farms of corporate farming during the last decades. At the end of 1980s the territory of lands being in public use is 31,6%, in co-operativ use is 60,8% and in private use is 7,5%.

The gross output of the agriculture has been decreasing since 1989. The recession accelerated in 1992 and reaches its deepest point probably in the middle of 1990s. The performance of the agriculture was decreased by the deterioration of agrotechnical standard, the general recession or total suspension of investments. The best of the farms were only exceptions.

BALOGH ELEMÉR

Reformkori büntetőjogunk "bűncselekmény-fogalma"

Tudományos emlékkönyvbe tanulmányt írni nagy megtiszteltetés és nagy felelősség is. Annak a professzornak tisztelegni, akitől a magyar büntetőjog tudományának általános részét hallgattam, már-már zavarba ejtő. Kutatási területünknek szerencsére számos érintkező felülete van, ezért választottam dolgozatom témájául annak a kérdésnek a vizsgálatát, amelynek teljes dogmatikai gazdagságát Tokaji Géza életműnek számító monográfiájában fejtette ki.¹ Ebben, a bűncselekménytanról írt részletes és jogfilozófiai mélységű munkájában a szerző figyelmét érthetően a jelenkor jogalkotására és elméletére irányította, aktuáldogmatikai koordinátarendszerben vizsgálva a bűncselekménytan alapelemeit. Könyvének első részében a bűncselekmény fogalmát elemzi; ez adta az inspirációt ahhoz, hogy ha vázlatosan is, áttekintést adjak e megkerülhetetlen rendszertani kategória kialakulásáról, különös tekintettel pedig a magyar reformkor idején bontakozó "előéletéről".

1.

Habár a bűncselekménytan a modern, polgári (elsősorban: a kontinentális) jogtudomány szülötte, hasznosnak mutatkozik rövid visszapillantást tenni a megelőző időszakokra. A középkor idején büntetőjogtudomány még nem létezett, más szóval: a büntetőjogot még nem közelítették meg elméleti igénnyel. Igazából a "büntetőjog" kifejezés használata is illetéktelen, több tekintetben is. A büntetés leggyakrabban nem annyira jog, mint inkább kötelesség volt: annak kötelessége, akinek hatalma alá a bűnelkövető tartozott. Azután sántít a kifejezés sugallta tartalom annyiban is, hogy a vádlott helyzetét jogilag legalább többé-kevésbé szabályozott, bizonyos garanciákat sem nélkülöző eljárásban sejteti elhelyezni. Ez sem állja meg a helyét, főként nem a fejlődés fő medrének számító, a nyilvános gonosztevők (*publici malefactores*) ellen alkalmazott közjogi büntetőjog világában, ahol sem védelem, sem perorvoslati lehetőség nem állt a terhelt rendelkezésére. A büntetőjog kifejezést tehát a középkor idején egy dogmatikai vizsgálódás során különösen óvatosan kell kezelnünk. A jogtudományban akkortájt két nagy szakterületet műveltek: a kánonjogot és a római jogot. A kánonjog gondozásának a keresztény Európában már nagy hagyományai voltak, a római jogot a kontinens nyugati felében újra fel kellett fedezni, művelésének kezdete pedig ténylegesen

¹ Tokaji Géza: A bűncselekménytan alapjai a magyar büntetőjogban. Budapest, 1984. (a továbbiakban: Tokaji.)

egybeesett az első egyetemek megnyitásával. Tudományos címet, jogtudományi doktorátust vagy licenciátust is e két szakág valamelyikéből lehetett szerezni (*doctor decretorum* — *doctor legum*), vagy akár mindkettőből is (*doctor iuris utriusque*).

Magyarországon sem volt ez másként. A tényleges, politikai-gazdasági-személyi tartalmat felölelő hatalom egyben büntetőhatalmat is jelentett, anélkül azonban, hogy kimunkált büntetési alapelvek rendszere, általánosan elfogadott zsinórmérték létezett volna. A jogalkotó hatalom pedig természetes feladatának tekintette, hogy e tárgyban súlyos szankciókkal megtámogatott rendelkezéseket, törvényeket alkosson. Ezt írja kiváló jogtörténészünk, Degré Alajos: "Az Árpádok korában, majd Mátyás uralkodásától kezdve rendszeresen törvények végtelen sora állapított meg büntetéseket egyes rendelkezések be nem tartásáért, vagy sorolt újabb cselekményeket a hűtlenség, nyilvános bűncselekmény stb. fogalma alá. Olyan törvényt azonban nem alkottak, amely a büntetések rendszerét, vagy a büntetőjog általános elveit (szándék, kísérlet, részesség, büntethetőséget kizáró okok stb.) meghatározta volna. Ilyen gondolatok felvetésével Werbőczy is adós maradt. Úgy látszik, a büntetőjogot nem is tekintették megszerezhető jognak, hanem csupán egyes jogszabályok végrehajtását biztosító szankciók tömegének."² Ez a tömör és kíméletlen jellemzés választ ad rögtön arra a kérdésre is, volt-e valaminő kimunkált bűncselekményfogalma a középkori magyar praxisnak, vagy a jogi gondolkodásnak. Nem volt. Ez a megállapítás azonban mégsem egészen pontos, mert a középkori jog ha "legömbölyített", definiált bűncselekményfogalommal nem is rendelkezett, természetesen volt elgondolása arról, milyen cselekményeket kell büntetni.

Ha közelebb akarunk kerülni a korabeli jogtudók gondolkodásához, a büntetőjog fogalma helyett inkább a *büntetéstan* kifejezést kellene használni. A büntetőjog ui. komplex, modern jogi műszó, és (mint fentebb már utaltam rá) egy sor tartalmi elemet hordoz, melyet nyilvánvalóan hiába kérnénk számon a középkor jogi gondolkodásán. A büntetéstan kifejezés bár jelöl egy mai, a büntetőjog részterületének számító szakágat, tartalmilag ezzel együtt is a leginkább képes visszaadni a középkor felfogását. Hiszen a büntetőjog akkor elsősorban és döntően büntetéscentrikus volt. Semmi sem fejezte ezt a tényt ki világosabban, mint a bűnelkövetőhöz — perjogi szempontból: a vádlotthoz — való viszonya a bíróságnak. Ennek lényege pedig abban állt, hogy a vádlott *bűnösségét* vélelmezték. Akit bíróság elé idéztek vagy állítottak, azt már e ténynél fogva megbélyegezték, pontosabban olyan bizonyításjogi helyzetbe hozták, amelyben a bizonyítási kötelezettség mellett a bizonyítás terhe is az ő vállára nehezedett. A terheltnek kellett ártatlanságát vagy bűnösségének csekélyebb fokát bizonyítani, nem a bíróságnak (vagy a vád képviselőjének) jutott az ezzel ellentétes kizárólagos feladat. Természetesen a vádnak is megalapozottnak kellett lennie általában, pusztá szóbeszédre nem lehetett — különösen főbenjáró — ítéletet alapítani. A büntetőper bizonyítási kérdéseiben jártas olvasónak nem kell különösen hangsúlyozni, hogy milyen nagy különbség van aközött, hogy a bíróság a bűnösséget vagy az ártatlanságot vélelmezi. A bűnösség vélelmének egyik árulkodó jele az is, hogy még az újkori peres eljárásban is gyakori, hogy a bíróság már a vádlottat tolvajnak, gyilkosnak stb. titulálja, elővételezve ezzel az ítéletben (várhatóan) megfogalmazandó minősítést. Hangsúlyozni kell, hogy a vád képviselője a bizonyítási kötelezettség alól nem mentesült, a vádlottnak azonban elsőrendű feladata és érdeke volt, hogy magát tisztára mossa.

---

² Eckhart Ferenc — Degré Alajos: Magyar állam- és jogtörténet. Budapest, 1957. 125. p.

A középkori praxist — a szokásjogot — és nagymértékben a jogi gondolkodást is tükröző *Hármaskönyv* bevezetésében tárgyal általános jogelveket, de ezek olyan római jogi fogantatású, természetjogi karakterbe öltöztetett megfogalmazások, amelyek szorosan vett büntetőjogi tartalmat nem hordoznak, éppen ellenkezőleg: inkább magánjogias gondolkodásmódot fejeznek ki. Elsőként a jog(tudomány) legfontosabb célértékét, az igazság fogalmát fejtegeti Werbőczy: örök, változatlan (bírói!) akaratnak tekinti, amelynek legfőbb vonása, hogy mindenkinek a maga jogát igyekszik megadni.³ Árulkodó, egyben sokat mondó megjegyzés húzódik meg az igazság tartalmának fejtegetése közben, hogy ti. kinek mit kell megadni: "*minoribus disciplinam*". Itt az alattvalókkal szembeni fegyelmezésről van szó, lényegében a büntető jogszolgáltatásról.⁴ Ez a jogszolgáltatás pedig szembeötlő módon fenytés-centrikus volt. Egyben utal arra az alárendelt jogállásra, amelyben az alattvaló-vádlott van. Ez a jogállás egyértelműen a közjogi szerkezetben helyezhető el, tehát nem a mellérendeltség, hanem az alá-fölérendeltség viszonyában értelmezhető. A dolog érdekessége, hogy a *Hármaskönyvet* alapvetően meghatározó magánjogias arculat markáns megfogalmazást kap egy kifejezetten büntetőjogi helyzet, az ún. nagyobb hatalmaskodás (*actus maioris potentiae*) bűncselekménycsoportjának szabályozása kapcsán.⁵ A gyakorlatról azonban alig tudunk valamit, ami leginkább annak tudható be, hogy a középkorban büntetőperről csak igen ritkán vezették jegyzőkönyvet.⁶

2.

Az újkor forrásbázisa a középkorinál jelentősen gazdagabb, a török jelenlét miatt állandósult hadihelyzet azonban nem kedvezett a jog, azon belül a büntetőjog fejlődésének sem. Elmondható, hogy jogviszonyaink stagnáltak, a középkor végére kialakult állapotok nagymértékben megmerevedtek. A fejlődés lehetőségét majd csak a 18. század (a Rákóczi-féle szabadságharc utáni) konszolidált, nyugodt viszonyai hozzák meg. Ezt írja kiváló jogtörténészünk, Bónis György az évszázad elején született nagy jelentőségű büntetőtörvény-javaslat kapcsán: "Az 1712. évi javaslat létrejött a a szatmári békét követő új berendezkedés egyik eredménye. A török-, osztrák-, kuruc- és labanc-pusztította ország közigazgatása, igazságszolgáltatása és gazdasága még a középkori alapokon nyugodott. A változott idők igényeinek azonban a meglehetősen szűk körre kiterjedő régi törvények nem feleltek meg. A rendi társadalom alapja a Tripartitum volt, amely egy kötetbe foglalta a magánjogot, közjogot és büntetőjogot, de szabályozatlanul hagyott rengeteg olyan kérdést, melyre a XVIII. század

³ *Justitia: est constans et perpetua voluntas, jus suum unicuique tribuens.* Szó szerinti átvétele Justinianus egyik törvénykönyve (Institutiones) legels mondatának. Vö: Justinianus császár Institúciói négy könyvben, Budapest, 1991. 13.1.1.

⁴ A Corpus Juris milleniumi kiadásának szövegfordítása így ülteti át magyarrá a fenti szakaszt: "...alábbállónak: a fenytést;".

⁵ Vö: *Hármaskönyv* II.42.5.§.

⁶ E kérdéssel kapcsolatban jegyzi meg *Degré* Alajos: "A tisztán büntetőjogi hatású ítéleteknek a távolabbi jövőre joghatása nem volt, ennek következtében az ilyen ítéletet nem foglalták írásba, vagy ha írásba foglalták is, az érdekeltet ezeket nem őrizték meg, hisz az ilyen ítéletek a középkori oklevelek legfőbb céljára, az ingatlan tulajdonjog bizonyítására nem voltak használhatók. Középkori büntetőítéletekről többnyire csak akkor szerezhetünk tudomást, ha az ítéletből valamilyen magánjogi következtetést vontak le, pl. kárterítést követeltek az ítélethezoz bírótól." (A XVI-XVII. századi erdélyi büntetőjog vázlat. Budapest, 1943. Az Angyal szeminárium kiadványai, 49. 5. p.)

jogalkotásának már ki kellett terjeszkednie. A külön büntetőjogi kódex is a kor követelménye volt, de megalkotásának a zavaros idők és a Hármaskönyv tekintélye útját állották. A III. Károly alatt végbemenő konszolidáció ezen a hiányon is segíteni akart."⁷

A 18. század első felének tehát legfontosabb büntetőjogi hozadéka, elsősorban tudománytörténeti szinten, az 1712. évi diétán beterjesztett és megtárgyalt Bencsik-féle büntetőtörvény-javaslat.⁸ Bencsik Mihály professzor, a bölcsészettudományok doktora, hites ügyvéd, táblabíró és tanácsos, a nagyszombati egyetemen több mint húsz éven át tanította a magyar jogot, de a római jogban is kitűnt.⁹ Ő készítette el az országgyűlés felkérésére azt a tíz pontból álló tárgyalási javaslat-vázlatot, amelynek kilencedik pontja "*A büntetések a cselekményekhez képest szabályozó büntetőtörvénykönyv (praxis criminalis)*" címet viselte, és bár nem tartalmazta a hűtlenség fogalomkörét és az uzorát,¹⁰ egészében és különösen szerkezetét tekintve önálló törvényjavaslatnak tekinthető.

A javaslat legszembeötlőbb rendszertani újítása (a csaknem teljességre való törekvés mellett) az a gyakorlati szempontokat követő felépítés, amely két részben tárgyalja az anyagot. Az első helyet az eljárásjog foglalja el, mert a bírónak először az elfogatás módozatainak ismeretére van szüksége, csak azután a bűncselekmények dogmatikus szabályozására. Itt már nem a büntetések szerint vannak a cselekmények csoportosítva, mint Werbőczynél, hanem a tényállások szerint. A már rendszerben gondolkodó bírónak először törvényes fogalomra van szüksége, a büntetés kérdése logikailag csak a következő láncszem lehet. Ez a felfogás nyilatkozik meg a munka célkitűzésében is: "*De praxi criminali juxta demerita malefactorum classificandis poenis.*"

A javaslatnak általános része nincsen, talán csak a rendes büntetések (*poena ordinaria*) felsorolását utalhatnak ide, így természetesen bűncselekményfogalmat sem ad. A modern bűncselekményfogalom oly fontos részének számító szubjektív mozzanatokra, jelesül a szándékosság és gondatlanság körülményeire azonban több büntett kapcsán részletesen kitér. Általánosan elmondható, hogy a javaslat a szándékra különös tekintettel van, és azt fogadja el a minősítésben irányadónak. Így a *praeterintentionalis* deliktumok büntetése már nem az eredményhez, hanem a szándékhoz igazodik: kis kavicsal okozott emberölés (10. §), vagy a kitett gyermek véletlen baleset folytán beállott halála (16. §) enyhébb büntetést eredményez az emberölésnél, vagy halálosvégű gyermekkitevésnél. Megemlítendő az előre megfontolt szándék precíz feltüntetése is a gyújtogatásnál (18. §). A gondatlanság általában (emberölésnél, gyújtogatásnál) enyhébben büntetendő a szándékosságnál, a véletlen pedig büntethetőséget nem hoz létre (emberölésnél).

---

⁷ Bónis György: A magyar büntetőtörvénykönyv első javaslata 1712-ben. Budapest, 1934. Az Angyal szeminárium kiadványai, 26., 7. p. (A továbbiakban: *Bónis*.)

⁸ Bónis György az előző jegyzetben hivatkozott fiatalkori munkájában részletes és igen alapos elemzését adja a Bencsik-féle tervezetnek.

⁹ Vö: Pauler Tivadar: Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez. Budapest, 1878. 43. p., Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. I. Budapest, 1890. 809. p., Fejér György: Historia Academiae Scientiarum etc. Buda, 1835. 38. p.

¹⁰ Az uzsora önálló és részletes szabályozása kifejezetten az uralkodó kívánságára történt. Vö: *Bónis*, 10. és 42. p.

A tágan vett magyar reformkor jog-, de főként alkotmánytörténeti értelemben az 1790/91. évi diétától számítható. A felvilágosodás eszméiről a megtermékenyített európai gondolkodás látható nyomokat hagyott a korabeli magyar jogi gondolkodáson és jogalkotáson is. Megszületett, bár a zavaros politikai viszonyok miatt országgyűlési tárgyalás alá nem került, az első, modern szemlélettel írt büntetőkódex-tervezet,¹¹ amely határozott nyitányát jelenti a polgári jogrendszer megteremtésére irányuló fáradozásnak.¹² A munka követi a 18. században még általános rendszert, e szerint két részből áll: az első a "gonosztevőkkel" szembeni eljárás szabályait tartalmazza. "és amelynek az a fő célja, hogy a bűnösök elnyerjék biztos büntetésüket, az ártatlanoknak viszont a törvények mindig biztos oltalmat nyújtsanak";¹³ a második rész pedig a büntetetté és büntetésüket rögzíti. Az utóbbi, anyagi joginak tekinthető rész nem különült el még általános és különös részre, de a legfontosabbnak ítélt gondolatokat megalkotói *Alapelvek* cím alatt előre bocsátották. Érdemes idézni a tervezet végleges változatának¹⁴ első alapelvét: "Mint hogy a büntett a büntetőtörvény szabad akaratból történő megsértése, a büntetés az a rossz, amelynek a gonosztevőt a törvény rendelkezése aláveti; a törvény pedig csakis olyan cselekményeket vonhat büntetés alá, amelyek sértik a társadalmat. Mind a büntett, mind a büntetés jellegéből következik az, hogy a gondolatokat nem lehet büntettné minősíteni, továbbá az is, hogy a törvény áthágását kizárólag akkor lehet büntettként értékelni, ha közvetve vagy közvetlenül szabadon hajtják végre, tehát nem létezik ott büntett, ahol hiányzik az akarat szabadsága; továbbá: nem lehet ott meg a cselekvés szabadsága, ahol a cselekvő előtt teljesen ismeretlen dolog az, amit tesz."¹⁵ Ez a modern büntetőjogi gondolkodásunk igényeit és szempontjait is sokban kielégítő meghatározás a hangsúlyt láthatóan a bűncselekményfogalom szubjektív mozzanataira helyezi. Ennek legfontosabb okát abban kell látnunk, hogy a feudális jogrendet erősen jellemző, a tárgyi körülményeket túlzott mértékben figyelembe vevő eredményfelelősségtől igyekezett magát világosan elhatárolni.

A Szirmay-féle östervezet büntett-meghatározása ennél valamivel bővebb: eszerint ugyanis csak az a jogellenes cselekmény minősíthető büntettné (helyesebben, a javaslat meghatározásával élve: *delictum*-nak), amely a "polgári társulás" (= állam), vagy a polgárok életének illetve vagyonának biztonsága ellen irányul. A jogalkotó ehhez azután olyan tételeket, mondhatni megjegyzéseket fűz még, amelyek inkább jogpolitikai, mintsem tételes törvénybe illő természetűek. Helyesen állapítja meg ennek kapcsán Hajdu Lajos: "Nem az objektív és szubjektív momentumokat mérlegre rakó bíró, hanem a törvényhozó címére szólnak azok a tételek, amelyek szerint a társadalomra hasznos, vagy közömbös cselekményeket nem lehet törvénnyel megtiltani (4. alapelv), amit pedig a törvény nem tilt, azt bárki szabadon megteheti. Ennél

¹¹ Az 1791:LXVII.tc. a büntetőkódex kidolgozását bizottságra bízta, amely munkáját 1795-re fejezte be.

¹² Az elaborátum részletes és rendkívül alapos elemzését adja Hajdu Lajos: Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet (Budapest, 1971.) c. monográfiájában. (A továbbiakban: *Hajdu*.)

¹³ *Hajdu*, 390. p.

¹⁴ A bizottsági viták "munkadokumentumai" két östervezetre épültek: a Szirmay Antal és a Reviczky József-féle operátumokra. Mindketten remek felkészültségű, nagy ítélkezési gyakorlattal rendelkező bírák voltak; előbbi az eperjesi, utóbbi a debreceni kerületi tábla elnöke.

¹⁵ *Hajdu*, 391. p.

élesebben fogalmaz Szirmay az őstervezetében: a törvényhozó *merő önkény* alapján nem minősíthet büntettnék semmilyen cselekményt, hanem mindig a társadalom érdekeiből kell kiindulnia. E legiferációs (tehát egyáltalán nem gyakorlati problémák eldöntését segítő) alapelv ősforrása a Filangieri-hez való mechanikus és merev ragaszkodás, amely ebben a kérdésben az őstervezet elkészítőjénél és a végleges Alapelveket formába öntő albizottságnál egyaránt megmutatkozott.¹⁶

Egy cselekmény bűncselekménnyé minősíthetőségének fontos feltétele a felróhatóság, közelebről a szándékosság, de legalább a gondatlanság megléte. A tervezet megalkotói e körülményre a harmadik alapelv kifejtése során tértek ki. Meglehető, a 18. századi jogi gondolkodást olyannyira jellemző aggályos részletességgel adja meg a tervezet a gondatlanság és a szándékosság fogalmát. Érdemes egészében idézni: "Gondatlan a magatartás (*culpa est*): ha az elkövető feltett szándékán kívül következik be cselekményének eredménye. Ennek első fokozata: ha a cselekvésnek nagyon távoli kapcsolata van az eredménnyel; a második: ha az előbb végrehajtott cselekményből könnyen bekövetkezhet az eredmény; a harmadik: ha az előállt eredmény könnyebben bekövetkezhetett a cselekvésből, mint az, amelyre a feltett szándék irányult. Szándékos a magatartás (*malitia, sive dolus, sive propositum est*): ha ténylegesen az az eredmény következik be, amelyre az elkövető szándéka irányult. Ennek pedig első fokozata: ha valaki szenvedélyességéből és lelke szerfölötti felindultságából; a második: ha nem erős felindultságtól indítatva, hanem megfontoltan sérti meg a törvényt, vagy elmulaszt megtenni valamit, amit a törvény előír; a harmadik: ha sok momentum van arra, hogy ne vállalkozzék a büntettre, de mégis elszakítja mind az emberiség, mind pedig a társadalom kötelékeit."¹⁷ A gondatlanság kissé suta, erőltetettnek ható részletezése mellett feltűnő a szándékosság árnyalt bemutatása, mely az egyenes szándék (*dolus directus*) fontosabbnak gondolt variánsait igyekszik megragadni.

4.

A napóleoni kort követő időszakot a lelkes és békés építőmunka jellemezte. A büntetőjogi kodifikáció gondolatának, sőt munkálatainak elejtett fonálát ismét felemelték, és az 1827:VIII. tc. alapján létrejött *regnicolaris sub-deputatio* feladatává tették egy új büntetőtörvény-tervezet kidolgozását. A munka 1829-re elkészült, országgyűlési tárgyalás alá azonban ez sem került. Ennek egyik lényeges oka lehetett, hogy bár az idő kereke nagyot fordult, az operátum mégsem hozott létre friss, korszerű koncepció alapján egy kompakt, új törvényjavaslatot, hanem csupán az 1795. évit "glosszálta". A bűncselekmény fogalmáról kialakított képünk így sajnos semmivel sem gazdagodik, a javaslat készítői ui. az előző tervezetből az elvi szempontokat tartalmazó részeket (*Előszó* és az *Alapelvek*) törölték arra való hivatkozással, hogy részint azokat magukban a törvény diszpozícióiban kell kifejteni, részint mert az alapelvek legtöbbje

---

¹⁶ Hajdu, 178. p. Vö: Filangieri, Gaetano: La scienza della legislazione. Venezia, 1813. Filangieri e nagy hatású munkájában egy sor, a társadalmi szerződés őstételéből levezetett alapelvet és "rendszer szemléletet" tükröző kategorizálást fogalmaz meg (például említhetők a gondatlanság fokozatai: *culpa lata* - *culpa levis* - *culpa levissima*), amelyeket a jogalkotók Európa-szerte követtek. Filangieri idevágó nézeteit részletesen idézi és elemzi: Hajdu, 161-167. p.

¹⁷ Hajdu, 392-393. p.

inkább a büntetőjog tudományos tradíciójára, mintsem a büntetőjogi kódexre tartozik. Összeférhetetlennek ítélték továbbá (helyesen) azt is — miként erre Hajdu Lajos is utalt —, hogy a törvény szakaszai mintegy a törvényen kívüli alapokra, az alapelvekre hivatkozzanak.¹⁸

A 19. század első felének, az igazi reformkornak meghatározó szellemi irányzata volt az a nemzeti liberalizmus, amelynek legkiemelkedőbb magyar büntetőjogi produktumaként a Deák Ferenc nevével fémjelzett 1843. évi anyagi jogi törvényjavaslat említhető.¹⁹ Az alsótábla XXXV. országos ülésén elnöklő személynök, Szigethy Szerencsy István mielőtt a javaslat feletti vitát megnyitotta volna, terjedelmes beszédet intézett a követekhez, melyben nagy hangsúlyt fektetett a büntető törvénnyel elérni kívánt célokra: "... a törvényhozásnak legnevezetesebb tárgya áll előttünk, itt életünk, vagyonunk és becsületünk biztosításáról van szó, és pedig két tekintetből; egyik az: hogy azokat a gonosztevők ellen védjük; más tekintetben pedig: hogy azoknak, kik ezek ellen elkövetett vétkekkel netalán ártatlanul vádoltatnak, életök és becsületök hasonlóképpen biztosságban legyen, és ártatlanságuk kimutatására szintén biztos út mutattassék. Ehhez járul még egy oldalagos cél, mely kifejlődésében s következeiseire nézve szinte fontos, ti. hogy azok is, kikről bebizonyodik, hogy a társaságos életnek lényeges feltételeit megsértették, megjavuljanak, és javulásuk után jövendőre a társaságos életben munkás részt vegyenek."²⁰

A bűncselekményfogalom dogmatikailag kiérlelt megfogalmazásával még ebben a törvényjavaslatban sem találkozunk, de a kérdés nem került el a jogalkotó(k) figyelmét, hiszen már az operátum legelső, a törvény hatályáról rendelkező fejezetének első szakasza a következőt állapítja meg: "Bármely cselekvés vagy mulasztás, csak annyiban tekintethetik büntetnek és vonathatik büntetés alá, amennyiben az ellen büntetést rendel a jelen törvény." (1.§) E definíció legnagyobb "szépséghibája" az, hogy csupán a bűncselekmény tárgyi oldalával foglalkozik, lényegében a *nullum crimen sine lege* elvének kifejeződése. Mindazonáltal a modern bűncselekményfogalom, a polgári társadalom büntetési elvének egy világos elemét fogalmazza meg: csak az a cselekmény lehet büntetendő, amelyet a törvény ilyenként állapít meg. Ez pontosan utal a polgári bűncselekményfogalom igen lényeges, jogforrástani vonatkozására: kizárólag törvény állapíthatja meg egy emberi cselekmény büntetendő voltát. Így alacsonyabb rangú bármilyen más jogforrás e tekintetben nem tartalmazhat eltérő szabályozást, sem szűkítő sem tágító értelemben. E tény fontosságát akkor értjük meg igazán, ha meggondoljuk, hogy eladdig szinte mindenféle rendű-rangú tárgyi jogforrás jogszerűen nyilváníthatott különböző cselekményeket büntetendővé — természetesen különböző szankciókkal. A javaslatban olvasható definíció kizárólagos igényt rögzít: csakis a jelen büntetőtörvényben szabályozott és így büntetendővé nyilvánított emberi cselekmények üldözhetők és torolhatók meg az állami büntetőjog eszközeivel.

Finom distinkció is meghúzódik az idézett szakaszban: a büntetendőnek rendelt

¹⁸ Ezt olvassuk erről az elaborátumban: "*Tam praefationem, quae alioquin ad essentiam codicis criminalis referri nequit, quam et principia articulis praemissa censemus esse exmittenda, tum ideo, quod illa in ipsis articulis enuntiari debeant, et effective etiam passim in iisdem, signanter in proiecto articuli de poenis contineantur, tum quod plura ex iis ad doctrinalem traditionem iuris criminalis potius quam ad codicem criminalem pertineant, et secus etiam incongruum esse videatur, ut articuli ad principia tamquam fundamenta extra legem posita semet provocent, et ideo his praetermissis progressi sumus ad ipsos articulos.*"

¹⁹ A törvényjavaslat mindkét tábla által elfogadott hiteles szövegét lásd: Országgyűlési Iratok, 1843/44. 19.sz.

²⁰ A Karok és Rendek Naplója. Pozsony, 1843. I. 340. p.

cselekményeket kettéosztja a javaslat, mint amely lehet "cselekvés és mulasztás". Az első szó a tevőleges, aktív magatartást jelöli, az utóbbi pedig a passzív. Különösen a mulasztás szabályozására kell felfigyelnünk, hiszen ez nagyon messzire mutat. A liberális gondolkodás a jogegyenlőségre épülő aktív állampolgári magatartásból indul ki. Az alá-fölérendeltségi struktúrába merevedett kései feudális magyar társadalom jogrendjének "alanyai" az alattvalónak tekintett tömegek voltak. A haladó gondolkodás képviselői számára természetes volt, hogy a nyílt jogegyenlőtlenség kiszolgáltatottjaitól nem várható el számottevő aktivitás a társadalom életében. Az egyenlő polgároktól viszont már igen. A javaslat már a polgári jogegyenlőséggel számol, ennek felelősségi rendszere pedig lényegesen magasabb színvonalú. A polgártól már nemcsak az várható el, hogy ne öljön, raboljon, sikkasszon stb., hanem az is, hogy tegyen meg minden tőle telhetőt élethelyzeteiben. A jogegyenlőség rendjében ui. közös érdek, hogy mindenki képességei és tudása legjavát adja, hiszen ez egyben az egyén boldogulásának is záloga.

A büntetőjog területén ez azt jelentette, hogy a jog azt is büntetéssel fenyegette, aki elmulasztott valami olyant megtenni, ami módjában állt és ezzel kárt okozott.²¹ Így például: "amely köztisztviselő bármely hivatalos kötelességének teljesítését bosszúból, haszonlesésből vagy megvesztegetés következtében szándékosan elmulasztja, mind azon kárt, melyet vétkes mulasztása által másnak okozott, visszapótolni tartozik, s hivatalától is minden esetre megfosztatik; sőt súlyosabb beszámításnál egy évig terjedhető fogsággal is büntetethetik." (508.§.) A mulasztásnak, mint elkövetési magatartásnak a büntetési rendszerbe való intézményes bevonása átvezet a bűncselekményfogalom szubjektív elemeinek vizsgálatához.

Az 1843. évi törvényjavaslat megalkotói nem tartották szükségesnek a bűncselekményfogalom valamennyi elemének egyetlen definícióban való absztrakt összefoglalását. Ezért az objektív alkotórészek mellett önálló fejezetben szabályozták a fogalom szubjektív vonatkozásait. Mivel kimunkált dogmatikai előkép nem volt, még az európai szakirodalomban sem, nem is róható ez fel Deákéknak. Az önálló fejezetben való elhelyezés ugyanakkor lehetőséget adott arra, hogy árnyalt megfogalmazásban értékeljék a bűncselekmények megítélésénél oly fontos lelki-akarati attitűdöt. Ez annál is inkább fontosnak látszott, hiszen a rendi társadalom büntetőjoga kétségkívül gravitált egyfajta eredményfelelősség érvényesítése felé, mert a bűncselekmény tárgyi oldalának elemei szolgáltattak egyedül szilárdnak, egyértelműnek tetsző alapot az ítélezéshez — a lelki, tudati tényezők mélyreható mérlegelése nagymértékben elbizonytalanította volna az amúgy is önkénnyel vádolt praxist. Más a helyzet akkor, ha a bűncselekményfogalom lelki, tudati szempontjai törvényszövegben nyernek pontos megfogalmazást. A javaslat harmadik fejezete szól "*A szándékosságról és a vétkes vigyázatlanságról*".

Feltűnő, hogy sem a szándékosságnak, sem a gondatlanságnak (= "vétkes vigyázatlanság") nem adja meg a javaslat a fogalmát. Ez különösen a szándékosság esetén kelt hiányérzetet, mert a gondatlanság eseteiről bőven értekezik, itt azonban úgy

---

²¹ Hogy ezt a tételt milyen következetesen képviselték a reformkor jogi gondolkodói és jogalkotói, azt nagyon szépen bizonyítja egy másik példa is. Az 1848:III. tc. 32. § a miniszteri felelősségről szól. A c) bekezdés szerint a miniszterek felelősségre vonhatók: "A törvények végrehajtásában, vagy a közcsend és bátorság fenntartásában elkövetett mulasztásokért, amennyiben ezek a törvény által rendelkezésükre bízott végrehajtási eszközökkel elháríthatók valának." E szakasz érvényességének fenntartásáról intézkedett az 1880:XXXVII. tc. 6.§. A felhívott törvényhely tekintetében a mai szabályozás is elmarad az 1848. évi törvény gondossága és igényessége mögött...

tűnik, természetesnek veszi e kategória tartalmának pontos ismeretét.²² A fejezet első szakasza a bűncselekményfogalom szempontjából igen fontos kijelentést tartalmaz: "A büntetőtörvénynek oly megszegése, mely a megszegőnek sem szándékosság, sem vétkes vigyázatlanság tekintetéből be nem számítható, — büntetés alá nem vonathatik." (37. §) Fel kell figyelnünk a negatív fogalmazásra: a liberális gondolkodás egyik axióma-szerű tétele volt, hogy a polgárnak minden szabad, ami nem tilos. Ez éppen fordítottja a rendi társadalom beidegződéseinek, ahol mindenkinek csak annyi joga volt, amennyit kifejezetten megszerzett és igazolni, érvényesíteni tudott. Ezért is valóban forradalmi a polgári jogegyenlőséget követelő liberális politikai és jogi gondolkodás.

A szándékosságnak a modern büntetőjogtudományban és a magyar btk.-ban is két alapesete különíthető el: az egyenes szándék (*dolus directus*) és az eshetőleges szándék (*dolus eventualis*). Az előbbit az eredmény bekövetkezésére vonatkozó határozott kívánás tudati mozzanata jellemzi, az utóbbit az eredménybe való belenyugvás. Sőt, az eshetőleges szándék "mint a bekövetkezéssel szembeni közömbösség akkor is fennforog, ha az elkövető szívesebben venné, ha a következmény elmaradna (pl. hogy a nemi betegségével nem fertőzi meg partnerét), de ez részéről pusztán megalapozatlan óhaj."²³ Míg tehát a modern dogmatika súlyt helyez a szándékosság belső természetéből levezethető tudati kettősség lehetőségére, az 1843. évi javaslat a szándékosságon kifejezetten csak az egyenes szándékot értette. Nem várható el finomabb dogmatikai megközelítés, különösen nem marasztalható el emiatt az operátum, hisz a legfontosabb jogalkotói célnak ezen a ponton is megfelelt: kíméletlen egyértelműséggel rögzítette a bíró számára a beszámítás körülményeit.

Akadát azután egy érdekes kérdés, amire nem mulaszt el a javaslat reflektálni, s ez így szól: "A büntetőtörvény elleni cselekvésnek vagy mulasztásnak szándékosságát abból, hogy a büntett csakugyan elkövetett, törvényesen következtetni még nem lehet, hanem annak valósága az elkövetett törvényszegésnek körülményeiből lesz megítélendő." (38. §.) A javaslat szövegének megalkotói nemcsak a hazai gyakorlatot és elméletet ismerték jól, hanem alapos jártassággal rendelkeztek az európai, mindenekelőtt a német szakirodalomban is. Az újkorban rendkívül impozánsan megerősödő német büntetőjogtudomány egyik központi kérdése volt (és maradt jó ideig) a szándékosság mibenléte. Azért alapvető e lelki, tudati mozzanatnak középpontba állítása, mert önmagában jelzi a nyers eredményfelelősség rendszerének kritikai megközelítését. A széles körben alkalmazott német jogforrások, így a *Carolina* is, a legkülönbözőbb kifejezéseket használták a szándékosság megjelölésére, mint: *geverlich*, *wissentlich*, *williglich*, *böslich*, *fürsetzlich*, *arglistig*, *betrüglich*, *dieblich*, *heymlich*. A latin forrásokból azután mind gyakrabban veszik át a *dolus* szót.²⁴ Feuerbach, a múlt század első felének jeles német kriminalistája a *dolus* jelentéseként a

²² Az alsótáblán nagy vita kerekedett a felbújtó büntethetőségéről — e tárgyban írásban is megfogalmazott különvéleményt adtak többen közre (*Deák, Pulszky, Klauzál, br. Eötvös József* stb.). Ehelyt idézem Pest megye követe, *Szentkirályi Móric* beszédének egy részletét, amely nem ugyan a bűncselekményfogalommal összefüggésben, mégis egy fontos dogmatikai tekintetben említi a szándékosság kategóriáját: "A törvény csak végrehajtott büntettet vagy bűnkíséreltet büntethet; ha az, aki felbojtotott, még bűnkíséreltet sem követett el, tehát a felbojtot cselekedete bűnkíséreltet sem volt magában, hanem csak előkészület e bűnre, vagy szándék: ez esetben a felbojtot nem büntethetik, mert szándékot a törvény nem büntethet." 1.370. p.

²³ *Tokaji*. 216-217. p.

²⁴ Mindez azt is szépen példázza, hogyan nyomult (jelentős olasz-francia közvetítéssel) be az újkorban a szilárdan és kizárólagosan germán alapokra épülő német büntetőjog világába a kezdettől elméleti igényrel dolgozó római jog.

"böser Vorsatz" megjelölést használja.²⁵ Az újkor büntetőjogtudományában tehát megerősödött a *dolus* azon jelentéstartalma, amely a gonosz szándékra utalt, mindenesetre az egyenes szándékra (*dolus directus*) gondolva. Általánosan ismert és követett volt a tétel: *facta laesione praesumitur dolus, donec probetur contrarium*. A bűncselekmény tárgyi oldalán bizonyítottan bekövetkezett jogsértés mellett vélelmezték az elkövető (egyenes) szándékát — az ellenkező bizonyításának persze helye lehetett. Ez a bűnösség vélelmének egy illusztris típushelyzete, amely éles ellentétben áll nemcsak a mai, de már a vizsgálat alá vont 1843. évi magyar javaslat iménti szakaszával is.²⁶ Amikor tehát azt olvassuk a magyar operátumban, hogy az elkövetett bűntény még nem utal egyértelműen az elkövető szándékosságára, egy nagyon fejlett szemléletet kell látnunk, amely szakít a szándékosság, ezen keresztül a bűnösség vélelmével, megtevé ezzel egy döntő lépést a polgári jogrend felé.

A gondatlanságra, mint sok határhelyzetet tömörítő és ezért részletesebb kifejtést igénylő fogalomra a javaslat jóval több figyelmet fordít. A "vétkes vigyázatlanság" fogalmát így olvassuk: "Ha valamely cselekvésből vagy valamely kötelesség elmulasztásából jogsértés származik, melyet a cselekvő vagy elmulasztó éppen nem szándoklott, de köztapasztalásnál vagy különös tárgyismereténél fogva előreláthatott s kikerülhetett volna, a miatt a törvénszabta esetekben vétkes vigyázatlanság tekintetéből fog büntettetni." (41. §) Az (egyenes) szándékra való utalással határolja el a javaslat a gondatlanságot egyik irányból, a másik oldalról pedig a közismert tényekre és a személyes tájékozottság esetére való utalással. Egyik oldalnak sem adja meg közelebbi és pontosabb fogalmát, annak ismeretét már vélelmezi.

A gondatlanságnak nem mesterkéltén kreált fokozatait, hanem hét súlyosító esetét sorolja fel az operátum: "Súlyosan vétkessé teszi a vigyázatlanságot: 1. Midőn a sértést okozó cselekvésének vagy mulasztásának lehető veszélyességét belátta ugyan, de azt könnyelműleg vagy következeiseivel nem törődve, mégis elkövette. 2. Midőn cselekvése vagy mulasztása annyira veszélyes volt, hogy az abból könnyen származható törvénytelen eredményt némi figyelem mellett beláthatta volna. 3. Midőn azon cselekvés vagy mulasztás, melyből a jogsértő eredmény következett, már magában törvényellenes volt. 4. Midőn a sértést okozó, tárgyismereténél vagy viszonyainál fogva, cselekvésének vagy mulasztásának veszélyességét különösen beláthatta, vagy annak káros következményeit elháríthatta volna. 5. Midőn állapotjánál, hivatásánál vagy egyéb viszonyainál fogva, különös gondosságra és megfontolásra lett volna köteles. 6. Midőn cselekvésében valaki által tettének következeiseire figyelmeztetve volt. 7. Midőn a sértést okozó, oly körülmények között, melyek figyelmét különösen megkivánták, megrészegedett." (42. §) Különös figyelmet érdemel az első pontban említett eset. Itt azt olvassuk, hogy súlyosabb megítélést von a fejére az, aki cselekményének "lehető veszélyességét belátta ugyan, de azt könnyelműleg vagy következeiseivel nem törődve, mégis elkövette." Egyedülálló érdekessége ennek a rendelkezésnek az, hogy (mai fogalmaink szerint) egyazon értelemben említi az eshetőleges szándékot és a tudatos gondatlanságot (*luxuria*)! Ez természetesen egy

---

²⁵ Feuerbach, P.J.A.: Lehrbuch des gemeinen in Deutschland gültigen peinlichen Rechts, Giessen 1847, § 53.

²⁶ Ezt írja Ekkehard Kaufmann: "Die bewiesene Tat galt also als Indiz für den Tatvorsatz, es sei denn der Täter konnte das Gegenteil beweisen." HRG 37. Lieferung 1064, Stichwort: Vorsatz. Vö: Grolman, K.L.v.: Grundsätze der Criminalwissenschaft, Giessen und Darmstadt 1805.; Bibliothek für die peinliche Rechtswissenschaft und Gesetzkunde, Teil 1, Stück 2, 1796.

olyan dogmatikai helyzet, amelynek cizellált elemzését nem várhatjuk el a 19. század első felének jogtudományától. Tanulságos idéznünk a jelen emlékkönyv ünnepeltjének idevágó, a tudatos gondatlanságot elemző megállapítását: "Csak arról mondható..., hogy »könnyelműen« bizott az elmaradásban, akinek ez a bizakodása nem volt alaptalan, hanem valamilyen konkrét körülményre (saját képességeire, tapasztalataira, ügyességére, az eredmény bekövetkezésének a megakadályozása érdekében tett intézkedésére, avagy valaminő rajta kívüli konkrét körülmény megakadályozó szerepére) alapozta az elmaradáshoz fűzött reális reményét. Az ellenkező esetben viszont az elmaradás iránti pusztá megalapozatlan vágyakozás már nem könnyelműség, hanem a belenyugvással egyértelmű, s így eshetőleges szándékot jelent."²⁷

Azt mondhatjuk tehát, hogy a modern dogmatika által kimunkált és használt eshetőleges szándék és a tudatos gondatlanság finom kategóriái is szerepeltek már a javaslatban, csak nem abban a rendszertani elhelyezésben, ahol ma vannak. Az a tény, hogy a szándékosságnak csak egy (az egyértelmű) esetét említi a javaslat, és minden más tudati-érzelmi mozzanathoz kapcsolódó elkövetői magatartást gondatlanságnak minősít, jól szemléltet két következetes, egymással ölelkező jogalkotói szempontot: a liberális felfogást és a praktikunra való törekvést. Észre kell vennünk újra, hogy a törvény mindenekelőtt egyértelmű akart lenni, s ez csak úgy volt lehetséges az adott esetben, ha a bizonytalan, a bírói mérlegelést fokozottabb mértékben igénybe vevő elkövetői alakzatokat az eleve enyhébb megítélést maga után vonó "vétkes vigyázatlanság" eseteihez sorolja. Végezetül nem hagyható szó nélkül a javaslat egészét is jellemző páratlan jogászi elegancia, amely e súlyos és legkiélezettebb eseteiben szinte feloldhatatlan kérdéseket felvető dogmatikai helyzetet megoldotta. Büszkék lehetünk reformkori büntetőjog-tudományunkra.

ELEMÉR BALOGH

DER "VERBRECHENSBEGRIFF" UNSEREN STRAFRECHTS IM VORMÄRZ

(Zusammenfassung)

Zwar die Verbrechenlehre ist eine Schöpfung der modernen (vorzüglich: der kontinentalen) Strafrechtswissenschaft, die Herausbildung ihrer Elementen ist jedoch im Laufe der Zeit zu greifen. Das Mittelalter hat noch keinen egsakten Verbrechenbegriff gehabt, es hat die Missetäter einfach gestraft.

In der Neuzeit fing eine Entwicklung an, das Strafrecht zu rationalisieren, ja eine Strafrechtswissenschaft ins Leben zu rufen. Die wichtigsten Stationen dieser Strömung waren in Ungarn die einzelnen Kodifikationsentwürfe. Das sind nämlich: der Entwurf von 1712 (von Mihály Bencsik), von 1795, von 1829 und endlich der

²⁷ Tokaji, 230. p.

berühmteste von 1843. Diese Elaborata sind zwar nicht zum Gesetz geworden, sie haben auf die Praxis und auf das ungarische strafrechtliche Denken trotzdem einen großen Einfluß ausgeübt.

Der Verbrechensbegriff erscheint zuerst in der ungarischen Judikatur 1795 und lautet etwa: Verbrechen ist die vorsätzlich oder fahrlässig begangene Verletzung des gültigen Strafgesetzes. Die beiden wichtigsten Entwürfe (1795 und 1843) präzisieren die Begriffe des Vorsatzes und der Fahrlässigkeit — die vorherige noch ganz nach der Formulierung von Filangieri, die nachherige aber schon souverän. Der Deák-sche Gesetzentwurf (1843, nach seinem Verfasser) erwähnt unter den Fällen der Fahrlässigkeit sogar die Kategorien der *doli eventualis* und *luxuriae*, noch in derselben Bedeutung.

Polgári jogunk fejlődési irányai, elsősorban a kodifikáció tükrében*

A jelen tanulmányban kísérletet teszek arra, hogy – a megadott területi határokon belül – áttekintést adjak polgári jogunk fejlődésének az elmúlt harmincöt évről.

Kiindulási pontnak a Polgári Törvénykönyv hatálybalépésének az időpontját tekintem, mivel az lezárt egy korábbi szakaszt és azt hiszem, joggal mondhatjuk, hogy a polgári jog fejlődésében egy új fejezetet nyitott.

Mint a cím is jelzi, a polgári jog fejlődésének illetve változásainak főbb csomópontjait döntően a kodifikáció szemszögéből vizsgálom, elsősorban azért, mert a törvényszövegben jelennek meg legmarkánsabban az elmélet és a gyakorlat által kialakított elvek. A mindenkori kodifikáció lényegében egy szintézisét adja az elmélet és a gyakorlat eredményeinek.

Vizsgálódásaink során természetesen nincsen lehetőségünk arra, hogy a polgári jog egyes intézményeinek a változásait részletesen bemutassuk, ezért elsősorban a fejlődési irányt reprezentáló főbb intézkedéseket tekintjük át és megkíséreljük mindezt abból a szempontból értékelni, hogy az egyes változások mennyiben bizonyultak helyesnek.

Kiindulási pontunk az 1959-ben elfogadott Ptk.

A polgári jogi jogszabályok általában hosszú életűek és képesek különböző társadalmi-gazdasági viszonyokat szabályozni. Gondolom, elegendő itt utalni a BGB-re, amely most már közel egy évszázada állja a sarat, holott közben Németország gazdasági viszonyai többször és ellentétes irányú változáson mentek keresztül. Örvendetes, hogy hasonló magyar példákkal is szolgálhatunk. Elegendő utalni az 1875-ben megalkotott kereskedelmi törvényre.

A Ptk. képes volt az elmúlt 35 év változásait befogadni. Több esetben ugyan számottevő módosítások történtek, de még mindig jelentős a száma azoknak a rendelkezéseknek, amelyek szó szerint megegyeznek a Ptk. eredeti szövegével.

Ez a körülmény elsősorban annak tudható be, hogy a Ptk. – ez ma már nyugodtan megállapítható – a magyar jogalkotás egyik legjobban sikerült darabja. Hangot szeretnék adni annak a véleményemnek, hogy ebben a körülményben meghatározónak vélem azt a széleskörű társadalmi vitát, ami a törvény elkészítését és elfogadását megelőzte. A magam részéről csak sajnálni tudom, hogy meghatározó jelentőségű jogszabályainknál ennek a lehetősége jelenleg hiányzik.

---

* A jelen tanulmány a szerzőnek 1995 februárjában tartott habilitációs előadásának a szövege alapján készült.

Maga Ptk. elkészítése és elfogadása mérföldkő volt polgári jogunk fejlődésében. Mint Eörsi professzor a polgári Törvénykönyv hatálybalépésével kapcsolatos tanulmányában kiemelte a Ptk. jelentősége többek között abban állt, hogy

a) először alkottak Polgári Törvénykönyvet. Ezáltal a korábbi bonyolult és sok tekintetben ellentmondó polgári jogi szabályok helyett világos, rendszerezett új jogot tartalmazott,

b) új jogalkalmazási módszert vezetett be, mert a korábbi jogalkalmazási módszerek a Ptk. hatálybalépésével nem voltak alkalmazhatók.¹

A polgári jog tudománya számára nagy jelentőségű volt a Ptk. abból a szempontból, hogy deklarálta a polgári jog egységét.

Véleményem szerint nyugodtan mondhatjuk, hogy a törvényszerkesztők ügyes kompromisszummal megtalálták azt a középutat, amely mellett még a polgári jog néha csak formális egységének legalább a látszata fenntartható volt. A Tervszerződések önálló fejezetként történő beépítése az egységes polgári jog irányába tett gesztusként is értékelhető.

Elfogadjuk Vékás professzor azon nézetét, mely szerint a törvényalkotó hiába helyezte az egyes szerződések közé az úgynevezett tervszerződéseket, az ti. a tervszerződések nem illeszkedtek be szervesen az egyes szerződések rendszerébe és csak az egység látszatának demonstrálására volt alkalmas.² Maga a tervszerződés megnevezés gyűjtőfogalomként szerepelt. A jogalkotó, legalább is a Ptk. miniszteri indokolása szerint elsősorban a szállítási és az építési szerződésekre volt figyelemmel és a Tervszerződés elnevezés mögött meghúzódó joganyag lényegében ezen szerződések mintegy általános szabályaként szerepelt. A tényleges jogi rendezés a külön szabályokban nyert megfogalmazást, amely a szállítási szerződések tekintetében ezidőben az 50/1955. MT. sz.rendelet, az építési szerződések körében pedig a 10/1954. OTH-utasítás volt hatályban.

Ez utóbbival kapcsolatban megemlítendő, hogy később rövid időre a beruházások tekintetében hatályban volt a 45/1961 sz. Korm. rendelet és ennek végrehajtására megjelent 1/1961. OT-PM-ÉM együttes rendelet, ami Beruházási Kódex néven volt ismert. Ezt mint gazdasági jogi kódexet is emlegették, mert egyetlen olyan jogszabály volt, amely a beruházásokkal kapcsolatos majdnem valamennyi kérdést (építés, tervezés, szerelés, pénzügyi fedezet stb.) rendezett.

A Ptk. maga időszakában elméletileg megalapozott, a korábbi gyakorlat credményét jól hasznosító kódex volt és a körülöttünk levő országokhoz képest számos olyan rendelkezést tartalmazott, amelyeknek szabályozása ha nem is mindenben egyedülálló, de mindenképpen "forradalminak" volt mondható. Ezen megállapításunk fenntartása mellett azonban arra is utalni kell, hogy a modern megoldások mellé igen erős fékrendszert építettek be, amely az egyébként modern és előremutató szabályok alkalmazását lényegesen lecsúszította. Egy némely esetben ezeknek a szabályoknak az alkalmazhatóságát a bírói gyakorlat tovább szűkítette. A jogalkotó jószándékát aligha lehet kétségbe vonni, a túlzott óvatosság indokoltságát azonban meg kell kérdőjelezni.

Sajnálatosnak nevezhető jelenség, hogy ez a tendencia nem csak az 1959-es szövegre hanem a későbbi módosításokra is jellemzőnek mondható.

E helyütt példaként a következő esetekre utalunk.

---

¹ Eörsi Gyula: A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyvének életbelépéséhez. Jogtudományi Közlöny, 1960. 312-319. p.

² Vékás János: A Polgári Törvénykönyv első negyedszázada. Magyar Jog, 1985. 271-281. p.

a) A Ptk. eredeti szövege bevezette és szabályozta az állam felelősségét. Ebben az időszakban kimondani, hogy ha az állam igazgatási tevékenysége során kárt okoz, akkor ezért felelősséggel tartozik, mindenképpen előremutató, haladó jellegű szabály volt.

Ez a haladó szabály azonban a következő fékkel volt ellátva:

– az állam felelősségét csak akkor lehetett megállapítani, ha az eljáró alkalmazott bűnösségét illetve vétkességét jogerős büntetőbírói ítélet illetve jogerős fegyelmi határozat megállapította. Elsősorban az utóbbi feltétel volt vitatható, mert maga a kárt viselő volt jogosult dönteni abban, hogy megnyitja-e a kártérítési igény előtt a lehetőséget vagy nem. Az elévülési igény diszkriminatív rendelkezésére itt most nem térünk ki.

– A Ptk. 1977 évi módosítása bevezette – kétségtelenül haladó jellegű azon szabályát, mely szerint ha jogi személy az általános szerződési feltételeiben egyoldalú és indokolatlan előnyt köt ki, akkor az általános szerződési feltétel megtámadható.

Nem lehet vitatni a rendelkezésnek a fogyasztókat védő célját. A szabály alkalmazhatóságát viszont nagymértékben megkérdőjelezte az a rendelkezés, amely szerint a megtámadásra csak külön jogszabályban³ meghatározott szervek jogosultak. Ezen szervek közül jó egyenéhány ma már nem is létezik. A megtámadásra jogosultak szűk köre miatt ilyen perekre elvétve került sor és a helyes rendelkezés a végrehajtási fék miatt nem tudott és gyakorlatilag ma sem tud kellőképpen hatályosulni.

– harmadik példaként csak utalok a nem vagyoni kártérítés területén a Legfelsőbb Bíróság 16. sz. Irányelvére, amely az egyébként is eléggé körülbástyázott tényállást még tovább szűkítette.

A másik általánosnak mondható jellemző vonás volt, hogy a Ptk. köré számos, vagy inkább számtalan a törvényi szintnél lényegesen alacsonyabb szintű jogszabály kapcsolódott, amely több esetben a Ptk-val ellentétes rendelkezéseket tartalmazott. Úgy gondolom, hogy csak feltételezéseket lehetne mondani arról, hogy ezek az eltérések mennyire voltak előre "megtervezettek" és mennyire írható az áttekinthetetlenség, pontatlanság számlájára.

Kétségtelen, hogy az állampolgárok egymás közötti vagyoni kapcsolatai és a szocialista szervezeteknek a népgazdasági terven alapuló kapcsolatait átfogó úgynevezett tervszerződések eltérő rendelkezései jórészt ezekben a külön szabályokban öltöttek testet. Ha nem is tekintjük meghatározónak, de úgy véljük szerepet játszott ebben a jelenségben az is, hogy ebben az időszakban az volt a "divat", hogy csak a legfontosabb kérdéseket szabályozták törvényi szinten, hiszen az Országgyűlés évente összesen maximum 10–12 napot ülésezett. A többi jogi normát alacsonyabb szintű jogszabályba foglalták. Ennek a gyakorlatnak egyik "elméleti" indoka az volt, hogy az alacsonyabb szintű rendeleti szabályozás rugalmasabb megoldás, tehát ezáltal jobban lehetett a változó igényekhez alkalmazkodni. Ezt a szemléletet tükrözi az a körülmény is, hogy az úgynevezett új gazdasági mechanizmus előestéjén a Ptk. első nagyobb jelentőségű és több rendelkezést érintő módosítása is törvényerejű rendeleti formában jelent meg, amely mint közismert, formailag törvényi erővel rendelkezett. A lényeg azonban mégis csak az, hogy a törvényerejű rendeletet egy 17 tagú testület hozta és az Országgyűlés utólagos jóváhagyása tiszta formalitás volt.

---

³ Az 1978. évi 2. sz. tvr. (Ptké II) 5. §.(1) bekezdése sorolta fel azokat a szerveket, amelyek az általános szerződési feltételek megtámadására jogosultak.

A Ptk. egyik újításának számított, legalább is a korabeli tankönyvekhez viszonyítva, hogy a törvény rendszerében eltért a polgári jog tudománya által kidolgozott rendszertől. Ez az eltérés döntően az Általános rész elhagyásával és ennek kapcsán az első főrész a Bevezető Rendelkezések megfogalmazásával függött össze.

A Ptk. a Bevezető Rendelkezésekben, ahogy a törvény miniszteri indokolása utal rá, elsősorban alapelvszerű tételek kerültek megfogalmazásra. Ezzel a módszerrel a törvényalkotó tulajdonképpen a régebbi törvénytervezetek nyomdokain haladt és megfogalmazta azokat a tételeket, amelyeket irányadónak tekintett az egész törvény vagy annak egy meghatározott része tekintetében.

Így utólag áttekintve a Ptk. eredeti szövegének idevonatkozó részét, azt lehet megállapítani, hogy az eltért már ebben az időben is általánosan elfogadottnak mondható alapelv-felsorolástól, mert valóban csak azokat az elveket sorolta itt fel, amelyek az egész Ptk. tekintetében érvényesülhettek illetve érvényesültek. Az is igaz, hogy itt olyan jogtétel is megfogalmazásra került, aminek alapelvvé minősítése vitatható. Gondolok itt az utaló magatartásért való felelősség szabályára, vagy ugyanitt elhelyezett azon jogtételre, amely szerint a polgári jogi igények érvényesítése bírói útra tartozik.

Ilyen értelemben tehát a Bevezető rendelkezések elsősorban a törvény alapelveinek, de egyéb általános érvényű szabályainak is a gyűjtőhelye volt. A későbbiek során látni fogjuk, hogy a Ptk. egyes módosításainál ez a rész is jelentősen változott.

A kötelmi jogi rész egyik legnagyobb vívmányának és teljesítményének az tekinthető, hogy az áru és pénzviszonyok elismerésének a hiánya mellett is lényegében és alapvetően egy főrészben tudta szabályozni az úgynevezett szocialista szervezetek közötti – akkor maximálisan áru-jellegű kapcsolatoknak tekintett – viszonyokat az állampolgárok egymás közötti többé kevésbé valóban áruviszony jellegű kapcsolataival.

Erre a már említett módon úgy került sor, hogy a szocialista szervezetek közötti kapcsolatokra lényegében háromszintű szabályozás volt.

Az első szint gyakorlatilag kormány- illetve minisztertanácsi rendelet volt. Nem egyszer előfordult azonban amikor még ennél is alacsonyabb szintű jogforrás tartalmazott rendelkezést. Ezek az alacsonyabb szintű jogszabályok az adott kérdéskört gyakorlatilag teljes körűen szabályozták.

Ezen szint mellett természetesen a Ptk. rendelkezései is elvben irányadóak voltak, de gyakorlatilag ott további két szint volt. A Ptk. a szocialista szervezetek egymás közötti kapcsolatainál számos kivételt konstruált. Ha és amennyiben ilyen kivétel nem fordult elő, akkor kerülhetett sor a Ptk. klasszikus polgári jogi szabályainak az alkalmazására.

Mindezek ellenére úgy vélem hiba lenne lebecsülni a Ptk. ezen megoldásának a jelentőségét. Ha érdemben nem is tudta és azt hiszem mindjárt hozzá is tehetjük, hogy nem is tudhatta a két területet teljes egészében egybefogni, de legalább megőrizte a polgári jog egységét és valamelyest mégis csak irányt szabott az alacsonyabb szintű jogalkotásoknak.

A Ptk.-val kapcsolatban még egy olyan dolgról szeretnék szólni, ami nagymértékben visszahatott polgári jogunk fejlődésére.

A Ptk. bevallottan és céltudatosan felvállalva az alapul fekvő társadalmi-gazdasági viszonyoknak egy keretjellegű szabályozást adott. Ezáltal sok kérdésben a bírói gyakorlatra bízta az egyes keretjellegű szabályok kitöltését. Ennek következtében

a bírói gyakorlat nagy mértékben hozzájárult polgári jogunk fejlődéséhez, alakulásához. Anélkül, hogy e helyütt most a részletekbe bocsátkoznánk elegendő talán utalni többek között a szerződés megtámadásánál a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás feltűnő nagy aránytalanság címén történő megtámadásra, ahol a bírói gyakorlatnak kellett kialakítani azt a mércét, amely felett már a szerződéstől megvonható a célzott jogi hatás elérése. Ugyancsak a bírói gyakorlatnak kellett kialakítani a polgári jogi felelősség középpontjába állított felelősségi illetve ennek megállapíthatóságát megalapozó adott helyzetben általában elvárható mércé kidolgozását.

A bírói gyakorlat a jogszabályi felhatalmazáson illetve jogszabályban megfogalmazott elváráson alapuló jogfejlesztés mellett igen jelentős szerepet töltött be olyan esetekben, amikor a gyakorlat bizonyította azt, hogy a jogalkotói elképzelés nem a kívánt eredményt hozta. E tekintetben csak a hibás teljesítéssel kapcsolatos Elvi Döntésekre utalok, ahol a Legfelsőbb Bíróság igen szellemes értelmezési szabállyal, a Ptk. kellékszavatossági rendszerét vagy legalább is annak jellegét változtatta meg.

E területen még egy körülményre szeretnék utalni. A korábbiakban már volt szó arról, hogy a polgári jog egybentartásának az volt az ára, hogy az egység deklarálása mellett alacsonyabb szintű jogszabályokban történt meg a szocialista szervezetek közötti kapcsolatok jogi szabályozása. Ezek a külön szabályok azonban a polgári jog fejlődését is előmozdították. Több olyan szabállyal lehetett itt találkozni, amelyek később beemelésre kerültek a törvénykönyvbe. Két ilyen szabályt emelnék ki. Az egyik; a kellékszavatossági határidők tekintetében a Ptk. jogvesztő határidő konstrukciójával szemben itt elévülési jellegű szabályozás volt és később a törvény 1977 évi módosításánál ha némi korrekcióval is, de ez a megoldási mód lett általánosan elfogadott.

A másik, amire utalni szeretnék, a 10/1966. sz. kormányrendelet, amely első ízben mondotta ki a szállítási szerződések területén a szabad elállás lehetőségét. Ezáltal a szükséglet-kielégítést helyezve előtérbe és nem kétséges módon áttörve a Polgári Törvénykönyvben is következetesen alkalmazott reális teljesítés elvét

A magyar közgazdasági irodalom és tudomány és a magyar politikai felfogás a környező országokhoz képest mindig elől járt és igyekezett a gazdasági társadalmi viszonyok reális elemzésére. Ez a folyamat vezetett el a Polgári Törvénykönyv első nagyobb módosításához, ami az úgynevezett új gazdasági mechanizmus 1968 január elsején történt bevezetéséhez kapcsolódott. Teljesen nyilvánvaló, hogy egy ilyen intézkedés-sorozat egy meghatározott naphoz köthető, de a valóságban ez mindig mint folyamat jelentkezik. Jogalkotási szinten is már jóval korábban megjelentek azok a szabályok, amelyek mintegy előrevetítették ezeket a változásokat. Már utaltam az előbb a 10/1966. kormányrendeletre, amely áttörte a reális teljesítés elvének addig szinte dogmaként kezelt tételét. Ez a jogszabály volt az első, amely a megrendelői pozíciót kívánta preferálni. Kiindulási tétele az volt, hogy a szükségletek hordozója a megrendelő, a szerződéseknek a mozgató rugója pedig a szükséglet-kielégítési igény, akkor a megrendelőt kell kedvezőbb helyzetbe hozni.

A jogi szabályozás arra irányult, hogy a szerződés ne csak lebonyolítója legyen az árukapcsolatoknak, hanem egyben szervezze is a termelést.

Ennek a folyamatnak a betetőzését jelentette a Polgári törvénykönyvet módosító 1967 évi 39. sz. tvr. és a vállalatok vállalkozási szerződéseiről rendelkező 44/1967(XI.5.) Korm. sz. rendelet.

Ez volt a Polgári Törvénykönyv első nagyobb változtatása. Korábban lényegében csak részkérdésekben történt módosítás. Ilyen kisebb jelentőségű módosítás volt pl. a tartási és öröklési szerződések tekintetében illetve a kisajátítással kapcsolatos módosítás. Az utóbbi azonban alig csapódott le a Ptk-ban, mert a kisajátítást külön jogszabály rendezte és lényegében azt változtatták meg.

Az 1967. 39. sz. tvr. átütő változást nem hozott. Már említettük, hogy a szállítási szerződések tekintetében a változtatások már korábban 1966-ban megtörténtek. Ezzel a módosítással elsősorban az állami vállalatokra illetve szövetkezetekre vonatkozó szabályokat változtatták meg, elsősorban a képvisellel összefüggésben. A másik nagy terület volt a tulajdonjog, ahol a személyi tulajdonra vonatkozó szabályok kerültek módosításra.

A személyi tulajdon körének az általános korlátozására ez a tvr. adott alacsonyabb szintű jogszabálynak felhatalmazást. A Ptk. korábbi szövege ugyanis, csak lakóház tekintetében bizta külön jogszabályra a mérték meghatározását, az 1967. 39. sz. tvr. 7. §-a pedig általános érvénnyel mondta ki, hogy külön jogszabályok állapítják meg, hogy milyen nagyságú és hány ingatlan tartható személyi tulajdonban.

A tárgyalat tvr.-nek kötelmi jogot érintő rendelkezése alig volt. E területen talán legjelentősebb változtatás az volt, hogy ez a jogszabály vezette be a mezőgazdasági termékértékesítési szerződés jelenleg is használt terminológiáját. Korábban a Ptk. XXXVI. fejezete három különböző szerződést foglalt egybe Termelési és terményértékesítési szerződés címen. Az említett tvr. az egész fejezetet kicserélte és Mezőgazdasági termékértékesítési szerződés egységes fogalmát és ennek szabályait vezette be.

Lényeges volt viszont a már említett 44/1967. Korm. sz. rendelet a vállalatok vállalkozási szerződéseiről. A szocialista szervezetek egymás közötti szerződéses kapcsolatok egyik igen lényeges területének a jogi szabályozását adta meg. Már utaltam rá, hogy a szállítási szerződések tekintetében az úgynevezett 10-es rendelet változatlanul hatályban maradt és a 44/1967. Korm. sz. rendelet pedig a vállalkozási típusú szerződések főbb szabályait rakta le. Ezzel a vállalkozási szerződés szabályait megkettőzték, mert annak ellenére, hogy a két terület között sok rokon jellegű szabály volt mégis eltérő rendelkezések vonatkoztak az állampolgárok közötti és a szocialista szervezetek közötti vállalkozási szerződésekre.

A másik lényeges változást pedig az jelentette, hogy amíg korábban az egyes vállalkozás-típusú szerződések önálló szerződéstípusként voltak szabályozva, addig most az egységes vállalkozási szerződések szabályai mellett az illetékes miniszter jogosult volt alapfeltételeket kiadni, amitől a feleknek jogukban állt eltérni. E terület viszonylagos önállóságát húzta alá az a rendelkezés, hogy a Korm. rendeletben nem szabályozott kérdésekben a Ptk.-nak a tervszerződésekre vonatkozó fejezetében foglaltakat, illetve megfelelő szabály híján a Ptk. szerződések általános rendelkezéseit és nem a vállalkozási szerződés általános szabályait kellett alkalmazni. A csekély értékű vállalkozási szerződésekre lehetett a Ptk. vállalkozási szerződés szabályait alkalmazni.

A fejlődés illetve a törvénymódosítás következő stádiuma az 1977. évi IV. tv., ami módszerében eléggé vitatható módon nem tartalmazta a módosítás konkrét szövegét, hanem mindjárt egységes szerkezetbe foglalt szöveget fogadott el az Országgyűlés.

Az 1968-ban bevezetett és már említett új gazdasági mechanizmus, ha néha-néha meg is torpant a fejlődésben és voltak visszahúzó intézkedések, tendenciájában azonban mégis haladt előre és amikor a gazdaságirányítási változások bizonyos szintet elértek nem lehetett a Polgári törvénykönyv módosítását halogatni.

Noha a módosítás a törvény számos rendelkezését érintette mégis eléggé egyértelmű volt az az álláspont, hogy elegendő a törvény módosítása és nem szükségeltetik új törvénykönyv megalkotása.

A változtatások és módosítások lényege a következőkben foglalható össze.

1. Egyes intézmények megújítása, amelyek a gazdaságirányítási rend korszerűsödésével szoros kapcsolatban állottak. Ebből a szempontból elsősorban a szerződési rendszer megújítása volt a fő feladat, több esetben teljesen új szabályok kialakításával.

Feltétlenül kiemelendő, hogy ez a módosítás számolta fel az egyes szerződések körében a tervszerződéseket és ezzel egyidejűleg, ha nem is minden részletszabályt illetően, de ezeket a szerződéseket bekötötte a polgári törvénykönyvbe.

A következő új szerződések kerültek be a Ptk-ba:

- szállítási szerződés,
- közszolgáltatási szerződés,
- építési szerződés,
- szerelési szerződés,
- tervezési szerződés,
- kutatási szerződés,
- utazási szerződés.

Jelentősen kibővítésre kerül a vállalkozási szerződésekre vonatkozó joganyag. Lényegében a fentebb elemezett 44/1967. Korm. rendelet amely a vállalatok vállalkozási szerződéseiről rendelkezett beépítésre került a Ptk-ba. Az új konstrukció lényege a következőkben foglalható össze.

A korábban alacsonyabb jogszabályokban szabályozott szerződések főbb rendelkezései törvényi szabályozást kaptak. A részletszabályokat továbbra is külön jogszabályban rendezték (7/1978. MT. sz. rendelet).

Véleményem szerint ez az intézkedés több szempontszempontból is jelentős és meghatározó volt a polgári jog fejlődésre.

a) Az akkori kifejezéssel élve a Népgazdaság szempontjából meghatározó jelentőségű szerződések kaptak törvényi szabályozást a korábbi Kormányrendeleti vagy még alacsonyabb szintű jogszabályokkal szemben.

b) A szabályozás jellegében megmaradt ugyan a két szint, de ugyanakkor a szabályozás áttekinthetőbb lett, valamelyest csökkentek a kivételek, összességében a szocialista szervezetek amelyeket innen kezdve új elnevezéssel illet a törvény (gazdálkodó szervezetek) egymás közötti árukapcsolatai döntően a hagyományos polgári jogi szabályok alapján bonyolódnak le, tehát a két nagy terület joganyaga nem vitásan közeledik egymáshoz. Pontosabban fogalmazva a gazdálkodó szervezetek egymás közötti alapvetően terven alapuló árukapcsolatainak jogi szabályozása közelít a polgári jogi szabályokhoz.

c) Új szerződésformák jelennek meg a törvényben, olyanok, amelyek a gyakorlatban már korábban is tulajdonképpen már funkcionáltak, megfelelő jogi rendelkezés azonban nem volt.

Nem tekintem ilyennek a szállítási, építési stb. szerződéseket, mivel ezek annak ellenére, hogy korábban a Ptk-ban nem szerepeltek a gyakorlatban létező és szabályozott szerződéstípusok voltak. Ide sorolom viszont a közszolgáltatási szerződést és az utazási szerződést. Az előbbi, ti. a közszolgáltatási szerződés Ptk-beli szabályozását azért is jelentősnek tartom, mert egyértelművé tette, hogy ezen vállalatok kötelesek polgári jogi szerződés alapján szolgáltatást nyújtani. A közszolgáltató vállalatok ugyanis két minőségükben szerepeltek. Egyrészt hatósági jogosítványokkal rendelkeztek, másrészt pedig szolgáltatást nyújtottak. A két funkció sok esetben összekeveredett egymással, vagy legalább is a vállalatok igyekeztek azt összekeverni.

Az új szerződésfajták megjelenését jelentősnek tartom azért is, mert precedenst teremtett arra, hogy a társadalmi igények jelentkezésével tovább kell finomítani illetve bővíteni az egyes szerződés-típusokat. Jelenleg is van már több olyan szerződés, amelynek a Ptk-ba történő kodifikálására megérettnek látszik a helyzet. Itt és most csak a lízingre utalok, de több új szerződés is elismerésre vár.

d) Már utaltam rá, hogy a Ptk. 1977-es módosítása a szocialista szervezetek kifejezést a gazdálkodó szervezetek kifejezésre változtatta át.

Az egyes alanyok elnevezésbeli változásai általában nem bírnak meghatározó jelentőséggel. Mégis úgy gondolom, hogy ez az elnevezés-váltás a szemléletmód megváltoztatásának a kifejezése is volt. Valahol legalább is a lehetőségét látom ebben, hogy a nem állami és nem szövetkezeti, tehát nem szocialista gazdálkodó egységekre is eltérő szabályok legyenek ha és amennyiben ez indokoltnak látszik. Az mindenesetre tény, hogy ez az elnevezés alkalmas lett a teljesen más tulajdoni és gazdaságirányítási struktúrára épülő gazdálkodó tevékenységet folytató jogalanyok megjelölésére is.

Az 1977-es novella újra kodifikálta azokat a szabályokat amelyek a gyakorlatban nem váltak be. Itt elsősorban a hibás teljesítés teljesen új alapokra helyezett újraszabályozására gondolok.

Kiemelendőnek tartom azokat a rendelkezéseket, amelyekkel a Ptk. egy-egy intézményének a lényegét nem érintő, de a gyakorlati igényeket kielégítő módosítása történt meg. Ilyen volt pl. a ráépítéssel illetve toldalék építéssel vagy átépítéssel közös tulajdon keletkeztetése, vagy a hasznélvezővel szemben a tulajdonos az az elsőbbségi jogának a kimondása ha a hasznélvező a dolog használatát viszteher ellenében át kívánja más személynek engedni, vagy a túlélő házastárs hasznélvezeti jogának a megváltási lehetősége a leszármazók vagy akár éppen a hasznélvező által.

Kiemelendő, hogy visszakerült a Ptk-ba egy-két olyan intézmény is, amely korábbi magánjogunkban ismert volt, azonban a Ptk eredeti 1959-es változatában nem kerültek bele, mert különböző megfontolásból kimaradtak. Két ilyen régi-új intézményt említenék meg. Az egyik az előszerződés, a másik pedig a nemvagyoni kártérítés. Itt most nincs mód arra, hogy ezen intézményeknek a törvénykönyvből való kihagyás indokoltságát elemezzük, annyi megjegyzést azonban feltétlenül kell tenni, hogy a kodifikációnak nem szabad napi politikai érdekek kiszolgálóivá válni. A nem vagyoni kártérítést a Legfelsőbb Bíróság erősen politikai ízű indokolással megfogalmazott III. Elvi Döntése iktatta ki a polgári jogból és nem került be a Ptk-ba olyan nagytekintélyű jogtudós tiltakozása ellenére sem mint Nizsalovszky Endre. Az előszerződést is megkísérelte a jogalkotó valami mással helyettesíteni (kapacitáslekötési illetve kapacitás foglalási szerződés,) azonban a gyakorlatban ezek nem váltak be. Lényegében az ötvenes években mint a szocialista jogtól idegen és ezért a polgári jogból kiűzött

blanketta szerződések visszaállítását jelentette az általános szerződési feltételek jogi szabályozása is.

Az 1977-es módosítás igen széles területéről még egy kérdést érintenék. Az említett terület a Ptk. Bevezető rendelkezései között a 4. § (4) bekezdése. E szerint: "Ha ez a törvény szigorúbb követelményt nem támaszt, a polgári jogi viszonyokban úgy kell eljárni, ahogy az adott helyzetben általában elvárható." Ezzel a rendelkezéssel a jogalkotó egy általános magatartási mércét határozott meg és ettől kezdve ezt a formulát nem csak a polgári jogi felelősség kimentési formulájaként, hanem minden olyan helyzetben alkalmazni lehet és kell, amikor az adott relációban valakinek a magatartását kell megítélni. Ez lehet az együttműködés területe, de lehet a szerződéskötéskori gondosság és még utalhatnék több hasonló szituációra, amikor ez a tétel alkalmazásra kerülhet.

Még két átfogó módosítással szeretnék röviden foglalkozni. Ezt megelőzően azonban a következő megjegyzéseket kell tenni.

A két jelentősebb módosítás időpontja 1991 és 1993. Mind a két módosítás, az úgynevezett rendszerváltás utáni időre esik, amikor is a módosított Alkotmánynak megfelelően a magyar gazdaságirányítási rendszer illetve gazdálkodási struktúra és a tulajdoni berendezkedés alapjaiban megváltozott. A magántulajdon visszanyerte régi rangját és meghatározó szerepét és az egyes tulajdoni formák egyenrangúsága Alkotmányban megfogalmazott tétel lett. Ennek következtében a Ptk-ban szinte összeszámálhatóan módosítás történt. Ezek a módosítások két úton történtek. Egyrészt az Alkotmánybíróság a Ptk. több rendelkezéséről megállapította, hogy azok Alkotmány sértőek és ezért azokat megsemmisítette, másrészt pedig különböző törvények a szükséges összhang biztosítása érdekében módosították a Polgári Törvénykönyvet.

Az említett két módosítás közül azonban csak az 1991. évi módosításnak volt kimondott célja azoknak a változásoknak az átvezetése, főleg a tulajdonjog területén, ami a politikai rendszerváltásból és az Alkotmány módosításából következett.

Az 1993. évi módosítások pedig a piacgazdaságra való áttérés érdekében szükséges változtatásokat végezték el. A két törvényből egyértelműen kirajzolódott a jogalkotásnak az a szándéka, hogy a jelenlegi viszonyok között nem az egységes új kódex megalkotását tűzi ki célul, hanem mindig egy-egy részt kísérel meg átalakítani, szükség szerint akár új intézmények beiktatásával is. Ez az úgynevezett holland módszer, amely kétségkívül pragmatikus megoldást ad, rendkívüli veszélye azonban, hogy az egyes részek közötti összhang biztosítása így sokkal nehezebb. Feltehető, többek között ennek tudható be, hogy a Ptk. rendelkezései között még mindig lehet olyanokat találni, amelyek a jelen viszonyai között alig értelmezhetők. Csak példaként utalok a munkavállaló által okozott kár megtérítésére vonatkozó szabályokra, ahol a törvény az eredeti szövegnek megfelelően még mindig eltérő rendelkezést tartalmaz magánmunkáltató esetében. Joggal meg lehet kérdezni, hogy mai viszonyaink között ki minősül magánmunkáltatónak. De ugyancsak lyukas a Ptk. a Tulajdonjogi részben, amikor a tulajdonformáról még annyit sem mond, mint az Alkotmány. Úgy gondolom, attól, hogy a korábbi tulajdonformák megszűntek még nem lehet a tulajdonforma fogalmát vagy legalább körülírását a kódexből mellőzni.

Ezek előrebocsátását követően röviden az említett két jelentősebb módosításról

Az 1991. évi XIV. törvénnyel történő módosításnál kiemelésre érdemes, hogy a Ptk. Bevezető rendelkezések körébe a társadalmi érdek elsőbbségét meghatározó alapelv helyett a jóhiszeműség és tisztesség alapelve került.

Érdekes megfigyelni, hogy a Ptk. eredeti szövege is elismerte a jóhiszeműség elvét, azt azonban elsősorban a tulajdonjog területére korlátozta és nem emelte formálisan alapelvi rangra. Sőt, mint a szabadjogi ítékezésnek teret engedő elvet kifejezetten a tőkések egymás elleni jogvitáinak nemkívánatos eszközeként aposztrofálta. Ugyanakkor még egyszer hangsúlyozni kell, hogy ennek ellenére a Ptk. eredeti szövege több esetben a jóhiszeműséget kifejezetten elismerte. A jóhiszeműség és tisztesség elve lényegében a német *Treu und Glauben* elvén alapszik. Ennek az elvnek az újbóli bevezetése feleleveníti mind azokat az elméleti kérdéseket, amelyek ezzel az elvvel kapcsolatban a korábbi magyar és külföldi jogirodalomban felvetődött.

A jóhiszeműség kérdése az elmúlt időkben is széles körben használt terminológia volt, a gyakorlatban elég jól definiálható kategóriaként szerepelt.

Ugyanez nem mondható el a tisztesség kategóriájáról. Ennek a fogalomnak a tartalmi határai nem alakultak ki az elmúlt negyven év alatt. Azt hiszem, hogy a gyakorlatban kialakult bizonyos mércék és mértékek hasznosíthatók lesznek, de ettől függetlenül hosszú időre lesz szükség ahhoz, hogy ennek a fogalomnak az ismérvei megfelelő pontossággal körvonalazhatók legyenek. A szükségképpen érdekesség és a társadalmi érdek magasabb rendűségének a kiiktatásával az egyes magatartások társadalmi értékelése a korábbtól eltérő értékelést kíván. A társadalmi gazdasági viszonyok stabilizációjával alakulhat ki olyan alapvetően erkölcsi normarendszer, amelyet irányadónak lehet e vonatkozásban is tekinteni.

Az idevágó elég nagyszámú irodalomból e helyütt csak Kohlert idézzük, aki a hűséget és megbízhatóságot tekintette a jóhiszeműség és tisztesség alapjának. Hűséget az adott szó teljesítésében és megbízhatóságot a magatartásban.⁴

Ez a felfogás legalább is részben alapját és magyarázatát adja az ugyancsak Bevezető rendelkezések között található utaló magatartásokért való felelősség szabályának.

Az itt említett rendelkezéssel összefüggő az a módosítás is, amely a szerződési jogban a semmisséget megállapító 200. § (2) bekezdését szabályozta újra és semmisség következményét fűzi azokhoz a szerződésekhez, amelyek – többek mellett – a jóerkölcsbe ütköznek. Ugyanúgy, mint a jóhiszeműség és a tisztesség fogalmak tartalmi határait, a jóerkölcs tartalmi határait is a majdani bírói gyakorlatnak kell kidolgozni, amely – könnyen megjósolható – nem lesz rövid folyamat.

A további módosítások döntően a tulajdonjog területére estek és végeredményben valamennyi módosított rendelkezés azt a célt szolgálta, hogy az Alkotmánynak az egyes tulajdoni formák egyenjogúságát kimondó tételének szerezzenek érvényt a polgári jog területén.

Noha csak az átmeneti rendelkezések között kapott helyet, azt hiszem indokolt megemlíteni, hogy ez a módosító törvény volt az amely a korábbi alapvetően a népgazdasági terv szemszögéből értelmezett "népgazdaság" kifejezés helyett a "nemzetgazdaság" kifejezést vezette be.

A második módosítás is ugyanabba a korábbi elképzelésbe illeszthető, amely szerint a kodifikációt szakaszosan kell végrehajtani.

---

⁴ *Treu und Glauben im Verkehr*. Berlin 1893.

Az 1993. évi XCII. tv. főbb rendelkezései döntően három témakör köré csoportosíthatók.

1. Ez a törvény megváltoztatta a Ptk. Bevezető Rendelkezések körében a törvény célját körülíró 1. §-t akképpen, hogy a polgári jog tárgykörébe tartozó viszonyokat szabályozó egyéb jogszabályok tekintetében kötelezővé tette, hogy azokat a jogszabályokat is a Ptk. elveivel és rendelkezéseivel összhangban kell alkalmazni.

Ha figyelembe vesszük, hogy kb. 450-re tehető azoknak a jogszabályoknak a száma, amelyek valamilyen kérdésben hivatkozik a Ptk-ra, úgy gondolom ennek a módosításnak a jelentőségét ez az adat egymagában bizonyítja.

Ugyancsak ebbe a körben kell megemlíteni, hogy a jogviták elintézésének útján a módosítás a gazdálkodószervezetek számára megnyitja a választottbíráskodás intézményét.

A gyakorlat részéről érkező vélemények szerint ez komoly alternatívát jelent az eddig általános és kizárólagos bírói úttal szemben. Nem hiszem, hogy ez túlzottan szerencsés lenne. Ettől függetlenül ez tény és a gyakorlat oldaláról indokolt igény is. Ha figyelembe vesszük, hogy jelenleg a rendes bíróságok előtt egy jogvitát lezárni, az minimálisan két ha nem több év, akkor azt lehet mondani, hogy komoly jövője van a választott bíráskodás intézményének.

A változások másik nagy területe a civilszervezetekre vonatkozó alapvető szabályok kiépítése. A módosítás több új nonprofit szervezet szabályait alkotta meg és helyezte el a jogi személyek körében. Ezzel a rendelkezéssel az Ptk-ban az egyes jogi személyek felsorolása 11-re emelkedett, ami elég nagy szám ha figyelembe vesszük, hogy a jogi személyű gazdasági társaságok ebből – noha négy ismert formája van – csak egy helyet foglal el. Alapvetően nem is az a gond, hogy a felsorolás hány tagú, hanem sokkal inkább az, hogy ezen jogi személyek vonatkozóan több esetben szükség lenne részletesebb szabályokra, de azok hiányoznak. Tudom, hogy ezek a hiányzó szabályok alapvetően nem polgári jogi jellegűek.

Számot kell vetni a ténnyel, hogy az utóbbi időben igen sok olyan új törvényt alkotott az Országgyűlés, amelyek nem sorolhatók a polgári jogba, de azzal több ponton találkoznak. Ugyanakkor ezek a törvények más jogágak hatókörén is kívül esnek, így rendszerint kimaradnak a jogi oktatásból is. Csak példaként utalok a kárpótlási, az időlegesen vagy tartósan állami tulajdonban levő illetve maradó vagyron kezeléséről a külföldi befektetők védelméről, az egyéni vállalkozásról szóló törvényekre és még a sort azt hiszem tovább lehetne folytatni.

Az 1993-as módosítás harmadik nagy területe a szerződési jog volt. E vonatkozásban két körülményt kell kiemelni.

Az egyik, hogy a jogalkotó igyekezett a szerződési szabadság elvét teljes mértékben visszaállítani. Ennek szellemében eltörlésre kerültek azok a rendelkezések, amelyek a szerződés tartalmára nézve kötelező előírásokat tartalmaztak. Itt elsősorban meghatározott szerződések tekintetében a kötelező kötbérikötés eltörlésére gondolunk. Ehhez azonban azt is hozzá kell tenni, hogy még mindig több olyan eset van a Ptk-ban, amikor a szerződés tartalmába a felek akarata ellenére vagy legalább is egyik fél akarata ellenére bele lehet nyúlni. Ebből a szempontból nem sorolom ide azokat az eseteket, amikor a bíró módosíthatja a felek közötti szerződést. Ide sorolom viszont a Ptk. jelenleg is hatályos 226. §-nak azt a rendelkezését, amely lehetőséget ad arra, hogy a jogszabály a szerződés egyes elemeit meghatározhatja. Még komolyabb problémának látom, hogy adott jogszabály a hatályba lépése előtt megkötött szerződések tartalmát is

megváltoztathatja. Kétségtelen, hogy ezt csak kivételes jelleggel engedi meg a törvény, ennek ellenére mégis csak közvetlen beavatkozási lehetőséget biztosít az állam számára.

Noha ugyanúgy a tágon értelmezett szerződési szabadság elvének a korlátozását jelenti, mégis sokkal kézzel foghatóbb indokai vannak annak, hogy meghatározott termékek tekintetében jogszabály írja elő a kötelező jótállás vállalását és meghatározza annak lényeges elemeit.

A szerződési jogon belül a módosítás másik köre az úgynevezett 7-es rendelet hatályon kívül helyezésével van összhangban. Az említett jogszabály hatályon kívül helyezésével a joganyagot két részre bontották. A terjedelmében kevesebb, de súlyában meghatározó rendelkezéseket be kellett építeni a Ptk-ba, még a többi részt pedig hatályon kívül kellett helyezni.

Ezzel többé kevésbé lezártnak tekinthető az a folyamat, amely a korábban egymás mellett futó két terület közötti különbséget az optimálisra kívánja csökkenteni.

Mielőtt a fejlődés várható irányairól szólnék, egy általános megjegyzést szeretnék tenni az elmúlt 35 év történetéhez.

Ha áttekintjük az egyes nagyobb módosítások köré csoportosítható jogirodalmi állásfoglalásokat, azokban szinte kivétel nélkül hangsúlyozottan szerepelt, hogy a változtatásokra azért volt szükség, mert azok a szocialista gazdasági társadalmi rendszer fejlődését mozdítják elő.

Ma már tudjuk, hogy az úgynevezett szocialista gazdasági társadalmi rendszer nem az az irány, amely felé haladni kell.

Ennek ellenére úgy vélem nyugodtan mondhatom, hogy a jelszóval elletétesen a jogfejlődés irányának meghatározásában szerepet vállalók mindig megtalálták azt a józan kompromisszumot, talán úgy is lehetne fogalmazni, hogy mindig el tudták hitetni a politikai hatalmat kezükben tartókkal, hogy a változások a politikai cél irányába hatnak, közben pedig polgári jogunk megőrizte haladó hagyományait és valóban a fejlődést és az előrehaladást szolgálta.

A fejlődés várható irányával és feladatával kapcsolatban két kérdést szeretnék érinteni.

Az egyik kérdés, ami már az előbbieken ha érintőlegesen is de szóba került, hogy szükség van-e átfogó kodifikációra vagy a jelenlegi Ptk. szisztematikus módosításával az előttünk álló feladatok megvalósíthatók.

Azon azt hiszem aligha lehet vitatkozni, hogy kodifikációra szükség van, az is azonban elég nyilvánvalónak tűnik, hogy két körülmény ennek az időpontját alapvetően meghatározza. Az egyik az alkotmányozás kérdése. Mind addig amíg az új alkotmány, vagy a jelenleginek a módosított változata nem készül el, átfogó kodifikációra nem igen lehet gondolni. A másik körülmény az Európai Közösséghez történő esetleges csatlakozásunk kérdése. Ez a célba vett csatlakozás ugyanis a jogrendszerünk átforgalmazását is igényli és eléggé természetesnek tűnik, hogy a belső jogunkat így a polgári jogot a Közösség jogához kell igazítani.

Ha mindehhez hozzávesszük, hogy egy átfogó egységes új törvénykönyv megalkotása legalább is éveket igényelne, akkor el kell fogadni azt a jelenlegi gyakorlatot, hogy bizonyos részterületeket kell átfogóan újra szabályozni és felvállalni az ezzel kétségkívül együttjáró hátrányokat. Ez a megoldás talán azzal az előnnyel jár, hogy így mód nyílik bizonyos megoldások kipróbálására mint pl. most az ingó

dologra alapított kézizálog esetében és egy későbbi időpontban történő átfogó új szabályozás esetén megfelelő gyakorlati tapasztalat áll rendelkezésre.

A Másik kérdéskör amit úgy vélem nem lehet megkerülni, ez tulajdonképpen a polgári jog tartalmi határainak a kérdése. Amikor a Gazdasági társaságokról rendelkező törvény megszületett rögtön jelentkezett az igény a régi kereskedelmi jog újra élesztésére.

Véleményem szerint a kereskedelmi jog visszaállításában talán erősebb a nosztalgia, mint a gazdasági realitás. Többen leírták már és gyakorlatilag közhelynek számít, hogy a kereskedelmi jog kialakulása egy sajátos történelmi körülmény közepette történt. Mégpedig akkor, amikor nem volt magánjogi törvénykönyv, és a korai kapitalizmus kialakulása valaminő biztos, írott jogi normákat kívánt meg. Ma van – azt hiszem nyugodtan mondható –, európai normák szerint is megfelelő Polgári Törvénykönyvünk, tehát ilyen szükséglet nem jelentkezik. Nem tartanám szerencsésnek, ha az úgynevezett kereskedelmi ügyleteket kivennénk a polgári jogból, mert ezáltal szükségképpen a polgári jog bizonyos megkettőzése menne végbe. Nem hiszem, pl. hogy az úgynevezett értékpapírjogot mellőzni lehetne a polgári jogból.

A polgári jog elmúlt 35 évének története többek között az egység megőrzésének is a történetét jelentette. Nem tartanám szerencsésnek, ha most egy ellentétes irányú folyamat valósulna meg. Kétségkívül vannak szerződések, amelyek esetében joggal megfontolásra lehet ajánlani, hogy mi legyen a szabályozás kiinduló modellje, és számomra az is elfogadható, hogy ne minden szerződésnél az állampolgárok egymás közötti piaci kapcsolataiból induljunk ki, de ezek még nem indokolnak valaminő kettéválást.

LAJOS BESENYEI

DIE ENTWICKLUNGSRICHTUNGEN UNSERES BÜRGERLICHEN RECHTES IN ERSTER LINIE IM SPIEGEL DER KODIFIKATION

(Zusammenfassung)

Der Ausgangspunkt ist das im Jahre 1959 von der Nationalversammlung zugelassenes, und am ersten Mai 1960 in Kraft gesetztes erstes ungarisches bürgerliches Gesetzbuch.

Unbestreitbarer historischer Vorzug des bürgerlichen Gesetzbuches ist, daß es die Einheit des Zivilrechtes bewahrt hat. Das ist immer noch wahr, obwohl es heute schon immer offensichtlicher wird, daß die Kodifikatoren an zahlreichen Stellen Kompromiß eingehen mußten, in erster Linie bei der Regelung der Beziehungen mit Warencharakter unter den sogenannten sozialistischen Organisationen.

Es kam dazu, daß neben dem Bürgerlichen Gesetzbuch sich eine überwiegend in Rechtsquellen niedriges Niveau auftretendes Rechtsmaterial entwickelt hat, welches

vom bürgerlichen Gesetzbuch fast unabhängig funktionierte. Man kann mit deren Folgerung der Analyse von Professor Vékás nur einverstanden sein, daß der Gesetzgeber vergeblich die Planverträge unter die einzelnen Verträge aufgenommen hat, diese haben sich in das System der einzelnen Verträge nicht organisch eingefügt, das war nur zur Demonstration der Vertauschung der Einheit geeignet.

Nachdem das Bürgerliche Gesetzbuch in Kraft tritt, muß man die rechtsfördernde Rolle der Gerichtspraxis für wesentlich betrachten. Das hat der Umstand gesichert, daß das Gesetz in mehreren Fälle absichtlich sogenannte Rahmenregelung gegeben hat, und die Ausfüllung der einzelnen Regeln mit Rahmencharakter der Gerichtspraxis überlassen hat. Als Beispiel könnte man bei der Anfechtung eines Vertrages das auffällig große Mißverhältnis zwischen Leistung und Gegenleistung nennen, oder die in den Mittelpunkt gestellte Ausarbeitung des Zurechenbarkeits-, beziehungsweise gegebenenfalls im allgemeinen zumutbares Maßes.

Eine umfassende Änderung brachte im Jahre 1977 die Modifikation des Bürgerlichen Gesetzbuches.

Vor allem ist es zu betonen, daß die Separiertheit der Verhältnisse, die sich auf einen Plan gründen, vom Zivilrecht sich dadurch wesentlich verringert hat, daß der Kapitel "Planverträge" von dem Gesetzbuch entfernt wurde, und dadurch die allgemeine Regeln auf diesem Gebiet auch in größerem Maße verwendet worden. Die unterschiedliche Regelung hat sich auf zwei Niveaus verwirklicht. Das Bürgerliche Gesetzbuch selbst konstruierte bei der allgemeinen Regelungen der Verträge zahlreiche Ausnahmen in der verträglichen Verhältnisse unter den jetzt schon als Wirtschaftsorganisationen bezeichneten Rechtssubjekten. Außerdem wurden in einer Verordnung des Ministerrates die Transport-, die Bau- und die andere solche Verträge geregelt, deren Subjekt ein Wirtschaftsorganisation sein könnte.

Die nächsten zwei Änderungen des Bürgerlichen Gesetzbuches passierten nach der Wende, als die Änderungen eindeutig wegen der Anforderungen der Marktwirtschaft notwendig waren.

Die Änderungen im Jahre 1991 beseitigten solche Anordnungen, vor allem im Gebiet des Eigentumsrechtes, die gegensätzlich zum Vorschrift der Verfassung waren, der erklärt, daß alle Eigentumsformen einheitlich sind, und die Änderung im Jahre 1991 brachte in zwei Gebieten bedeutende Änderungen.

Er rief die Grundlagen der Begründung neue Zivilorganisationen damit ins Leben, daß er die "öffentliche Körperschaft, die Gemeinnützige Gesellschaft und die "öffentliche Stiftung regelte. Damit wurde möglich daß bestimmte Gesamtaufgaben nicht nur Staats - oder Selbstverwaltungsorganen, sondern auch Zivilorganen verwalten können.

Die andere bedeutende Maßnahme war, daß er die Vertragsbeziehungen der Wirtschaftsorganen, die sie unter einander abschließen, ins Bürgerliche Gesetzbuch einbaute. Einerseits behebte er beziehungsweise setzte er außer Kraft den sogenannten siebten Erlaß, der dieses Gebiet regelte, und seine wichtigeren Regeln baute er ins Gesetzbuch ein, andererseits verminderte er beträchtlich innerhalb des Gesetzbuches die Ausnahmen, die sich auf die Wirtschaftsorganen bezogen.

Szabadka földesurai a középkorban

1391. május 7-én Losonczi István macsói bán bírósági közgyűlést tartott Bodrogon Bodrog megye nemesei számára. A bírósági közgyűlést a közrend megromlásának a helyreállítása céljából, azaz a megrögzött rablók, tolvajok és gonosztevők kiirtása miatt hívta össze.* Eme közgyűlésen mint tolvajt a szabadkainak mondott Ágostont, Pakai László fia András jobbágját, András szolgáját is levelesítették, ami azt jelentette, hogy mint törvényen kívül helyezettet, bárki elfoghatta és megölhette.¹ A Losonczi István által kiadott oklevél azon túl, hogy Szabadka neve itt szerepel először a forrásokban, számunkra több olyan kérdést vet fel, amelyeket közelebbről kell megvizsgálni témánk kifejtése érdekében.

Mindenek előtt megtudjuk belőle, hogy Szabadka az oklevél keletkezésének idejében Bodrog megyéhez tartozott, amelynek ispánja Losonczi István volt, aki mint macsói bán látta el a bodrogi ispán tisztét is. A korabeli Magyarország déli megyéi közül ugyanis Szerém, Pozsega, Valkó, Verőce. Bács, Bodrog és Baranya továbbá nem egy alkalommal Tolna feltehetően védelmi szempontok miatt a macsói bán joghatósága alá tartoztak. Korábban a szlavón, de az 1320-as évektől már a macsói bán rendelkezett felettük. Mindez azt is jelentette, hogy a horvát és szlavón bánhoz valamint az erdélyi vajdához hasonlóan önálló bírói székkel rendelkezett.² Ilyen módon tarthatott bírósági közgyűlést (congregatio generalis), amely egyébként csak a nádor jogában állott, illetve a király alkalmanként másokat is kirendelhetett lebonnyolítására.³

A 13. század utolsó harmadában alakult ki a nádori közgyűlés, amelyet a nádor egy vagy több megye számára tartott, és a vidéki bíraskodás legfontosabb fóruma volt a 15. század közepéig. Utána jelentősége csökkent, és Mátyás király 1486-ban szüntette meg Decretum maius-ában. A nádor királyi parancsra tartotta. Idejét és helyét, amely utóbbi általában olyan település szélén volt, ahol megyegyűlést is szoktak tartani, ugyanis a rajta megjelent nagy tömeg miatt a településeken belül megfelelő hely általában nem állt rendelkezésre, előre kihirdették. Főként bűnügyekkel foglalkozott, de birtok- és más ügyeket is tárgyalt. A nádor a megyés ispánnal, a szolgabírákkal és a

---

* E cikk készítésekor köszönetet mondunk Magyar László szabadkai főlevéltárosnak, aki a korszakra vonatkozó okleveles gyűjtését a benne szereplő Hegedüs Antal és Trostovszky Gabriella által készített fordításokkal rendelkezésünkre bocsátotta.

¹ A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásonkeő. Szerk.: Nagy Imre, Nagy Iván, Véghely Dezső, Kammerer Ernő, Lukcsics Pál. I–XII. Pest, Bp. 1871–1931. IV. 397. sz. (Továbbiakban: *Zichy*) Magyar fordítása: Kapocs Nándor – Köhgyei Mihály: Katymár és környékének középkori oklevelei a Zichy okmánytárban. Baja, 1983. 88–90. p.

² *Hajnik Imre: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyesházi királyok alatt. Bp. 1899. 141–142. p.*

³ Uo. 66–67. p.

helyben megválasztott 12 esküdttel törvénykezett. Kíséretében részt vett az alnádor, két jegyző, a fehérvári káptalan embere mint hiteleshelyi megbizott, a hordozható kápolna káplánja és a király ügyvédje, aki arra ügyelt, hogy birtokperек esetén a király jogait ne érje sérelem. A gyűlés lebonyolításának költségeit a megye fedezte.⁴ Mivel Bodrog megye középkori története során hosszú ideig a macsói bán joghatósága alá tartozott, a nádor helyett ő ítélkezett. E tény azt is mutatja, hogy bár Szabadka területileg a Kunság része volt, mégsem tartozott oda, a király a megye hatáskörébe rendelte.⁵ Ha a Kunság része lett volna, akkor ugyanis a nádor törvénykezése alá tartozott volna.

Az oklevélben azonban nemcsak Ágoston, a tolvaj szerepel, hanem ura is, Pakai László fia András, aki nevét az Bodrog megyei településtől, Pakától vette (területe ma helynév Bezdán határában), amely a család ősi birtoka lehetett. Az adatból arra következtethetnénk, hogy ha Pakai Andrásnak Szabadkán jobbágya van, akkor maga Szabadka pedig a Pakaiak birtoka.

Mégsem így áll a dolog. Zsigmond király ugyanis 1428 október 26-án megparancsolta a kalocsai káptalannak, hogy hivatalos tanúként legyen jelen, amikor a szabadkaiak visszaadják Töttös László fia László Szentgyörgyön és Mátyusházán valamint Katymáron és Patalán lakó jobbágyainak elhajtott nyájait, aprójószágait és egyéb elvitt dolgait. A hatalmaskodási ügyben Kátai Mihálynak, a jászok és kunok bírójának valamint testvérének és offiálisainak is szerepe lehetett, mert a király parancsát hozzájuk és a szabadkaiakhoz intézte. December 13-án, amikor a káptalan kiküldöttje, Bálint karpap Szabadkára ment, sem a Kátaiak, sem offiálisaik nem jelentek meg, a szabadkaiak pedig úgy nyilatkoztak, hogy egyáltalán nem adják vissza az elvitt jószágokat, sőt még többet elvisznek Töttös László birtokairól, amint ez a káptalan december 17-én kiadott okleveléből kiderül.⁶

1429. szeptember 5-én kelt Hédervári Lőrinc királyi lovászmester, a kunok és jászok bírása valamint Berencsi István, királyi pénztárnok, kiküldött bíró oklevele, amelyben jóvá hagyják a fogott bírák ítéletét, amely szerint a szabadkai királyi hospesek és lakosok valamint az óbudai apácák vastoroki (ma: Ostorak pusztja) jobbágyai és népei az addig egymásnak okozott károk ügyében egymást feloldják, azokat semmisnek tekintik, kivéve azon elhajtott 25 ökör ügyét, amelyeket Mező Péter valamint Pándi János, Mihály és Péter Kátai Mihály offiálisai hajtottak el a vastorokiak legelőiről. Ezeket továbbra is követelhetik. Abban is megegyeztek, ha valamelyik fél az ügyben újabb pert indítana, azt perlekedőként marasztalják el.⁷

A két idézett oklevél több részlete is arra enged következtetni, hogy Szabadka a tárgyalt időszakban és nyilván korábban is királyi birtok majd mezőváros volt. 1428-ban Zsigmond király Töttös László panaszára személyesen intézkedett. Ez még nem jelenti egyértelműen a királyi birtok jellegét, hiszen udvari méltóságok a király személyéhez közvetlenül is fordulhattak ügyeikkel. Még arra is lehet magyarázatot találni, miért fogadja a király Töttöst egy a korban oly gyakori hatalmaskodási ügyben. Hogy Töttös mégis miért jutott ügyével az éppen Miháldon, az Al-Dunánál tartózkodó

---

⁴ Uo. 73–75. p.; Korai magyar történeti lexikon (9–14. század. Főszerk. Kristó Gyula, Szerk.: Engel Pál és Makk Ferenc.) Bp. 1994. 141. 473–474. p.

⁵ Iványi István: Szabadka szabad királyi város története. I. Szabadka. 1886. (Továbbiakban Iványi) 37.

p.

⁶ Zichy VIII. 267. sz. Magyar fordítása: Kapocs-Kőhegyi 1983. 132-134. p., 7. sz.

⁷ Iványi István: Szabadka szabad királyi város története II. Szabadka. 1892. (A továbbiakban: Iványi) Oklevéltár 1. sz.

király elé, arra az 1429-es oklevél adja meg a választ. Szabadkán királyi népek, hospesek és lakosok éltek, a település tehát királyi mezőváros volt.

Ha fenntartjuk állításunkat, magyarázatot kell adnunk arra, miért élt Pakai László említett jobbágya a városban, és mit kerestek ott a Kátaiak officálisai. Pakai András szabadkainak mondott jobbágya nem biztos, hogy Szabadkán élt, neve csak szabadkai származására utalt. Így elvethetjük Pakai szabadkai birtokosságát. Egyébként a mezővárosokban nemcsak egy úr jobbágysai élhettek, csak ők nem rendelkeztek azokkal a jogokkal, amelyekkel a mezővárosi közösséghez tartozók. A Kátaiak jelenlétét az magyarázza, hogy a királytól Kátai Mihály mint a jászok és kunok bírása honorként,⁸ azaz tisztségéhez tartozó birtokként kapta Szabadkát, amíg hivatalát ellátta. Ilyen módon állíthatott officálisokat a városban.

Szabadka neve első alkalommal meglehetősen későn, 1391-ben került megörökítésre az oklevelekben, akkor is teljesen véletlennek mondható esemény, egy bűnper kapcsán, és az sem bizonyos, hogy a szabadkainak mondott Ágoston Szabadkán élt, illetve ura, Pakai András rendelkezett birtokkal vagy jobbágysokkal a településen. Mindezek csak megerősítik azon állításunkat, hogy Szabadka királyi birtok volt, korábban a Kunság része, később pedig a király Halashoz és Kecskeméthez hasonlóan kivette a Kunságból,⁹ és hospesek letelepítésével szabad faluvá tette, majd mezővárossá emelte. Azért is kerülhetett oly későn neve az okleveles anyagba, mivel nem cserélődtek birtokosai, nem vitték osztályra valamely nemzetség családjainak osztozásakor, és másféle jogügylet tárgya sem volt. Nem véletlen, hogy a környező kisebb helyek, mint például Kelebia és Adorján, amelyeket földesurak birtokoltak, jóval korábban lettek írásban megemlítve.¹⁰

1439-ben a város további életét befolyásoló változás történt. Albert király május 9-én Pozsonyban kiadott oklevelében Madaras, Tavankút Szabadka és Halas nevű mezővárosokat és falvakat valamint Csószapa felét azon 2757 színarany forint fejében, amelyeket a Szörény, Görény és Miháld nevű királyi várak fenntartására ígértek, a két Hunyadi Jánosnak május 10-től zálogba adta három hónapig terjedő időre. Ha a király vagy utódai az összeget a Hunyadiaknak kifizetik, nekik a birtokot vissza kell adniuk.¹¹ A zálogba adás azért következett be, mert Albert király az oklevél kiadásának napján Hunyadi Jánosra és testvéreire, ifjabb Hunyadi Jánosra bízta a szörényi végvárak védelmét. A várakat honorként kapták, és mellé megfelelő birtokokat is azok fenntartására. A két Hunyadi szeptembertől már a báni címet is viselte.¹²

Jelen esetben a korabeli birtokszerzés egyik gyakori módjára láthatunk példát. A hivatali méltósággal együttjáró várakat a méltóság megszűnte után vissza kellett adni, ám a fenntartásukra adott zálogbirtokot csak akkor, ha a kölcsönzött összeget a király megtérítette, amire általában nem került sor. Szabadka és társai zálogba adásának

⁸ A honorra lásd: Engel Pál: Honor, vár, ispánság. Tanulmányok az Anjou-királyság kormányzati rendszeréről. Századok. 116. évf. 1982. 5. 889–922. p.

⁹ Győrffy György: A magyarországi kun társadalom a XIII–XIV. Században.. In.: A magyarság keleti elemei. Bp. 199). 296–297. p.

¹⁰ Zichy I. 86. Dl. 2946. Magyar fordítása: Trostovszki Gabriella. In Magyar László: Ludasegyház legkorábbi említése. Hét Nap. 1994. november 16.

¹¹ Pesty Frigyes: A szörényi bánság és Szörény vármegye története III. 1878. 35. p., Iványi II. Oklevéltár 2. sz.

¹² Magyarország történeti kronológiája I. A kezdetektől 1526-ig. Főszerk.: Benda Kálmán, Szerk.: Solymosi László 258. p.

külön érdekessége az, hogy a megnevezett 2757 arany forintot a Hunyadiaknak csak a zálogbaadás után kellett a várakra fordítaniuk.

Hunyadi János nemcsak jeles törökverő, hanem ügyes birtokgyarapító is volt a maga korában. Még Zsigmond király uralkodása idején szerezte meg többek közt a kerekegyházi (a Marostól délre), a szentandrásai és a hódvásárhelyi (a Körös-Tisza-Maros közben lévő) uradalmakat.¹³ Ha oklevelünk alapján még nem is jelenthetjük ki teljes bizonyossággal, hogy Szabadka is egy uradalom központjaként létezett, azt feltételezhetjük, hogy egy Szabadka központtal kialakuló uradalom körvonalai megjelennek benne, hiszen a Hunyadiak minden bizonnyal a környező falvak gazdasági- és piacközpontjaként működő mezővárosból igazgattatták officialisaikkal új dominiumukat, amit az is bizonyít, hogy a későbbiek során castellum is épült a mezővárosban.

Szabadka 1464. szeptember 7-ig a Hunyadiak birtoka maradt. Ekkor adományozta ugyanis Mátyás király Dengelegi Pongrácz János erdélyi vajdának.¹⁴ Az adományozás tényén túl számunkra két fontos információt ad az oklevél. Mindenekelőtt értesülünk belőle arról, hogy megelőzően Szilágyi László a király nagybátyja és gyámja birtokolta a mezővárost. Hogy mikor került a kezébe, az pontosan nem ismeretes. Feltehetően a Hunyadi János halála (1456) és Szilágyi török fogságba esése (1459) közötti időben, ugyanis 1459-ben Kórogyi Gáspárral bizonyos Valkó- és Bács megyei birtokokat cseréltek. A Bács megyeiek között Nagybjacs, Fibajcs, Okor, Napfény, Hímese gyház, Kétfülű, Likasegyház, Györgye, Kerekegyház és Turetegyház szerepelnek, amelyeket a későbbiekben is birtokoltak a Hunyadiak.¹⁵ 1462-ben ugyanis Mátyás király több birtokot adományozott édesanyjának, Szilágyi Erzsébetnek, és köztük kivétel nélkül szerepelnek az említett birtokok.¹⁶

Szabadka monográfusa, Iványi István szerint Dengelegi Pongrácz János 1462 és 1476 között erdélyi vajda, a király rokona azzal érdemelte ki az adományt, hogy részt vett a korábbi és az 1464-es török elleni hadjáratokban.¹⁷

A Káta nemből származó Dengelegi Pongráczok, akiknek birtokai Szatmár megyében feküdtek, a Hunyadi rokonsághoz tartoztak. Hunyadi János leánytestvérét, Klárát ugyanis Pongrácz János, a későbbi erdélyi alvajda vette feleségül. A magas rokonság révén fiak közül ketten országos méltóságokig emelkedtek. László a kolozsmonostori apátság kormányzója lett, János, aki Szabadkát is kapta, három alkalommal (1462–1465, 1468–1472, 1475–1476) az erdélyi vajda, egyszer (1466) pedig a szőrényi bán méltóságát viselte. András 1463-ban pohárnokmesterként tűnt fel. János fia, Mátyás, aki apja vagyonát és azzal együtt Szabadkát is örökölte, rövid időre a királynéval is rokonságba került, ugyanis Aragóniai Aloizia és Frangepán Bernát lánya, Mária Magdolna a jegyese volt.¹⁸

A Dengelegi Pongráczok idejében épült fel a szabadkai kastély, ugyanis Szerémi György Magyarország romlásáról írott munkájában Corvin Jánosról írva mások mellett megemlítette, hogy II. Ulászló király neki adományozta Szabadka várát.¹⁹ Maga az

¹³ Borovszky Samu: Csanád vármegye története 1715-ig. I. Bp. 1896. 116–117. p.

¹⁴ Iványi II. Oklevéltár 4. sz.

¹⁵ Zichy X. 94–96. p.

¹⁶ Dl. 15 703.

¹⁷ Iványi I. 40. p.

¹⁸ E. Kovács Péter: A Hunyadi család. In.: Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára. Bp. 1990. 45. p.

¹⁹ Szerémi György: Magyarország romlásáról. Monumenta Hungarica V. Magyar Helikon 1961. 53. p.

épület jelentős erősség nem lehetett, mert 1524-ben toronynak vagy háznak, illetve kőből készült nemesi curia-nak, azaz udvarháznak nevezte Török Bálint, amikor elzálogosította roknainak, Sulyok Istvánnak és Balázsnak a szabadkai uradalmat.²⁰

A kastély, amely az uradalom központjának a szerepét töltötte be, nyilvánvalóan jól megerősített épület volt, itt laktak az uradalom fő tisztségviselői, a várnagy, az udvarbíró, a kulcsár, a porkoláb és mások. A fegyvertárat valamint az egyéb raktárakat és magtárakat is itt helyezték el. A tisztségviselőkön kívül néhány egyéb alkalmazott valamint katona is teljesített szolgálatot a kastélyban. A belső cselédség bizonyára a falakon kívül lakott. A 15. században vidékünkön nem egy ilyen emeletes kőház, kastély épült, így például Hódvásárhelyen, Szegen Tömpösön és máshol, amelyek uradalmi központ szerepet töltöttek be. Erősség jellegük uraik számára másodlagos szerepet játszott.

A szabadkai uradalmat is a Dengelegi Pongrácok alakíthatták ki. Mátyás király említett adománylevelében ugyanis sem a vár, sem az uradalom nem szerepelt. 1502-ben, amikor Corvin János, aki csak egy évvel korábban kapta a királytól, már a tartozékokat (Madaras, Tavankút, Sebestyénegyház és Veresegyház) is felsorolta.²¹ Természetesen nem zárhatjuk ki azt sem, hogy a Hunyadiak hosszú, negyed százados földesurasága idején megindult az uradalom és központjának a kialakítása, amire Hunyadi János tágabb vidékünkön a hódvásárhelyi és a szentandrászi (Békés m) uradalmak létrehozásával példát adott.

A Dengelegi Pongrácok szabadkai földesuraságának mindössze utolsó éveiből maradt ránk adatok. Az előző időszakból mindössze annyi ismeretes, hogy Pongrác János – 1476-ban a király lakodalmán érte utol a halál²² – után fia lépett atyja örökébe, és lett a szabadkai uradalom gazdája. Pongrác Mátyás 1497 november 26-án az erdélyi Fehér megyében fekvő, Diod várához tartozó Mindszent nevű birtokát, amelyet apja adományából korábban is bírt, felesége, Perényi Orsolya kezdeményezésére Tordai Kis Péternek, szabadkai háza udvarbírájának adta apjának, az erdélyi vajdának és anyjának, Erzsébetnek tett szolgálatai fejében további szolgálat kötelezettségével. Kikötötte még azt is, hogy életében felesége, néhai Walkay György leánya, Zsófia is használhassa, de halála után vissza kell szállnia reá vagy örökösire. A király 1498 június 2-én erősítette meg az adományozást, a birtokba iktatást 1499 április 8-án végezte el Gáldi Antal királyi ember a kolozsmonostori konvent bizonyosága mellett. Az adománylevelet 1501 január 15-én írta át a konvent.²³

Kis Péter tehát hosszú ideje hűségesen szolgálta a Pongrácokat, és mint bizalmi ember érkezett Erdélyből – a származását jelölő Tordai előnév utal erre – urai alföldi birtokára. Az efféle gyakorlat teljesen természetes volt a középkorban. Miután például Corvin János megkapta a gyulai uradalmat, szlavóniai szervitorait helyezte a gyulai tisztségekbe. A külsőországból érkező urak is hozták magukkal bizalmi embereiket, amint ezt Brankovics György és a Jaksicsok is tették.

Hogy megtartotta-e Kis Péter mindszei birtokát, hiszen ura az adományozás után nem sokkal meghalt, nem tudjuk. Azt sem, hogy voltak-e utódai, és a család a

²⁰ Bessenyei József: Enyingi Török Bálint. Bp. 1994. (A továbbiakban: Bessenyei 1994.) Oklevéltár. 6. sz.

²¹ Dl. 88 672., 88 874.

²² Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal C - GY. Pest 1858. 278-279. p.

²³ Jakó Zsigmond: A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei 1289-1556. Bp. 1990. 3036., 3051., 3076., 3169. sz.

földesúr váltás után Szabadkán maradt-e. Mindenesetre 1519 körül és 1519-ben mint szabadkai sáfár feltűnt egy Kis János, aki talán Péter fia volt, 1528-ban pedig Szabadkainak nevezték, és Török Bálint, Szabadka későbbi ura szolgálatában állt. Mint gesztési várnagy kapott Veszprém vármegyei birtokot. Később Somogy vármegyében nemesi curia-hoz is jutott. Maga Székesfehérváron mint polgár élt. 1542-ben már néhainak mondták. A család továbbra is a Török familia szolgálatában maradt. Szabadkai Kis Ambrus, a fiú, aki pályáját apjához hasonlóan ugyancsak a katonai pályán kezdte, részt vett többek között Győr feldúlásában, urának elfogatása után pedig a kiszabadítására irányuló tervek megvalósításában. Utóbb a két török fiú, János és Ferenc szolgálatában is tevékenykedett. 1555-ben Erdélyben tűnt fel.²⁴

Az uradalom életéről a továbbiakban két peres ügy kapcsán értesülünk. 1497-ben Váradi Péter kalocsai érsek levelében értesítette Lukács szabadkai plébánost, hogy az interdictumot, a szentségek kiszolgáltatásának átmeneti megvonását, amellyel a rájuk kirótt egyházi tized fizetésének meglagadása miatt sújtotta a parókiájához tartozókat, a király akaratának megfelelően felfüggeszti, és Pongrác Mátyással a tized fizetése felől egyezkedni fog. Ám ha a megállapodásuk után következő szent György napig a tizedet nem fizetik ki, az interdictumot a megnevezett nap után érvénybe lépteti.²⁵

A jobági sorból származó, majd tehetsége révén a papi pályán egyre magasabb méltóságokba jutó érsek Mátyás királynak egy ideig kegyence volt, majd ura börtönbüntetést mért rá, és csak halála után nyílt meg tomlócének ajtaja. Szabadítójához, Corvin Jánoshoz annak haláláig hű maradt. Mindez azonban nem akadályozta meg abban, hogy az általa jogosnak ítélt adó behajtására a lelki kényszerítő eszközök egyik leghatásosabbikát ne vegye igénybe. Mivel a középkori ember a keresztény egyház által hirdetett eszmék jegyében és a nekik megfelelő normák szerint élt, nagy csapást jelentett számára – így a korabeli szabadkaiak számára is – a vallásgyakorlás lehetőségének a kizárása.

Hogy miként egyezett meg Péter érsek Pongrác Mátyással, az nem ismeretes, ám hogy a megállapodás létrejött közöttük, azt az ügy további folytatásáról szóló oklevelek hiánya bizonyítja. Az oklevélből viszont kiderül: bár keletkezésének idejében Szabadka Csongrád megyéhez tartozott, az egyházi igazgatás tekintetében nem történt változás, és a bácsiból nem került át a csongrádi főesperességbe, amelynek területét a korábbi Csongrád megye területe képezte.²⁶ Az egyházi igazgatás állapota tehát esetünkben is, mint annyi más alkalommal, az archaikusabb igazgatási állapotokat tükrözi.

A hatalmaskodás kisebb és nagyobb formái egyaránt hozzátartoztak a középkori élet mindennapjaihoz. Bár szigorúan büntették őket, különösen a nagyobb hatalmaskodás öt fő esetét; a nemes ember birtokának pusztítását, elfoglalását és a házára törést, továbbá a nemes ember elfogatását, megverését, megsebesítését és megölését, mégsem lehetett gátat szabni az efféle bűnös cselekedeteknek.²⁷

Hatalmaskodásként ítélte meg a középkori jog az alábbi eseteket is, amelyeket Pongrác Mátyás szabadkai várnagyai követtek el a madarasi jobbágyok

²⁴ Bessenyei 1994. XXX.

²⁵ Iványi II. Oklevéltár. 5. sz.

²⁶ A vármegyék és az érsekség középkori történetére I. Kristó Gyula: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Bp. 1988. 442–456. p.

²⁷ Eckhart Ferenc: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Bp. 1946. 384. p.

közreműködésével, akiknek tetteiért uruk felelt. Ugyanis II. Ulászló király előtt panaszt tett Várdai (Warada-i) Miklós amiatt, hogy a madarasi jobbágyok a szabadkai várnagyok, Byllye Péter és Ethelei Ambrus vezetésével 111-en, az oklevél a neveket is felsorolja, az ő Katymár nevű birtokára mentek, és onnan a földbér és más tartozások lefizetése nélkül minden vagyonával együtt magukkal vitték Vitéz (Wythez) Istvánt és feleségét, és más Katymáron lakó jobbágy asszonyokat bántalmaztak és sértegettek.

A király 1498 november 15-én kiadott parancsára Bodrog megye az ügyet kivizsgálta, a paaszos állításait igaznak találta, és arról jelentést tett a királynak.²⁸ Az oklevél leírásában a korszakban előforduló mindennapos eset, egy jobbágyszöktetés történetének elbeszélését olvashatjuk. Vitéz István távozása minden bizonnyal nem saját akarata ellenére történt, hiszen az uradalomban bizonyára jobb körülmények közé került. Nem őt bántalmazták az érte jövők, hanem azokat, akik az ügy ellen foglaltak állást, az ott maradókat. Várdait pedig nyilvánvalóan kár érte jobbágyának elszöktetésével, ezért indított pert a király előtt.

Még 1499-ben a Várdaiak, Aladár és Miklós újabb panasszal éltek. Más ügyeik mellett panaszt tettek a nádornál amiatt, hogy Hatházi (Hathaz-i) Porkoláb László és az általkun már említett Kis (Paruus) Péter szabadkai várnagyok – az előbbi oklevél keletkezése óta tehát változás következett be a várnagyi tisztségben – hét név szerint említett madarasi jobbágyal fegyveresen rátámadtak mátyusházi (Mathyushaza) jobbágyaikra: Kis Albertre, Csont Benedekre és Gerebőci Györgyre valamint a legelőről valamennyi jószágukat és ménesbeli lovukat Madaras mezővárosba hajtották. A megye, miután Sáfár Péter szolgabíró az ügyet kivizsgálta, a panaszt jogosnak és valósnak találta.²⁹

Az állatok elhajtása ugyancsak gyakori esetnek bizonyult nemcsak korunkban, hanem a korábbi és későbbi időkben is. A szarvasmarha és a ló időszakunkban nagy értéket jelentett, hiszen az itáliai és németországi piacokra lábon hajtották fel őket. A kereskedők nagy haszonnal értékesítették eme árucikket, a jövedelemből pedig a vidék lakossága is részesült, ami előre lendítette az egész Alföld és benne Szabadka népének gyarapodását.³⁰ Sajnos az állatkerkedelemre vonatkozóan Szabadka középori történetében nem találtunk adatot, ami nem meglepő, mert ebben az időben még nem keletkeztek olyan írásos feljegyzések, amelyek ezen adatokat rögzítették volna.

A fent említetteknel fontosabb események játszódtak le a 15–16. század fordulóján Szabadkára és a szabadkai uradalomra nézve. 1500 körül fiúutódot maga után nem hagyva szállt sírba Dengelegi Pongrác Mátyás. Halálának idejét pontosan megállapítani nem tudjuk. 1499 nyarán még élt, hiszen az ekkor keletkezett oklevél élőként említette, két év múlva pedig II. Ulászló király a birtokait csereképpen Corvin Jánosnak adta. Halála tehát a két időpont között következett be.

A cseréről szóló oklevelet 1501 június 12-én állították ki Budán.³¹ Az oklevél szerint Corvin János troppai és lipitói herceg, dalmát, horvát és szlavón bán szolgálatai valamint a királynak adott 107 ezer forint kölcsön továbbá azon 40 ezer forint, amelyért Pozsony, Tata és Komárom várakat zálogba vette, majd fizetség nélkül

---

²⁸ Dl. 88 830.

²⁹ Dl. 88 840.

³⁰ András Kubinyi: Handel und Entwicklung der Städte in der ungarischen Tiefebene im Mittelalter. In: Europa Slavica – Europa Orientalis (Festschrift Herbert Ludat). Hrsg. Klaus-Detlev Grothausen, Klaus Zernak. Berlin, 1980. 423–444. p.

³¹ Dl. 37 739.

visszaadta valamint a Sziléziában fekvő troppai (opáviai) hercegség fejében, amelyet öccsének, Zsigmond hercegnek, a későbbi lengyel királynak adott, kapta a Pongrác vagyont. A birtoklistában Szabadka mellett Baranyavár, Zsidóvár, Almás, Torockó, Gorbó Buza és Aldiód várak, Lugos, Dengeleg és Győ mezővárosok és kastélyok jutottak Corvin kezére. A király kötelezte magát, hogy Pongrác Mátyás özvegyének halála után a kezén lévő Léta várát is átadják Corvinnak, akárcsak Diódot, amely ugyancsak az özvegy kezén van. Ha ezen utóbbit nem tudja a király átadni, a következő év január elsején köteles lesz 9 ezer forintot fizetni Corvinnak. A király ígéretet tett azon várak és birtokok átadására is, amelyek miatt a herceg már korábbi idők óta peréskedett. Felsorolásuktól eltekintünk, ugyanis a Dengelegi Pongrác vagyon bemutatását tekintettük feladatunknak. Az oklevélből úgy tűnt, annak legnagyobb értéke éppen Szabadka vára és uradalma volt.

Szabadka jelentőségét nemcsak a birtoklistán elfoglalt első helye mutatja, hanem az is, hogy a király nem mondott le végleg róla, hanem vele kapcsolatban így írt: "amikor csak mi vagy az utánunk következő királyok a fent említett Szabadka (Zabathka) vár és tartozékai helyett ugyanazon János hercegnek vagy örökösének idővel más, azzal egyenértékű javakat adhatunk, ugyanazon herceg vagy örökösei nekünk vagy utódainknak azon Szabadka várát minden tartozékával együtt kötelesek legyenek visszaadni és visszabocsátani." Az sem kizárt természetesen, hogy a király környezetében (pl. a királyi jogügycyk igazgatója) emlékeztek Szabadka egykori királyi birtok voltára, és II. Ulászló ezért nem akart végérvényesen lemondani róla.

Corvin János³² a szabadkai váron és uradalmán pénzügyi nehézségei miatt hamarosan túladott. A dominium zálogba adása azonban sajátos körülmények között történt. Nem az volt meglepő, hogy a pénzzavarban lévő úrnak, Corvinnak szervitora, Enyingi Török Imre adott kölcsönt urának és ennek fejében kapta zálogba az uradalmat, hanem az, hogy három hónappal korábban kelt a király Török részére kiadott birtokba iktatási parancsa, mint Corvin zálogba adásról szóló oklevele. A király ugyanis 1502 május 23-án Török Imre kérésére megparancsolta a fehérvári kereszties konventnek a birtokba iktatást, amelyet Farki Balázs királyi emberrel június 1-én el is végzett,³³ míg a zálogba adásról készült oklevelet csak augusztus 16-án állította ki a zágrábi káptalan. A Hunyadi-fi a bánása területén lévő végvárak fenntartásával kapcsolatos hatalmas kiadásokkal indokolta a zálogba vetést. Tízezer forintot kapott ekkor az uradalomért, amelyhez a vár a mezőváros továbbá Madaras mezőváros valamint Tavankút, Veresegyház és Sebestyénháza tartoztak.

Corvin gyors megválására Szabadkától talán magyarázatot adnak az alábbiak. Mint említettük, amikor a király a csere szerződést kötötte a herceggel, ígéretet tett: ha Diód várát, amely Dengelegi Pongrác János özvegyének a kezén volt, nem tudja átadni, 9000 forintot fizet Corvinnak. Am sem a várát, sem az összeget nem tudta átadni, ezért, bár a szegedieknek megígérte, hogy nem zálogosítja el a várost, mégis megtette azt. 1502 október 21-én kiadott oklevelében azzal a kikötéssel adta Corvinnak, hogy Szent Jakab napjáig, július 21-ig a várostól rendkívüli taksát nem szedhet. Ha addig nem tudja visszaváltani, zálogban tarthatja, amíg a király vagy utódai vissza nem váltják tőle.³⁴ Az ifjú herceg, aki valóban derekasan küzdött a délvidéken a török ellen,

³² Corvin János életére I. *Schönherr* Gyula: Hunyadi Corvin János. Bp. 1894.

³³ Dl. 88 871., Dl. 88 872.

³⁴ *Érszegi Géza*: Adatok Szeged középkori történetéhez. In: Tanulmányok Csongrád megye történetéből. VI. Szerk.: Blazovich László. Szeged. 1982. 74. sz.

bizonyára számított a király által január 1-én fizetni ígért 9000 forintra, hogy felmerülő költségeit fedezze. Miután azt nem kapta meg, zálogba vetette Szabadkát és uradalmát, ő viszont később Szeged városát kapta a királytól zálogba. Az oklevél kelte előtt már nyilván tudott a király szándékáról, ezért mondhatott le már 1502. szeptember 25-én szabadkai dominiumáról Török Imre javára. A király parancsára a Török család birtokba iktatását a fehérvári keresztes konvent végezte el 1503. március 16-án.³⁵ Az ügylet Corvinnak nem eshetett nehezére, ugyanis az ebben az időben történetének fénykorát élő Szeged az ország leggazdagabb városainak sorába tartozott.

Corvin János az adományozást 1504-ben megismételte. Talán azért kérte erre Török Imre, mert az előző oklevélben Bálint fiának a neve nem szerepelt, ugyanis ő később, az 1502. IX. 25. és az 1503. II. 24. közötti időben született. Az oklevél egyébként szóról szóra megegyezik az 1502 szeptember 25-én kelt oklevéllel.³⁶ Ennek ellenére – talán nem volt kéznél az 1504-es oklevél – 1506-ban Ulászló királlyal az 1502. szeptember 25-én kelt oklevelet erősítette meg.³⁷ A birtokban való megerősítés ügyének lefolytatásakor szükség volt a birtokba iktatásra, amelyhez a határos és szomszéd birtokosokat is összehívták, akik közül az alábbiak jelentek meg: Felgyői Mikola Gergely, Felgyői Jakabházi Miklós, Szántóteleki Mező Tamás, Wirthi Miklós és István, Röszei Pohárnok László és Szántóteleki Tüz Albert. Az iktatást mint királyi ember sövényházi Mórocz Péter végezte a fehérvári keresztes konvent kiküldöttjének bizonysga mellett.³⁸

A Török család, amelynek tagjai több mint három évtizedig bírták Szabadkát és a hozzá tartozó uradalmat, a 15. század közepén emelkedett ki az ismeretlenségből. A család őseinek, Bakonaki Horváth Pálnak három fiúgyermeké ismeretes: patai Török László, keményfalvi Török György és Ambrus, aki a felemelkedés korabeli egyik szokásos útját választva nagyurak szolgálatába lépett. Az Újlakiak, a Kanizsaiak és a király, majd újra az Újlakiak szervitora lett, Újlaki Miklós bosnyák király halála után, 1479-ben ismét Mátyás király szolgálatába állt. Számos katonai és gazdasági tisztséget töltött be, a szőrényi bán méltóságát is viselte. Mátyás király halála után előbb Miksa, majd II. Ulászló király pártjára állt. Két fia, Imre és Benedek közül Imre éltette tovább a családot. Három lánya közül Ilona lekcsei Sulyok István felesége lett. E rokoni kapcsolatot a későbbiek során Szabadka történetében is szerepet játszik majd.

A Szabadkát megszerző Török Imre pályáját a Hunyadiak szolgálatában kezdte, és ki is tartott a család mellett Corvin János haláláig, ami után a király, II. Ulászló szolgálatába állt. Előbb nádorfehérvári albán, majd bán lett, 1507-ben a király a bárók sorába emelte. Vagyonát nemcsak birtok vásárlásokkal, mint Szabadka példája mutatja, hanem házasságai révén is gyarapította, amellyel megalapozta családjának tekintélyét. Birtokai közül a legfontosabbak Szabadka és Szigetvár voltak. Török Imre neve 1519-ben szerepel utoljára a forrásokban. Két fia, Miklós és Bálint közül a kisebb, Bálint lesz a család feje, aki Szabadkának is a tényleges uraként török fogságba kerüléséig az országos politikai élet egyik formálójaként ismeretes.³⁹

Míg Török Imre a szabadkai uradalom megszerzése ügyében fáradozott, a birtokon az élet a szokásos medrében folyt, várnagya, az ispánnak mondott Bereck

³⁵ DI. 88 874., DI. 88 883.

³⁶ DI. 88 921., *Bessenyei* 1994. Előszó.

³⁷ DI. 88 950.

³⁸ DI. 88 951.

³⁹ A Török család és Török Bálint történetére l. *Bessenyei* 1994. Előszó.

1503-ban Várdai Miklóssal szemben hatalmaskodott. A szomszéd, akinek családja ellen már korábban is felléptek a szabadkai várnagyok, a nádorhoz fordult panaszával. Más sérelmei mellet előadta, hogy Bereck ura parancsára Garán lakó jobbágyától 21 ökröt, amelyek értéke darabonként 4 Ft-ot tett ki. 12 ménesbeli lovat – amelyeknek ára egyenként 3 Ft volt – hajtott el. A panaszt három nádori ember: Hajósi Péter, Hajósi Miklós és Chipch-i Péter, a pécsváradi, a szekszárdi és a kalocsai káptalan bizonyosága mellett vizsgálta ki, és azt jogosnak találták. A kalocsai káptalan meg is idézte Török Imrét és várnagyát Madarason a nádor ítélőszéke elé. Mivel a törvény szerint nemest embert bíróság elé idézni csak birtokán lehetett, a familiárist pedig birtokán, vagy ott, ahol szolgált, az oklevélből megtudhatjuk, hogy Bereck várnagy 1505 júliusában a vizsgálat lefolytatásakor Madarason tartózkodott.⁴⁰ Török Imre nem lehetett jelen, hiszen urának halála után 12 ezer forint követelése fejében elfoglalta Gyula várát, és csak az összeg kiegyenlítése után, csak 1507-ben bocsátotta vissza Frangepán Beatrixnak, de hivatalából – ekkor nádorfehérvári bán volt már – fakadó teendői miatt sem lehetett jelen az idézéskor, azt szervitora vette át.⁴¹

A következő adataink az 1515 körüli időből származnak. Mint említettük, ezen időben Török Imre nádorfehérvári bán volt. Amikor elhagyta álláshelyét, unokaöccse, Sulyok István helyettesítette. Az őhöz befolyt pénzek jegyzékében tűnt fel Szabadka, ahonnan az állami adót királyi parancsra a bánnak adták. Nemcsak városunk, Szeged is ide küldte adójának legalábbis egy részét.⁴² A szabadkai uradalom jövedelméből az említett adót Kis János sáfár továbbította Sulyok kezébe.

A Várdaiakkal és katymári jobbágyaikkal a szabadkai uradalomnak és elsősorban Madaras mezőváros lakóinak állandósultak a konfliktusai. 1516-ban Mágocsi Porkoláb Márton szabadkai várnagy és Kis János sáfár vezetésével 24 madarasi jobbágy és mások a katymáriaktól számos ökröt és egy lovat hajtottak el. Az ügyben, amely mindenben igaznak találtatott, a fehérvári keresztes konvent bizonyosága mellett a nádori ember, Farki Balázs Török Imrét és Poroláb Mártont Algyőn, más néven Királygyőn a nádor elé idézte.⁴³

Az oklevél a hatalmaskodás idejét csak hozzávetőlegesen adta meg. Az oklevél kelte előtt körülbelül három évvel korábbi időről tett említést a panaszos, Várdai Ferenc erdélyi püspök. Porkoláb a jelzett időben minden bizonnyal szabakai várnagy lehetett. Egyébként ugyanezen évben, 1516-ban iktatta be a budai káptalan gyerekeivel együtt az ugyancsak Csongrád megyei Algyő birtokába.⁴⁴ Az 1519-es oklevél érdekessége továbbá számunkra az, hogy Török Imre nevének utolsó előtti írásos említését tartalmazza.⁴⁵ A madarasiak továbbra sem békéltek meg, mert 1521-ben Kisvárdai János Bodrog megyei Borsod nevű birtokán hatalmaskodtak két alkalommal is. Előbb Tóth Albert 40 ménesbeli lovát hajtották el, utóbb a szabadkai várnagyok, csili Pekri Miklós és Derencsei Miklós vezetésével hatalmaskodtak, és az említett Tóth Alberttől 31 forintot csikartak ki.⁴⁶ Az említett időpontban tehát Porkoláb Márton után

---

⁴⁰ A pécsváradi konvent oklevelének kelte: 1505. július 24. (DI. 88 934.), a kalocsai káptalané: 1505. július 25. (DI. DI. 88 935.), a szekszárdi konventé: 1505. július 28. (DI. 88 931.)

⁴¹ Bessenyei 1994. VI. p.

⁴² DI. 32 679. Magyarország melléktartományainak oklevéltára II. Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198–1526. Szerk.: Thallóczy Lajos és Áldásy Antal. Bp. 1907. 341–345. p.

⁴³ DI. 89 130.

⁴⁴ Érszegi 1982. 107. sz.

⁴⁵ Vö. Bessenyei 1994. Bevezető. 37. jegyz.

⁴⁶ Bessenyei 1994. 8–9. p., 8. sz.

már újabb várnagyok szolgáltak Szabadkán. Porkoláb talán ura halála (1519. január és 1521. március 31. között) után távozott hivatalából, ugyanis az oklevélben a madarasiak uraként már Török Bálintot említették.

Török Bálint szabadkai urasága szerencsétlen körülmények között indult. Igaz, hogy bátyjának elmeállapota miatt⁴⁷ ő volt apjának tényleges örököse, ám örökölte a nándorfehérvári bánsgót is, amely 17 éves korában nagy bajt hozott a fejére. Mint ismeretes, a török 1521. augusztus 29-én elfoglalta a várat és a várost, amiért a két bánt, Hédervári Ferencet és Török Bálintot, akik nem voltak jelen az ostromkor, hibáztatták, és a király emiatt elvette javaikat. Cserög vára és Futak Báthori István nádor kezére került, ám arról, hogy mi lett Szabadka sorsa ebben az időben, számunkra nem ismeretes. A belpolitikai helyzet megváltozván Tomori Pál közbenjárására 1523 vége előtt visszakapta birtokait.⁴⁸

Török Bálintnak az említett időből Szabadkát érintő birtokügyéről szóló dokumentumok is fennmaradtak, amelyeket az utóbbi időben tárt fel a szakirodalom.⁴⁹ Apjának halála után ugyanis az ősi javak felett egyezsége kellett jutnia nagybátyjaival, Sulyok Istvánnal és Balázssal. Az egyezség szerint 1522. április 24-ig 5500 forintot kellett volna fizetnie nekik. Mivel az összeget nem tudta megadni, két év múlva, 1524. április 24-én Szabadkát és tartozékait, amelyeket már korábban leköötött számukra az adósság fejében, egy évre ismét elzálogosította a Sulyokoknak.⁵⁰ A következő év március 15-én Sulyok István és Balázs a bácsi káptalan előtt tiltakoztak amiatt, hogy Török Bálint a fent említett 5500 forintot, amelynek fejében Szabadkát leköötötte, visszaadta ugyan, ám a kevesebbet érő új pénzben, ami miatt őket károsodás érte. Az uradalmat természetesen továbbra is a kezükön tartották.⁵¹ Török Bálint a vitának Szabadka elfoglalásául vetett véget, amely miatt Sulyok István tiltakozott a kői káptalan előtt.⁵² Az oklevélből egy kisebb ostrom képe tárul elénk. Török Bálint familiárisaival és 1417, nevén felsorolt jobbággal rátámadt a szabadkai erősségre, és azt ostrom alá vették. A kapukat betörték, és az erődöt elfoglalták. Az ottlévő várnagyokat, Csirkó (Tóth) Györgyöt és kiskeszi Keszi Ferencet, nemeseket és más familiárisokat továbbá a szolgálkat elfogták és kínozták. A várban található javakat valamint a majorságban lévő állatokat elvitték. Elrabolták Tóth György 200 forint készpénzét is.⁵³ A családi vita végül bizonyára valamiféle egyezséggel zárult le, mert a Sulyokok továbbra is legfontosabb szervitorai maradtak Török Bálintnak. Mindenesetre elgondolkodtató, hogy Mohács előtt egy évvel mekkora erőket mozgattak főuraink magánügyeik intézésékor, az ország határainak megerősítésével pedig vajmi keveset törődtek.

Az oklevél névanyagából ugyancsak döntő következtetés vonható le. Egyrészt feltárul előttünk a Bács és Bodrog megyei Török birtokok listája, másrészt a birtokokon élő népesség nemzetisége. A névlistából kiderül, hogy a Duna és a Tisza

⁴⁷ Uo. VI. p.

⁴⁸ Wenzel Gusztáv: A Hédervári Ferenc jóságai fölötti per és ítélet 1523-ban. Adalékul Magyarország azonkori köz- és jogtörténetéhez. Magyar Történelmi Társ VI. Pest. 1859. 1–57. p.; Bessenyei 1994. VII–VIII. p., 4–5. p. 5. sz.

⁴⁹ Bessenyei 1994. VIII. p.; 13–15. 11. 12. 13. 15. sz.; Engel Pál: Egy bácskai jobbágynévsor 1525-ből. Történelmi Szemle. 1995. 3. 353–364. p.

⁵⁰ Bessenyei 1994. 7. 6. sz.

⁵¹ Uo. 13. 11. sz.

⁵² Uo. 13. 12. sz.

⁵³ Uo. 13–14. 12. 13. sz.

között élő népesség ekkor magyar volt. A nevek között elvéve találunk szláv hangzásúakat. Egyébként ezen megfigyelést bizonyítja az 1522-ben Bács és Csongrád megyékről készült tizedjegyzék névanyaga is. Nem mondunk ezzel újat, csak új adatokkal erősítjük meg Iványi István korábban hangoztatott véleményét.⁵⁴ A folyók és Nándorfehérvár erőssége 1526-ig megvédték Bács és Bodrog megyéket a török betörésektől, ezáltal megmaradt középkori népessége, szemben a Temesközrel és a Szerémséggel, amelynek lakossága már a 15. században nagyrészt kicserélődött, és a magyarság helyét délszlávok foglalták el.

Bár Szabadka földesura 1526 után is Török Bálint maradt, Szabadkának és régiójának a történetében olyan új folyamatok indultak el, amelyek új korszak nyitányát jelentik, és egyúttal új fejezetét a város történetének.

LÁSZLÓ BLAZOVICH

THE LANDLORDS OF SZABADKA IN THE MIDDLE AGES

(Summary)

In this study the author presents the history of the ownership in Szabadka in chronological order relying on published and unpublished sources. The former village and the later country-town used to belong to the Kunság where the king has promoted it from and considering it as his own property donated it to its own officialities. King Albert pawned the country-town together with its belongings to the two Hunyadi Jánosok for 2757 golden coins in 1439. It remained in the Hunyadis' possession till 1464, when King Matthias gave it to the Transylvanian voivod Dengelegi Pongrácz János who belonged to the Hunyadi family. After King Matthias' death (around 1500) King Ulászló II. swapped Szabadka together with other properties for the principality of troppau, (opavia) to Corvin János in 1501 June 2. The latter pawned it for 10.000 golden coins to his officials Enyingi Török Imre, who obtained Szabadka and its estate even as a donation, later on, and it belonged to his family till the beginning of the Turkis rule.

This study presents besides the feudal changes of power some other events in the history of Szabadka as well.

---

⁵⁴ Engel Pál 1995. 353–357. p.; Iványi I. 50. p.

A büntető tárgyalás vezetéséről

1. A szakaszokra tagozódó büntető eljárásnak középponti része a bírósági tárgyalás. A nyomozás (vizsgálat) által előkészített és a vád által konkretizált büntetőügy tárgyalásán az eljárási cselekményeket az *eljárási alapelvek* maradéktalan érvényesülése mellett végzik az eljárás alanyai. A vád és a védelem jogvitájában a kontradiktórius elv a meghatározó; a való tények feltárására szolgáló bizonyítás eredményességét, a törvényes és megalapozott bírósági döntés meghozatalát a tárgyaláson a szóbeliség és a közvetlenség elvének hatályosulása segíti elő.

E sajátosságok egyben jelzik a tárgyalás kiemelkedő *jelentőségét* az egész eljárásban. Bűncselekmény miatt viselt büntetőjogi felelősség kérdésében érdemben dönteni általában csak bíróság és csak tárgyaláson jogosult. Igaz, hogy a processzuális egyszerűsítéseket pártoló korunkban – az eljárások sikere gyorsabb és könnyebb elérésének szempontjára hivatkozva – növekvő számban vannak hívei a bűnügyek érdemi elbírálásának tárgyalás nélkül, sőt bírói eljáráson kívül is. Mégsem valószínű, hogy az igazságszolgáltatásnak évszázadokon át kialakult és létezett intézménye, a tárgyalás belátható időn belül elveszítené uralkodó szerepét.

A büntető tárgyalás jelentősége, sajátos rendeltetése szükségessé tette az eljárási törvénykönyvekben (az 1808 évi – napóleoni – francia kódex óta) a tárgyalás lefolytatásának *részletes szabályozását*. A szabályozásban – az előkészítő szakaszhoz (nyomozás) képest – nagyobb szerepet kaptak az eljárási alakiságok, kötöttségek, a garanciális előírások. Ezek a tárgyalás megtartásának feltételeire, a tárgyaláson résztvevőkre, eljárási jogaikra, kötelezettségeikre, a bizonyítás lefolytatására és más fontos eljárási cselekményekre (perbeszédék, határozatok stb.) vonatkoztak. A kontradiktórius (állító és ellenbeszédés) felépítésű tárgyaláson a bűnügy elbírálására hivatott bíróság (esküdttörvényszék, szakbírósági tanács, egyesbíró) döntési jogkörének törvényi megállapítása mellett szabályozni kellett a döntést megelőző jogvitának, illetőleg az ennek keretét adó *tárgyalásnak a lebonyolítását (irányítását, vezetését)* is. Az eljárási kódexekben, így a jelenleg hatályos hazai Be. 188. §-ában foglalt rendelkezések azzal, hogy meghatározzák a tárgyalás vezetésére rendelt személyt és ennek jogkörét, teendőit, a *tárgyalás zavartalan lefolytatásának* biztosítását célozzák, magának a tárgyalásnak és ezáltal az egész büntető eljárásnak eredményessége érdekében.

Ugyanakkor az eljárási törvényben a tárgyalás vezetésével kapcsolatos rendelkezések csak bizonyos részükben *konkrét* jellegűek [pl. taxatív felsorolás a tanácselnök által tiltható kérdésfeltevésekről; 188. § (3) bek.], más részük *általános* természetű [pl. ügyelni kell a törvényi rendelkezések megtartására; 188. § (1) bek.]. Ebben a körben tehát nagyrészt – jó értelemben vett – keretszabályokkal van dolgunk,

amelyeket a konkrét ügyek sajátosságai által megkívánt tartalommal kell kitölteni. Azt is mondhatjuk, hogy az aránylag csekély számú *törvényi rendelkezések* talaján a *célszerű intézkedések* megválasztása a tárgyalásvezetés feladata.

A hazai joggyakorlatban is kialakultak, az elmúlt évek, évtizedek jogszabályi változásai mellett is, a tárgyalásvezetésnek olyan "konstans"-nak mondható módszerei, amelyek a *bűnügyek többségében* alkalmazhatók. Ezekről a szakmai közvélemény azt vallja, hogy begyakorlásuk részben jogi felkészültség, részben tapasztalatok, szakmai rutin, de valószínűleg "született rátermettség" kérdése is. Így adódhatnak olyan esetek, amikor az ügyben érdekeltek vagy a szakmai, – sőt esetleg nemcsak a szakmai – közvélemény részéről *különféle nézőpontokból* alkalmazott kritikával illetik a szerintük nem egészen sikerült tárgyalásvezetést. Pedig nem kétséges, hogy a tárgyalásvezetésnek a vonatkozó törvényi rendelkezések alapján kialakított helyes módszerei, ha a tárgyalásvezető bíró rendelkezik a megfelelő alapképzettséggel, kellő *gyakorlattal és tanulással* elsajátíthatók.

A tárgyalásvezetéssel kapcsolatban az alábbiakban csak néhány időszerűnek mutató kérdést érintünk. Szó sem lehet teljességről. A régebbi és újabb hazai szakirodalmi átfogó munkák¹ és kisebb publikációk ugyanis a tárgyalásvezetés témáját, ha nem is mindig a kérdéskör jelentőségéhez mérten, általában figyelemben részesítették. Ezútal a *hatályos* törvény közvetlenül idevágó rendelkezéseinek számbavétele, értelmezésük és alkalmazásuk egy-két problémájának felvetése látszik indokoltnak, figyelemmel napjaink joggyakorlatának tapasztalataira is.

A tárgyalásvezetés körébe csak *tágabb értelemben* beletartozó kérdésekkel, így a *rendfenntartás* és különösen a tárgyalási *bizonyításfelvétel* – külön szakmai problémakört alkotó – témájával nem foglalkozhatunk, noha ezek érintése itt-ott elkerülhetetlen. Elsősorban – *pars pro toto* – a *büntető eljárásban* a *közvadás* ügyek *első fokú* tárgyalásának vezetési problémáit taglaljuk. Az egyébként tanulságos jogösszehasonlító módszer alkalmazását mellőzve, néha mégis utalunk a korábbi hazai jogi szabályozásokra és irodalmi megnyilatkozásokra. Végül: ma, amikor a büntető eljárás újrakodifikációja napirenden van, bármilyen, e körbe tartozó téma vizsgálata összefüggésbe hozható kodifikációs elképzelésekkel; a tárgyalásvezetés kérdései azonban valószínűleg ettől függetlenül is elemezhetők.

2. Kiinduló pont a hatályos Be. idevágó rendelkezése (188. §), annak is első mondata: "A tárgyalást a tanács elnöke vezeti." Kérdés: mit jelent az, hogy a tárgyalásvezetésre a *tanács elnöke* van törvényileg felhatalmazva? továbbá: mi a *tárgyalásvezetés fogalmi köre*?

A 125 éve született Finkey Ferenc 80 évvel ezelőtt így vélekedett: a törvényhozó feltételezte, hogy "a tárgyalás gyorsabban és alaposabban folyik le, ha egy arra hivatott kéz vezeti ennek egész folyamatát. Ez a vezető kéz pedig a legtermészetesebben az ítélotanács feje, elnöke lehet, aki rendszerint a leggyakorlottabb jogász is a főtárgyalás

---

¹ L. *Finkey Ferenc*: A magyar büntető perjog tankönyve. Budapest, 1916. 419. s. köv. p., *Vámbery Rusztem*: A bűnvádi perrendtartás tankönyve. Budapest, 1916. 241. s. köv. p., *Angyal Pál*: A magyar büntető eljárásjog tankönyve. II. Budapest, 1917. 81. s. köv. p., *Auer György–Mendelényi László*: A bűnvádi eljárási jog. II. Budapest, 1930. 46. s. köv. p., *Móra Mihály–Kocsis Mihály*: A magyar büntető eljárási jog. Budapest, 1961. 353. s. köv. p., *Molnár László és munkaközössége*: A büntető perrendtartás kommentárja. Budapest, 1957. 427. s. köv. p., *Jászai Dezső* (szerk.): A büntető eljárás kommentárja. I. Budapest, 1967. 870. s. köv. p., *László Jenő* (szerk.): A büntető eljárás magyarázata. I–II. Budapest, 1982. 565. s. köv. p.

tagjai közt".² Ez a "legtermészetesebb" igény nyilván ma is aktuális, az ülnöki majoritással működő – legtöbbször három tagú – első fokú tanács, illetőleg az egyesbíró esetében ezzel a pontosítással: kívánatos, hogy a tanács elnöke (egyesbíró) "gyakorlott jogász" legyen. Továbbá: ha igaz az, hogy általában a bíraskodás nehéz és felelősségteljes munkája az alapos elméleti és gyakorlati jogismereteken kívül egyéb felkészültséget (ismeretelméleti, logikai, bizonyítástani, pszichológiai, társadalomtudományi, közgazdasági, olykor műszaki, orvostudományi stb. ismereteket) is megkövetel, ennek fokozottabban érvényesnek kell lennie a tárgyaláson elnöklő hivatásos bíróra, aki legalábbis *primus inter pares* az ítélőtanácsban.

A tárgyalás vezetésén a tárgyaláson végzendő, illetőleg végezhető eljárás cselekmények irányítására, meghatározására, sorrendjüknek – a törvényben írt keretek közötti – megállapítására vonatkozó és a bűnügy törvényes, alapos, igazságos érdemi elbírálását elősegítő elnöki intézkedések, határozatok *összességét* értjük. Ezek nagy részét nevezhetjük "pervezető végzések"-nek is [163. § (5) bek.], amelyeket indokolni nem kell s amelyekhez jogerő nem, hanem csak ún. kötőerő fűződik (bármikor megváltoztathatók.) A tárgyalásvezetésben kifejeződik a tárgyalásnak törvényben szabályozott, illetőleg egyes részeiben a jogalkalmazó bírósági tanács vagy elnöke által megszabható *menete*. A tárgyalás vezetésének közvetlen, relative önálló célja, a tárgyalás zökkenőmentes lebonyolítása beletorkollik közvetett, és a konkrét büntető eljárással közös céljába: törvényes, megalapozott és igazságos döntés hozatala a büntetőjogi felelősség kérdésében.

A tárgyalásvezető elnök *nemcsak adminisztratív* teendőket lát el, hanem mint a tanács egyik tagjának feladata az, hogy "a tanács feltételezhető akaratát érvényesítse" és ezért "érdemi intézkedéseit illetően a tanács meggyőződését kifejezésre juttató szervnek tekintendő, amelyekkel szemben azonban a felek a tanácshoz felülbírálat végett nem fordulhatnak."³ Ehhez a régi, de ma is helytálló állásponthez hozzátehetjük: ugyanakkor a felek *fellebbezés tárgyává* tehetik pl. a törvényes tárgyalási jogaitak korlátozó és az ítéletet lényegesen befolyásoló eljárási szabályértésnek minősülő tanácselnöki intézkedéseket [261. §. (1) bek.]. Ennélfogva a tárgyaláson az elnöknek az eljárási cselekmények vezetésével kapcsolatos "külső" teendői szoros összefüggésben vannak az ügy érdeménnyel – de feltétlenül tárgyilagos, akár pozitív, akár negatív irányú – érdemi befejezésének előmozdítására vonatkozó kötelezettségével.

A tárgyalásvezetésnek *súlyponti feladatai* különösen a tárgyalás következő részeiben (alszakaszaiban) vannak: a tárgyalás megnyitása – megkezdése; a vádlott, a tanúk kihallgatása, a szakértők meghallgatása; más bizonyítási cselekmények elvégzése; a bizonyításban az ügyésznek és az eljárás résztvevőinek közreműködése és eljárási jogosítványaik gyakorlása; a vádmódosítás és a vádkitrcsjesztés; a bizonyítási eljárás befejezetté nyilvánítása; a perbeszéd; a határozatok kihirdetése.

Az előbb felsorolt eljárási cselekményeknek egy része az *általános* tárgyalásvezetési feladatok körébe esik [ügyclni a törvény rendelkezéseinek megtartására, a tárgyalás tekintélyének megővésére; 188. § (1) bek.], másokról a törvény *külön* is rendelkezik [a bizonyítás sorrendje, kihallgatások, 188. § (2)–(3) bek.]. Figyelemmel kell lenni a tárgyalásvezetői intézkedések *elkülönülésére* a szerint,

---

² Finkey i. m. 421. p.

³ Auer–Mendelényi i. m. 34. p.

hogy: a tárgyaláson egyes eljárási cselekmények elvégzése a törvény értelmében *kötelező*, másoké csak *lehetséges*; az eljárási cselekmények sorrendje lehet *törvényileg* meghatározott (pl.: a bizonyítást a vádlott kihallgatásával kell kezdeni; a perbeszédék a bizonyításfelvételt követik), avagy a törvény által *"nyitva hagyott"* (pl.: a bizonyítási cselekmények további sorrendje: vádmódosítás időpontja stb.); egyes eljárási cselekmények elvégzésére a *tanácsnak* (a tárgyalásról a nyilvánosság kizárása; a bizonyítás kiegészítésének elrendelése; a tárgyalás elnapolása), másokéra a *tanácselnöknek* van jogköre (tárgyalás elhalasztása, félbeszakítása, kérdések megtiltása).

Tisztázandó, hogy milyen időponttól kezdve hatályosul az elnök tárgyalásvezetési jogköre. A Be különböztet az első fokú tárgyalás megnyitása (192–195. §) és megkezdése (196–198. §) között. A *megnyitás* jelentős pertechnikai fogalom, míg a tárgyalás *megkezdése* már érdemleges tevékenységet jelent. Az utóbbihoz fontos eljárási joghatások fűződnek (korlátozott az ügy áttételének lehetősége stb.). A tárgyalásvezetési tevékenység *legkorábbi időpontja* azonban nem a tárgyalás (érdemi) megkezdése [amikor t.i. tanács elnöke a tárgyalás megtartásának akadálytalanságát megállapítva, felhívja az ügyészt a vádirat ismertetésére; 196. § (1) bek., 198. § a) pont],⁴ hanem már a *tárgyalás megnyitása*. Éppen a tárgyalás megnyitása szakaszában vannak fontos elnöki teendők (számbavétele a megjelenteknek, esetleges elhalasztása a tárgyalásnak, intézkedések az idézés ellenére meg nem jelentekkel szemben stb., 192–193. §). (Egyébként – az előbbiekhöz is kapcsolódó helyes jogmagyarázat szerint – az elnök, illetőleg a tanács jogkörébe utalt rendfenntartási jog gyakorlására is megnyílik a lehetőség már a tárgyalás megnyitásától kezdve.)

3. A Be. 188. §-ában írt tárgyalásvezetési feladatok közül az első: ügyelni *a törvény rendelkezéseinek* megtartására. Ez felöleli az *első fokú tárgyalásra* vonatkozó rendelkezések (Be. IX. fej.), a bírósági eljárás *általános szabályai* (Be. VII. fej.), sőt adott esetekben a *Be Első Rész* valamennyi fejezetében foglalt rendelkezések megtartásáról való gondoskodást. Végül *"a törvény"*, amelynek rendelkezéseit meg kell tartani, illetőleg ezt a tárgyalásvezetés eszközeivel is ellenőrizni, nemcsak a Be., hanem a Btk., sőt a büntető eljárásban esetleg alkalmazandó más törvény (Ptk., Pp. szabálysértési kódex stb.) is lehet.

A tárgyalásvezetésnek a törvényi rendelkezések megtartásával kapcsolatos teendőit taxatív felsorolni lehetetlen. Minden intézkedés megtétele és minden határozat meghozatala az elnökre tartozik, amelyet a Be. *kifejezetten nem utal a bíróság* (tanács) hatáskörébe. Elnöki feladatok pl. a tárgyalás megnyitásával, a megjelentek számbavételével, a távollevők előállításával, a tárgyalás esetleges akadályainak megállapításával, megkezdésével, félbeszakításával (191–197. §), továbbá egyes rendfenntartó intézkedésekkel (189–190. §), valamint különösen a kihallgatásokkal és általában a bizonyítás lefolytatásával összefüggő (199. s köv. §-ok) és más pervezető teendők. De nyilvánvaló, hogy a tanácsi hatáskörbe tartozó határozatok is igényelnek *előzetes tanácselnöki* intézkedéseket.

⁴ *Ugyanigy* a jogirodalomban is: László (szerk.) i.m. 111. p., továbbá: Bárd Károly–Pusztai László: A büntető eljárás kézikönyve. Budapest, 1983. 73. p. (Idézve itt a hasonló bírói gyakorlat is); *ellenk.*: a Be. 33. §-ához fűzött min. ind. 2. pontja, amely szerint a tárgyalás megkezdésén "a vádlottnak a vádra tett érdemleges nyilatkozatát kell érteni".

A büntető eljárás modern vegyes rendszereiben a német és főleg a *francia* jogterületen honosodott meg a tanács elnökének a mienkéhez hasonló aktív szerepe a tárgyaláson, szemben az angol jogban hagyományosan passzív joghelyzetével. A régebbi francia jogban a tanács elnöke még az ügyészt is utasíthatta vádemelésre új bűncselekmény gyanúja esetén.⁵ Ha nálunk a tanács elnöke *nem is úgy "ura"* a tárgyalásnak, mint ahogyan dominus litis az ügyész a nyomozásban, mindenesetre *irányítója a tárgyalás menetének* és annak eredményességéért ennyiben felelős is. Pozíciójának a független bíróság alkotmányos helyzetén alapuló súlyát jelzi, hogy a tárgyalásvezetői jogkörének hatálya alól – lényegében az ügyfélegyenlőség elvéből is következően [9. § (3) bek.] – a tárgyaló ügyész sincs kivéve.

A tárgyalásvezetés körébe tartozó intézkedések és határozatok ellen – jelentőségükre tekintettel – fellebezésnek van helye, bár *nem külön fellebezésnek*; vagyis az ilyen intézkedések, határozatok csak az ügydöntő határozatok elleni fellebbezésben sérelmezhetők (191. §). Külön fellebbezéssel támadhatók a költségek viselésére kötelező, valamint egyes rendfenntartó határozatok.

4. A tanács elnöke "gondoskodik arról, hogy az eljárásban részt vevő személyek jogaikat gyakorolhassák; ezekre figyelmüket felhívja" [188. § (1) bek.]. Ehhez előfeltétel, hogy az elnök – tévedések elkerülése végett – alaposan ismerje az eljárási törvénynek azokat a rendelkezéseit, amelyek az *eljárás résztvevőinek* (terhelt, védő, sértett, magánfél, egyéb érdekelt; Be. III. fej.) *jogosítványairól* szólnak. Itt a fő- és részletszabályok olyan sokaságáról van szó, amelyeknek biztonságos ismerete az elnök részéről elengedhetetlen. De az eljárás résztvevőinek további jogosítványait rögzítik a Be. Első Részének más rendelkezései is (pl. a bizonyításra, a kényszerintézkedésekre vonatkozók stb.). E jogosítványok (jelenléti, iratbetekintési, indítványozási, észrevételezési, felvilágosítás-kérsi, kérdésfeltevési, felszólalási jog): az eljárás egyes résztvevőire nézve részben hasonlóan, részben eltérően vannak szabályozva, ugyanakkor, törvénybeli elhelyezésükből és tartalmukból is kitűnően, *általános* jellegűek; túlnyomó részük az eljárás minden szakaszában, így a bírósági tárgyaláson is alkalmazandó.

Azt a kérdést viszont, hogy *az eljárás melyik résztvevője, mikor, milyen módon* élhet észrevételezési, indítványozási stb. jogával, a törvény nyilvánvalóan nem szabályozhatja és éppen ezeknek az eseteknek a "megválasztása" az elnök egyik legfontosabb feladata. Törvényben előírt kötelezettsége az is, hogy a résztvevők *figyelmét* jogaik gyakorlásának lehetőségére minden esetben felhívja. (Ez természetesen elsősorban az eljárásnak jogban járatlan résztvevőire vonatkozik.) Nem szabad megfélemlenie arról sem, hogy az ügyész "a bíróság döntése előtt az ügyben felmerülő minden kérdésben indítványt tehet" [18. § (4) bek.].

A célszerűség alakította ki azt a helyeselhető gyakorlatot, hogy általában *minden egyes bizonyítási cselekmény* foganatosítása (kihallgatás, tárgyi bizonyítási eszköz felmutatása, okirat felolvasása, stb.) után módot kell adni a jogosultaknak észrevételeik megtételére, kérdéseik feltevésére. A *bizonyítási indítványok* tárgyaláson való előterjesztésének időpontja nincs a törvényben megállapítva, de a vonatkozó törvény §-

---

⁵ A jelenleg hatályos 1958. évi francia Code de Procedure Pénale 310. cikke szerint: "Az elnök, diszkrecionárius jogkörénél fogva, megtehet minden intézkedést, amelyet az igazság felderítése érdekében hasznosnak ítél."

ok [206. § (1) bek., 212. § (1) bek.] egybevetett értelmezéséből következik – és ez a gyakorlat is –, hogy a vádiratban, illetőleg a védelem által *korábban már indítványozott* bizonyítás felvétele *után* van helye újabb bizonyítási indítványoknak. De a bizonyítás kiegészítésének – kérelemre vagy hivatalból – helye van az érdemi határozat meghozatala céljából szükséges tanácsülés [212. § (6) bek.] megtartása *után* is, egészen addig, míg a tanács elnöke a határozatot ki nem hirdeti. (222. §).

5. Részletesebben kell kitérni a *perbeszéd*ekre, minthogy ezek gyakorlásához is van köze a tárgyalást vezető elnöknek. Természetesen a perbeszédék szerzeágazó érdemi (tartalmi) és formai (retorikai)⁶ kérdései nem tárgyai a jelen fejtegetéseknek, hanem csupán olyan vonatkozásai, amelyek közvetlenül *érintik* a tárgyalásvezetés funkcióját. Ezek: tarthat-e perbeszédet (védőbeszédet) a vádlott; félbe lehet-e szakítani a perbeszédet? Az első kérdést a hatályos törvény nem egyértelműen, a másodikat egyáltalán nem szabályozza.

Egyes nézetek szerint a Be. szabályozása [212. § (3)–(5) bek.] egyértelmű: védőbeszédet a vádlott, akár van védője akár nincs, nem tarthat, erre *kizárólag a védő* jogosult; a vádlottat (csak) az utolsó szó joga illeti.⁷ Van olyan felfogás is, hogy a *vádlott* is tarthat védőbeszédet, *akkor, ha nincs védője*.⁸ Végül a harmadik álláspont: a törvény egybevetett rendelkezéseiből az következik, hogy a *vádlottnak is* joga van védőbeszéd tartására, éspedig *akkor is, ha van védője*.⁹ Az utóbbi felfogás látszik helyesnek és az alábbi érvekkel támasztható alá:

A törvény csak arról rendelkezik, hogy a vádbeszédet és a felszólalásokat a védőbeszéd követi és hogy több védő esetén egyikük tart védőbeszédet. De még e kétségtelenül hiányos – a védőbeszédre jogosult(ak)at egyértelműen meg nem nevező – szabályozásból *sem következik szükségszerűen*, hogy a vádlott nem tarthat védőbeszédet. Sőt abból sem, hogy: "Az utolsó szó joga a vádlottat illeti". Ha ugyanis a vádlottnak "összesen" csak az utóbbi joga lenne, ilyen szórendben kellett volna rendelkezni: "A vádlottat az utolsó szó joga illeti."

Az előbbi *interpretatio grammatica*-n túlmenően, van támogató *logikai* értelmezés is. A törvény szerint a másodfokú tárgyaláson "perbeszédet először a fellebbező tart" [256. § (3) bek.]. Minthogy "a fellebbező" lehet a vádlott is (242. § I. a pont), teljesen nyilvánvaló, hogy perbeszédet a (fellebbező) vádlott is tarthat. (Éspedig függetlenül attól, hogy van-e védője vagy nincs, s ha van, a védő is fellebbezett-e vagy sem.) Aligha volna elfogadható viszont hatályos jogunkat úgy magyarázni, hogy az a vádlottnak a *másodfokú* tárgyaláson megadja, az *első fokú* tárgyaláson azonban nem adja meg a perbeszéd tartásához való jogot.

De a *rendszerint* értelmezésnek sem felelne meg az olyan álláspont, amely szerint a vádlott az tárgyaláson korlátozottabb joghelyzetben van a védőjénél és éppen az egyik legfontosabb védelmi jogosítvány, a perbeszéd tartása tekintetében.

---

⁶ L. idevonatkozólag, sokoldalú megközelítésben: Tremmel Flórián: Igazságügyi retorika. (Kiadási hely és év nélkül).

⁷ L. Tremmel i.m. 17–18. p.

⁸ L. Jászai (szerk.) i.m. 967. p. (Szerző: Bagi Dénes).

⁹ Így: Király Tibor (in: Magyar büntető eljárási jog. II. Egységes jegyzet. Budapest, 1990. 163. p.) ebben a megfogalmazásban: "... akkor is, ha van védője, ... lehetséges ..., hogy a vádlott az utolsó szó jogán perbeszédet tart."

Végül a *történeti* jogmagyarázat is a mellett szól, hogy a vádlott önállóan jogosult védőbeszéd tartására. Az 1896. évi Bp. 314. § (2) bek.-ének világos rendelkezése szerint: az elnök a bizonyító eljárás befejezetté nyilvánítás után "felhívja a vádlót vádbeszédének, utána a vádlottat és a védőt a védelemnek szóbeli előterjesztésére".

Zárómegjegyzések ehhez a témakörhöz:

Nem férne össze a kontradiktórius eljárás követelményével, hogy a büntetési eljárásban a tárgyaláson csak a mindig sorra kerülő vádbeszéd hangzanék el, de egyáltalán *nem volna védőbeszéd* akkor, amikor védő nem vesz részt az eljárásban.

Az "utolsó szó" nem a vádlott perbeszédét pótolja, hanem a jelentősége abban van, hogy a perbeszédre lehetséges válaszok után sem szabad a tárgyalást vezető elnöknek megfeledkeznie arról, hogy ilyenkor is az utolsó szó a vádlotté.

Nincs a kontradiktórius eljárás kárára az a helyzet, hogy a tárgyaláson egy vádbeszédre és esetleg két védőbeszédre (a vádlottéra és a védőére) kerül sor. A védelemnek ugyanis a törvény értelmében *két önálló* eljárási jogosítványokkal rendelkező alanya van: a vádlott és a védő (l. a favor defensionis elvét is).

A védő *köteles* védőbeszédet tartani, a vádlott csak *jogosult* erre.

Helyeselhető az a gyakorlat, hogy – ha van – a *védő* mondja el *előbb* a védőbeszédét és azután a vádlott.

Amikor néha a tárgyaláson az elnök szokásos kérdésére: "akar-e még valamit előadni?", a vádlott esetleg a védőjénél is hosszabban *fejtegeti* a védelmére szükségesnek vélt körülményeket: *anakronizmus volna* azt mondani, hogy ilyenkor (nem védőbeszédet tart, hanem) az *utolsó szót* mondja.

Összegezve: a tárgyalást vezető elnök *nem vonhatja meg* a szót a vádlottól, amikor az – akár van védője akár nincs, az utolsó szó jogával való élés előtt vagy helyett – védőbeszédet kíván mondani.

6. Problematikus lehet, hogy a tanácselnöknek joga van-e a *perbeszédeket félbeszakítani* s ha igen, milyen okokból. A hatályos törvény hallgatása miatt a helyes válasz itt is a különböző törvényi rendelkezések egybevetése útján adható meg.

A perbeszéd az *egyetlen lehetőség* a tárgyaláson, sőt az egész büntető eljárásban arra, hogy jogosult az ügy érdemében elfoglalt ténybeli és jogi álláspontját előszóval *összefüggően* kifejtse. Ez teszi a perbeszédet kiemelt fontosságú processzuális intézménnyé és innen van az, hogy – helyes jogmagyarázat szerint – a perbeszédet *elvileg nem*, illetőleg a *gyakorlatban* is csak *kivételes esetben* és okokból szakíthatja félbe az elnök. Idevágóan az 1896. évi Bp.-nek szabatos rendelkezése volt (319. §): "A perbeszéd félbe nem szakíthatók, kivéve ha tartalmuk a közrendet vagy az erkölcsiséget sérti, ha bűncselekményt, vagy másnak becsületét szükség nélkül érintő kifejezéseket foglalnak magukban vagy oly körülményt hoznak fel, melynek bizonyítását a törvény kizárja."

Tekintettel arra, hogy a perbeszéd a *tárgyalás részét* alkotják, a tárgyalás rendjének fenntartására vonatkozó rendelkezések (189. §) a perbeszéd előadása alatt is hatályosulnak. Ezért a perbeszéd félbeszakíthatók akkor, ha *rendzavarást* vagy éppen *bűncselekményt* megvalósító megnyilvánulásokat tartalmaznak. Kérdés viszont, hogy az *ügyre nem tartozó körülmények* fejtegetése címén is félbeszakíthatók-e? Ezt a

kérdést a régebbi és az újabb szakirodalomban is többen igenlően döntöttek el,¹⁰ jóllehet az *óvatosságra int*. Lehet, hogy a perbeszédet tartó ügyfél szerint *éppen az érdemi jogvita tárgya* az (is), hogy az általa felhozottak összefüggenek-e az ügygel vagy sem (szerinte igen), ugyanakkor "csodálkozhat" azon, hogy a tanács elnöke mintegy a jogvitát eldönti a bíróság *ítélete előtt*, állásfoglalásának a perbeszéd félbeszakítása által való kinyilvánításával; a prejudikálást pedig, mint tudjuk, kerülnie kell a tárgyalásvezetésnek.

Mégis olyan esetben, amikor a perbeszédet tartó az ügygel (pontosabban: a vád tárgyával) a *legtávolabbi kapcsolatban sem* lévő témába (pl. általános politikai vagy erkölcsi jellegű szónoklásba) kezd, indokolt a félbeszakítás. Éspedig azon a törvényi alapon, hogy a perbeszéd vonatkozó része a tárgyalásnak – az elnök által is megóvando – *tekintélyét, sőt esetleg rendjét* is sérti [188. (1) bek., 189. §]. Az "egyszerű bőbeszédűség" azonban nem tartozik ide.

Körütekintéssel kell megítélnie a tanács elnökének a perbeszédekben előforduló *isméltéseket* is. Ezek egy részénél ugyanis "csak" a perbeszéd színvonalbeli fogyatékoságairól van szó, ami nem törvényes ok a félbeszakításra. Ugyanakkor az "*isméltelt isméltések*" nyilvánvalóan időhúzást célzó eseteiben elkerülhetlenné válhat a perbeszéd félbeszakítása a tárgyalás tekintélyének sérelme címén.

A perbeszéd félbeszakítása nem jár együtt a szó megvonásával. A félbeszakítás és figyelmeztetés után a perbeszéd folytatását meg kell engedni. A *szó megvonásának* csak akkor van helye, ha perbeszédet a félbeszakításra és figyelmeztetésre *egyszer már okot adó módon* folytatják tovább, ami egyúttal rendzavarásnak is minősülhet.¹¹

7. A tanács elnökének további feladatai sorában a törvény *konkrét* rendelkezéseket tartalmaz: az eljárási cselekmények sorrendje; a kihallgatások; a kérdésfeltevések témakörében. A törvény a *bizonyítási és az egyéb* eljárási cselekményeknek csak az *alapvető sorrendjét* határozza meg (a tárgyalás megnyitásától az érdemi határozat kihirdetéséig). A bizonyítási cselekmények körében csupán azt, hogy közülük az első a vádlott kihallgatása, a többi bizonyítási cselekményt illetően pedig, ajánló jelleggel, annyit, hogy a vádiratban megjelölt bizonyítási eszközök rendszerint megelőzik a vádlott és a védő által megjelölt bizonyítási eszközöket; továbbá, hogy a tanúk közül elsőként általában a sértettett kell kihallgatni (199. §).

A tanács elnöke egyebekben *maga állapítja meg* a bizonyítás sorrendjét az *ügy sajátosságaitól* függő célszerű megfontolások alapján. Pl.¹² több vádlott esetében egy-egy vádlottra, több bűncselekmény esetén egy-egy bűncselekményre vonatkozó bizonyítás felvétele lehet célszerű. A különböző bizonyítási eszközök igénybevehetőek abban a sorrendben, hogy: melyek vonatkoznak a bűncselekmény előkészítésére, azután a véghezvitelére és végül a bűncselekmény elkövetése utáni eseményekre. De olykor

---

¹⁰ Igy: *Auer–Mendelényi* i.m. 102. p., *László* (szerk.) i.m. 623. p., de megjegyezve, hogy egyébként "a perbeszéd, a felszólalások és a válaszok időtartama és tartalma a bíróság által nem korlátozható". (Szerző: Bagi Dénes).

¹¹ Igy: *Auer–Mendelényi* i.m. 103. p. Egyúttal hozzátesszi: "Nincsen joga azonban az elnöknek a feleket abban az irányban befolyásolni, hogy a perbeszéd során az ügy valamely részletére kiterjeszkedjenek. Erre vonatkozóan az elnök megjegyzést sem tehet ... Pozitív irányban tehát az elnököt teljes passzivitás jellemzi a perbeszéd alatt."

¹² L. Ezeknek részletes kifejtését: *Király* i.m. 141. p.

beválhat az "egyszerű" csoportosítás is: előbb a tanuk kihallgatása, azután a szakértők meghallgatása, majd az okiratok, tárgyi bizonyítási eszközök, s esetleges egyéb bizonyítási eszközök igénybevétele alkothatja a sorrendet. Adott esetekben helye lehet e sorrendi változatok *kombinációjának* is.

8. A legjelentősebb tárgyalásvezetői teendőknek számít a vádlott, a tanuk *kihallgatása*, a szakértő meghallgatása az elnök részéről. Feladatának sikeres teljesítése – a kihallgatások *pszichológiai* vonatkozásainak alapos ismeretén kívül – azon múlik, hogy az elnök maradéktalanul tisztában van-e a vádlott, a tanú, a szakértő eljárásjogi, közelebbről *bizonyítási szerepével*, jogosítványaival, kötelezettségeivel. A kihallgatások során állandóan szem előtt kell tartania – a bizonyítás *általános* eljárási szabályai (Be. IV. fej. I. cím) mellett – a vádlott és a tanú vallomásával, a szakértő véleményével kapcsolatos *részletes* törvényi rendelkezéseket (id. tv. hely II. cím), valamint a bizonyítás *tárgyalási* szabályait (199–206 §), de a vonatkozó *joggyakorlatot*, sőt a *tudomány* állásfoglalásait is. Talán nem is kell külön hangsúlyozni az elnök fontos feladatát olyan eljárási jogokra való *figyelmeztetésnél*, mint a vádlott vallomástétel-megtagadási joga [87. § (2) bek.], vagy a tanú mentességi joga [66. § (2) bek.].

A gyakorlatban nem mindig ismerik fel kellően, hogy a vádlott és a tanuk kihallgatása *törvényben megállapított egyes mozzanatainak*, azok sorrendjének [vö. 64. § (1)–(2) bek., 87. § (4) bek., 88. § (2) bek.] milyen nagy jelentősége van. Eszedig nemcsak *törvényességi*, hanem *kihallgatás-lélektani* szempontból is;¹³ hogy ti. a kihallgatott személytől minél alaposabb ténybeli információkhoz lehessen jutni. A kihallgatott személy szabadabban, őszintebben nyilatkozik meg, ha – amint azt a törvény rendeli – módja van mondanivalóját *összefüggően* előadni. *Kérdéseket* – ha egyáltalán szükségesek – csak ezután szabad hozzá intézni. Kérdésekkel csak abban az eléggé ritka esetben kezdhető a kihallgatás, ha a kihallgatott nem kíván élni az összefüggő előadás lehetőségével. Ezt követően olvashatja fel az elnök a *korábbi* – az újabbal ellentétes – *vallomást*, majd alkalmazhatja a *szembesítés* gyakran eredményes eszközét. A bizonyító erő lemerésénél lesz célszerű értékelni azt, hogy a kihallgatott az összefüggő előadás során, avagy csak a kérdések, a szembesítés, vagy a korábbi vallomás felolvasása után – *netán ezek hatására* – tett részletes tényelőadást.

9. A kihallgatottakhoz *kérdések* feltevésének joga – az észrevételezési, indítványozási jog mellett – része az *eljárás résztvevői*: a vádlott, a védő, a magánfél, a sértett, az egyéb érdekelt, illetőleg a szakértő eljárási jogosítványainak. A sértett, az egyéb érdekelt és a szakértő csak az *őket érintő* körben tehetnek fel kérdéseket, de a sértett csak *közvetett* módon (kérdések feltevését indítványozhatja). Kérdések feltevésére joga van a *bíróság tagjainak* és az *ügyésznek* is. A kérdések feltevésének időpontját a törvény nem állapítja meg. A kialakult gyakorlat szerint – miként az észrevételek, indítványok esetében is – akkor nyílik meg a lehetőség a kérdésekre, amikor *egy-egy személy* kihallgatását az elnök befejezte. A kérdések tartalma, módja, sőt indokoltsága fölött az elnök a törvény rendelkezéseinek *megfelelő felügyeletet* köteles gyakorolni; ez alól a bíróság tagjai és az ügyész sem kivétel.

---

¹³ L. a hazai irodalomban átfogóan: *Kertész Imre: A kihallgatási taktika lélektani alapjai*. Budapest, 1965.

A törvény taxative felsorolja azokat az eseteket, amikor az elnöknek a kérdés feltevését, illetőleg a feleletet meg kell tiltania. Ilyen eset, ha a kérdés: a feleletre iránymutatást tartalmaz; illetéktelen személytől származik; az ügygel össze nem függő körülményre vonatkozik; a tárgyalás tekintélyét sérti. az utóbbi kettő *értelmezési problémákat* vethet fel.

Az *üggyel nem függ össze* az a kérdés, amely a *vád tárgyán*, illetőleg a *biróság szerint* a vádnál súlyosabban minősíthető bűncselekmény [209. § (3) bek. 2. mondat] *tényállásán* kívül eső és ezek *jogi* megítélése szempontjából is *közömbös* körülményt érint. Abban, hogy a feltett kérdés ilyen jellegű-e, kizárólag az elnök dönt, itt vitának nincs helye. Mindamellet az elnök részéről szükséges a megfontolt állásfoglalás. Mindenesetre a tiltás indokolt, ha a kérdéssel kezdett mondat befejezése után is *nyilvánvaló*, hogy a kérdés irreleváns körülményre vonatkozik. De itt is ügyelni kell arra, hogy az elnöknek a kérdést megtiltó intézkedése ne jelentsen prejudikálást.

A tárgyalás tekintélyének megóvása az elnök *általános* kötelezettsége; a tárgyalás tekintélyét sértő kérdés tilalma: *lex specialis*, amelynek az elnök köteles érvényt szerezni. Idetartoznak a durva, izléstelen, avagy a komolytalan, "tréfalkozó" hangnemben feltett kérdések.

10. A tárgyalás tekintélyével kapcsolatban lehetnek a *tárgyalás elhúzódsával* járó, az érdemi határozat meghozatalának késleltetésére alkalmas megnyilvánulások. Az igazságszolgáltatás *időszerűségét* és ehhez kapcsolódóan a bírósági *tárgyalások tekintélyének* megóvását a tárgyalásvezetés eszközeivel is elő kell mozdítani. Erre a *törvény egyes rendelkezései* is utalnak: az elnök a tárgyalás megnyitásának szakaszában az idézésre meg nem jelentek azonnal elővezetése iránt intézkedik [193. § (1) bek.]; megfelelő esetben a megjelentek kihallgatása előtt a tárgyalást nem szabad elnapolni [193. § (3) bek.]; az elnök a megkezdett tárgyalást az ügy befejezéséig lehetőleg nem szakítja meg [196. § (1) bek.]; az elnapolt tárgyalás ismétlés nélküli folytatásának lehetőségét újabb rendelkezések biztosítják (mód. 197. §).

Tapasztalati tény, hogy az *ismételt elnapolásoknak*, illetőleg egy ügyben *túl sok tárgyalási nap* tartásának a tárgyalás tekintélyére is kedvezőtlen hatása lehet, attól függetlenül, hogy az eljárás késleltetésében a felek "közreműködése", illetőleg a tanácsnak vagy az elnöknek az intézkedései (határozatai) játszzák-e a döntő szerepet. Sajnálatos, hogy az 1896. évi Bp. 296. § (2) bek.-ében foglaltakhoz hasonló általános rendelkezés a hatályos Be.-nkből hiányzik: "Az elnök köteles felügyelni arra, hogy az ügyre éppen nem tartozó körülmények bizonyításával, vagy fejtegetésével a tárgyalás menetét ne késleltessék". Valószínű azonban, hogy ez a tárgyalás tekintélyét is érintő veszély elhárítható a ma hatályos jogban rendelkezésre álló tárgyalásvezetési eszközökkel is.

11. A tárgyalásvezetés törvényben rögzített és a joggyakorlatban elvégzendő feladatainak *mikénti* teljesítésében kifejeződik a *tárgyalásvezetés egész "stílusa"*. Az utóbbiban "benne van" mindaz, amit a tanács elnöke a tárgyalás törvényességének, tekintélyének biztosítása, az ügy helyes érdemi elbírálásának elősegítése érdekében tesz. Azokból a kívánalmakból, hogy a tárgyalásvezetés módja az egyes ügyekben milyen legyen, illetőleg milyen ne legyen, csak *vezérszavakból* álló "listát" lehet ezúttal összeállítani. E kívánalmak különösen:

Általános jogi felkészültség és a konkrét ügyre vonatkozó jogszabályok ismerete, valamint az alapos ügyismeret nélkül nem szabad tárgyalást kezdeni. Az ügyiratok előzetes tanulmányozása, a tárgyalásra való felkészülés ne jelentse az elnöknek a nyomozati anyagtól való egyoldalú befolyásoltságát. A felkészülés során részletesen kialakítandók a tárgyalás (és vezetése) súlyponti kérdései, amelyek a szükséghez képest bizonyos tervszerűséget, céltudatosságot vihetnek bele a tárgyalás vezetésébe. A tárgyalásvezetés tartalmában és hangnemében fejeződjék ki: feltétlen tárgyvilágosság, a prejudikálás kerülése, mértéktartó hivatalosság, komolyság. A tárgyaláson érdemi jogvita folyik, amelynek eldöntése a bíróságra vár, de nagy baj, ha a tárgyalás vitaülésre hasonlít, vagy tudományos tanácskozás jellegét ölti. Különösen a tanácselnök nem vitatkozhat senkivel, még a bűncselekmény elkövetését tagadó, vagy a vallomástételt megtagadó vádlottal sem. Intézkedései, határozatai a tárgyaláson általában indokolás nélküliek [163. § (5) bek.], rendelkező jellegűek, de "kaszárnyai" hangot nem üthetnek meg.

Kívánatos, hogy a tárgyalás vezetését és a felek szóbeli megnyilvánulásait egyaránt a türelmes, korrekt modor, világosság, egyértelműség jellemezze; mellőzni kell viszont a "közvetlenkedő", kedélyeskedő stílust, ami a tárgyalást magánemberek vagy klub-tagok beszélgetéseikhez tenné hasonlatossá. Legyen a tárgyalásvezető elnök határozott, intézkedéseiben következetes, de megfelelő esetben arra is kész, hogy téves vagy a körülmények változása folytán okafogyott pervezetői intézkedéseit (végzéseit) – kérelemre vagy hivatalból – megváltoztassa. Mindamellet vigyázni kell arra, nehogy a régi mondást: nincs nevetségesebb, mint a bizonytalan ügyész – a tárgyalásvezető elnökre is vonatkoztassák.

*Századunk elején fejtette ki Vámbéry Rusztem optimistának éppen nem nevezhető álláspontját vizsgált témakörünkben: a tárgyaláson a tanács elnöke "a kezeibe letett diskrecionárius hatalomnál fogva uralkodó állást foglal el. Határozatai törvényességének nem a perorvoslat a biztosítéka, hanem az elnök tapintata és önmérséklése. Sajnos, a gyakorlat nem mindig éri el a törvényben feltételezett eszményt. Nem ritka eset, hogy a főtárgyalás elnöke önkényuralmat gyakorol, hogy a felekkel vagy tanúkkal atyáskodó modort használ, szubjektív erkölcsi felfogásának igyekszik érvényt szerezni, szóval a helyzet urának érzi magát, a helyett, hogy a törvény első szolgája volna."*¹⁴

Mi azonban, akik századunk végén élünk, bizvást remélhetjük, hogy a büntető tárgyalásokat vezető elnökök feladataik magaslatán állva, az ügyek többségében a századelőn még előfordult fogyatékoságok nélkül teljesítik kötelességeiket.

---

¹⁴ Vámbéry i.m. 241. p.

ERVIN CSÉKA

DIRECTION DE L'AUDIENCE EN PROCÉDURE PÉNALE

(Résumé)

L'étude analyse et interprète des dispositions de la Code de Procédure Pénale de Hongrie concernant la direction de l'audience. C'est le président de chambre qui dirige des débats de l'audience. Le président exerce une surveillance sur l'observation des dispositions de la loi et sur la sauvegarde de la dignité de l'audience, prend soin de celui que les participants de la procédure peuvent exercer leurs droits de l'affaire. Le président arrête l'ordre des preuves, entend l'accusé, les témoins, les experts. La direction de l'audience doit être objective et correcte. Les mesures faites du président doivent être caractérisées par esprit de décision, indulgence, doigté. En somme, le président, investi d'une pouvoir discrétionnaire, peut prendre toutes mesures qu'il estime utiles pour faire respecter l'ordre de l'audience et découvrir la vérité.

Haladás és ellenállás avagy a büntető eljárási jog kodifikációjának konfliktusai

Az okok

A büntető eljárási jog újrakodifikálása az elmúlt öt évben mind az elméleti, mind a gyakorlati büntetőjogászok hol hangosabban, hol halkabban ismételtetett jelszava volt, s a szakma mellé csatlakozott a politikusok nem jelentéktelen számú csoportja is. Az ilyen követeléseknek az ismételtetése a különböző körülmények hatására más-más intenzitású, s jól megfigyelhető volt az érdeklődés változása ebben a kérdésben is.

Az Európa Tanácshoz csatlakozás gondolatának, illetőleg a jogrendszernek erre tekintettel történő átalakításának napirendre kerülésével az eljárásjogi reformok sürgetése szinte minden nap megjelent valamilyen formában a szaksajtóban, de az általános publicisztikában is. A kodifikáció azonban nem egyik napról a másikra megvalósítható vállalkozás. Így azután a szükséges módosítások novelláris beiktatása, a rendszerváltással szükségessé vált, sokszor nem éppen érdemi igazításai jelentették a tényleges változásokat, miközben élénk vita folyt a nagyobb, a kodifikáció szintjét is elérő reformokról. Ezek az igazságszolgáltatási szervezetet és a büntető eljárást egyaránt érintették volna.

A büntető eljárási jog átfogó reformjának munkálatai tehát olyan légkörben indultak el, amelyben a változások végrehajtása iránti igény teljesen kézzelfogható volt s a változások szükségességét mindenki egyetértéssel emlegette. Más kérdés, hogy a változások tartalmát, a kívánatos irányokat, az eljárási jogba beiktatandó új intézményeket vagy a korábbi időszak újból felfedezendő megoldásait illetően annál nagyobb volt a vélemények eltérése. Az Igazságügyi Minisztérium által felállított bizottság a szakmai körökben tapasztalható véleménykülönbségek ellenére azonban viszonylag rövid idő alatt elkészült az új büntető eljárási törvény koncepciójára vonatkozó javaslatával. Az optimisták azt várták, hogy a munka hamarosan az új törvény szövegezésével folytatódik. Nekik azonban – ahogy ez már az optimistákkal oly gyakran történik – csalódnuk kellett. A szakmai koncepció csak hosszú várakozás után alakult át kormánykoncepcióvá.

Úgy látszik tehát, hogy a jogrendszer átalakítása iránti lelkesedés, mely a politikai változások következményeképpen magas fokra hágott, a büntető eljárási jog területén nem annyira sürgette az átfogó rendezést, mint egyebütt. Ez eléggé érthető,

hiszen a politikai természetű jogszabályok mellett a gazdaság átalakításához szükséges jogi keretek kialakítása a legégetőbb feladat az olyan társadalmi változások idején, mint amilyenek 1989 óta Magyarországon bekövetkeztek. S ha netán hajlandók vagyunk félretenni azt a szakmai elfogultságot, amely saját működési területünk fontosságának túlértékelésére is vezethet bennünket, beláthatjuk, a politikusok választóik általi nagyobb támogatást inkább gazdasági, jóléti vagy politikai természetű szabályok sürgetésével, mint a büntető eljárási jog reformjával biztosíthatják. Az sem lehetetlen, hogy a büntető eljárási jog művelői maguk is belefáradtak kissé a kodifikáció sürgetésébe. Akárhogyan is áll a dolog, egy tény vitathatatlan. Ez pedig az, hogy az új büntető eljárásjogi törvény koncepciójának közzététele után sem gyorsult fel az átfogó reform, ám folytatódtak a novelláris változtatások.

Az eljárási törvény módosításainak utolsó darabjai azonban – legalábbis részben – eltérnek a korábbiaktól. Azt lehet mondani, hogy az 1980-as évek végétől 1994-ig a módosítások főként a büntető eljárási törvénynek az európai normákhoz történő igazítására irányultak, vagy ez volt az elsődleges céljuk. 1994-re azonban változott a helyzet, s a legutóbbi módosításban már a fő cél az eljárást folytató hatóságok munkaterhének csökkentése volt. Igaz, a bevezetett változtatások nincsenek ellentétben az európai normákkal, sőt az sem állítható, hogy a közzétett eljárási koncepcióval szemben állnának, ám az vitathatatlan, hogy a legszembetűnőbb rendelkezések eléggé prakticista szemléletet tükröznek. S ha a gyakorlati nehézségek elhárítására (pl. az eljárás elhúzódása elleni fellépésre) irányuló módosításokat nem is szabad lenézően elvetni, talán indokolt feltenni azt a kérdést, sikerült-e mindig párosítani a praktikus megközelítést az elméleti tisztaság igényével, a közzétett koncepció követésével.

A saját válaszom e kérdésre legalábbis kételkedő, s kételyeimet a későbbiekben részletezem is. A kodifikáció indokoltságával kapcsolatosan teszek néhány megjegyzést.

A kodifikációt – amennyiben működőképes és a feladat ellátására alkalmas törvény létezik – csak igen komoly megfontolások indokolhatják. A meglévő, s talán hibás, de működőképes megoldásokat ugyanis újakkal felváltani csak akkor érdemes, ha világosan látható, az új megoldások a fennálónál kedvezőbb helyzetet teremthetnek. Annak kritériumai, hogy az új mennyiben kedvezőbb a meglévónél, sokféleképpen határozhatók meg, mégpedig attól függően, milyen célokat kívánunk az új törvénnyel elérni.

Amennyiben a célok például az eljárás időszerűségének biztosítása, minden olyan megoldás, amely az ügyek egyszerűbb elintézését teszi lehetővé, kedvezőnek látszik. Akkor viszont, amikor az eljárás alá vont személyek jogainak fokozottabb védelmét jelöljük meg elsődleges célként, a bonyolultabb, garanciákban bővelkedő eljárás iránti igényt juttatjuk kifejezésre. E két cél nyilvánvalóan egymással ellentétben álló megoldásokat követel, így a “kedvezőbb” szabályozás kritériumai a “vegytiszta” esetben szinte kizárják egymást.

Mindebből az az egyszerű következtetés adódik, hogy az elérendő célt nagyon pontosan meg kell határozni, mielőtt a munka megkezdődne. Mivel pedig az olyan kodifikáció, amely csupán egyetlen célt követ, szinte elképzelhetetlen, igazában annak céljait kell kijelölnünk.

Az elmondottak nem jelentik, hogy ne lehetne, vagy nem kellene a célok között világos rangsort felállítani. Nem jelentik azt sem, hogy a célok összeütöztetését olyan leküzdhetetlen nehézségnek kellene tekintenünk, melyeken ésszerű

kompromisszumokkal nem lehet túljutni. Az azonban belátható, hogy valódi célok nélküli, csupán az újdonságra törekvéstől vezetett kodifikáció értelmetlen. Az olya korábban követett politikai, avagy ha úgy tetszik jogpolitikai elgondolás, amely szerint bizonyos időközönként mindenképpen új törvényt kell alkotni, egyáltalán nem szolgálja a jogrendszer, vagy a jogág fejlesztését. annak csupán a látszatát kelti.¹ Így azután az a jelenség, amelyet az előzőekben a kodifikációs törekvések lanygulásaként írtam le, nem szükségképpen káros, hiszen azzal is összefüggésben lehet, hogy a meglévő büntető eljárási törvény felváltása során követendő célok kijelölését a hatályos törvény működőképessége folytán nem kell abszolút értelemben sürgetőnek tekinteni.²

Munkateher és időszerűség

A célok kijelölése tehát a sikeres kodifikáció első feltétele, s e lapos igazságot még azzal a másik, nem kevésbé lapos megállapítással is kiegészíthetem, hogy az ésszerű célmegjelölés több tényező számításba vétele esetén remélhető csupán. A most napirenden lévő kodifikáció célkitűzéseinek is jónéhány tényező figyelembevételén kell alapulniok, melyek közül – némi önkénnyel – hármat említek, habár tudom, e három csoport egészen bizonyosan nem fog át mindent.

Az első a büntető igazságszolgáltatásra nehezedő egyre növekvő munkateherrel van összefüggésben.

Napjainkban a magyar bűnözési statisztikák rémitő adatokat tartalmaznak, s ezek maguk is alkalmasak lehetnek arra, hogy a büntető eljárás átalakítására tett erőfeszítéseket váltsanak ki. Ám az is világos, hogy a tényleges bűnözési helyzetet a statisztikák messze nem tükrözik. A látens bűnözés nagyságrendje legalábbis azonos az ismertté vált bűnözésével, ám a kevésbé optimisták inkább az ismertté vált bűnözést többszörösen meghaladó látenciát emlegetnek. A statisztikák nem mutatják a bűnözési helyzet szubjektív megítélését sem, s a közbiztonság romlását tapasztaló polgárok talán még rosszabbnak vélik a helyzetet, mint amilyen.³ Részükről természetes reakció, hogy a bűnözőkkel szembeni gyorsabb "leszámolást" követelnek, s ezzel együtt szigorúbb büntetéseket is. Habár szakmai körökben alapigazságnak számít, hogy a bűnözés elleni eredményes fellépésnek a büntetés korántsem a legeredményesebb eszköze, s a szigorúbb büntetések tekintetében legalábbis megoszlanak az álláspontok, az állampolgárok gyors és hatékony igazságszolgáltatás iránti követelése összhangban áll a büntetőjogászok elképzeléseivel.

---

¹ A "szocialista" időszak kodifikációs tervei nem egy esetben tüzték ki célul valóságos indokok nélkül is egyik vagy másik jogágban a kodifikációt.

Nem kétséges, hogy a nagy számú módosítás által az eredetileg technikai szempontból jól szerkesztett törvény mára kissé zilálttá vált, ami kezelését nehezessé teszi. E tény azonban inkább csak alátámasztja, mintsem önmagában indokolja a kodifikáció szükségességét. A dolog ennek ellenére nem csupán formai kérdés.

Az 1973. évi I. törvény eredeti szerkesztésében következetesen a "hatóság" szót alkalmazta, ha a rendelkezést a nyomozóhatóságra, az ügyészre és a bíróságra egyaránt vonatkoztatta. Az 1994. évi XCII törvény szerint megállapított új 383. § szakított ezzel a megoldással, és az általános alanyt használja a hatóság kifejezésére (...a büntető eljárást azért szüntették meg), de külön nevesíti a bíróságot. A rendelkezés tartalma ugyan megfejezhető, ám az általános alany használata nincs összhangban az eredeti szerkesztési móddal.

A kérdés igen alapos feldolgozását adja *Korinek László*: Félelem a bűnözéstől c. munkája. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1995.

A szakmai törvényelőkészítésnek tehát számolnia kell a bennünket körülvevő realitással: a büntető eljárásban közreműködő hatóságokra háruló munkateherrel, a hatékony és gyors igazságszolgáltatás társadalmi követelésével. Olyan büntető eljárási törvénynek kell tehát megszületnie, amely képes a bűnözés tényeit figyelembe venni, és amely lehetővé teszi a hatóságoknak, hogy megbirkózzanak a rájuk háruló terhekkel.

A mai magyar büntető igazságszolgáltatás egyik legszembeszökőbb vonása az eljárások hosszadalmassága. Ezen magától értetődően két módon lehet változtatni. Az egyik az igazságszolgáltatási apparátus bővítése, a nyomozó hatóság, ügyészség és bíróság létszámának olyan emelése, amely lehetővé teszi az ügyek rövid idő alatt történő befejezését. A létszám emelése természetesen önmagában véve kevés, azt dologi feltételek kielégítésével kell párosítani, s mint tudjuk, mindkettőhöz hiányoznak az anyagi erőforrások.

A változtatás másik módja az eljárás átalakítása, egyszerűsítése, miáltal a meglévő apparátus képes lehet a ráháruló feladatok elátására. Az egyszerűsítés útjainak és eszközeinek megválasztása azonban már csak azért sem könnyű, mert a túlzások az eljárás tisztességességét, az eljárással érintettek jogait veszélyeztethetik.

A tényezők ezen csoportjának vizsgálata alapján a kodifikáció egyik célját úgy fogalmazhatjuk meg, mint az olyan büntető eljárási törvény létrehozását, amely a tisztességes eljárás elveit tiszteletben tartó hatékony büntető igazságszolgáltatást tesz lehetővé.

Hagyományok és korszerűség

Egy másik tényezőcsoport a hagyományokhoz kapcsolható.

Magyarország történelme, kultúrája és jogi kultúrája révén is Európa része, habár az "Európához csatlakozás" jelszava ennek ellenkezőjét sugallja.

Bármennyire is visszatetsző lehet a történelmi múltra hivatkozás, amikor saját megítélésünk a kérdés, nem feledkezhetünk meg arról, ami a valóság: Magyarország több, mint egy évezrede létezik, s bármennyire is nehéz eldönteni, hol húzódnak Európa földrajzi határai, Magyarország mindenképpen azokon belül esik. Ha pedig az említett évezredet abból a szempontból vizsgáljuk, mennyire volt a magyar jog fejlődése "európai", akkor sem találunk olyat, aminek alapján okunk lenne hagyományaink európaiságát tagadni. Ez akkor is így van, ha az Aranybulla vagy a Tripartitum vitathatatlan "európaiságát" olyan történelmi időszakok befolyása próbálta meg felváltani, mint a török uralom vagy jóval később más, kívülről az országra települt hatalom időszakai.

Tény persze, hogy Nyugat-Európa jogfejlődése során más utakon járt az utóbbi négy-öt évtizedben, mint a sajátunk. Míg Magyarország a szocialista "jogfejlődés" zsákutcáiban bukdácsolt, Nyugat-Európa jóval kívánatosabb irányokat követett, s maga mögött hagyott bennünket. A kényszerpálya megszűntével azonban a felzárkózás megkezdődött, s jogi értelemben aligha járunk sokkal Nyugat-Európa mögött. Az egészen más kérdés, hogy gazdaságunk jelentősen elmarad a kontinens nyugatinak nevezett részétől, de nem bizonyos, hogy ez kívül helyez bennünket Európán. Amint hogy az sem bizonyos, hogy a "szegény rokont" olykor szívesen letagadó jómóduak attitűdjeit olyannyira el kell fogadnunk, hogy a dolgot megfordítva magunk tüntetjük fel magunkat Európához nem tartozókként.

Az Európához tartozás egyetlen ország számára sem érdem, hanem legfeljebb tény. Vannak gazdagabb és szegényebb, esetleg fejlettebb és fejletlenebb európai országok. S ha például Németországot vagy Ausztriát Európa részének tekintjük, akkor arról sem feledkezhetünk meg, hogy ezen országok kultúrája és hagyományai lényegesen közelebb állnak a mienkhez, mint például Görögorszáéhoz vagy Portugáliáéhoz, melyek európaiságát nem szokás kétségbe vonni.

Jogrendszerünk európaiságát igazolni viszonylag könnyű lenne, de alighanem fölösleges is. A büntető eljárási jog rendszere – amennyiben az összehasonlító jog tudománya által alkalmazott kategóriákat vesszük figyelembe – egyszerűen nem írható le másként mint az európai kontinentális vegyes rendszerek csoportjába tartozóként. Büntető eljárási jogunk tagadhatatlanul kontinentális hagyományokat követ, még ha e hagyomány nem is nagyon régi keletű, s csak a múlt század végére nyúlik vissza. Igaz persze, hogy az európai vegyes rendszer maga is csak kevesebb mint 200 éve létezik, hiszen az első ilyen rendszert követő büntető eljárási törvény csak a XIX. század első évtizedében született meg a napoleoni Franciaországban.

Ám korábban Magyarország a büntető eljárási jog területén Nyugat-Európától eltérő utakon járt: az inkvizíciós eljárást soha nem tette egyeduralkodóvá. Amikor a XIX. század végén eljutott oda, hogy saját törvényével a vegyes rendszert bevezette, s kissé késve, de a nyugat-európaihoz hasonló büntető eljárási jogot alkotott, nem az inkvizitórius rendszer tagadására, hanem a korábbi, korszerűnek nem tekinthető eljárás felváltására szolgáló lépés re vállalkozott. A modernizálás tagadhatatlan igénye akkor csak egy módon, mégpedig a vegyes rendszer bevezetésével volt kielégíthető, mert az európai környezetben csak az ilyen rendszer látszott elfogadhatónak. Elméletileg persze lehetséges lett volna angolszász típusú eljárás létrehozása is, s ennek hívei bőségesen kifejtették nézeteiket a XIX. század második felének jogirodalmában, ám a közvetlen környezet, vagyis az európai kontinens példája a vegyes rendszer megteremtésének gondolatát vitte diadalra.

1996-ban lesz a százéves évfordulója az első magyar Büntetőperrendtartás törvénybeciktatásának, ami akkor a mintegy 20 éves előkészítő munka lezárását jelentette. Könnyen lehet, hogy 1996 egy jóval rövidebb előkészítés után megalkotott új törvény születésének éve is lesz. A törvény alkotóinak akkor, a múlt században, olyan kérdésekre is választ kellett adniuk, amelyeket ma is fel kell tenni, ám a mai választ a vegyes rendszer működésének 100 éves hagyománya is befolyásolja. Mégis, a XX. század végén az elméletileg feltett kérdések egyikére ugyanúgy kell válaszolnunk, mint 100 évvel ezelőtt, s azt kell mondanunk, a cél olyan büntető eljárási jog megteremtése, amely összeillik a szomszédságunkban működő eljárási rendszerekkel, annak a kontinensnek a rendszercivel, amelynek mi magunk is része vagyunk.

A harmadik tényezőcsoport, mely a másik kettőtől elválaszthatatlan, a korszerűség igényével kapcsolatos. Úgy kell a való világ tényeivel megbirkózni és úgy kell a hagyományokat fenntartani vagy feladni, hogy a már bevált és kipróbált elemeket a korszerűséget szolgáló megoldásokkal együtt alkalmazza az új törvény. Ennek a törvénynek nem a XX., hanem a XXI. század számára kell készülnie. A mai idők kodifikátorai ebben a tekintetben is hasonló feladatot kaptak, mint a múlt század végén működő elődeik. Ám számukra éppúgy előreláthatatlanok a következő század feladatainak részletei, mint ahogyan elődeik számára is azok voltak, akik valószínűleg nem is sejtették, miképpen változnak a tények néhány évtized alatt.

Nem csekély bölcsességre és talán sok szerencsére van szükség annak a célnak az eléréséhez, hogy a megírandó kódex a időtállóan bizonyuljon.

Döntési szabadság

A három tényezőcsoport s a belőlük következő célok erősen korlátozzák a jogalkotói szabadságot. Ám a viszonylag behatárolt mozgástérben is van bizonyos döntési szabadság és az elvégzendő munka nehézsége sokszor éppen a helyes választás nehézségéből adódik.

Szinte bizonyos, könnyelműen herdálná el a lehetőségeit az, aki a tündér kérdésre azt kívánná, ő határozhassa meg, milyen legyen az új magyar büntető eljárási törvény. Jogalkotói elképzelései azonban mindenkinek lehetnek, ha nem is segíti tündér varázspalcája ezek megvalósulását. A különböző elképzelések megismerése a jogalkotói hatalom gyakorlóinak segítségére lehet, s erre szükségük is van, mert a haladás nagyon gyakran ütközik a megszokás, az újjal szembeni ellenállás által épített akadályokba. Az eltérő nézetek megjelenése ha egyébert nem, akkor legalább azért hasznos, mert kiszűrhetővé teszi azokat, amelyek tévesek vagy megvalósíthatatlanok. E kétségtelen igazság felmentést ad mindenkinek, aki elgondolásait feltárja, hiszen bizonyos lehet abban, hogy munkájának legalább indirekt haszna van. Így én magam is felvázolom az általam elképzelt új büntető eljárási törvény egyik-másik vonását, s reménykedem, lesznek akik egyetértenek velem.

Megítélésem szerint az új kódexnek a kontinentális hagyományt kell követnie, ám nem szabad idegenkedni attól a gondolattól, hogy új elemek is kerüljenek a rendszerbe. Bár a büntető eljárás szabályozásánál egyfajta konzervatívizmus, a megfontoltság mindig indokolt, újítások nélkül a haladás elképzelhetetlen. A merev konzervatívizmus és a meggondolatlan újítás között azonban van középút, és azt kell megtalálni.

A mai bűnözés a jelenlegi eljárási eszközökkel már alig kezelhető. A büntető eljárás túlságosan formalisztikus, sokszor bürokratikus, emiatt hosszadalmas, nehézkes, s így a követelményeknek nem tud megfelelni. Ezt egyetlen példa jól megvilágítja: egyre többször hangoztatott elméleti és gyakorlati igény, hogy az eljárás által érintett állampolgárokkal, a sértettekkel, a tanúkkal kiméletesen bánjanak a hatóságok. Ha azonban azt látjuk, hogy a sértett vagy a tanú egyszer (legalább egyszer, de általában többször is) köteles megjelenni a nyomozó hatóság előtt, később a bíróságon, egészen addig, hogy az eljárás inkább zaklatásnak, mintsem az ő érdekeiket is szolgáló igazságszolgáltatásnak a képében jelenik meg előtte, aligha beszélhetünk az említett kíméletről. Mindez jelzi, hogy számomra a kontinentális hagyományok fenntartása mellett a kevésbé formalisztikus eljárási modell a kívánatos.

Ezek általános követelmények, amelyeket számos részletmegoldás útján és különböző módokon lehet biztosítani. A választási lehetőségek száma természetesen csökken, ha a további követelményeket is felvázoljuk, s nem egy ilyen követelmény ma az európaiság jegyeként kerül említésre. E követelmények azonban túlmutatnak a mai Európán.

A második világháborút követő időszakban az emberi jogok védelme nem csak Európában, hanem az egész világon alapvető igénnyé vált. Kérdés azonban, igaz-e, hogy az emberi jogok hangsúlyozása minden tekintetben új követelményeket támaszt a büntető eljárás kodifikációjával szemben. Manapság igen sok szó esik arról, hogy a tisztességes (fair) eljárás kivánalma alapvető és meghatározó fontosságú, mert tisztességtelen eljárásban nem születhet tisztességes és igazságos ítélet. Ám ha azt vizsgáljuk, mit is jelent igazában a tisztességes eljárás, azt találjuk, hogy sem a nemzetközi jogi dokumentumok, melyek erről szólnak, sem pedig a strassbourgi bíróság döntései, melyek a fogalmakat értelmezik, nem tartalmazzák a korábbi időkben teljesen ismeretlen újdonságokat. Az újdonság leginkább a fogalmazás módjában, s a biztosítékok működésében jelentkezik.

A strassbourgi bíróság szívesen beszél a tisztességes eljárás megítélésével összefüggésben a *fegyverek egyenlőségéről*. Kétlem, hogy valaha is sikerül tökéletes egyenlőséget teremteni a hatóság és a terhelt között, sőt azt is, hogy erre szükség lenne. Azt azonban hiszem, hogy nem szabad egyoldalú túlsúlyt biztosítani a hatóságoknak a terhelttel szemben, mert ez kizárja a terhelt védekezésének lehetőségét. A vádhatóság és a vádlott között kell léteznie egyfajta fegyveregyenlőségnek. Mindez azonban kevés újdonságot jelent, hiszen a magyar büntető eljárásjogi irodalomban oly sokat tárgyalt *ügyfélegyenlőség elve* ugyancsak a gondolatot fejezi ki (más módon). Az ügyfélegyenlőség elve pedig a mai törvényben is benne van, s fellelhető volt az 1896. évi büntetőperrendtartásban is.

Nem kockáztatom, hogy tévedésbe esem, amikor azt állítom, a mai törvényben felsorolt büntető eljárási alapelvek igazában ugyanazokat a követelményeket fejezik ki, amelyeket az emberi jogi dokumentumok is tartalmaznak. Az emberi jogi megközelítés nem feltalálta, hanem újra hangsúlyozta mindazt, amit a haladó büntető eljárásjogi gondolkodás évszázadok óta helyes tételként kezel. Ám jelentősége nagyobb, mint az ismételt deklaráció erejéé, mert például Európában az emberi jogi eszme a nemzetközi jogi dokumentumok megfogalmazásában és a strassbourgi bíróság gyakorlatában – az államok hajlandóságának eredményeként – kikényszeríthető szabállyá vált. A szocialista büntető eljárási jog ellen felhozható leg súlyosabb kifogás éppen az, hogy az alapelvek deklarálásával látszólag legalább olyan szintre emelkedett az ember jogainak védelmében, mint a nyugat-európai jogrendszerek, ám a törvény részleteinek ismeretében nyilvánvaló volt, hogy a deklarált elvek tartalmi megvalósítása hiányzott.

A közismert alapelvek dicséretét nem szeretném azonosítani az alkalmazásuk változtathatatlanságának hirdetésével. Egynémely alapelvek ugyanis a kor sajátosságai folytán tartalmilag kevésbé egyértelműek és eredeti jelentésük szerint nem is alkalmazhatók. Erre példaként a nyilvánosság elvének válságát említem.

Válságjelek

A tárgyalás nyilvánosságának elve a bírói önkénnyel szembeni biztosítékul szolgált, sőt szolgál ma is. A kontinensen a titkos inkvizitórius per elutasításaként bevezetett nyilvános tárgyalás, a tény, hogy a tárgyaló terem ajtaja nyitva áll s oda

bárki, bármikor beléphet, fékezőleg hat az esetleges önkényre hajló bírói szándékra. A tárgyalás nyilvánossága azonban mára válságba jutott.

Első válságjelként már sok évvel ezelőtt azt láttuk, hogy a hírhedtté vált ügyek kivételével a nyilvánosság, azaz a hallgatóság gyakorlatilag eltűnt a bírósági termékből. Bár az ajtók változatlanul nyitva álltak, még az ún. "tárgyalási hiénák" is elmaradtak a bíróságokról.

A második válságtünetet akkor tapasztaltuk, amikor a bíróságra igyekezve egyszer csak öröket találtunk az ajtóban, akik zsebeinket és táskáinkat átkutatják, különböző gépezeteken terelnek bennünket keresztül, melyek, hacsak néhány pénzdarab is lapul a zsebünkben, rémítő zajjal jelzik veszélyességünket. E tapasztalatot tanú és védő egyaránt naponta kénytelen megszerezni, a hallgatóság azonban inkább távortartja magát. Talán jól is teszi, mert egyes helyekre be semmiképpen nem eresztik.

Mindennek az oka jól ismert, s elegendő, ha az erőszak terjedésére csupán utalok. Ám ha a biztonság irányi igény az előbb leírtakra vezet, mi történik a tárgyalás nyilvánosságával? S miképpen egyeztethető össze a tárgyalás nyilvánossága iránti igény és a tanúvédelmi szabályok szükségessége?

A nyilvánosság tartalmi változása szintén válságtünet. A tárgyalótermi nyilvánosság a sajtó, különösen pedig az elektronikus sajtó jelenlétével országos vagy akár világméretű nyilvánossággá vált. Ez hatásos lehet a bírói önkény visszaszorítása szempontjából, ám ország-világ előtt ismertté teszi az adott ügyben érintettek személyét, magánéletét, még akkor is, ha ezt senki nem kívánja.

A nyilvánosság elvének válságtünetei sugallhatnák azt, hogy a legegyszerűbb az elv feladása. Kétlem azonban, hogy ez lenne a jó megoldás. Sokkal inkább az elv modern értelmezésének és a káros következmények elhárításának útját kellene követni. Minden ellenkező megoldás szembe kerül a valósággal: a nyilvánossággal együttjáró veszélyekkel és az emberi jogi dokumentumokból adódó kötelezettségekkel.

Elmulasztott lehetőség

Korábban már említettem, hogy álláspontom szerint szükség lehet arra, hogy a kontinentális hagyományokat követő új szabályozás eddig nem alkalmazott intézményeket is bevezessen. Nem kétséges, hogy a mindenáron újításra törekvés legalább olyan ártalmas, mint a valóságot figyelmen kívül hagyó ragaszkodás a már ismerthez. Az sem kétséges, hogy az elméletileg működőképesnek ígérkező és a követelményeket kielégítő konstrukció a gyakorlatban bizonyulhat tévesnek. Jó dolog lenne, ha a jogalkotó a természettudóshoz hasonlóan laboratóriumi körülmények között ellenőrizhetné elméleteinek helyességét. A társadalom azonban általában nem használható kísérletezésre, ezért az elképzelések törvénybeiktatása mindig avval a kockázattal jár, hogy a tévedés hosszabb időre intézményesül. E tény ismételen alátámasztja az újításokkal szemben tanúsítandó óvatosságról korábban írtakat, ám azt is jelzi, hogy amennyiben kísérleti lehetőség van, azt ki kell használni. Az ellenállások természetesen itt is megjelenhetnek.

A büntető eljárási törvény legújabb módosítása azért született, mert az igazságszolgáltatás folyamatának elhúzódsát a gyorsítást lehetővé tévő intézmények

beiktatásával kívánta az igazságügyi kormányzat csökkenteni. Ez esetben tehát a cél világos volt, s a törvény módosítás ehhez kívánta az eszközöket biztosítani.

Az elképzelés indokolása ugyan némileg félresikerült, mert a hivatalos álláspont az eljárások elhúzódásának csökkentését a lakosság megnyugtatásának gondolatával kapcsolta össze, ezáltal kissé propagandisztikus ízűvé változtatva a célt, ám annak helyessége vitán felül áll. Ugyanakkor a gyorsító szándék kiváló alkalmat teremthetett volna a büntető eljárási törvény koncepciójában is figyelembe vett intézmény, az ún. *sommás eljárás* bevezetésére. Tekintettel arra, hogy az új kódex elkészítése nem került le a napirendről, a novelláris bevezetés nem követhette volna a rendszerbe az elképzelést, ha az a gyakorlatban nem felelt volna meg elgondolt céljainak.

Ez alkalommal főlegesen lenne a sommás eljárás elképzelésének részletesebb ismertetése. Lényegét azonban könnyű összefoglalni: Bizonyos büntetési tételt meg nem haladó büntetéssel fenyegetett bűncselekmény esetén a terheltnek a következmények tudatában a bíróság előtt tett beismerő vallomása a tárgyalást mellőzhetővé teszi, ha a beismerést a nyomozás során beszerzett bizonyítékok alátámasztják. Ilyen esetben a bíróság a törvényben meghatározott, alacsonyabb felső határig szabhatja ki a büntetést. Az ilyen ügyben a bűnösség megállapítását a terhelt nem vitathatja, ám a büntetés enyhítéséért fellebezhet.

Az itt leírt eljárás hasonlatossága az angolszász vádalku (*plea bargaining*) illetőleg a magyar tárgyalás mellőzése intézményéhez félreérthetetlen. Kiküszöböli azonban mindkettőnek egy-egy feltűnő hibáját. Hiányzik belőle az angolszász *plea bargaining* vásári alkudozása a vád és a védelem között, mert a beismerésért járó kedvezményt a törvény írja elő. Ellentétben viszont a tárgyalás mellőzésével, a beismerésnek a bíróság előtt is el kell hangzania. Ezáltal megszűnik a tárgyalás mellőzésének az a szerencsétlen vonása, hogy a közvetlenség és szóbeliség legcsekélyebb jele nélkül a bíróság olyan vádlottat ítél el, akit még csak nem is látott.

A novelláris módosítás előkészítése során a felkért bizottság a sommás eljárás bevezetésére tett javaslatot, s annak részleteit is kidolgozta. A novella azonban az állampolgárok megnyugtatását más gyorsító eszközök alkalmazásával kívánta elérni. Ezek közül a legfeltűnőbb a tárgyalás mellőzésének szorgalmazása, amely immár a korábbi helyzettől eltérően felfüggesztett szabadságvesztés kiszabására is alkalmas.

Az eljárási jog irodalmában a tárgyalás mellőzést illetőleg annak különböző elnevezéseken ismert elődeit sokan és alaposan bírálták, igaz védelmezőinek száma sem csekély. Hívei azonban nem sok eredményes kísérletet tettek arra, hogy az elvi kifogásokkal szemben nyomós érveket hozzanak fel. Még a legutóbbi időkben sem hivatkoztak másra, mint az intézmény beváltására, amit ezen külön eljárások nagy száma igazol.⁴

Enmagam nem tartozom a tárgyalás mellőzésének odaadó hívei közé, s az intézmény létjogosultságát csak korlátozott körben ismerem el. Mégsem kívánom a korábban nyilvánosságra hozott érveimet megismételni s közülük csupán egyre

---

⁴ Lásd például. Dr. Balla Péter: Vádalku helyett büntetőparancs, Magyar Jog 1992./11. E szerző szerint a tárgyalás mellőzése kedvelt és szívesen alkalmazott intézménye a hatályos jognak, s indítványozza a tárgyalás mellőzésének minden ügyben való alkalmazhatóságát. "A garanciális jogokkal nem kívánok részletesebben foglalkozni" - írja a szerző, így nem is tudjuk, meg, tulajdonít-e nekik bármiféle jelentőséget is.

hivatkozom. Ez pedig az, hogy az alkalmazás gyakorisága csupán mennyiségi és nem a beváltságot igazoló minőségi mutató.⁵

Annak okát, hogy a sommás eljárás a novellába miért nem került be, nem ismerem. Azt is legfeljebb csak sejtem, hogy a tárgyalás mellőzésének megdicsőülésére miért került sor: ebben mindenekelőtt nyilván az elviselhetetlen munkateher kapott szerepet, és talán az evvel küszködő bírák egyéni véleménye is közrejátszott. Azt viszont mindössze feltételezem (s ha tévedek, máris elnézést kérek) hogy a gyakorlati jogalkalmazók egy része nem szívesen vállalta volna egy eddig ismeretlen eljárás alkalmazásának úttörő munkáját, s e gondolat nagyobb ellenállásba ütközött, mint a tárgyalás mellőzésének kiterjesztése. S talán ismét csak a munkateher könnyítésének reménye miatt nem mutatkozott ellenállás a tárgyalás mellőzésének a fiatalok elleni eljárás területére történő behatolásával szemben sem.

A fiatalok helyes irányú fejlődése

A fiatalok elleni eljárás a legújabb módosítások hatására azonban igen feltűnő átalakuláson ment át.

Az 1995. évi XLI. törvény hatályon kívül helyezte a Be. 293 §-át, így megszűnt a vétségi eljárás tárgyalási alkalmazásának illetőleg a tárgyalás mellőzésének tilalma a fiatalok ügyeiben. Az 1995. évi LXI. törvénynek a tárgyalás mellőzésén végrehajtott változtatásai azonban drámai kontrasztot eredményeznek a korábbi helyzettel szemben: míg azelőtt csupán sajátos összetételű tanácsban, a büntető eljárás garanciálisan gazdagított szabályait követve ítéltette meg a bíróság a fiatalok tetteit, egyszercsak a garanciális szempontból legalábbis túl egyszerű tárgyalás mellőzése is szalonképpé vált a fiatalok "helyes irányú fejlődését" előmozdítani hivatott eljárásban.

Attól tartok, hogy a fiatalok helyes irányú fejlődését szem előtt tartó, a Be. 294. §-ban megfogalmazott gondolat a büntető eljárás mindennapjaiban korábban is inkább jámbor szándék, mint valóság volt. Az is jól tudott, hogy ismét csak a mindennapokban, más, a törvényben megjelenő fennkölt eszmét is inkább bosszantónak, mint hasznosnak minősítettek bizonyos jogász körök. Elegendő csupán az ülnök rendszerre hivatkoznom ez utóbbi állítás igazolására: a népi ülnökök alkalmazása nyilván nem véletlenül szorult vissza az általános eljárásban már korábban.

A félreértések elkerülése végett hangsúlyozom, hogy az előbbi sorokkal sem az eljárásnak a fiatalok helyes irányú fejlődését biztosító szerepében vetett hitet, sem pedig a népi ülnöki rendszer honi gyakorlatát nem kívánom védelmembe venni.

Az utóbbival, vagyis az ülnökök alkalmazásával kapcsolatban ugyan az a véleményem, hogy az bizonyos ügyekben szükséges, és felszámolása hiba lenne, ám tudom, hogy az ülnökök választásának eddigi rendszere nem vált az intézmény dicsőségére. Valószínű, hogy a hivatásos bírák körében gyakran tapasztalható "ülnök ellenes" beállítódás részben ennek köszönhető.

---

⁵ A fair play szellemében - a megelőző jegyzetre tekintettel - megelőlöm a témát tárgyaló egyik dolgozatot: Felújítás vagy megújítás (A büntető eljárási jog választási lehetőségei) in: Nyugat-európai hatások a magyar jogrendszer fejlődésében, (szerk.: dr. Margitán Éva és dr. Kisfaludi András) Budapest, 1994. Remélem, ezzel nem keltem azt a benyomást, hogy álláspontom igazolására saját magamra hivatkozom.

A fiatalok helyes irányú fejlődésének elősegítését célul kijelölő szabály azonban egyértelműen az elvileg nem hibáztatható, de eléggé tartalmatlan, s így fölösleges frázisok körébe tartozik.⁶ Az ilyenek használata persze nem teljesen idegen a hatályos büntető eljárási törvénytől, bár – részben a szocialista jegyeitől való tisztogatás, részben bizonyos egyszerűsítések jegyében – már jónéhány eltűnt közülük. Ez javára válik a törvénynek, noha a működőképesség szempontjából megmaradásuk sem kifejezetten ártalmas. A gyakorlat józansága mindig is magától értetődő természetességgel kezelte az ilyeneket: vagy figyelmen kívül hagyta, vagy csupán szavakban fordított rájuk figyelmet. Talán egyetlen spekulatív, és őszintén remélem irreális aggály említhető ebben az összefüggésben: ha túl sok a valóban üres frázis a törvényben, amelyeket legjobb figyelmen kívül hagyni, fennáll annak a veszélye, hogy a tartalmilag jelentős rendelkezések egyikét vagy másikát is ilyennek minősíti a jogalkalmazó. Még elgondolni is rossz, mi történne, ha, mondjuk, például az ártatlanság vélelméből következő szabályt figyelmen kívül hagyva, valamely hatóság a kétségeket a terhelt terhére értékelné. A példa természetesen abszurd.

Újítók és ellenállók

E dolgozat címe a haladás és a vele szemben fellépő ellenállás összeütközésének tárgyalását sugallhatja. Valóban, a haladás gyakran ütközik ellenállásba, s nem egyszer az utóbbi arat diadalt. A türelmes olvasó azonban meggyőződhet arról, hogy az ellenállást nem csak negatív fényben kívánom láttatni. Ennyiben a cím félrevezető.

Az öncélú újítással szembeni ellenállást kifejezetten kívánatosnak tartom, csak úgy, mint a haladást jelentő reformok sürgetését. A baj az, hogy a haszontalan újítgatás ésszerű elutasítását igen nehéz a megátalkodott, makacs újítás-ellenességtől elválasztani, hiszen a megítélés sokszor nézőpont kérdése.

Az ellenállás természetének megítélését tovább nehezíti, hogy gyakran hallgatolagos, s mindössze léte érzékelhető, de indokai nem. Ilyenkor nem tudható, hogy a fölösleges újítgatás elutasításával avagy a megszokás adta tehetetlenségi nyomatékkal van-e dolgunk. Ez utóbbi sokszor minden vizsgálódás nélkül veti el a reform gondolatát, s nem fedezi fel az abban talán valóban jelenlevő értékeket. Ennyiben hasonlatos a mindenáron újítani kívánó szándékhoz, amely azonban a létező értékeiről szeret megfélekezni.

Az "újítók" és "ellenállók" magatartásában gyakran fedezhető fel egy másik közös vonás is: hajlamosak türelmetlenül s bizalmatlanul fogadni, vagy akár meg sem hallgatni a másik érveit. Nem lehetetlen, hogy némi kétely saját tévedhetetlenségünk iránt, némi készség, hogy engedjünk, akár a megszokottat, akár az újat képviseljük.

6

Viszonylag kevés az olyan szabály, amely e gondolat jegyében született, ilyenek leginkább a 304. § (1) bekezdését tekinthetjük. Ennek értelmében a bíróság a fiatalok távollétében tarthatja meg a tárgyalásnak azt a részét, amely a fiatalok helyes irányú fejlődését károsan befolyásolhatja. Gondolom, akár a fiatalok bírósága tanácsának összetételét meghatározó szabályt is felfoghatjuk legalábbis részben e céltól vezetettnek. Attól tartok azonban, hogy némi cinizmussal az előzőt azért tekinthetjük kétes értékűnek, mert képtelen helyzetet is teremthet: a fiatalokot esetleg megbüntetik azért a cselekményért, amit *elkövetett*, ám nem hallhatja, amikor tetteről mások beszélnek. S ugyanevvel a cinizmussal arra is rámutathatunk, hogy a fiataloknak problémáit jól ismerő és értő pedagógust és nő nem nélkülözhető fiatalok tanácsából a nő mára már kihagyhatóvá vált...

könnyebbé tenné mind a megőzésre érdemes hagyományok fenntartását, mind pedig a való világ támasztotta reformigények kielégítését.

ÁRPÁD ERDEI

PROGRESS AND RESISTANCE
OR THE CONFLICTS OF THE CODIFICATION OF CRIMINAL
PROCEDURAL LAW.

(Summary)

The exploration of some aspects of the recodification of the Hungarian law of criminal procedure, made necessary by the changes having taken place in Hungary, provides the topic of the paper. The author discusses some of the objectives that may be set for the codification, such as easing the workload of the investigative agencies, prosecutors and courts, satisfying the requirements of protecting human rights while preserving the traditions of the legal system. In connection with the analysis of some possible innovations aimed at the modernisation of the present Hungarian system of criminal procedure, the author describes certain circumstances causing resistance to desirable changes and offers a number of critical remarks concerning the latest amendments of the Code of Criminal Procedure.

GYÖRGYI KÁLMÁN

Tokaji Géza felfogása az okozati összefüggésről és újabb fejlemények az okozatossági tanban

1961-ben jelent meg a szegedi Acta-sorozatban Tokaji Géza tanulmánya az okozati összefüggés kérdéseiről.¹ A Szerző „kis dolgozatát” akkor előtanulmánynak szánta „egy, a bűncselekmény tárgyi oldaláról tervbevetett monográfiához”,² amelyet később nem írt meg, viszont az 1970-es években végzett kutatások nyomán 1984-ben közzétett becses munkája már egy teljes bűncselekménytant tartalmaz. Ez a monográfia kitűnő összefoglalása a bűncselekménytán alapkérdéseinek. Az itt kifejtettek felhasználásra kerültek a szegedi egyetem büntetőjogi jegyzetében, majd tankönyvében is.

Ebben az írásban, amellyel a hetvenedik születésnapján köszöntöm Tokaji Géza tanár urat, az ő okozatossággal kapcsolatos felfogásának alakulását idézem fel, annak első megfogalmazásától az utóbb végbevitt módosításokig. Ezt követően az okozati összefüggéssel és az objektív beszámítással kapcsolatos újabb megfogalmazások közül mutatok be néhányat.

1. Tokaji okozatossági felfogása

Tokaji 1961-ben közzétett tanulmánya két részből áll. Az első részben áttekinti a korabeli szocialista – nagyrészt szovjet – jogirodalomban kifejtett nézeteket. A második részben fejt ki a saját felfogását.

Tokaji a marxista filozófia okfogalmából indul ki, aminek a büntetőjogi dogmatika szempontjából jelentős következtetése az, hogy az okozati kapcsolat „objektív kategória”, így nem lehet „az emberi tudat hozzá való viszonyulásának függvényévé” nyilvánítani.

A *conditio sine qua non* (c.s.q.n.) formulát használhatónak tartja, de rámutat arra, hogy „helyes álláspont szerint az említett formula nem mint az ok tulajdonképpeni fogalma, hanem, mint az okfogalomból következő, és a már elszigetelt

---

¹ Tokaji Géza: Az okozati összefüggés kérdése a szocialista büntetőjogban. Acta Jur. et Pol. Szeged, 1961. Tom. VIII. Fasc. 9., 35. p.

² I.m. 3. p.

jelenségek közötti kapcsolat felderítésére szolgáló vizsgálódási módszer fogható csupán fel.³

Az ún. kettős kauzalitás esetéről azt mondja, hogy ennél „a formula végképp felmondja a szolgálatot”, ezért a formulát, mint a valóságot „megközelítő pontossággal” tükröző módszert tartja alkalmasnak arra, hogy „a jogalkalmazó szervek munkáját segítse”.⁴

Tokaji felfogásában fontos helyet foglal el az „elszigetelési” művelet, ami azt jelenti, hogy az elkövetési magatartás és az eredmény között kell vizsgálni az oksági kapcsolatot. Az elkövetési magatartás tekintetében különbséget tesz az azt közelebbről is leíró meghatározás és az eredmény okozására való utalással történő meghatározás között. Az utóbbiaknál a regressus ad infinitum hibáját azzal kívánja elkerülni, hogy csak olyan akaratlagos emberi magatartást fogad el követési magatartásként, „amely in abstracto alkalmas arra, hogy konkrét megnyilvánulásaiban társadalomra veszélyes legyen.”

A „véletlen”, „bonyolult”, „távoli”, „laza” okozati összefüggést azonban annak ellenére ki kívánja zárni a büntetőjogilag releváns okozati összefüggés köréből, hogy egyébként az okkiválasztó elméleteket a szubjektív szempontok figyelembe vétele miatt elveti. Így jut arra a következtetésre, hogy ha „az elkövetéskor fennforgó feltételek alapján az elkövetési magatartás és az eredmény kapcsolata olyannyira távoli, olyannyira laza, az eredmény bekövetkezéséhez szükséges faktorok csatlakozása a véletlenek olyan bonyolult játékatól függ még, hogy az eredménynek az elkövető terhére írása a büntetés célját nem szolgálná, az elkövetési magatartás, mint ok, már objektív alapon elveszti büntetőjogi jelentőségét.”⁵

Így *Tokaji* az okozatosság kérdését követően egy további kérdést enged meg, a relevancia vizsgálatát. A relevancia vizsgálatának alapja az okozati összefüggés bonyolultsági foka, amit *Tokaji* objektív kritériumnak tekint, teleologikus kritérium viszont a büntetési célok bekapcsolása, az, hogy az ok a büntetőjogi felelősség szempontjából relevánsnak minősül-e.

A *Tokaji* által eszközölt oki szelekció rendszertani elhelyezése nyitva maradt. Kétségtől egy, az oksági viszony megállapítását követő további szintet jelent a relevancia vizsgálata, de ennek a külön dogmatikai besorolását nem végezte el. Nem véletlen ezért, hogy *Viski* úgy értelmezte *Tokaji* felfogását, hogy a jogilag nem releváns okokat „már az objektív okozati összefüggés szintjén” zárja ki a büntetőjogi felelősség köréből.⁶

A relevancia vizsgálata körében érvényesített kritériumot egyébként *Horváth Tibor* szubjektív ismérvek minősítette.⁷ Hasonlóan vélekedtem korábban én is.⁸

A relevanciaelmélet, amely *Mezgerre* vezethető vissza, tulajdonképpen már elválasztotta egymástól az okozati összefüggés megállapítását annak büntetőjogi relevanciájától, amelyben jogi felelősségi szempontok érvényesülnek, de még nem

---

³ I.m. 22.p.

⁴ I.m. 24.p.

⁵ I.m. 32.p.

⁶ *Viski* László: Közlekedési büntetőjog. Budapest, 1974. 350. p.

⁷ *Horváth Tibor*: Az élet, testi épség, egészség büntetőjogi védelme. Budapest, 1965. 168.p.

⁸ *Györgyi Kálmán*: A büntetőjogi okozatosság kérdéséhez. Jogtudományi Közlöny, 1968. 7–8. 365. p.

munkálta ki az okozati összefüggés vizsgálatát követő szint önálló dogmatikai elhelyezését. Ezt a lépést aztán az „objektív beszámítás elmélete” tette meg.⁹

A tant – amely *Hegelre* nyúlik vissza – *Larenz* nyomán *Honig* dolgozta ki, megújítása *Roxin* nevéhez fűződik, finomításán számosan munkálkodtak.¹⁰

A magyar büntetőjogi irodalomban először *Viski* képviselte az objektív beszámítás modern felfogását. A kauzalitást a diszpozíció szintjére helyezve az objektív beszámítást a (jogellenségi) tényállásba telepítette jogszemponitú, értékelő felelősségi kategóriaként. *Viski* formulája szerint az objektív beszámítás kizárt, „ha a káros eredmény a cselekmény szabályszegő volta nélkül is elkerülhetetlen lett volna, illetőleg az nem a megszegett szabály védelmi céljának körében vagy a szabályszegés szempontjából nem adekvát módon, illetőleg mértékben következett be.”¹¹

Tokaji 1974-ben megjelent jegyzetében *Viski* nyomán kiegészítette az okozati összefüggéssel kapcsolatos felfogását. Fenntartotta azt a vélekedését, hogy az okozati „összefüggés szerfelett távoli, szerfelett laza” volta már objektíve sem alapozhatja meg az eredményért való felelősséget. Emellé vette fel a *Viski* által kimunkált szempontot: az eredmény objektív elkerülhetetlenségét. Eszerint „a tényállásszerű elkövetési magatartás folytán létrejövő eredmény nem írható az elkövető terhére, ha az eredmény jogszerű viselkedés esetén is lényegileg ugyanúgy bekövetkezett volna”.¹² A korábbinál egyértelműbben szögezi le, hogy helyes a különbségtétel az okozati összefüggés megléte és az eredménybekövetkezés objektív relevanciája között. 1984-ben megjelent bűncselekménytani monográfiájában tovább pontosítja az okozatossági tan kérdésében elfoglalt álláspontját.

A *c.s.q.n.* formula időközben végbevitt pontosításait figyelembe véve megállapítja, hogy „A formula még a nem életszerű ellenpéldák többségében sem mondja fel a szolgálatot, ha megfelelően értelmezzük.”

A relevancia-tan méltatása kapcsán leszögezi, hogy „az alap gondolatát tekintve helyes” az a „teória, amely az okozatosság és a bűnösség vizsgálata közé a tárgyi oldalhoz sorolt relevanciát építette be”, „mivel az okok között különbséget tenni, nem az okozati összefüggés megléte, hanem csakis egy további szinten, az okok jelentőségéhez igazodó relevancia szempontjából lehet.”¹³ Ez az állásfoglalás már meghaladja a hagyományos relevanciaelmélet hibáját, amely mindezt az okozati összefüggés szintjén kezelte, s kivédni volt hivatott olyan interpretációt, amely *Tokaji* felfogását az okkiválasztó elméletek közé kívánta besorolni. Annál érdekesebb, hogy *Tokaji* az objektív beszámítás tanát mégis „alapvetően hibás”-ként élesen bírálja és elveti.¹⁴ Láttuk, hogy *Viskinél* a relevancia és az objektív beszámítás szinonimaként szerepel.¹⁵

Valójában az történt, hogy *Tokaji* a régebbi objektív beszámítási teóriára lőtte ki nyilait, de az objektív beszámítás újabb teóriái már előbbre jutottak. Nem arról van szó, hogy *Tokaji* ezeket ne ismerte volna, hiszen egy lábjegyzetből kiderül,¹⁶ hogy ismeri ezeket az „objektív beszámítás néven” szereplő újabb felfogásokat, amelyeket

⁹ *Triffierer, Otto: Österreichisches Strafrecht. 2. Aufl. Wien–New–York, 1994. 127. p.*

¹⁰ *Viski: i.m. 361–362. p.*

¹¹ *Viski, i.m. 373. p.*

¹² *Tokaji Géza: Fejezetek a büntetőjog általános része köréből. Szeged, 1974. 69. p.*

¹³ *Tokaji Géza: A bűncselekménytani alapjai a magyar büntetőjogban. Budapest, 1984. 197. p.*

¹⁴ *i.m. 198. p.*

¹⁵ *Viski, i.m. 373. p.*

¹⁶ *Tokaji 13. jegyzetben i.m. 198. p. a 325. jegyzet.*

dicsérőleg említi és végülis: abban nem talált semmi kivetni valót, hogy *Viskinél* a relevancia mellett egyjelentésűként ott szerepel az objektív beszámítás fogalma is. Láttuk, hogy *Tokaji* az okozati összefüggés „szerfelett távoli, szerfelett laza” voltára való hivatkozással az eredmény bekövetkezésének az objektív relevanciáját kizárta. Ezt a szempontot korábban a büntetés céljából vezette le. Ezt a felfogását *Tokaji* új monográfiájában akként módosította, hogy a cselekmény társadalomra veszélyessége fokát kapcsolta be szelekciós szempontnak, mondván: „ha az okozati összefüggés annyira távoli, laza, hogy emiatt a cselekmény a társadalomra veszélyesség szempontjából olyan, mintha az eredmény be sem következett volna, az eredmény már objektív alapon sem írható az elkövető terhére.”¹⁷

Ez a felfogás a későbbiekben egy érdekes új szemponttal gazdagodott. A szegedi büntetőjogi jegyzet 1987. évi kiadásában ilyenként jelent meg a cselekmény társadalomra veszélyességével kapcsolatban az, hogy „az elkövetéskor fennálló feltételek alapján a sérelem vagy veszély” bekövetkezésének *reálisnak* kell lenni. Ennek folytán nyilván hiányzik a cselekmény társadalomra veszélyessége, ha a sérelem vagy veszély bekövetkezése nem volt reális. *Tokaji* példát is hoz: ha valakit egy szívességre kérnek és eközben közlekedési baleset éri, a szívességet kérő cselekménye nem volt reálisan társadalomra veszélyes.¹⁸ Ez itt, ha jól értem, a szociális adekvancia megjelenítése és a cselekmény társadalomra veszélyesség fogalmával való kifejezése.

Ez az új szempont megjelenik az okozásért való felelősségről szóló részben is. A társadalomra veszélyesség fogalmához hozzátársított „realitás” *Tokaji* számára jó eszköznek tűnik ahhoz, hogy a korábbi definícióiban szereplő „távoli, laza” jelzőkhöz felvegye az „irreális” jelzőt is. A módosított formula így szól: „Ilyenkor az okozati összefüggés annyira távoli, annyira laza, az eredmény bekövetkezése az elkövetéskor fennforgó feltételek alapján még olyan mértékben irreális, hogy emiatt a cselekmény a társadalomra veszélyesség szempontjából olyan, mintha az eredmény be sem következett volna. Ezért az ilyen eredmény már objektív alapon sem írható az elkövető terhére.”¹⁹ Ez a megfogalmazás azonban előrelépést nem jelent a *Tokaji*-féle relevancia-felfogás első változatához képest, mert azt nehéz egy relevancia-elméletben elfogadni, hogy „a cselekmény a társadalomra veszélyesség szempontjából olyan, mintha az eredmény be sem következett volna.” Az eredmény ugyanis bekövetkezett. Amit sikerrel lehet vitatni, az az, hogy a cselekményt az eredményhez kapcsolódó viszony releváns volt-e.

Új elem viszont „az elkövetőtől függetlenül később csatlakozó további ok (valakinek a magatartása avagy valamely esemény)” megjelenítése e körben, de csak annyiban, hogy „merőben más irányt ad az események menetének”. Ennek a kérdésnek a részletesebb kifejtésére nem került sor.

Az 1993-ban megjelent szegedi büntetőjogi tankönyvben olvashatjuk *Tokaji* okozatossággal kapcsolatos nézeteinek legújabb megfogalmazását.

Ennek fő tételei a következők:

Az okozati összefüggés ténye szempontjából a feltételek egyenértékűségét kell elfogadni és a *c.s.q.n.* formulát „szokásos” alkalmazni.

Kivételes esetekben hiányozhat az okozatosság megléte ellenére a relevancia. Ennek két esete lehet:

---

¹⁷ I.m. 207. p.

¹⁸ Nagy Ferenc – Tokaji Géza: A magyar büntetőjog általános része. I. kötet Szeged, 1987. 53. p.

¹⁹ I. m. 96. p.

a) Ha az elkövetőtől függetlenül később csatlakozó további ok (valakinek a magatartása, valamely esemény) „merőben más irányt ad az események menetének.” „Ilyenkor ... a bűncselekmény tettesének a magatartása és az ... eredmény közti okozati összefüggés annyira távoli, annyira laza, az eredmény bekövetkezése az elkövetéskor fennforgó feltételek alapján még olyan mértékben irreális, hogy a cselekményt úgy kell elbírálni, mintha az eredmény be sem következett volna.”

b) Az objektív relevancia hiányának a másik esete az, ha az eredmény objektíve elkerülhetetlen. Ilyenkor „az elkövető kötelességellenes magatartásával úgy okozza az eredményt, hogy az szabályszerű magatartás esetén is lényegileg ugyanúgy bekövetkezett volna.”²⁰

Az a) alatt említett formula legutóbbi megfogalmazásában új az, hogy Tokaji most szakított a korábbi szelekciós ismérveivel. Láttuk, hogy az 1984-es monográfiáig ez a szempont „a büntetés célja” volt, ezt váltotta fel a monográfiában „a cselekmény társadalomra veszélyessége”. Ez utóbbi szempont is eltűnt a legutóbbi formulából, de megmaradt az 1987-es jegyzetből az „úgy kell elbírálni, mintha az eredmény be sem következett volna.” A tankönyvi példa ennek kapcsán az, hogy a közlekedési baleset sértettjét a kórházban meglátogatja süketnéma felesége és ételt dug a szájába, amitől a sértett megfullad. Ezt – és az ezzel rokon eseteket – aligha lehet úgy elbírálni, mintha az eredmény be sem következett volna. Ha pedig az „elkövetéskor fennforgó feltételek alapján” „irreális” eredmény következett be, akkor az adekvát kauzalitás körében kimunkált „ex post” megítélés kerül alkalmazásra.

Röviden Tokaji legutóbbi álláspontja így összegezhető:

Az okozati összefüggés vizsgálata körében el kell határolni az okozati összefüggés tényét és relevanciáját. Az okozati összefüggés ténye szempontjából a feltételek egyenértékűségét kell elfogadni és a gyakorlatban a *c.s.q.n.* formulával lehet ellenőrizni. A tényleges okozati összefüggés relevanciáját két szempont zárhatja ki: a) az ex post megítélés alapján vizsgált adekvancia hiánya és b) az eredmény objektív elkerülhetlensége alternatív jogszerű magatartás esetén.

Tokaji a relevancia vizsgálatával túllépett a ténybeli okozati összefüggésen, azt rendszertanilag elkülönítette az okozati összefüggéstől, de az objektív beszámítás tanát nem fogadta el. Az én megfigyelésem szerint, ha Tokaji csak a szándékos tevéses bűncselekményre alkalmazott objektív beszámítási tant tartotta volna szem előtt, annak az elfogadása számára is lehetséges lett volna. De ő az „okfolyamat emberi uralom alatt tartása” kritériumát, amely lehetővé teszi a mulasztásos eredményelődés egy közös fogalom alá vonását, nem tudta magáévá tenni. Számára jobb megoldásnak tűnt a tevéses eredménybűncselekményeknél valódi okozásról beszélni, a mulasztás esetén – általában – az okozatosság hiányáról, amelyet azonban helyesebb „a kauzális törvényszerűségekhez viszonyítva megközelíteni.”²¹ Azon nyilván lehetne vitázni, hogy a „nem kauzális, de ahhoz viszonyuló”²² összefüggés a mulasztás jellemzésére mennyivel találóbb, mint „az okfolyamat emberi irányíthatósága”.

---

²⁰ Nagy Ferenc – Tokaji Géza: A magyar büntetőjog általános része. Szeged, 1993. 48. p.

²¹ I. m. 47. p.

²² I. m. 49. p.

2. Okozatossági elméletek

a) A feltételek egyenértékűsége²³

A feltételek egyenértékűségének elmélete *Glaser* (1858) és *Buri* (1873) nevéhez kapcsolódik. Az eredmény bekövetkezésének minden feltételét egyenértékűnek, ekvivalensnek tekinti. Elterjedt megfogalmazása szerint: valamely cselekmény akkor oka az eredménynek, ha a cselekmény gondolatban nem hagyható el anélkül, hogy az eredmény ne maradna el. A cselekmény tehát az eredmény *conditio sine qua non*-ja. Ezt a teóriát fogadta el Németországban a régi Birodalmi Bíróság és a II. világháború után a Szövetségi Törvényszék is, éppígy az osztrák bíróságok gyakorlata.

A *c.s.q.n.* formula alkalmazása egy hipotetikus eliminációs eljárást feltételez, azaz gondolatban ki kell hagyni a cselekményt és aztán vizsgálni kell, hogy így is bekövetkezne-e az eredmény vagy elmaradna. A *c.s.q.n.* formula azonban nem ad magyarázatot magára az okozatosságra. A formula akkor alkalmazható, ha tudjuk, hogy a cselekmény és az eredmény között okozati kapcsolat áll fenn. Ha az ok hatásmódját nem ismerjük, akkor a formula nem mond semmit. Az okozati összefüggés megléte akkor állapítható meg, ha azt a tapasztalati tudás, a mértékadó szakemberek körében általánosan elismert tételek alapján állítani lehet, ha tehát cselekmény és eredmény között törvényszerű kapcsolat állt fenn. Ez a valóságos kapcsolat két lépcsőben vizsgálendő. Először az, hogy *általában* létezik-e ilyen törvényszerű összefüggés. Majd az, hogy a *konkrét* történeti tényállás ennek az általános törvényszerűségnek az érvénye alá vonható. Az előbbi lesz a *propositio maior*, az utóbbi a *propositio minor* és a *conclusio* az okozatosságra vonatkozó kijelentés.

A feltételek egyenértékűségét valló filozófiai felfogás alapján tehát két formula (módszer) alakult ki, a *c.s.q.n.* formula és a törvényszerű feltétel formulája.

A feltételek egyenértékűségéből következik, hogy az okozati összefüggés megállapításához elegendő az, hogy a cselekmény *együk* oka volt az eredménynek. Nem szükséges, hogy kizárólagos vagy döntő oka legyen. Az okozati összefüggés tehát megállapítható, ha a cselekmény csak a sértett vétkes közrehatásával együtt idézi elő az eredményt, ha a cselekmény a sértett rendkívüli testi vagy lelki adottságai miatt idézte elő az eredményt, és az okozati összefüggés megállapításának nem akadályozza az okozati összefüggés atipikus volta és közömbös az is, milyen távol esik időben a cselekmény a bekövetkezett eredménytől.

A *c.s.q.n.* formulával szemben leginkább azt hozzák fel, hogy felmondja a szolgálatot, ha olyan hipotetikus tartalék-okok állnak készenlétben, amelyek ugyanolyan módon és időben ugyanazt az eredményt előidézték volna, vagy ha az eredményt több, egymástól függetlenül ható ok idézte elő. Ilyenkor hiába hagyjuk el gondolatban a magatartást, az eredmény akkor is bekövetkezett volna. Ezen a nehézségen kísérrel segíteni a *c.s.q.n.* formula pontosított változata, amely az eredmény bekövetkezését hely, idő és mód tekintetében konkretizálja. Az ennek ellenére fenntartott aggályok miatt a német és az osztrák irodalom a törvényszerű feltétel formuláját részesíti előnyben, amely nem azt vizsgálja, hogy mi történt volna...

---

²³ *Trifflerer*, i.m. 123–126. p., továbbá *Jescheck*, Hans-Heinrich: *Lehrbuch des Strafrechts. Allgemeiner Teil*. 4. Aufl. Berlin, 1988. 251–255. p.

hanem azt, hogy mi történt valójában. Egyik megfogalmazása szerint azt kell vizsgálni, hogy a cselekményhez azt időben követő külvilági változások kapcsolódtak-e, amelyek a cselekménnyel törvényszerű kapcsolatban állnak.

A gyakorlatban a *c.s.q.n.* formulája azért él tovább, mert a gyakorlatban igazán problematikus esetek ritkán fordulnak elő és az egyszerű esetekben a formula nagyon jól használható.²⁴

A német bírósági gyakorlat a feltételek egyenértékűsége alapján a problematikus esetekben a következő megoldásokra jut.

A cselekmény akkor is okozatos, ha az eredményt csak harmadik személynek vagy magának a sértettnek a cselekményhez kapcsolódó magatartása idézi elő. Az ilyen magatartás nem „szakítja félbe” az okozati összefüggést. Így pl. okozati összefüggés áll fenn a baleset okozása és a halál között, ha a halált közvetlenül a sértett sérülése következtében bekövetkező félrenyelés okozza. A gyakorlat nem fogadja el a *Frank* által megfogalmazott „regresszus-tilalmat”. Ez így szólt: nem tekinthető oknak az a feltétel, „amely csupán előfeltétele egy olyan feltételnek, amely szabadon és tudatosan (szándékosan és bűnösen) az eredmény előidézésére irányult.”

Megkülönböztethető ettől az okozati összefüggés „megszakadása”. Hiányzik az okozati összefüggés, ha a cselekmény azért nem hat az eredményre, mert egy későbbi esemény, tőle függetlenül új okozati láncolatot indít el, amely „leelőző okozatosságként” egyedül idézi elő az eredményt. Az eredményt mindig konkrét formájában kell vizsgálni. Így okozatos az a cselekmény is, amely az eredmény bekövetkezését, ha csak kis mértékben is, de meggyorsítja. Így pl. aki a haldoklót megöli. A ténylegesen ható cselekmény okozatosságán nem változtat az, hogy ugyanez az eredmény ugyanebben az időben egy másik „tartalék-ok” folytán éppígy bekövetkezett volna.

Az okozati összefüggés fennáll az ún. alternatív okozatosság (nevezik még kettős kauzalitásnak is) esetében is. Ez akkor forog fenn, ha több olyan, egymástól független feltétel hat, amely egyenként is elégséges lett volna az eredmény előidézésére. Így pl. ha ketten adnak le egyenként halálos lövést egy időben a sértettre. Az okozatosság megállapítható az ún. „kumulatív okozatosság” esetében is, ha az eredményt az egymástól függetlenül végbevitt cselekmények csak együtthatásuk, összetalálkozásuk révén idézik elő. A feltételek egyenértékűségének teóriáját mindegyik okozatossági felfogás felhasználja. Míg azonban az e teóriát vallók az okozati összefüggés vizsgálatát a *c.s.q.n.* vagy a törvényszerű összefüggés megállapításával bevégezik és a szélesen megállapított felelősség korrekcióját csak a bűnösség körében tartják lehetségesnek, addig más nézetek indokolatlannak tartják a felelősség tárgyi alapjainak ilyen széleskörű megvonását és vagy az okozati összefüggés fogalmán belül keresnek a felelősséget szűkítő szempontot, vagy az okozati összefüggésre építenek egy további, önálló vizsgálati szintet.

---

²⁴ Triffterer, i. m. 124. p.

b) Az adekvát kauzalitás tana és a relevancia-elmélet²⁵

A feltételek egyenértékűségének tana régebben különösen a praeterintencionális bűncselekményeknél vezetett nehezen elfogadható eredményekre. Így pl. a Birodalmi Bíróság megállapította az okozati összefüggést, amikor egy egyszerű arculütés folytán a sértett megvakult, amikor a vérzékenységben szenvedő sértettet kő találta el és ennek folytán meghalt. Ennél a konstrukciónál az okozati összefüggés végleg kijelölte a büntetőjogi felelősség terjedelmét. A felelősség a tárgyi okozáson alapult.

Az ilyen méltánytalanságok kiküszöbölésére dolgozta ki az adekvát kauzalitás tanát Johannes v. Kries (1886) freiburgi fiziológus. Abból indult ki, hogy a praeterintencionális bűncselekmények létjogosultságát az adja meg, hogy az alapcselekmény a súlyosabb eredmény veszélyét idézi elő. Ezért a súlyosabb felelősséget csak az eredmény bekövetkezését tipikusan előmozdító tettesi magatartásért lehet megállapítani. A teóriának különböző megfogalmazásai ismeretesek, amelyek főként a „valószínűség” és az „előreláthatóság” fogalmával operálnak. Az egyik (negatív) megfogalmazás szerint „nem lehet egészen valószínűtlen, hogy a cselekmény az eredményt vonja maga után”. Más megfogalmazás szerint az adekvanciát egy objektív utólagos prognózis alapján kell megítélni, azaz a bírónak arra a kérdésére kell választ adnia, hogy egy objektív szemlélőnek számolnia kellett-e az utóbb bekövetkezett oki lefolyással. Ezt azonban a teória hívei közül többen a tettes különtudásával egészítik ki, és ez már egyértelműen bűnösségi szempont.

Míg a Birodalmi Bíróság büntető tanácsai kezdettől a feltételek egyenértékűségét fogadták el, addig a civiljogi tanácsok az adekvát kauzalitás tanát alkalmazták, aminek az okát főleg a veszélyes üzemért való objektív felelősségben lehetjük meg. Ez a kettősség mindmáig megmaradt.

Az adekvát kauzalitás tana az okfogalmon belül tesz kísérletet a felelősség körének szűkítésére, mert jogi értelemben vett oknak csak az adekvát okot tekinti.

A feltételek egyenértékűségéből indul ki a relevancia-elmélet is, de ezt követően, egy önálló lépcsőben, az ok relevanciáját vizsgálja. Egyik megfogalmazása szerint a szóbanlévő *tényállás értelme* alapján válaszolható meg a relevancia kérdése.

Mindkét okkiválasztó elmélet szempontjainak a figyelembe vételére törekszik az objektív beszámításról szóló tan.

3. Az objektív beszámításról szóló újabb tan

Láthattuk korábban, hogy *Viski* már a 60-as években figyelemmel kísérte az objektív beszámítás tanában bekövetkezett újabb fejleményeket és hasznosította a saját felfogásának kialakításában. Az azóta eltelt évtizedekben nagy irodalma keletkezett a témának, egy lezárt „kész” teóriáról mégsem beszélhetünk. Annyi mondható el, hogy már kirajzolódtak a teória körvonalai, amelyeket a normatív szempontok – a büntetőjogi norma értelme és célja – érvényesítése jellemez és kiforrálódnak azok a kritériumok, amelyek a kauzalitáshoz kapcsolódóan a cselekmény objektív beszámíthatóságát megalapozzák. Ezek lényegében mindmáig a *Roxin* által 1970-ben

²⁵ *Triffnerer*, i. m. 126–128., továbbá *Jescheck*, i. m. 255–257. p.

megjelölt négy szempont körében mozognak.²⁶ Ezek: a rizikócsökkentés hiánya, a jogilag releváns rizikó megteremtése, a megengedett rizikó növelése és a hiányzó rizikómegszüntetése. Az alapkoncepció és az alkalmazási terület tekintetében meglévő egyetértésen kívül még minden más vitatott, így pl. az, hogy az objektív gazdasági kötelesség megsértése az objektív beszámítás körébe tartozó kritérium-e. Vitatott továbbá a beszámítási kritériumok száma, és a kritériumok tartalma és ezeknek egymáshoz való viszonya.

Jescheck megfogalmazása szerint az emberi cselekmény által okozott eredmény objektíve akkor számítható be, ha a cselekmény a védett elkövetési tárgyat jogilag tiltott módon veszélyezteti és a veszély a tényállásszerű eredményben valósult meg.²⁷ *Lenckner* szerint: „a tényállásszerű eredmény csak akkor számítható be, ha a tettes az ezzel okozati kapcsolatban lévő cselekményével az adott jogtárgy védelmét szolgáló magatartási norma ellenére, azaz tilalomellenesen az eredmény bekövetkezésének veszélyét idézte elő, illetve ezt a veszélyt fokozta és az eredményben éppen ez a jogilag tilalmazott veszély valósult meg.”²⁸

Az objektív beszámításról szóló újabb tan előnyének tekintik, hogy a beszámítási kritériumok számát megnövelve differenciáltabb és pontosabb értékelést tesz lehetővé.²⁹

A következőkben az objektív beszámítás felfogását mutatjuk be néhány ismertebb szerzőnél.

*Triffierer*³⁰ az objektív beszámítás kritériumainak csoportosítását a fent idézett formulák nyomán egyrészt a rizikó előidézése, másrészt a rizikó megvalósítása körül végzi el. Ennek folytán az objektív beszámítás két lépésben megy végbe. Az elsőt nevezi „általános objektív beszámítás”-nak, a másodikat „speciális objektív beszámítás”-nak.

Az *általános objektív beszámítás* keretében azt kell vizsgálni, hogy a tettes cselekménye a tényállás megvalósításának jogilag helytelenített veszélyét idézi-e elő (röviden: rizikó-előidézés). Ezt *Triffierer* egyjelentésűnek tekinti azzal, amit a gondatlan bűncselekmények körében „objektív gondossági kötelességszegésnek” neveznek.

Az általános objektív beszámítás összetevői: a tényállásszerű eredmény objektív előreláthatósága és a szociális inadekvancia.

A tényállásszerű eredmény objektív előreláthatósága egy utólag végbevitt, ex ante prognózist jelent egy objektív megfigyelő szemszögéből. Ez tehát egy absztrakt veszélyességi ítélet.

A szociális inadekvancia a meg nem engedett rizikó vállalását jelenti. Amíg a veszélyes magatartások a szociális adekvancia (a megengedett rizikó) keretén belül maradnak, jogi felelősséget objektíve nem alapozhatnak meg, akkor sem, ha az eredmény objektíve előre látható.

---

²⁶ *Viski*, i. m. 367. p., továbbá *Roxin*, Claus: Pflichtwidrigkeit und Erfolg bei fahrlässigen Delikten. Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft, 1962. 411. s. köv. p.

²⁷ *Jescheck*, i. m. 258. p.

²⁸ *Schönke*, Adolf – *Schröder*, Horst: Strafgesetzbuch. Kommentar. 24. neubearbeitete Aufl. von Theodor Lenckner, Peter Cramer, Albin Eser, Walter Stree. München, 1991. 159. p. (Lenckner)

²⁹ *Triffierer*, i. m. 129–130. p.

³⁰ *Triffierer*, i. m. 128. és 144–155. p.

Példák az osztrák gyakorlatból: alkoholtartalmú ital kiszolgálása gépjárművezetőnek „még épp” szociálisan adekvát, viszont már nem az a súlyosan ittas vezető további kiszolgálása szeszesitalal.

A *speciális objektív beszámítás* a rizikó megvalósulásának a vizsgálatát jelenti. Azt kell vizsgálni, hogy a tettes által előidézett rizikó a konkrét eredményben öltött-e testet. Ennek a vizsgálatát természetesen megelőzi a kauzalitás megállapítása.

A speciális objektív beszámítás elemei: 1. a konkrétan bekövetkezett eredmény objektív előreláthatósága (adekvancia-összefüggés); 2. a rizikó-összefüggés (a norma védelmi célja); 3. rizikófokozás a jogszerű alternatív magatartáshoz képest (elkerülhetőség).

ad. 1. E körben annak a vizsgálatára kerül sor, hogy az eredmény konkrét bekövetkezésének módja objektíve előrelátható volt-e. Azt kell tehát vizsgálni, hogy a bekövetkezett oki folyamat nem volt-e atipikus, azaz nem esik-e teljességgel kívül az általános tapasztalati tudáson. Az osztrák irodalomban ezt a kritériumot „adekvancia-összefüggés”³¹-nek nevezték el. Az adekvancia-összefüggésen kívül esik pl. az, ha a sértett egy kisebb sérülés folytán kizárólag azért vérzik el, mert vészhelyzetben szenved; ha a kisebb sérülést ellátó orvos egészen rendkívüli orvosi műhibát követ el. Ezzel szemben a szokásos komplikációk, pl. vérmérgezés, fertőződés, szivgyengeség vagy gyakrabban előforduló műhibák az általános tapasztalati tudás határain belül maradnak.

ad. 2. A „tipikus”-nak tekintett okozati folyamatoknál az objektív beszámításhoz szükséges továbbá az is, hogy a cselekménnyel megvalósított objektív gondosságellenesség épp az eredmény bekövetkezésében öltött testet. Ausztriában ezt az összefüggést „rizikó-összefüggés”³²-nek nevezik. A rizikó-összefüggés vizsgálatának előfeltétele, hogy az adekvancia-összefüggés megállapítható legyen. A rizikó-összefüggés a megsértett gondossági norma védelmi céljának a vizsgálatát jelenti. Egy példa az osztrák judikaturából: egy személygépkocsi és egy moped közeledik egy kereszteződéshez. A moped vezetője figyelmen kívül hagyta az elsőbbségadási kötelezettségét és az összeütközés során életét vesztette. A személygépjármű vezetője tompított fénnel közlekedett és túllépte az ilyen világítás mellett megengedett legnagyobb sebességet. Az osztrák Legfelsőbb Bíróság szerint a tompított fény használatánál a látási viszonyok által megengedettnél nagyobb sebességgel való haladás nem áll „jogellenességi összefüggésben” a balesettel, ha az érintett járművezetők egymást a járművek kivilágítása folytán már messziről láthatták. A tompított fénnél a látási viszonyoknak megfelelő haladás szabálya azt célozza, hogy a fénynyaláb által megvilágított tárgyak időben észlelhetők legyenek. Ezért a védelmi célon kívül esik pl. egy olyan járművel összeütközés, amely a saját világítása folytán már messziről észlelhető.

A rizikó-összefüggés körében vizsgálandók azok az esetek, amelyeknél a cselekmény és az eredmény közé harmadik személy, vagy maga a sértett hibás magatartása iktatódik be. Ilyenkor egymástól el kell határolni az *első okozó* és az ehhez kapcsolódó *másik személy* rizikó-szféráit. E tekintetben az osztrák gyakorlat nem egységes. A rizikó-összefüggést általában tagadják a baleset helyszínére közlekedő mentő-jármű baleseténél, viszont általában megállapítják a rizikó-összefüggést a

³¹ Az elnevezések *Burgstallertől* származnak, ld. *Triffierer*, i.m. 149–150. p.

³² I.m. 149–150. p.

baleset helyszínén megjelenő harmadik személy hibás magatartása folytán beálló további kár esetén az első okozó tekintetében. Nem egységes a megítélése a baleset után a kórházba menet bekövetkezett balesetnek. Egyesek elvileg zárják ki a rizikó-összefüggést, mások viszont akkor megállapíthatónak tekintik, ha az eset különös sürgőssége miatt a mentő rendkívül gyorsan közlekedett. Egy megfogalmazás szerint az első okozónak akkor nem számítható be az eredmény, ha az eredmény az utólagos magatartás nélkül valószínűleg nem következett volna be. A rizikó-összefüggésen kívül esnek az ún. késői következmények, pl. ha a régen elszenvedett és már meggyógyult testi sérülés utóbb mégis halált okoz.

ad. 3. Ha az eredmény a maga konkrét voltában akkor is bekövetkezett volna, ha a tettes gondos magatartást tanúsított volna, akkor a konkrét esetben nem realizálódott a gondosságsértő magatartással előidézett rizikó. Az eredmény ezért objektíve nem számítható be. Viszont objektíve beszámítható az eredmény, ha a gondosságsértő magatartással az eredmény bekövetkezésének a kockázata bizonyíthatóan megnőtt, fokozódott. (A rizikó-fokozási elméletet *Roxin* a gondatlan bűncselekményekre nézve dolgozta ki.)

Azt, hogy a tettes gondosságsértő magatartása a jogszerű alternatív magatartással szemben fokozta-e az eredmény bekövetkezésének a kockázatát, ex post szemlélettel kell megállapítani. Példák az osztrák judikaturából: A vádlott gépjárművével a 60 km/h sebességkorlátozás ellenére 80 km/h sebességgel haladt és elütött egy, az úttesten átfutó gyalogost. Az összeütközéskor a jármű sebessége 76 km/h volt, a sebességkorlátozás megtartása esetén 53 km/h lett volna. „A vádlott jogszerű magatartása esetén részben már a sebességkülönbség, részben pedig a jármű baleset előtt bekövetkezett lassulása, részben pedig a lerövidült megállási út folytán az eredménybekövetkezés negatív esélye jelentős mértékben csökkent volna.”

Másik példa: a tehergépjármű vezetője kerékpárost előzve nem tartotta meg az oldaltávolságot. A – kívülről nem láthatóan ittas – kerékpáros a gépjármű kerekei közé esett és halálos sérülést szenvedett. A kerékpáros akkor is a kerekek közé esett volna, ha a gépjármű vezetője az oldaltávolságot tartotta volna, ezért a gondosságsértő magatartás nem jelentett kockázat-fokozást.

A rizikó-fokozási elméletből következik, hogy objektíve nem számítható be az olyan magatartás, amely csökkenti a rizikót. Így pl. objektíve nem számítható be a tettes cselekménye, ha a sértett fejére mért baltacsapást úgy hártítja el, hogy a csapás a sértett vállát érve okoz sérülést.

Trifflerer objektív beszámítási felfogásával kapcsolatban megjegyezzük, hogy az ún. általános (generális) objektív beszámítás keretében vizsgált objektív gondossági kötelességszegés és szociális inadekvancia mások felfogása szerint nem része az objektív beszámításnak. Az objektív gondossági kötelességszegést sokan nem tekintik általános bűncselekményfogalmi ismérvenek és csak a gondatlan bűncselekményeknél tárgyalják, illetve az objektív gondossági kötelességszegést és a szociális inadekvanciát a jogellenesség körében tárgyalják.

A *Trifflerer* által a speciális objektív beszámítás körében tárgyalt kérdéseket a modern irodalom széles körben hasonlóan kezeli.

Az osztrák gyakorlatot bemutató *Leukauf-Steininger*-féle kommentár³³ az objektív beszámítás körében az adekvancia-összefüggést, a rizikó-összefüggést és a jogszerű alternatív magatartás esetét tárgyalja.

A német irodalomban *Jescheck* az objektív beszámítás körében három kérdést emel ki:³⁴ a) a jogilag helytelenített rizikó hiányát, b) ha az eredmény a norma védelmi célján kívül következett be, c) a jogszerű alternatív magatartás esetét. Az utóbbi kettőnél rámutat arra, hogy ezek különösen a gondatlan bűncselekményeknél jutnak jelentőséghez. Valóban erről van szó. Mint már annyiszor a büntetőjogi dogmatika fejlődése során, bizonyos bűncselekmény-kategóriákra nézve kimunkált szempontok „léptek át” az általános bűncselekménytanba.

Az objektív beszámítás elméletének egyik leghatásosabb kifejtése a német Harro: *Otto*tól származik.³⁵ Az ő felfogásában a kauzalitás nem önálló tényállási ismérv, hanem feloldódik az objektív beszámításban, annak egyik elemét alkotja. (Ez ellen fordult *Tokaji*, mint láthattuk.)

Az objektív beszámítás körében először két alapkérdésre keres választ: a) Bekövetkezett-e a tényállásban leírt jogtárgysértés? b) Beszámítható-e ez az eredmény a tettesnek, mint az ő jogellenes műve, azért, mert a tettes elkerülési kötelessége megsértésén alapul? A második kérdés két további kérdésre osztható: a) beszámítható-e az eredmény a tettesnek, mint az ő műve (ez az objektív eredménybeszámítás), és b) ezt követően vizsgálható, hogy az eredmény a tettesnek jogellenes eredményként beszámítható-e (ez a jogellenes eredmény beszámítása).

Otto abból indul ki, hogy a tényállásban meghatározott eredményelhárítási kötelességgel a törvényhozó a személy azon képességéhez fordul, hogy a kauzális történést meghatározott módon irányítani képes. A magatartás irányíthatósága tehát az eredménybeszámításnál központi jelentőséghez jut.

Jogkötelesség-ellenes akkor lesz a tettes cselekménye, ha a védett jogtárgy tekintetében a megengedett mértéken túlmenő veszélyt (rizikót) idézett elő vagy ezt fokozta és ez realizálódott a jogtárgysértésben.

Az eredmény beszámítása egy ténybeli és egy normatív összefüggést feltételez a cselekmény és az eredmény között.

Azt, amit az irodalomban sokan okozati összefüggésnek neveznek, *Otto* „ténybeli összefüggésnek” nevezi. Az ismert teóriák szokásos bírálatát elvégezve nem áll meg a „törvényszerű összefüggés” formulájánál. E formula hibájának rója fel, hogy ugyan jól használható ott, ahol meghatározott esemény és meghatározott eredmény között a hatás-összefüggés ismert. Ezzel szemben problematikus az alkalmazása azokban az esetekben, amelyekben a hatás-összefüggés részleteiben nem ismert, továbbá a pszichikai szférában, amelyben a pszichikai összefüggések törvényszerű összekapcsolódása általános érvennyel nem bizonyított.

Az természetes, hogy semmiféle formula nem helyettesítheti a tárgyra vonatkozó természettudományos ismereteket – ez kiderült a Contergan-ügyben. Ami pedig a pszichikai szférát illeti, a törvényszerű feltétel formulájának az alkalmazásával szemben azt hozták fel, hogy a „pszichikai kauzalitás” mindaddig pusztá

³³ *Leukauf, Otto – Steininger*, Herbert: Kommentar zum Strafgesetzbuch. 3. Aufl. Eisenstadt, 1992. 32–36. p.

³⁴ *Jescheck*, i. m. 257–259. p.

³⁵ *Otto*, Harro: Grundkurs Strafrecht. Allgemeine Strafrechtslehre. 4. Aufl. Berlin – New York, 1992. 53–65. p.

feltételezéseken alapul, amíg nem bizonyíthatók azok a természeti törvények, amelyek e körben érvényesülnek. A joggyakorlat e körben ezért már hosszú idő óta nem okozati összefüggésről beszél, hanem „motivációs összefüggésről”, annak a megállapításáról, hogy kellőképpen bizonyított, hogy egy esemény egy személy cselekményének motívuma volt. Valójában e körben a szigorúan vett okozatossági törvény helyett megelégednek egy valószínűségi összefüggéssel.

Az elmondottak értelmében „okozati összefüggés” helyett helyesebb a ténybeli összefüggést „hatás- és feltétel-összefüggés”-nek nevezni. *Otto* így foglalja össze az elmondottakat: „Meghatározott események kauzális okai és személyek meghatározott cselekményeinek okai ezen események és cselekmények hatékony feltételei.”

A ténybeli összefüggés szükséges feltétele az eredmény beszámításának. Ahhoz, hogy az eredmény a tettesnek a „saját műveként” legyen beszámítható, szükséges a ténybeli összefüggésen túl a normatív összefüggés is. A tettes azért a történést felel, amelyet irányítani képes. Az irányíthatóság azt jelenti, hogy egy történet egy személyre vezethető vissza, mint a történet alanyára.

Az irányíthatóság tárgya nem az eredményelőidőzés, hanem azoknak a veszélyeknek a megteremtése vagy fokozása, amelyek az eredmény bekövetkezésében realizálódhatnak. E szerint: Valamely eredmény egy ember műveként akkor számítható be, ha létrehozta vagy fokozta azt a veszélyt, amely az eredményben realizálódott.

Az ún. „felelőségi elv”-ből következik, hogy minden ember elvileg csak a saját magatartásáért felelős, mások magatartásáért nem. Ennek az elvnek alapján el kell határolni a saját felelősségre történt önveszélyeztetést és másoknak harmadik személyek által történt veszélyeztetését.

Az önveszélyeztetésre példa: *A* védekezés nélkül közöszl *B*-vel, pedig tudja, hogy *B* AIDS-fertőzött. Ha *A* megfertőződik, *B* nem felel a testi sértésért, mert *A* ezt a veszélyt tudatosan és önként vállalta. Az eredményt tehát neki kell beszámítani. Aki önként vállal egy veszélyt, másokat kizár az e veszély realizálódásáért való felelősségből akkor is, ha ezek közreműködtek is a realizálásban.

A felelőségi elv azonban nem zárja ki a felelőséget olyan jogtárgysértésekért, amelyek csak harmadik személy kapcsolódó kötelességellenes vagy kötelességszerű magatartása folytán realizálódnak, azonban már az „első veszélyeztetés” hozzájárult előidőzésükhöz. Példa: *A* *B*-t figyelmetlenségből elgázolta. *B* életét gyors műtét megmentheti. A mentőkocsi vezetője egy vakmerő előzés során balesetet okoz, és így *B* egy fél órával később érkezik a kórházba, ahol meghal. *A*-nak *B* halálát be kell számítani, mert az „első veszélyeztetés” tilalma átfogja a mentési cselekmények által kiváltott veszélyeket is.

A beszámítási összefüggés félbeszakítása megjelölés alatt tulajdonképpen más összefüggésben azok a kérdések köszönnek vissza, amelyeket *Frank* az okozati összefüggés félbeszakításával kívánt megoldani. A beszámítási összefüggést félbeszakíthatja harmadik személy, a sértett, vagy egy gondatlanul előidézett veszélyhelyzet szándékos felhasználása révén maga a tettes.

Harmadik személy akkor szakíthatja félbe a beszámítási összefüggést, ha a jogtárgysértés nem az „első tettes” által létesített vagy fokozott veszélyt realizálja, hanem egy olyan veszélyt, amelynek „felelős szerzője” egy másik személy. A „második tettes” felelős magatartásával kizárja az „első tettest” a történet irányításából. Példa: *A* figyelmetlenségből elgázolja *B*-t, aki életveszélyes sérüléseket szenved. A helyszínen megjelenik *C*, aki szándékosan halálra gázolja a haldokló *B*-t. *A*-nak a testi sértés, *C*-

nek a halál okozása lesz beszámítható. Egymagában a harmadik személy beiktatódása nem feltétlenül zárja ki a beszámítási összefüggést. Példa: *A* figyelmetlenségből elgázolja *B*-t, aki súlyos sérüléseket szenved. A kórházban *B* orvosi műhiba folytán meghal. *A* mellett az orvosnak is beszámítható *B* halála. Csak az orvos durván kötelességszegő magatartása szakítaná félbe a beszámítási összefüggést.

A beszámítási összefüggést kizárhatja a sértett magatartása is, ha ezzel önként, a saját felelősségére a kockázat ismeretében teszi ki magát ennek. Példa: A baleset sérültje kórházba kerül, ahol a műtétet követően az orvos ágynyugalmat és alkoholtilalmat rendel el. A beteg látogatójával a kertbe megy és alkoholt fogyaszt, ennek folytán meghal. A baleset okozójának a testi sértés számítható be, a halál okozása nem. A beszámítási összefüggést félbeszakíthatja maga a tettes is. Példa: *A* figyelmetlenségből elgázolja *B*-t, aki sérüléseket szenved. Azért, hogy a balesetnek ne maradjon tanúja, *A* halálra gázolja a sérült *B*-t. *A*-nak a testi sértés mellett a halál okozása önállóan lesz beszámítható.

A szociális adekvanciát Otto az objektív beszámítás körén kívül vizsgálja és felelősségkorlátozó körülményként jogellenességet kizáró oknak tekinti.³⁶

Azt ebből a vázlatos áttekintésből is láthattuk, hogy az objektív beszámítás elmélete az egységes alap gondolat ellenére különböző rendszereket és főképpen terminológiai tekintetben igen nagy változatosságot teremtett. Mindenféle „rizikó-fokozási” tannal szemben Baumann azt veti fel, hogy „nehezen indokolható meg az, hogy a tettes magatartása a jogtárgyat nem hozta veszélybe, ha ténylegesen bekövetkezett a jogtárgysértés.”³⁷

Annak ellenére, hogy az objektív beszámítás tana a beszámítási kritériumok számának növelésével differenciáltabb megközelítést és nagyobb pontosságot ígér, mégis megmarad az eltérő vélekedések lehetősége éppen az ún. „kritikus” eseteknél. Példaként csak néhány esetre hivatkozunk:

Azt az esetet, amikor a baleset sérültjét a mentő kórházba szállítja és a mentőautó útközben balesetet szenved, *Burgstaller* és *Kienapfel* mint „teljesen atipikus okozati folyamatokat” kizárja az adekvancia-összefüggésből és ezzel az objektív beszámítás köréből.³⁸ *Otto* szerint az első baleset okozójának beszámítható a második is.³⁹ Míg a sértett különleges tulajdonságai következtében bekövetkező súlyos eredményt (vékony koponyacsont, vérzékenység, stb.) *Leukauf* és *Steininger* az adekvancia összefüggés hiánya okából kizárja az objektív beszámítás köréből,⁴⁰ addig *Jescheck* szerint a norma védelmi célja az ilyen atipikus veszélyeztetéseket is átfogja és a jogilag helytelenített veszély az eredményben realizálódott.⁴¹

Az eltérő vélekedések lehetőségét tehát az objektív beszámítás tana sem küszöböli ki. Láthattuk azt is, hogy a különböző ún. okkiválasztó (felelősségzűkítő) okozatossági elméletek a felelősség „ésszerű” korlátozását magának az okozatosság fogalmának a segítségével kívánták elérni, míg a feltételek egyenértékűségét valló okozatossági felfogás ezt a korrekciót alapvetően a bűnösség vizsgálata körébe utalta. Az objektív beszámítás tana módszertanilag kétségkívül előrelépést jelent abban, hogy

³⁶ I. m. 65–66. p.

³⁷ *Baumann, Jürgen – Weber, Ulrich*: Strafrecht. Allgemeiner Teil. 9. Aufl. Bielefeld, 1985. 231. p.

³⁸ *Leukauf – Steininger*, i. m. 35. p.

³⁹ *Otto*, i. m. 61–62. p.

⁴⁰ *Leukauf – Steininger*, i. m. 35. p.

⁴¹ *Jescheck*, i. m. 259. p.

a filozófiai értelemben vett okozatosság fogalmát nem terheli oda nem illő szempontokkal és a felelősség jogszemponitú, normatív korlátozását egy a természettudományos okozás vizsgálatát követő, erre épülő, de dogmatikailag önálló szinten vizsgálja.

Mivel azonban a „szűrés” szempontjait részben az okkiválasztó okozatossági elméletektől kölcsönzi (pl. adekvancia-összefüggés), illetve az egyes tényállások értelmezése körében kialakult szempontokat (pl. a norma védelmi célja) emeli be az objektív beszámítás fogalmába, kényszerűen átveszi mindazokat a vitapontokat, amelyek az objektív beszámítási kritériumokat eredeti helyükön jellemezték. Csak példaként kívánunk utalni arra, hogy az adekvát kauzalitás teóriáját ért bírálatok attól nem veszítik el jogosultságukat, hogy az adekvancia-összefüggés immár az objektív beszámításon belül foglal helyet. A módszertani, rendszerezési szempontot helyezi előtérbe az a megközelítés, amely a *Frank*-féle „okfolyamat félbeszakítását” immár nyugodt lelkiismerettel, a módszertani tisztaságnak megfelelően, az objektív beszámítás körében a „beszámítási összefüggés félbeszakítása” néven tárgyalja.

4. Záró megjegyzések

Maurach írta 30 évvel ezelőtt az okozatossági teóriák közti vita értékelése kapcsán, hogy „gyakorlatilag tehát csak egy módszertani vitáról van szó.”⁴²

A dolog mégsem ilyen egyszerű. Ámbár lehet, hogy a jogalkalmazási eredményt tekintve különböző teóriák végső fokon azonos következtetésre juthatnak.

Ennek az írásnak az első részében nyomon követhettük *Tokaji* Géza törekvését a feltétel-egyenértékűségi elmélet által olykor túlságosan szélesre méretezett tárgyi felelősség tárgyi alapon történő szűkítésére, annak érdekében, hogy a büntetőjogi felelősségre vonás céljához igazodva legyen megrajzolva az okozásért való felelősség hatása. Az írás utolsó részében bepillantottunk az objektív beszámítás újabb teóriáiba.

Azt láttuk, hogy a laza, távoli, irreális okozati összefüggés „kiszűrése” minden „okozatossági” vagy „objektív beszámítási” teóriának nehéz próbatétele és a beszámítási kritériumok aprólékos kimunkálására sem ígér egységes megoldást. Mindig marad egy olyan szelet ennek a kérdésnek, amely mérlegelést igényel, amelynek végső szempontja nem lehet más, mint amit *Tokaji* első okozatossági dolgozatában leírt: a büntetés (a büntetőjogi felelősségre vonás) célja. Az alapvető különbség egyrészt a feltétel-egyenértékűségi elmélet kizárólagos alkalmazása, másrészt az okkiválasztó elméletek és az objektív beszámítás tana között a büntetőjogi jogellenesség-felfogásában rejlik. Minden további szempont vizsgálata nélkül belátható, hogy az első helyen említett felfogásban szélesebb lesz a jogellenesnek minősülő magatartások köre, mint a felelősség bármilyen más módszerrel történő felfogása esetében. Az okozatosság, illetve az objektív beszámítás kérdésében lefoglalt álláspont tehát szorosan összefügg a jogellenesség kérdésével. Arra a kérdésre, hogy büntetés terhe mellett mi tilos, illetve kötelező (ez a jogellenesség kérdése), más válaszra jutunk a feltétel-egyenértékűségi elmélet kizárólagos alkalmazásával, mint az okkiválasztási elméletekkel, illetve az objektív beszámítás tanával. Ezért a különböző felfogások közötti választás egyáltalán nem csak módszertani kérdés.

⁴² *Maurach*, Reinhart: Deutsches Strafrecht. Allgemeiner Teil. Karlsruhe, 1965. 167. p.

KÁLMÁN GYÖRGYI

DIE AUFFASSUNGEN VON GÉZA TOKAJI ÜBER DEN KAUSALZUSAMMENHANG UND NEUERE ENTWICKLUNGEN IN DER KAUSALITÄTSLEHRE

(Zusammenfassung)

Mit dem Aufsatz begrüsst der Verfasser Herrn Professor Géza Tokaji anlässlich seines 70. Geburtstages.

Im Aufsatz wird zunächst ein Überblick über die Entwicklung der Auffassungen von Tokaji über das Kausalitätsproblem gegeben. Bei Zugrundelegung der Äquivalenztheorie hat Tokaji schon seit seiner ersten Veröffentlichung zum Thema eine Art Relevanztheorie vertreten, wobei er die Selektionskriterien zur Haftungsbegrenzung in seinen späteren Schriften geändert hat. Die Theorien der objektiven Zurechnung hat er jedoch abgelehnt und scharf kritisiert, vor allem deshalb, weil sie den Begriff der Kausalität mit einem anderen neuen Begriff ersetzen, mit dem der Steuerbarkeit des Verhaltens. Dieser Wechsel verschleierte den Umstand, dass es sich bei den Tätigkeitsdelikten um einen echten Kausalzusammenhang handele, bei den Unterlassungsdelikten dagegen dieser Zusammenhang fehle.

Im weiteren überblickt der Aufsatz die heutige Interpretation der Kausalitätstheorien und dann die Darlegungen der Theorie der objektiven Zurechnung bei Otto Triffterer und Harro Otto. Es werden die einzelnen Kriterien der objektiven Zurechnung dargestellt und anhand von Rechtsfällen geprüft, wie mit Hilfe dieser Theorie die traditionellen Schulbeispiele gelöst werden können.

Der Verfasser gelangt zur Schlussfolgerung, dass es sich bei der Auseinandersetzung zwischen den Kausalitätstheorien und der Theorien der objektiven Zurechnung nicht nur um einen methodologischen Streit handelt, sondern die Stellungnahme weitreichende Auswirkungen auf die Auffassung und Umfang vom Unrecht nach sich zieht.

HOMOKI-NAGY MÁRIA

Gondolatok a parasztpolgár tulajdon- és birtokviszonyairól a 18-19. században Szentesen

Ha a késő feudális kor társadalmi-gazdasági helyzetét akarjuk vizsgálni, kiváló forrást jelentenek a végrendeletek, az adás-vételi szerződések, vagyonelektárak, s nem utolsósorban a dicális összeírások. Ezen források adataiból a polgárosodás jegyei is megfigyelhetők, és a társadalmon belül lezajló változások is nyomkövethetők. A 18. századot vizsgálva, hajlamosak vagyunk arra, hogy a török elleni felszabadító harcokat követve teljesen új korként elemezzük a hazai feudalizmus utolsó másfél század esztendejét. A társadalmi mozgásokat figyelve azonban megállapíthatjuk, hogy a gyökerek visszanyúlnak a korábbi századokra, a falupusztásodás képletessé válása mellett e néhány megmaradt mezőváros átmentette az életet a jogi hagyományokkal együtt a boldogabb korokra. Éppen a hódítás következtében az alföldi mezővárosok jobbágy-parasztsága a korábbinál is nagyobb mértékű szabadságra tett szert: A török elől elmenekültek a mezővárosok földesurairól, elköltöztek a vármegyei önkormányzatokhoz, s bár jogilag a hódoltság korában is földesúri hatalom alatt álltak a városok; de a hatalmi viszonyból következő jogukat a földesurak már nem tudták érvényesíteni. A jobbágy számára oly fontos személyes szabadság, mely elsődlegesen a szabad költözködési jogban nyilvánult meg, akadálytalanul érvényesült. A terhek másik csoportja, az ún. dologi szolgáltatások sem sújtották oly mértékben a parasztságot, mint a megelőző évszázadokban. Nem volt senki, aki a robotot vagy a kilenced fizetését kikényszeríthette volna. Természetesen a török, mint hódító itt volt, fizetni kellett az általa megkövetelt adót, rablóhadjárataik elől menekülni kellett, mégis egyes alföldi mezővárosok fennmaradtak, s a későbbi fejlődés alapját jelentették. Voltak olyan települések is, melyek a hódítás miatt kiürültek, elpusztultak, s vagy újjá kellett telepíteni az 1700-as években, vagy soha többé nem tértek vissza lakosai. Ám az újjáéledő városok lakosai megélt szabadságukat már nem tudták elfelejteni, s igyekeztek azt megtartani, s ha lehetett bővíteni annak körét. Ilyen volt az alföldi mezővárosok körül Szentés, Makó, Hódmezővásárhely, Nagyköros, Cegléd.

Szentés, bár sokat szenvedett a török hódítóktól, a Kurca mocsarai védelmet nyújtottak a jobbágyoknak, s a város túlélte a török pusztítást. A törökök kivonulása után újult erővel láttak hozzá a föld megműveléséhez, és az 1715. évi országos összeírás adatai szerint már 228 család élt Szentesen, melyből 119 telkes jobbágy, 58 házas és 51 házatlan szellemi minőségű. 1740-ben már 194 telkes jobbágy családot és 35 házas szellemi írtak össze, az urbárium kiadása után és gyakorlati végrehajtását

követően, 1774-ben 619 telkes jobbágyot, 333 házas zsellért és 384 házatlan zsellért tüntettek fel a dicalis jegyzékben.¹

A számadatok a város gyors fejlődését tükrözik. Az 1715. évi és az ezt kiegészítő 1720. évi országos összeírás adatai azt is jelzik, hogy a jobbágyok elsődlegesen urbáriális földet műveltek meg, annyit, amennyihez elegendő állattal rendelkeztek. Egyik összeírás sem jelzi, hogy irtásföldön gazdálkodtak volna a szentesiek. Az 1715. évi összeírás szerint Szentesen szőlőműveléssel nem foglalkoztak. Az 1720. évi adatok szerint kiegészítő foglalkozásként a szőlőművelés is megjelenik, de túl nagy jelentőséggel a parasztok életében még nem játszhatott, hiszen egy-két kapás szőlőföldet tüntettek csak fel, s mindössze egy jobbágy rendelkezett négy, négy család pedig három kapás szőlőfölddel.

1719-ben Harruckern János György, mint volt udvari hadseregszállító, adományként kapta Szentés város területét és a hozzá tartozó földeket, 1723-tól teljes jogú birtokosa is lett ennek a területnek.² Harruckern jó ura lesz a városnak. A fejlődésnek indult várost kedvezményekkel is igyekeznek segíteni. Vallásszabadságot biztosít a lakosoknak, amely a református hitű Szentés városa számára különösen fontos. Három országos vásár tartását eszközli ki az uralkodótól, s 1724-től kezdve időről-időre szerződést köt a várossal a földesúri szolgáltatások teljesítését illetően. Ugyanakkor, hogy elegendő szántó illetve legelő álljon a parasztok rendelkezésére, évente haszonbéres szerződést köt a várossal. Mindezen kedvezményeket kiegészítette az a jogosultság, hogy Szentés városának régi és újonnan letelepült lakói szabadmenetelű jogállásukat továbbra is megtartották.

Mindez azt jelentette, hogy a jobbágyok Szentés város határain belül ugyanazt a szabad életet éltek, amely a 17. században is jellemző volt.

Az 1720. évi összeírás szerint 232 jobbágy közül 117 szabadmenetelű volt, és a 46 zsellér is szabadon költözhetett.³ Ez a szabadság időnként megközelítette a szabad királyi városok polgárságának szabadságát, mert a szentesi parasztság 1719. után is sajátjának tekintette házáat a hozzá tartozó gazdasági udvarral, a szőlővel, a mezei kerttel együtt: "nem vették figyelembe, hogy a belső fundusnak és a rajta épült háznak apportientája a külső telek. A városon belül mindent szabad polgári birtokként kezeltek, a határbeli akol, szőlő és mezei kert szintén szabad adásvétel tárgya volt."⁴ Ez a gyakorlat nem volt egyedülálló, hiszen az Alföld más mezővárosaiban is hasonló helyzetét jól tükrözik az Urbárium bevezetése előtt, Mária Terézia által kiadott kérdésekre a szentesi jobbágyok által adatott válaszok. "Soha sem volt semminemű Urbarium sem pedig jobbágyi kötelesség még ekkoráig senkitől be nem hoztatott, hanem contractusok szerint voltunk és tartattunk, úgy hogy most élő ember köztünk nem találtatik, aki Földesúrnak tett robotarul vagy más egyéb bizonyos jobbágyi kötelességről emlékeznek."⁶

¹ Csongrád megyei Levéltár Szentési Fiókleveletár (Cs.m.L. Sz.L.) 41. IV. 1.b. 308; IV. 1.g. 11.; IV. 1.g.

16.

² Sima László: Szentés város története; Zsilinszky Mihály: Csongrád vármegye története; Bartha László: A szentesi örökvaltság története.

³ Cs.m.L. Sz.L. XV. 41. IV. 1.g. 26.

⁴ Bartha L.: A szentesi örökvaltság...

⁵ Majláth J. - Márkus: Egy alföldi civisváros kialakulása Nagykörösön. Századok: 1943.

⁶ Cs.m.L. Sz.L. V. 102. d. 1768.

Megváltozott a helyzet az 1767. évi Urbáriumot követően. Az eddig szabadon használt földet telkekké kellett kimérni, s az így meghatározott urbarialis föld után kellett dologi szolgáltatásokat teljesíteni. A szentesi szántókat a földmérő bizottság I. osztályának minősítette, s először egy egész jobbágytelek nagyságát 28 hold szántóban és 8 hold legelőben állapította meg. A város megóvta ezt a rendelkezést, s a Helytartótanács vélemény alapján 1772-ben egy egész urbáriális telket 56 holdban határoztak meg, amely 38 hold szántóból és 22 hold legelőből állt.⁷ Az új osztásnak megfelelően 522 telkes gazda élt Szentesen, melyből mindössze 14 gazda rendelkezett egy egész vagy annál nagyobb telekkel, 86 jobbágy birt fél vagy valamivel nagyobb telket, a többi ennél kevesebb szántóval rendelkezett.⁸ Ezen kívül 344 házas és 296 házatlan zsellért tartottak számon, akik közül 62 személy iparos volt.⁹

Az Urbárium bevezetésével a zsellérség előtt lezárult a földszerzés lehetősége. A telkek kiosztásával nem volt mód új területet igényelni a földesúrtól. Ez az összeírás azt bizonyítja, hogy elenyésző a száma az egész telkes jobbágyoknak, azaz ha más forrásokat nem vizsgálunk, azt mondhatnánk, hogy minden kedvezmény ellenére ennek a mezővárosnak szegények a lakosai. Az 1775-ben bekövetkezett új osztásnak köszönhetően megnövekedett a telekkel bíró jobbágyok száma, ugyanakkor a dicális jegyzékekben szereplő szőlő összeírások, a végrendeletekben feltüntetett mezei kertek léte bizonyítja, hogy a jobbágy-paraszságnak a szántó művelésén kívül más megélhetési lehetősége is volt, bár Szentesen a szőlő és kertművelés sohasem volt olyan jelentős, mint a szomszédos városokban, Csongrádon és Vásárhelyen vagy Makón. A Harruckern család lehetővé tette, hogy a város lakossága saját szorgalma révén gyarapodjon, s az irtásföldeken szőlőt és kertet műveljen. Megváltozott a helyzet, amikor házasságkötés és öröklés útján Szentes a Károlyi család birtokába került. A Károlyi-uradalom központja már nem Szentes volt, az új földesúrnak pedig az volt az alapvető törekvése, hogy birtokai után törvény szerint neki járó jövedelmeket beszedje és tudomására hozza a jobbágyoknak, hogy érvényesíteni kívánja tulajdonosi jogait. Ezért jelent meg 1794-ben az az uradalmi utasítás, amely megtiltotta a jobbágytelkek eladását, cseréjét, felaprózását, mely utóbbit végrendeletben sem lehetett megtenni.¹⁰

Ez a földesúri intézkedés azt bizonyítja, hogy a földesúr az uralkodótól adományba kapott és öröklés révén megszerzett birtokot saját tulajdonaként kezelte, és a jobbágy-paraszság korábban kivívott rendelkezési jogát meg akarta szüntetni; sőt következetesen élni kívánt azzal a jogával, hogy ő jelölje ki a jobbágy gyermekei közül azt, akit legalkalmasabbnak talál a föld megművelésére, s az ezután járó szolgáltatások teljesítésére. Ezért született meg 1816-ban az a földesúri utasítás, mely szerint "a colonialis fundusokról szóló testamentumok ezideig a földesúri törvényszélen soha nem publicáltak, most publicaltasson ki, ez értetődően úgy a nemesek valamint nemteleneke, hogy az Uraság, a maga *törvényes földesúri jussára felvigyázhasson*".¹¹ Ha ez az akarat érvényesült volna, akkor a mintegy évszázad alatt kivívott és gyakorolt jogok teljes elvesztését jelentette volna. De éppen ez a szabadság tette lehetővé, hogy a város szembezálljon földesurával, s megkísérelje vélt jogainak további érvényesítését. Természetesen nem látványos harc folyt a két fél között, inkább "csendes kötélhúzás":

---

⁷ Bartha L.: A szentesi örökváltság...

⁸ Hasonló arányok voltak Hódmezővásárhelyen is. *Tárkány Szűcs* Ernő: Vásárhelyi testamentumok.

⁹ Cs.m.L. Sz.L. XV. 41. IV. 1.f. 31.; V. 106. 19. doboz; V. 102. d.

¹⁰ Bartha L.: A szentesi örökváltság...

¹¹ Cs.M.L. Sz.L. V.102. d. 190/1816.

ki, hogyan tudja érvényesíteni akaratát, s mikor kénytelen engedni a másik. Ennek a történeti háttérnek az ismeretében tudjuk a jobbágyi végrendeleteknek a tartalmát igazán értékelni, kiegészítve és megerősítve az ott szerzett ismereteinket az egyezséglevelekkel, adásvételi és csere szerződésekkel.

A jobbágyok vagyonát, amelyről élők között és haláluk esetére rendelkeztek, ingó és ingatlan vagyontárgyak képezték. A vagyoni helyzet megítélése szempontjából az ingatlanok volt nagyobb jelentősége. Milyen ingatlan javak állhattak a parasztság rendelkezésére? Az urbáriális telek, a belső telken épült ház, a külső telken épített szállás, amelyből később a tanya kifejlődött, szőlőföld, mezei kert, száraz- és vízimalom. Az ingóságok közül a legjelentősebb az állatállomány, ha szőlővel rendelkezett a paraszt, a szőlő műveléséhez és a bor készítéséhez szükséges eszközök, valamint a pénz.

A jobbágy javai jogi megítélésüket tekintve lehetnek ősi, szerzett, illetve a házastársak által a házasság fennállta alatt visszerhesen szerzett ún. közszereményi vagyon. Ezekről a javokról a szokásjog szabályai szerint intézkedhetett. Ősi vagyonát egyenlő arányban gyermekei között kellett felosztania. A közszereményi vagyonnak csak a feléről rendelkezhetett, míg szerzett vagyonáról szabadon intézkedhetett.¹²

a) Ház

A végrendeletek tanúsága szerint a vagyon felsorolásában első helyet a *lakóház* foglalta el. A ház a belső telken épült fel, melyhez melléképületek tartoztak elsősorban állatok tartására. A belső telek az urbáriális telek részét alkotta, s ezért a földesúr tulajdonát képezte, ahogy azt a Hármaskönyv III. 30. megfogalmazta: "a parasztnak munkája bérének és jutalmán kívül, az ő ura földjeiben semmi örökös joga nincs; hanem az egész föld tulajdona a földesúrra néz és azt illeti".¹³ Éppen ezen szabály alapján, miután a házat a jobbágy saját erejéből építette fel, mint építmény a jobbágy tulajdonát képezte. A ház, a dolog természeténél fogva elválaszthatatlan a földtől, így amikor a jobbágy joga van rendelkeznie házáról, a belső telekről is intézkedik. A házat a Szentesen is élő szokás alapján annak a gyereknek hagyták, aki a szüleit öreg korukban is ápolta: "az ház és szállásbeli örökségemet ... mostan is vélem egy kenyéren lévő Kálmán József édesfiamnak hagyom."¹⁴ "János fiamat, minthogy öreg napjaimban egyenest ő táplált, gondomat viselte és mert édesanyját megbecsült, mindennéven nevezendő vagyonaimban mint keresett javaimban egyenest örökösitem, ideértvén városi házam."¹⁵

Ha a gyerek már nem élt, ugyanezen okból az unokák is örökölhették az atyai házat: "Van ezen házam a 3. tizedben, hozzá tartozandó épületekkel, melyet mostanában vettem 190 Ft-ért; azt a vélemlakó és hűséges gondomat viselő István és János unokáimnak egyenlő jussal hagyom."¹⁶

Ezek a rendelkezések akkor történhettek, amikor az örökhagyó életében szerezte a házat, ahogy a fentebb idézett szövegben is olvasható, vagy ahogy Bognár Mihály

¹² Frank Ignác: A közigazgatás törvénye Magyarhonban.

¹³ Werbőczy: Hármaskönyv.

¹⁴ Cs.m.L. Sz.L. V. 102. k. végrendeletek 1802.

¹⁵ Cs.m.L. Sz.L. Úriszéki iratok 63/1844.

¹⁶ Cs.m.L. Sz.L. V. 102. 1814. végrendeletek.

1821-ben írta: "vagyon ezen Házam, melyet tulajdon magam szerzeményéből vettem."¹⁷

Czakó Ferenc is hasonlóképpen intézkedik 1838-ban: "3 fertály házhely örök földemet két kisebb fiaim Jánosnak és Antalnak egyenlő osztály szerént hagyom és testáлом, annyival is inkább, amennyiben a fentebb érintett földemet tulajdon szerzeményes pénzemen Török János nevezetűtől vettem."¹⁸ De ha egy gyermeknek juttatják a házat, annak testvéreit ki kell elégtetni. Vagy az örök részébe hasonló értékű, de más ingatlant számítanak be, vagy azonos értékű házhelyet kell biztosítani a számukra. Ha nincs elegendő vagyon az egyenlő osztályra illetve házhely vásárlására, akkor az örök hagyók gyakran végrendeletükben megosztják a belső telket azért, hogy házhelyet biztosíthassanak gyermekeiknek: "3 fertály fábíáni földért ezen házamat melyben most lakom én cseréltem el, melyekhez képest ezen házat hagyom Mihály fiamnak és néhai István fiamtól életben lévő egy fiu és két leányainak úgy, hogy felében Mihály fiam, másfelében István fiam fia és leányai örökösödjenek."¹⁹

"Házamat Mihály fiam birtokába hagyom, az udvaromon fele részével, pincével, és két kő veremmel, becsüsökkel az épületet megbecsültetni, a becsár fele részéig az udvar másik felén János testvérjének tartozik házat építeni, a pince helyett pedig két kő vermet János részére csináltatni."²⁰ A házat nemcsak a gyerekek vagy unokák örökölhették, hanem nagyon gyakran az özvegyen maradt feleségnek hagyták. "Feleségem Kéri Mária még él és még nevemet viseli azon háznak melyben lakom szabadon és háborítatlan használatába maradjon."²¹ Az ilyen és ehhez hasonló rendelkezésekkel az özvegyen maradt feleségek ellátását, azaz az *özvegyi jogot* is érvényesítették. Ha kiskorú gyermekek maradtak az örök hagyó apa halála után, az ő felnevelésük biztosítására is az anyának, mint gyámnak a használatára rendelték a házat.

Ha a házat szülőktől örökölték, azaz ősinek minősült, az ősiség szabályai szerint egyenlően osztották, vagy ahogy Antal István rendelte: "házam ősi lévén, annak elrendelését a törvényre bízom."²² A belső telekkel és a rajta épült házzal való szabad rendelkezést az adásvételi szerződések is igazolják. "Fazekas Márton megvette özv. Ferenczi Mihályné házát örök áron, sem férfi sem leányágon lévő gyermekei ellene nem szólván."²³ "Batsó János maga jótetszéséből eladta az Városon lévő Házát, minden azon Háznál található épületekkel együtt Török Jánosnak."²⁴ Hasonló rendelkezésekről olvashatunk a városi tanács jegyzőkönyveiben: "Vas Sándor házát eladta Demeter Istvánnak, maga pedig Aradra ment."²⁵

A végrendeletekben és szerződésekben is rendelkeztek tehát Szentes paraszt lakói házaikról. Miután a 18. században szabadabban éltek és Harruckern János igyekezett megnyerni jobbágyait, a városi ház és ezzel összefüggésben a belső telek ténylegesen a jobbágyok szabad tulajdonává vált, a tulajdonnak abban a klasszikus értelmében, hogy a jobbágyok beírhatták, használhatták és rendelkezhettek vele

---

¹⁷ Cs.m.L. Sz.L. V. 102. 1821.

¹⁸ Cs.m.L. Sz.L. V. 102. 1838.

¹⁹ Cs.m.L. Sz.L. V. 102. 1842.

²⁰ Cs.m.L. Sz.L. V. 102. 1837.

²¹ Cs.m.L. Sz.L. Úriszéki iratok 106/1843.

²² Cs.m.L. Sz.L. V. 102. 1825.

²³ Cs.m.L. Sz.L. V. 102. 0.1. 1781.

²⁴ Cs.m.L. Sz.L. V. 102. 0.1. 1792.

²⁵ Cs.m.L. Sz.L. V. 102. 1802.

életükben és haláluk esetére egyaránt. Ennek a kialakuló szabad polgári tulajdonnak a továbbfejlődését akarta a Károlyi földesúr megakadályozni, amikor 1794-ben megtiltotta a belső telek felosztását, és engedélyhez kötötte a ház eladását, mondván, csak annak lehet eladni, aki teljesíti utána a földesúri szolgáltatásokat.

Amikor a belső telek megosztásáról van szó, érdemes megnézni, hogy 1770-ben a külső telekkel is rendelkező jobbágyok, milyen nagyságú belső telekkel rendelkeztek? A telkes jobbágyok 61,6 %-a 1/8 nagyságú belső telket bírt, 21 % bírt 1/4 belső telket, és csak 3,4 % tart a kezén fél belső telket. Az egy egész belső telekkel rendelkezők száma elenyésző.²⁶

A földesúri utasítás ellenére ez a megszorító intézkedés nem érvényesült, mert a végrendeletekből világosan kitűnik, hogy a 19. században továbbra is megosztották a belső telket, és sem a szerződések, sem a végrendeletek nem tükrözik, hogy a földesúr engedélyét ezen intézkedéseikhez a jobbágyok megkérték volna. Kizárólag a szokásjogi szabályokra ügyeltek, azaz az örökösök megnevezésénél igyekeztek ügyelni a ház ősi, szerzett vagy közszerzeményi jellegére, s ennek értelmében az öröklési jogi szabályokat betartották. Ez nem jelenti azt, hogy a végrendeletből kimaradt örökösök ne támadták volna meg a végrendeleteket, s ne kísérelték volna meg azokat hatálytalanítani.

b) Szántóföld

Az urbáriális telek másik jelentős része a szántóföld. Az Urbárium hatályba léptetése előtt Szentés város lakossága közösen használta a várost körülölelő szántókat, s a legelőváltó gazdálkodásnak megfelelően a rendelkezésre álló földnek csak egy részét művelték meg, majd ha az kimerült, újabb terület művelésébe fogtak. Az Urbáriumot követően 1772-ben, majd pedig 1775-ben az addig használt szántóterületet mérték szét jobbágytelkekre, s mindenki akkora mennyiségű külső telket kapott, amennyit épp akkor művelt. A telkek kimerésével, ahogy azt a fentebbiekben már kifejtettem, lezárult a lehetősége annak, hogy urbáriális telekre szert tegyen valaki, illetve meglévő szántójának területét megnövelje. A telekmegosztást tükröző táblázatban közölt adatok bizonyítják, hogy 1772. után jelentősebb telekátrendezésre került sor, s a telekviszonyok kb. az 1780-as évekre stabilizálódtak. Az egyes családokon belül éppen az öröklésnek köszönhetően történtek változások, de a telkes jobbágyok összességét nézve százalékos arányban 1848-ig lényeges változás nem következik be. A kettő vagy annál több telekkel bíró családok száma 1830-as évektől csökken. 1772 után csak örököléssel vagy földesúri engedélyhez kötött vásárlással szerezhetett valaki magának szántóföldet. Ugyanakkor Szentésen lehetőség nyílt arra, hogy a lakosság a földesúrtól *haszonbérbe* vegyen földet, melynek nagysága gyakran meghaladta a használatukban lévő urbáriális telek nagyságát, s ezen bérelt földekről végrendeletekben is említést tesznek, sőt az örökhagyó helyébe lépő bérlőt is kijelölték. Ezzel lehetővé vált, hogy anyagilag a jobbágyok jobb helyzetbe kerülhessenek.

Miután az úrbéri telek a földesúr tulajdonát képezte, arról érvényesen végrendelkezni nem lehetett. Ezt a szabályt a szentesi parasztság nem tartotta be, s a végrendeletek szövegében a második helyen mindig arról tettek említést, van-e használatukban föld vagy sem, s annak további művelését hogy képzelik el. Az

---

²⁶ Cs.m.L. Sz.L. XV. 41. IV. 1.f. 30. 1770.

urbáriális telekről szóló rendelkezéseknél figyelemre méltó, hogy rend szerint a végrendelezők a "Méltóságos Uraság kegyelmességéből" bírt földről intézkednek, de ezen túlmenően különbséget tesznek, hogy örökölt birtokról vagy szerzett vagyonról van-e szó, azaz mintegy felső megerősítésként értékelik a földesúri jóváhagyást, a hétköznapi életben viszont erről a birtokról szabadon rendelkeznek. A jobbágy-paraszttság a használati jogot igyekezett minél szélesebbre terjeszteni, amit jelzett az a gyakorlat is, hogy az ún. szállásföldeken, azaz a szántókon istállót, szállási épület-tanyát, kutat épített a használó, s ezeket az építményeket a városi házhoz hasonlóan, mint saját munkájának eredményeit örökíthette, rendelkezhetett vele. Ezek elválaszthatatlanok lettek a földtől, de *nem osztoztak a föld jogi helyzetében*, azaz nem kerültek földesúri tulajdonba. Éppen fordítva következett be, a föld osztozott az építmények sorsában, azaz örökíthetővé vált, megosztható lett, szerzett és ősi vagyonként egyaránt szerepelhetett. Természetesen érvényesült az a szabály, hogy kizárólag az használhatja az urbáriális telket, aki képes annak megművelésére és teljesíti az ezután járó dologi terheket. Ezen túlmenően a földesúr mégsem szólt bele az urbáriális telkek használatába.

A földesúri tulajdonjog inkább a telkek adásvételénél mutatkozott meg, amikor a szerződő feleknek jegyzőkönyvbe kellett iktatni szerződésüket, s ezt földesúri jóváhagyással kellett megerősíteni. De a jobbágy-paraszttság tudatában még sem az élt, hogy ő *csak* használója az adott teleknek. Erre kitűnő példa ör. Kovács István végrendelete: "igaz ugyan, hogy *atyám által bírt földből* 1 és 1/2 fertály földet bírok, de ezt is a Méltóságos földesuraság kegyességéből és különös engedelmeiből, ennél fogva ezen földem valamint még 1 fertály ezenkívül lévő, összesen tehát 2 1/2 fertály váltság és 1 kötél félannyi haszonbéres földem, az *én tulajdon szorgalmammal szerzett keresményem*."²⁷ Az örökgyó bár elismeri a földesúri engedélyt, mégis saját szerzett vagyonának tekinti a szántót, s ekként rendelkezik róla. Másként jellemzi a használatában lévő földet Koncz Erzsébet: "néhai férjem Böszörményi István, ezelőtt mintegy 20 évvel elhalálozván, akkori vagyonaink 2 és 1/2 fertály urbáriális és 2 fertály fábiáni haszonbéres földből állottak. Az urbáriális föld ipamról maradott 3 fertály földről elcserélődött. A kitett 2 1/2 fertály földet, férjem halála után Méltóságos Uraság nevére íratta."²⁸ Itt ugyan elrejtve ősi vagyon említése történik, amikor az anya, az apósáról maradt földet említi, s melyet a most örökség tárgyát képező szántóföldre cseréltek. Az az általános szokásjogi normának felel meg, hogy az anyára bízzák a vagyon kezelését, ha kiskorú gyermekei vannak, mert ha az apa másként nem rendelkezett, az anya minősült gyermekei gyámjának, s mint gyám köteles gondoskodni gyerekei felneveléséről, s esetleges örökségükről. Az adott esetben az anya még az ősi vagyon szabályainak megfelelően is rendelkezett a kezeire bízott javakról, amikor Mihály fiának és István fiától életben maradt gyerekei között osztotta szét az urbáriális telket.

Óvatosan fogalmaz 1828-ban Sebesi András, amikor azt írja, hogy "János és Gergely vélem együtt lakó fiaim az egy urbáriális sessio földű tanyámat a Méltóságos földesuraság *reménylett* engedelmeivel nevezett fiaimnak egyenlő osztállyal kellő örökségül hagyom."²⁹

---

²⁷ Cs.m.L. Sz.L. V. 102. 1842.

²⁸ Cs.m.L. Sz.L. V. 102.

²⁹ Cs.m.L. Sz.L. V. 102.

Mácsai Ferencné végrendeletében inkább a szerzés a hangsúlyos, nem pedig az engedély: "A Méltóságos Földesuraság kegyes engedelme mellett *magam által szerzett* 23 ölből álló földből 15 ölet hagyok Ferenc fiamnak 8 ölet pedig Bognár Mihály vőmnek."³⁰ Talán Kovács Erzsébet fogalmaztatja meg a szokásjogi normáknak leginkább megfelelő módon végakarátát, amikor úgy rendelkezik, hogy "1 sessió és 2/8 rész *urbáriális földnek hasznávétele*t és azon lévő tanyai épületeket két fiamnak rendelem."³¹ Itt fejeződik ki egyedül, hogy a földnek csak használói a jobbágyok, míg a reá épített épületek tulajdonjogával is rendelkeznek.

Más jobbágyok elfelejtik megemlíteni a földesúr jogosultságát, sőt kifejezett ősi vagyonról beszélnek: "boldogult *őseimről* maradt ... fél sessio úrbáriális föld, szinte *magam keresménye* fél sessio ugyan úrbáriális, amely egy sessio földet négy fiam és magam között öt részekre osztván."³²

Hasonlóan fogalmaz Kutas Mihály, amikor azt mondja: "vannak részint ősi részint tulajdon szorgalmam által szerzett vagyonaim, úgymint ház, ecseri részen egy házhely és 3/8 szántóföld és fábiáni haszonbéres föld"³³

Nem csak végrendeletettek a parasztok az urbáriális földről, hanem adták-vették: "a M. földesuraság engedelme és jóváhagyása mellett a Dónáton 4/8 urbáriális földön épült tanyámat Kánvási Tóth Ferencnek és maradékainak eladtam 1200 Ft-ért."³⁴

"Dunaháti Tóth István Dónáton 4/8 urbáialis földi tanyánkat Szilágyi Ferencnek 900 Ft-ért eladtam."³⁵

"Öt fertály úrbéres föld jutott néhai Zete János boldogult férjemre szüleiről, mely is általunk 500 Ft-on adódott el."³⁶

"1823-ban Csúcs Józseftől 1050 Ft-on vett négy fertály földet Árendás Török János, míg a dónáti oldalon 947 Ft-on Kuti Mihálynétól vett két fertály földet."³⁷

Mindezek után tegyünk egy összehasonlítást Szentés lakosságának és az általa művelt föld alakulására.

---

³⁰ Cs.m.L. Sz.L. V. 102. 1830.

³¹ Cs.m.L. Sz.L. V. 102. 1831.

³² Cs.m.L. Sz.L. V. 102. 1837.

³³ Cs.m.L. Sz.L. V. 102. 1837.

³⁴ Cs.m.L. Sz.L. V. 102. n. 1. 1834.

³⁵ Cs.m.L. Sz.L. V. 102. n. 1. 1834.

³⁶ Cs.m.L. Sz.L. V. 102. 1840.

³⁷ Cs.m.L. Sz.L. V. 102. 1842.

A lakosság számának alakulása Szentesen ³⁸

	telkes jobbágy	házas zsellér	háztalan zsellér
1715	119	58	51
1723	386	52	-
1729	249	67	-
1737	216	35	-
1741	194	35	-
1772	508	344	296
1781	947	339	-
1794	567	529	479
1801	521	581	566
1810	497	865	520
1820	512	116	385
1828	573	182	517
1838	492	149	848
1847	534	1135	1258

c) Szőlő és mezei kert

A jobbágy-parasztság birtokában lévő szőlő és mezei kert különleges helyet foglal el. Bár a mezővárosok lakossága szinte kivétel nélkül foglalkozott szőlőtermesztéssel, Szentesen a szomszédos városokhoz viszonyítva kisebb jelentőségű volt a szőlők mennyisége. A jobbágyság vagyoni helyzetét tekintve azonban mégis jelentős szerepet játszott.

Miután dézsmát kellett fizetni a szőlő után, ezért a szőlő mennyisége már a legkorábbi összeírásokban szerepel, s így viszonylag jól tükröződik, milyen arányban növekszik a szőlő művelésre fordított terület, illetve hogyan viszonyul a szántóföld és a szőlő egymáshoz. ³⁹

³⁸ Cs.m.L. Sz.L. XV. 41. IV. 3.b. Dicalis összeírások.

³⁹ Varga János: A jobbági földbirtoklás típusai és problémái.

Telekmegosztás alakulása Szentesen⁴⁰

	1770	1780	1800	1810	1820	1830	1840	1849
1/8	228	-	-	-	-	-	-	-
2/8	123	59	45	45	33	46	72	85
3/8	57	11	10	9	13	27	52	68
4/8	43	137	157	158	166	187	185	177
5/8	28	16	15	15	28	28	34	46
6/8	11	79	85	112	114	120	94	86
7/8	4	12	14	20	22	22	31	26
1	1	71	90	95	92	100	71	56
1/8		10	9	5	9	10	14	12
2/8	4	30	32	30	33	32	32	22
3/8	1	10	8	8	7	9	10	12
4/8	1	28	26	24	25	24	14	18
5/8	1	9	5	7	6	4	6	5
6/8	-	14	22	17	14	8	8	6
7/8	-	3	4	3	4	1	-	1
2	-	9	11	13	16	8	8	8
1/8	-	1	2	1	1	1	1	2
2/8	1	5	4	3	2	2	1	1
3/8	-	-	3	1	2	2	2	2
4/8	-	-	5	7	2	2	4	2
5/8	-	1	-	3	1	-	-	1
6/8	-	6	3	4	2	2	1	2
7/8	-	-	1	1	1	-	1	-
3	-	6	5	3	1	-	2	-
4	-	3	1	2	-	-	-	1
5	-	-	2	2	-	-	-	1

A szőlőföld tulajdonjogának megítélése attól függött, hogy a parasztek urbáriális földön telepítették-e vagy irtáson. Miután a szőlő a parasztek saját munkájának eredménye, a vele való rendelkezés a belső telken épült házhoz volt hasonló, azaz a parasztság jobban tudta érvényesíteni tulajdonosi jogosítványait, mint a szántóföldek vonatkozásában. Gyakrabban találkozunk adásvételi szerződésekben szőlőfölddel, mint szántóval. "Dudás Mihály takácstól Demeter András a Hékédi szőlőből vett két pászta szőlőt 70 Ft-on."⁴¹ "Botka András céhbeli csizmadia mester Felső Szöllős Kertbe özv. Gyulai Jánosné három pászta szőlőjét 50 Ft-on megvette örök áron."⁴² "Barcza Sámuel

⁴⁰ Cs.m.L. Sz.L. XV. 41. 3.b. Dicalis összeírások.

⁴¹ Cs.m.L. Sz.L. V. 102. 0.1. 1782.

⁴² Cs.m.L. Sz.L. V. 102. 0.1. 1781.

Úr, az öreg Hegyben lévő négy pásztyáni szőlőjét az gunyhóval és *veteményes kerttel* együtt örök áron eladta ör. Kotymán Ferencnek 140 Ft-on."⁴³ "Bogarasban fekvő s Kis Miklós szomszédságában lévő 8 pásztaból álló szőlőnek a M. földesuraság jóváhagyása mellett helybeli lakos Hajdú Jánosnak 950 Ft-on örök áron el és általadtam."⁴⁴

A végrendeletekben is megtalálható a szőlőről szóló intézkedés: "Vagyon Hékedén 5 pásztaból álló Szőlőm mely fiaim között egyenlően osztódjon."⁴⁵

A szerződések szövegéből kitűnik, hogy ritka kivételtől eltekintve a szőlő eladásánál vagy örökítésénél a 18. században nem hivatkoznak a földesúr jóváhagyására, ami azért jelentős, mert Szentesen a szőlőket urbáriális földön telepítették, ezért tulajdonjogi megítélése az urbáriális telek sorsában osztozott volna. Mégis a szőlőföldről szabadabban rendelkezettek a jobbágyok. Ezt a szabadságot jelzi, hogy az "ősinek" minősített szőlőföldet engedély nélkül megoszthatták az osztályos atyafiak: "Kozák Vas János és Mihály vérszerént való atyafiak, édesannyokról álló Öreghegybéli szőlőjök eránt egymásközött atyafiságosan megegyeznek eképpen: Kozák Vas Jánosnak adattassék Húsz út szőlő 3 pászta szőlőnek legkisebb pásztyájától, mely az Vas János szőlőjének lábába vagyon, és ezen 20 út szőlővel úgy megelégszik, hogy soha sem ő, sem successorai Kozák Vas Mihályon nem kereskednek."⁴⁶ Majd a 19. században ismét megjelenik ez a formula, mely a szántóföldekhez hasonlóan a szőlőföldek esetében is a földesúri tulajdonjogot igyekszik erősíteni. Ez szintén összefüggésben van a Károlyiak azon törekvésével, hogy maximálisan igyekeznek érvényesíteni tulajdonjogukat. Ezt jól tükrözi az a jegyzőkönyv, ahová az adásvételi szerződéseket bevezették és uradalmi jóváhagyással látták el. Míg az 1780-as években említés sem történik a földesúri engedélyről, addig 1828-tól a következő formula olvasható a szerződések záradékaként: "Ezen adásvevésbeli kötlevel fenttartván az Uradalom jussait, úgymint a Fundusra nézve a tulajdonságot, az építésekre, javításokra vevésbeli elsőséget és az elbecsültetést, nemkülönben a vevők magszakadása esetében a III. 30. cikkelye szerinti örökösödést - végre az adózásbeli járandóságoknak megállapítását az uradalom tetszésére átáljában fenttartja."⁴⁷

Bár a szőlőföld Szentesen is befolyásolta a vagyoni viszonyok alakulását, ez nem volt olyan jelentős, mint a szomszédos mezővárosokban.

Szőlőföld alakulása Csongrád megyében (útban kifejezve)⁴⁸

	1741	1794	1801	1810	1820	1828	1840	1847
Vásárhely	604	2063	1962	1958	1793	1480	1425	1138
Szentés	215	695	710	653	556	516	166	509
Csongrád	139	1303	1101	1127	1402	900	482	814

⁴³ Cs.m.L. Sz.L. V. 102. 0.1. 1783.

⁴⁴ Cs.m.L. Sz.L. V. 102. n.1. 1828.

⁴⁵ Cs.m.L. Sz.L. V. 102. n.1. 1803.

⁴⁶ Cs.m.L. Sz.L. V. 102. n.l.

⁴⁷ Cs.m.L. Sz.L. V. 102. n.l. 1828.

⁴⁸ Cs.m.L. Sz.L. XV. 41. IV. 3.b. Dicalis összeírások.

d) Jószág

A jobbágy-paraszság vagyoni helyzetét tekintve nem elhanyagolható az állatállomány sem, hiszen ez határozta meg a jobbágy gazdasági helyzetét. Ha jószágai elpusztultak, az a jobbágy tönkremenetelét jelentette, mert nem tudta megművelni a földjét, nem tudta teljesíteni terheit.⁴⁹ Nem véletlen, hogy az ingatlanok felsorolása után az örökhatározó tulajdonában lévő állatok felsorolása következik. Ezért találunk a szentesi jobbágyok végrendeleteiben is felsorolásokat az állatokról: "Vagyon 10 jármos ökör, 17 db gulyabeli marha nagyobb-apróbb, hámos ló 5 db, méneselő 2, juh 135, sertés 16 db"⁵⁰ "Van 17 ökör, 6 ötödfű, 4 harmadfű üsző, öt rugott borjú, 4 kocsis ló, 10 méneselő ló, 2 szopós csikó, 130 db bürge, 8 sertés."⁵¹ A végrendeleteken túlmenően a dicális összeírások azok, amelyek egy-egy város tényleges állatállományát megmutatják. Miután ingóságokról szabadon végrendelezhettek a jobbágyok, ezért tulajdonukban lévő jószágokat a jobbágygazda tetszése szerint osztotta meg, örököltette vagy adta el.

Az állatállomány alakulása Szentesen⁵²

	1741	1794	1801	1810	1820	1828	1840	1847
marha	465	1210	1870	2144	1540	1378	484	372
ökör	832	1246	1222	1147	1373	902	-	-
ló	441	1576	2023	2336	2332	2255	1860	1862
juh	3148	6257	12224	8790	9365	11755	5584	1561
sertés	947	1291	1147	840	1024	332	406	356

Összegzésül megállapítható, hogy a török hódoltságot követő évtizedekben Szentes mind lakosságát, mind vagyoni javait tekintve szépen fejlődött, s ezt földesurai is támogatták. Ezzel a fejlődéssel összefüggésben jogilag is szabadabbá váltak, s különösen a belső telek és a paraszt ház az urbárium hatálybaléptetésének idejére szinte polgári tulajdonná vált. A szántóföld mindig megőrizte azt a kötöttségét, hogy a földesúr engedélyével nem lehetett megosztani vagy elidegeníteni, de ez az engedélyezési eljárás a 18. században szinte formálissá vált.

A polgárosodás útjára lépő város fejlődése megtorpan, amikor a Károlyi-család tulajdonába kerül, illetve, amikor véglegesen urbániális telkekre osztják a szántóföldet. A telkes jobbágyok száma 1780 után nem növekszik, sőt kismértékű csökkenés tapasztalható. Ezzel szemben sokkal gyorsabban növekszik a zsellérség száma; a vizsgált időszakban csaknem kétszeresére nő. Ebben a folyamatban a szépen fejlődő iparos lakosság mutat kedvező jelet, akik ugyan az adóösszeírásokban zsellérként

⁴⁹ Szabó István: A jobbágy birtoklása az örökös jobbágyság korában.

⁵⁰ Cs.m.L. Sz.L. V. 102. 1823. (Mecs Balog Sámuel)

⁵¹ Cs.m.L. Sz.L. V. 102. 1804. (Piti Ferenc)

⁵² Cs.m.L. Sz.L. XV. 41. 3.b.

szerepelnek, de a polgárosuló város fejlődésében döntő jelentőséggel bírnak. A város gazdasági fejlődésének megtorpanását jelzik az állatállományt tükröző számok. Ezek tanúsága szerint a 18-19. század fordulóján élte virágkorát a város, s az 1810-es éveket követően, ha nem is rohamos, de lassú csökkenésnek lehetünk tanúi.⁵³

	jobbágy	zsellér	háztalan zsellér	kéz- műves	keres- kedő	ház	marha	ökör	ló	sertés	juh	szőlő
1723	386	52	-	-	-	-	489	483	337	504	1593	-
1729	249	67	-	2	-	-	615	872	428	-	-	-
1737	216	35	-	-	-	-	418	834	419	649	2465	-
1741	194	35	-	-	-	-	465	832	441	947	3148	215
1772	507	253	282	73	3	984	1500	2966	2051	2234	10848	1463
1776	492	452	317	70	8	1018	1680	2265	2262	3526	11647	1195
1780	758	267	-	104	-	-	1540	2857	1269	2288	10882	1325
1794	567	529	479	157	15	1171	1210	1246	1576	1291	6257	695
1801	521	581	566	162	8	1225	1870	1222	2023	1147	12226	710
1810	518	851	539	196	-	1617	2068	1030	2217	787	8257	648
1820	512	1106	385	292	26	2009	1540	1373	2332	1026	9320	556
1830	565	434	598	385	12	2114	1270	635	2023	429	8214	528
1840	514	1079	966	393	53	2140	468	301	1805	395	4940	500
1849	553	1135	1318	417	38	2276	432	285	1985	429	1684	499

A szerződések tanúsága szerint a földesúr következetesen akarta érvényesíteni tulajdonosi jogait, s a jobbágyokat, különösen a külső telek vonatkozásában *csak* használóknak, csak birtokosoknak tekintette, akiket munkájuk bérén, jutalmán kívül valóban nem illet meg semmi. A végrendeletek ugyanakkor azt bizonyítják, hogy a jobbágyokat nem lehet megakadályozni abban, hogy tulajdonuként műveljék szántójukat, hiszen Szentesen éppen ebből származott legtöbb jövedelmük, s éppen ezért igyekeztek örököseiket is megfelelő külső telekhez juttatni; még a telek megosztásának árán is. Tulajdonosi törekvésük szép példája az ideiglenes örökváltsági szerződés, amikor megkísérelték függetleníteni magukat - sajnos eredménytelenül. A végső eredmény majd 1848. után következik be.

A tulajdon- és birtokviszonyokat vizsgálva, a mezővárosi keretek között élő jobbágyparasztság a tulajdonjog teljességével rendelkezett, amit a földesúri jóváhagyás, illetve a végrendeletek kihirdetésének kötelezettsége korlátozott. Ezért mondhatjuk, hogy a város határain belül a parasztság polgárjogokat gyakorolt, amely a város közigazgatási életében is megmutatkozott.

⁵³ Cs.m.L. Sz.L. XV. 41. IV. 1.g.; IV. 1.b.; IV. 3.b.

MÁRIA HOMOKI-NAGY

GEDANKEN AUF DEN EIGENTUM- UND
BESITZVERHÄLTNIS DES "BAUERNBÜRGERS" IN DEN 18/19.
JAHRHUNDERTEN IN SZENTES

(Zusammenfassung)

Die Autorin analysiert die Eigentum- und Besitzverhältnis des Spätfeudalismus in ungarischen Oppidum. Sie beweist, das das bürgerlichen Eigentum schon in 18. Jahrhundert zwischen den Bauern erscheint. Das geteiltes Eigentum hat sich zum beschränkten Eigentum verwandelt. In der Übung der Oppidum haben die Bauern, wie Eigentümern, das Haus, den Acker, den Weingarten verkauft oder verpfunden und das Testament geschriben.

Diese Rechte sind zur Geltung im 18. Jahrhundert besser gekommen. In Szentes haben die Bauern mit seinem Grundherr den Vertrag geschließt. In diesen Vertrag ist verschiedene Abgaben beschließen worden.

Diese System sich nach 1767 geändert. In diesen zeit wurden die Durchführung das Urbariums von Maria Terézia verordnet.

Der Grundherr hat für sich die verschiedene Abgaben wieder in natura beansprucht.

A morál és a büntetőjog helye jelen társadalmunkban

1. Érték- és normaválság

A szocialista országok bukásának – a gazdasági okokon túli – egyik legfőbb előidézője az volt, hogy az ideológia által meghirdetett, követésre ajánlott, sőt bizonyos időszakokban kötelezővé tett, *hivatalos értékrenddel a társadalom soha nem azonosult*, annak legfőbb elemeit soha nem tette magáévá. A baj az, hogy ezen országok *kettős értékrend* szerint éltek, s mindkettőben voltak nagy számban negatív elemek. Az *első*, a meghirdetett értékrend egyes elemeinek elfogadhatatlansága "legitimálta" (ha ugyan e szót ilyen értelemben szabad használni), a második értékrendet, annak számos negatív értékével (vagy ún. "nem-értékeivel") együtt, amit viszont a társadalom magáévá tett. Ez a *második* értékrend az elmúlt évtizedek alatt olyannyira beépült a társadalom széles rétegeibe, hogy azok elhagyásához csak vagy egy rendszerváltással vagy más társadalmi robbanással együtt járó katartikus élmény vagy nagyon hosszú idő megváltozott első értékrendjének hatása szükséges. Ilyen, a második értékrendben interiorizálódott értékek (nem-értékek) pl. a társadalmi kooperáció helyett az önös érdekek elsőbbsége, az atomizáltság, a közösségi összetartó erők negligálása, a tulajdon tiszteletének hiánya. Már a felsorolásból is látható: ezek egy része az integrálódásra kiválasztott vagy predestinált társadalmaknak is sajátja. E körökön belül épp ezért pozitív változásra nem lehet számítani. A társadalmon végigsöprő gazdasági sokk viszont sok egyéb nem-érték semleges vagy pozitív értéké válását igazolhatja. A közösségek nem annyira elítélőleg mint egyfajta csendes szimpátiával figyelik a vagyonosok egyes fosztogatásait. Bizonyos területeken kialakulni látszik a hivatalos normarenddel szemben fellépők melletti csendes szimpátia és szolidaritás. Ennek a beállítódásnak a terjedése viszont alááshatja a jogállam parlamenti demokráciája által teremtett és védett hivatalos normarendszert.

Ez a szemlélet lehetővé teszi, hogy az egyén saját vagy rétege által elfogadott értékrendje erejére támaszkodva energiái egy jelentős részét ne az írott jog maradéktalan betartására fordítsa, hanem ehelyett arra koncentráljon, hogy hol vannak az *írott jog határai*. Ez természetesen még nem "bűn", csak hiba. Amennyiben tömegesen azt keresik: miként lehetne úgy negligálni az előírásokat, hogy az ne legyen törvénytört, az már magában hordja a jog szabályozó ereje meggyengülésének csiráját.

Úgy tűnik, mindenfajta rendszerváltás együtt jár a *normarendszer meggyengülésével*. Ez természetesnek tekinthető mind "kivülről", mind "belülről". A

többféle értékrendszer pedig az elhúzódó rendszerváltás eredményeként a megváltozott viszonyokhoz alkalmazkodva tovább él. Ezt erősítik olyan anomáliák, mint amikor elvileg kitartóan tiltott, a gyakorlatban viszont preferált normák keverednek az egyértelmű reakciókat kiváltó, nem vitatott normákkal.

Külön problémát okoz a lakosság többsége által ha nem is mindig követésre méltónak, de mindenképpen orientálónak tekintett *elit értékrendjében bekövetkező változások*, az ebben fellelhető ellentmondások. A még nem stabilizálódott eliten belüli értékrendszerek, elit-minták ma nem vagy csak nehezen követhetők avagy akár csak követésre méltók. Ezért nehéz a védendő értékek biztos kiválasztása.

Az értékvédelemmel összefüggésben szükséges utalni arra, hogy az értékek társadalmi elfogadottságán alapulnak. "Az érték jellegénél fogva a társadalom tagjaitól a megvalósítást igényli, tehát követelményként, normaként hat."¹

Az értékek, köre, rangsorolása, (prioritása) és – már csak ezek miatt is – védelme különböző társadalmi berendezkedésekben, különféle kulturális környezetben eltérő. Magyarországon többé-kevésbé három értékrend különíthető el egymástól: a konzervatív, a liberális és a szociális értékeket preferáló felfogások. Megjegyzem: tisztán egyik vagy másik értékrend dominanciája aligha volna jelenleg elképzelhető.

A *konzervatív értékrend*nek inkább jellemzője az állami érdekek, a hagyományokon alapuló, a tradíciókból eredeztethető hatalmi prioritások túlsúlya. Ezen államok kormányzati stílusa paternalisztikus és tekintélyelvű – függetlenül attól, hogy esetleg magát szociális eszmeiséggel felvértezettnek deklarálja. Ezen államfelfogásból és államvezetési stíusból fakadóan a kormányzott lakosságot alattvalónak tekinti. Ebből következően történelmileg adott státuszát az állam lakója fontosabbnak kell elismerje az általa választottnál.² A tapasztalat azt mutatja, hogy azokban az országokban, régiókban, ahol ez az értékpreferencia van jelen, ott a kollektív, gyakran a nemzeti értékek prioritása észlelhető. Az egyéni értékek a közösségi értékekből származtathatóak. Épp ezért, ha választási kényszerre kerül sor: a közösséget, a "népet" reprezentáló hatalom álláspontja gyakran ellentmondást, vitát, a közvetlenül érintettek egyeztetését nem igénylő, sőt még csak nem is tűrő *központi akarat* dominanciájában testesül meg. A feladatok élesen és jól körülhatároltak, egymástól elkülönültek. A kormány kormányoz, a kormányzott végrehajt.

Ugyanezen régiókra jellemző az *intolerancia*, ami legtöbbször bizonyos embercsoportok elleni intenzív védekezés megszervezésében, nemkülönben egyes kiválasztott csoportok kollektív viselkedésformálásába vetett hitben ölt testet. E hit természetesen tettekben – így pl. a jogalkotásban és -alkalmazásban – nyilvánul meg.

A *liberális értékrend* legfőbb vezérlő elve a racionalitás, továbbá a szabadság és egyenlőség értékeinek tisztelete. Legalábbis elvben az állam saját polgárainak szabad megállapodására alapozza tevékenységét. A kormányzat működési rendszere olyan, hogy a kormányzottak visszajelzése egyik eleme működésének. Kevesebb a csak egyirányúan hierarchikus, csak felülről lefelé működő rendszer. Ennek eredménye pedig ésszerű kapcsolat az állam és polgárai között, ami viszont sokkal több konfliktust, következésképpen egyeztetést, vitát és működési zavart eredményez. Ez az értékrend előnyben részesíti valamely régió közös érdekeiben való együttműködést, a jövő által támasztott elvárásokat, az állampolgári jogokat, czeken belül is a

¹ Hámori, V.: Jogi és jogon kívüli normatív elemek a polgári ítélkezésben. Jogtudományi Közlöny 1984/9. 491. p.

² Vö.: Fehér F. – Heller Á.: Kelet-Európa "dicsőséges forradalmi". T-Twins, 1992. 103. és 119. p.

szabadságjogokat. Nem nélkülöz érzelmi elemeket sem, így pl. az önfeláldozó hazaszeretetet.³ Ezen értékrend alapján *csak a tett a mérvadó*, a tettes ennek alapján kerül megítélésre. Az egyéni értékek elsőbbséget élveznek a kollektív értékekkel szemben. Utóbbiak az előbbieken keresztül valósulnak meg.

Európa közép-keleti régiójában egy további szempontnak is kiemelt fontosságot tulajdonítunk. Ez pedig a szociális értékek preferenciáját jellemző *szociális értékrend*. Ez egy olyan adalék, ami a hagyományos demokráciákban – ma már – evidencia, legalábbis többé-kevésbé. Egy olyan régióban azonban, amelyik – több szociológus és politológus szerint – a feudál-szocializmusból most teszi meg az első lépéseket a jórészt még kialakulatlan, konszenzusok hiányában sok tekintetben és területen szabályozatlan kapitalizmus felé, s amelyiket ezért lehet okkal feudál-kapitalistának nevezni, ott a szociális értékek hangsúlyozása fontos. Kétségtelen, hogy ezen értékek egy része a torz gyakorlat miatt az elmúlt évtizedekben lejáratódott. Ezért azonban nem az értékeket kell elutasítanunk, hanem az értékérvényesítések egyfajta gyakorlatától kell elhatárolódnunk. Ezt annál könnyebb megtenni, mert számos esetben e tevékenység a valóságban meg sem történt. Máskor pedig semmi köze nem volt az ideológiai háttérhez.

A rendszerváltás óta eltelt nagyon rövid idő – számos szakember véleménye szerint – azt engedí megsejteni, hogy a szociális értékrend – tettekben visszatükröződve – inkább számíthat támogatásra a liberális, mint a konzervatív értékrendet követők körében. Ezért – és csakis ezért – használjuk a jövőben a konzervatív alternatívájaként a *szociál-liberális* szókapcsolatot.

Értékből azonban *nem következik automatikusan norma*, még kevésbé büntetőjogi norma. Az erkölcsi értékelés eltérhet, s gyakran el is tér a jogitól. "A mi jogrendszerünkben semmilyen értékítélet nem implikálhat büntetőjogi normát, ehhez, mint az közismert, külön törvénykezési aktusra van szükség, vagyis az értékítéletből csak bonyolult társadalmi és jogi folyamatokban keletkezhet büntetőjogi norma... A büntetőjog autonóm módon választja ki azon értékeket, amelyeket védelemre méltónak tart."⁴

Egyén és társadalom kapcsolatában kristályosodik ki az a közösség számára irányadó normarendszer, amelynek egy részét a büntetőjog is megerősíti. "... figyelembe kell venni, hogy az egyén nem elszigetelten, hanem a társadalom tagjaként él, gondolkodik, cselekszik. A társadalom többi tagjának a kifejezésre jutó állásfoglalása tehát feltétlenül befolyásolja az egyének tudattartalmát, és ebből alakul ki az ösztársadalmi tudatot képező etikai normarendszer. Előbb esetenként, majd előre, "terszerverűen" ebből hozta létre az uralkodó osztály hatalmi szervei útján, kényszerítő erejével alátámasztva a jogot."⁵

Az előbbiekből fakad, hogy – mivel az értékek, az értékrendszerek a moralitás és nem a jog tartományába tartoznak – az értékvédelem jogi eszközökkel csak akkor lehet eredményes, ha a *hatalom által preferált értékrend* nem ellenkezik a lakosság többsége által elfogadottal. Itt is jellemző a támogatott, a túrt és a tiltott zónák egyidejű jelenléte. A túrt zóna kezelése általában oly módon történik, hogy bár bizonyos tiltott cselekmények tömeges megvalósításáról a hatóságoknak is tudomásuk van, mindaddig

³ Vö.: Fehér F. – Heller Á.: im.

⁴ Király, T.: A büntetőjog és garanciák. Jogtudományi Közlöny 1981/5. 360. p.

⁵ Merton, R.K.: Társadalomszemlélet és társadalmi struktúra. Budapest, 1980. 452–471. p. Idézi:

Hámori 1984. 490. p.

nem tesznek semmit, amíg az érintettek bizonyos határokat túl nem lépnek. "A jogkövetésnek morális jelenségnek kell lennie. Ezt elérendő viszont az emberek túlnyomó többségében a törvények értékéről való meggyőződésnek élnie kell. A büntetés önmagában alkalmatlan eszköz a morális szemrehányás kiváltására. A büntetés csak meglévő morális értékek elmélyítésére alkalmas. Épp ezért a jogrendnek azokra az esetekre kell korlátozódnia, ahol a közmorál a hivatalos felfogással megegyezik, vagy a jogi szabályozást indifferens szemléli."⁶

A kriminálpolitikai szempontból *releváns értékek* védelmében a sorrendiség egy-egy állam keretei között a következő szinteken mérhető:

- a kodifikált normaszankcióinak minimum-maximum értékei alapján.

- az értékek (és norma) megsértőivel szembeni felderítési aktivitás alapján (a fogalmat egészen távan értelmezve ide sorolandónak tekintve mind a lakossági feljelentési készséget, mind a bűnüldöző hatóságoknak e fogalom alatt értendő tevékenységét).

- a büntetés kiszabás mértéke alapján a lehetséges minimum-maximum határok között.

Ugyanezen három ismérv alapján különféle országok, régiók is egybevetethetők egymással. Nem szólunk azonban itt az egyes országok között a büntetések szigorúságában fellelhető különbségekről, hiszen azok – részben a konzervatív-liberális felfogáson alapuló – regionális-nemzeti hagyományok elsődleges visszatükrözői. Ugyancsak nem teszünk említést az idők folyamán bekövetkezett változásokról, hiszen azok – bár önmagukban nagyon tanulságos, most mégis mellőzhetőnek tekintett – folyamatot és nem adott helyzetet tükröznek vissza.

A büntetőjog által *védelemben részesített normák* hozzá tartoznak egy adott állam polgárainak *létbiztonságához*, annak védelmi rendszeréhez. Az megint más kérdés, hogy az aktuális létbiztonság védelme miként szolgálja egy társadalom hosszú távon mérhető érdekeit.

Általánosan elfogadottá kezd válni Európa közép-keleti régiójában is az a felfogás, ami szerint a büntetőjogi értékvédelem csakúgy, mint a büntetőjogi beavatkozás *ultima ratio* egy társadalom működésében. Ezzel együtt azonban terjedőben van az a nézet is, ami szerint az értékeket, a normákat a büntetőjog helyett (és részben "előtt") más módokon és más eszközökkel kell védeni. Ezek egy része szintén a jog, azon belül is a jogalkotás körében valósul meg. Bonyolult és a technika által uralt világunkban, a civilizációs ártalmak kontroll alatt tartása, illetve visszaszorítása érdekében a hozzájuk kapcsolódó értékek védelmére a római jog elveire épülő büntetőjogi beavatkozások nem igazán alkalmasak. *Más jogágak* ugyanakkor (elsősorban is a polgári jog és e jogot körülvevő egyéb jogágak) inkább képesek arra, hogy értékeket, normákat hatékonyan, azaz a kötelező normák követésének kikényszerítése útján védjenek. Különösen akkor, ha ezek a jogszabályokban testet öltő normák egybeesnek olyan emberi érdekekkel, amelyeket ha az egyének képviselnek: automatikusan a normákat is védik, anélkül, hogy eme köteleességre bárki is büntetéssel fenyegetéssel figyelmeztetné vagy pláne kényszerítené őket.

---

⁶ Geiger, T.: Über Moral und Recht. Streitgespräch mit Uppsala. Duncker & Humblot, Berlin, 1979. 178–182. p.

Itt szükséges hangsúlyozni, "hogy mikor és hol van szükség büntetőjogi (és nem más) beavatkozásra"...ezt "nem a büntetőjogi szankciók természete dönti el, hanem társadalmi szükségesség és társadalmi szükséglet."⁷

A büntetőjog ultima ratio abban az értelemben is, hogy "a büntetőjog nem alkalmas társadalmi problémák megoldására. Nincsenek eszközei, hogy azokra a folyamatokra és társadalmi tényekre hasson, amelyek a bűnözést előidézik."⁸

2. A bűnözés struktúrája és dinamikája – különös tekintettel a makrostrukturális változásokra

2.1. Általános megjegyzések

Számos politikus és kutató a rendszerváltások idején azt képzelte, hogy Közép- és Kelet-Európa volt kommunista országai a különféle – így a jog eszközeivel is üldözendő – devianciák tekintetében hamarosan fel fognak zárkózni Nyugat-Európához. Gyorsan megszülettek az ideológiai *magyarázatok* is a *bűnözés* hirtelen és nagyarányú *növekedéséhez*. A szabadság, a társadalom nyitottabbá válása, a hatalom kontrolljának csökkenése és minőségi megváltozása mind-mind a bűnözés várható jövőbeli borúlátó prognózisát valószínűsítették. Ehhez társultak olyan jóslatok, amelyek – szoros összefüggésben a kapitalizmus negatív kísérőjelenségeivel – a munkanélküliség, a korábbról nem ismert gazdasági egyenlőtlenségek deviancianövelő hatására utaltak.

További kézenfekvő indokok és magyarázatok is születtek, amelyek nem hipotetikus talajon álltak, hanem valóságos problémákat tártak fel. Különösen két területen következett be vészterhes *változás*. Az egyik: máról holnapra megszűnt (vagy megszűnni látszott) az a *társadalmi stabilitás*, ami minden értékrend érvényesülésének támasza. A másik: a hatalom akaratának érvényre juttatására hivatott *testületek* (legalábbis átmenetileg) *meggyengültek*. Ehhez járult egy további tényező: a régi jog *legitimitásának megkérdőjelezése*.

A bűnözés nagyarányú és tartós növekedésének valószínűsítéséhez több, azóta *illúzióknak* bizonyult várakozás is hozzájárult. Ez elsősorban a gazdasági élet gyors kapitalizálódásához, valamiféle Marsall-segélyhez fűződött. Számos nyugati politikus – elsősorban Magyarország kockázatos NDK-politikája viszonzásaként – fogalmazott meg homályos ígéreteket. A gyors, robbanásszerű gazdasági fellendülés és a prioritásokat élvező értékek egyik napról a másikra való megváltozása, a mai, fejlett nyugati kapitalizmus hirtelen átvétele a társadalom jelentős részét morálisan teljesen védtelenné tette volna az új kihívásokra adandó helyes válaszok megadására.

A kezdeti időszak a bűnözés gyors növekedéséről alkotott elképzelést mindenben alátámasztotta. Később azonban közülük számos – a társadalom illúzióvesztésével párhuzamosan – tévesnek bizonyult.

Bár a társadalmi átalakulás megindult, ez azonban egyáltalán nem hasonlít az 1990-es elképzelésekre. Ma már egészen *más veszélyek* fenyegetnek, mint amelyektől

⁷ Szabó, A.: A büntetőjog reformja. G & G Kiadó, Budapest, 1990. 39. p.

⁸ Szabó, A.: A büntetőjog reformja. I.m. 45. p.

néhány éve tartottunk. A változás más jellegzetességekkel terhes. A gazdasági élet jellemzőivel az előző részben már foglalkoztam. Annak ehelyütt az a lényege, hogy az állami szektor *lassan* épül le, az emberek élethelyzete *lassú* tempóban romlik. Helyzetük rosszabbodásához, a kiútkeresés stratégiájának kialakításához így viszonylag *hosszú idő* áll rendelkezésre. Ezért a változás negatív kísérőjelenségei is *lassan* kerülnek a felszínre. A gazdagodás ma még viszonylag szűk kört érint. Ezért a megindult változás negatív kísérőjelenségei sem tömegesednek el oly gyorsan, hogy azok hirtelen jelentős veszélyt jelenthetnének a társadalomra. Így a társadalom időt nyer a felkészülésre. A lassú változás – ami kedvezőtlen a gazdaságra és nemkívánatos elszegényedést okoz széles rétegek számára – pozitívan hat az új körülményekhez alkalmazkodni képes viselkedési (ezen belül: védekezési, deviancia-elhárítási) stratégiák kialakítására és interiorizálására.

Az állam *új vezetése* – jelentős mértékben a régi jog alapján működő régi felépítésű szervezetekkel – viszonylag hamar stabilizálta helyzetét. A régióra mindenütt jellemző konzervatív kormányok a megingó rendőrséget hamar visszatértették a számukra szükséges feladatok kiszolgálásához. E tevékenység jogi alapja számos esetben annak ellenére kérdéses, hogy a végrehajtás módjait megkésve ugyan, de sikerült parlamenti egyetértésen alapuló törvényben rögzíteni. Alkotmányjogászok tekintélyes része úgy véli, hogy a rendőrség törvényben szabályozott tevékenysége, jogosultságai nemhogy több ponton ellentétesek a hatályos alkotmánnyal, de esetenként sértik az európai országok zöme által követett írott és/vagy íratlan normákat is.

Fontos hangsúlyozni, hogy a posztkommunista országok többsége folyamatosan igazítja jogrendszerét a nyugat-európai normákhoz. Azonban számos feltétel hiányzik ahhoz, hogy a követendő, olykor már a nemzeti jogalkotásban kodifikált celvek megvalósulhassanak. Ezek háttérben részint felfogásbeli, részint pénzügyi akadályok húzódnak meg.

Összegezve megállapítható: a közép-kelet-európai régió miként a gazdasági életben, úgy a társadalmi változásokban (ezeken belül: a devians jelenségek területén) sem követi a nyugat-európai régió modelljét. Nagy szerephez jut a tradíció. Ide értendők mind a kommunista uralom alatt meggyökeresedett szokások, normák, szükséglet-kielégítési és probléma-megoldási módok, mind a második világháborút megelőző hagyományok. Mindebből az következik, hogy e régió társadalma az új kihívásokra hagyományain alapuló eszközrendszerét mozgósítja. A tradíciók determinálják azokat a válaszokat is, amelyek közül egyesek elfogadhatók, mások pedig elfogadhatatlanok a felzárkózásra kiszemelt országok számára.

Európa e régióját továbbra is az erősen *centralizált*, felülről lefelé hierarchikusan szervezett államrend jellemzi. A kormány (újra) erős, centralizált rendőrséget működtet. A decentralizálás csak elkerülhetetlen mértékben és tempóban történik meg, általában színpad mögötti alkuk és nem nyílt érdekütköztetések útján. Erősödik a korábban másodíknak és harmadíknak, ma szürkének nevezett gazdaság, amelynek szerepéről folyik a vita. Egyesek a társadalom motorjának, mások a normák elértéktelenedése legfőbb képviselőinek tekintik. Azonban mindkét nézet képviselői általában tartózkodnak a beavatkozástól és a *szürke gazdasággal* való leszámolástól, a legalitás kizárólagossá tételétől. Ezáltal szaporodnak, bizonyos szférákban általánossá és uralkodóvá válnak a nem a hivatalos normákon alapuló társadalmi szerződések. Ez együtt jár a pénz, a vagyon szerepének ártértékelődésével, a korrupció kezelhetetlenségének veszélyével. Ez a mechanizmus várhatóan mélyen be fog épülni e

régió társadalmába éppúgy, mint korábban a kommunizmus számos, a jog határain vagy azokon kívül eső probléma-megoldási technikája. Gyors fellendülés, a nyugati kapitalizmus jellemzőinek általánossá válása ugyanis egyelőre nem várható.

Mindebből az is következik, hogy Európa e régiójában a hatalom, a köz- és a magánélet számos szintjén még jó ideig jelentősek lesznek az *értékrendbeli bizonytalanságok*. Morális, ész- és érzelmi érvek csatáznak annak eldöntésére, hogy milyen megoldás volna kívánatos az ország egésze érdekében: adminisztratív eszközökkel kell-e elérni a szürke gazdaság felszámolását, adózatlan bevételeinek megszüntetését (vagy legalábbis határozott kísérletet tenni erre), vagy csak elviselhető mértékre kell-e azt szorítani, csupán kontroll alatt kell-e tartani, szabályozatlanságát kell-e meggátolni? A teljes megszüntetés lehetetlenségén túlmenően is szólnak nyomós érvek mindkét lehetőség mellett és ellen. Számos szakember azonban fél a túlságosan liberális megoldásoktól, mert nagyra tartja a latin-amerikanizálódás veszélyét, vagy fél egy olaszországihoz hasonló, régiókban minden bizonnyal kezelhetetlennek bizonyuló társadalmi helyzet kialakulásától.

2.2. A bűnözés struktúrájának és dinamikájának legfőbb jellemzői – rendszerváltáson innen és túl

A bűncselekmények száma – a korábbi stagnálás után – 1983-tól egyértelműen növekszik. Ennek tempója 1989–1990 fordulóján felgyorsult, majd 1992-ben megtorpant. A bűnelkövetők száma viszont a 70-es évek közepétől a 80-as évek közepéig alig változik, ami arra utal, hogy vagy rohamosan nő a több bűncselekményt elkövető tettesek aránya, vagy a korábbi helyzethez képest sokkal nagyobb a fel nem derített elkövetők száma és számaránya, vagy az előbbieket közül mindkét tendencia érvényesül. Az ismeretlenül maradt elkövetők számának emelkedése már a 70-es évek végén megkezdődött, bár az új tendenciának ebben az időben még kevesen tulajdonítottak nagyobb jelentőséget. A rohamos változás a rendszerváltás hajnalán csak a *korábbi* folyamat jelentős *felerősödése* volt, ami azonban már más minőséget jelentett.

Bár tetszetős volna a kedvezőtlen változások teljes halmazát a rendszerváltás, mint valamilyen történelmi, az egyes emberi szubjektumon kívül álló, s ezért objektív jelenség "nyakába varrni", azonban ez a felfogás csak részízgagságot tartalmazna. Számos, esetenként csak megfelelő távlatból vizsgálható tényező játszik szerepet a változásban. Ezek közül csupán egyetlen, valóban a jelenség szempontjából objektív tényezőt említek: a gyors változás időszakában nőtt meg hirtelen a bűnelkövetésre különösen fogékony *fiatalok és fiatal felnőttek* korcsoportjainak részaránya az össznépelességben belül. A 14–17 évesek részaránya 1982-től kezdett el emelkedni, 1989-től pedig erőteljes emelkedés indult meg. A 20–24 éveseké 1987-től növekszik folyamatosan.

A hivatalos elemzések általában beszélnek a bűnözés emelkedéséről, ami csak részízgagság. A *vagyon elleni* bűnesetek száma az utóbbi néhány évben valóban ugrásszerűen megnőtt. Ez még inkább eltorzította a már korábban is "egyébűncselekményes" statisztikát. A vagyon elleni cselekmények száma a korábbi 45–50-ról 80 % fölé emelkedett. A cselekmények száma azonban 1980-ban még csak két és félszerese volt az ismertté vált elkövetőknek. Ez az arány 1991-ben

megkétszereződött és ezért ötszörösére növekedett. Fel kell ehelyütt hívni a figyelmet arra, hogy amikor *egyetlen bűncselekmény-fajta túlsúlya* uralja az egész statisztikát, akkor nem célszerű az ebben bekövetkezett változásokat az egész jelenségkörre kivetíteni, általánosítani.

A lakosságot azonban *nem általában* a bűnözés növekedése érdekli, hanem bizonyos bűncselekmények számának kedvezőtlen alakulása. Elsősorban azok a jogsértések irritálják, amelyek *korábbi személyi vagy anyagi biztonságát teszik kockára*. Ily módon kialakítható a bűncselekmények, illetve a bűnelkövetők két nagy csoportja: az egyikbe sorolhatók a lakossági félelem alapjául szolgáló, a másikba az ilyen ismérvekkel nem rendelkező bűncselekmények és ezek elkövetői. Ezekhez társul egy harmadik, viszonylag kisebb csoport: a gyakorlatban szinte kizárólag csak a norma- és értékrendet védő jogszabályok ellen vétők csoportja. A bemutatott csoportok résztvevői csak kivételes esetekben szerepelnek egyszerre több helyen is.

Megállapítható, hogy a *lakossági félelem* elhárítását célzó tényállások megvalósítói esetében leginkább alkalmas a büntetőjog eszköztára a kitűzött cél elérésére. Általában e körben található az a bűncselekmények, amelyeket a – közígény kielégítése céljából – a legnagyobb intenzitással kell a hatalomnak követnie, üldöznie, tetteseit felderítenie és minél hiánytalanabban megbüntetnie. Ide három nagy elkövetői csoport cselekményei tartoznak: a vagyon elleni, az erőszakos és a baleseti jellegzetességeket magukon viselő élet elleni cselekményeké.

A *vagyon elleni* cselekmények nagyságrendjéről és alakulásáról már volt szó. Arról még nem, hogy e körön belül a betöréses lopásokat elkövetők száma 1980–1992 között csaknem megkétszereződött, 1989–1991 között pedig több, mint megkétszereződött. A vagyon elleni bűncselekmények körében 1989–1992 között elsősorban a 20–24 évesek aránya nőtt jelentősen. E korcsoport az átlagosnál is inkább növekvő arányban vett részt a betöréses lopásokban.

Az *erőszakos* bűncselekmények száma általában is 1989-től 1990-re nőtt meg hirtelen. A korábbi enyhe emelkedést, közben több éven át tartó stagnálást 1989-től évi mintegy háromszázalékos emelkedés jellemzi, amit az ismertté vált elkövetők számának csak egy-kétezeres, egyre csökkenő száma követ. Az *emberölések* és emberölési kísérletek számának növekedése – minden hivatalos közléssel ellentétben – nem volt ugrásszerű: így pl. 1991-ben is csak ötten haladta meg az 1986. évit. Ettől függetlenül tény, hogy 1990–1991 között a változás jelentős és kedvezőtlen irányú. A számok azonban így is messze elmaradnak a nyugat-európai államok adataitól. Az élet elleni bűncselekmények száma éppúgy nem jelez semmiféle riasztó tendenciát, mint a *balesetekkel* kapcsolatos bűnelkövetéseké. 1993-tól úgy tűnik, hogy a bűncselekményeknek ezen leginkább védett értékeket támadó fajtái rövid időn belül a jelenlegi vagy annál valamivel alacsonyabb szinten ismét stabilizálódhatnak. Ez a prognózis nem érvényes a vagyon elleni cselekmények körére.

A jogrend kísérletet tesz olyan normák védelmére is, amelyek megsértése a *lakosságnak súlyos károkat okoznak*, bár a *lakossági érzékenység* ezen cselekmények, illetve elkövetők irányában *csekély*. Ide tartoznak a fehérgalléros, tágabban: a rejtett bűnözés legkülönbözőbb esetei, kezdve a korrupciótól a szervezett bűnözésen át a nemzetközi maffia-hálózatok által folyamatosan vagy visszatérően elkövetett bűncselekményekig. Ugyanebbe a csoportba sorolhatók a természetet és a környezetet károsító cselekmények.

Amíg az előbb említett két csoportba tartozó bűncselekmények elkövetőit a közvélemény – még ha különböző intenzitással, de egységesen – elítéli, addig a következő csoportba tartozó viselkedésformák bűncselekményekké nyilvánításának értelme kizárólag a *norma- és értékvédelem*. E szolgálatot az állam fontosnak tartja annak ellenére, hogy a *lakosság* bizonyos mértékig e cselekmények elkövetőivel *egyetért*. Ez annál könnyebb, mert igen jelentős részben maga is e normákat, ha teheti, megszegi, s ezért potenciális vagy valódi elkövető. A normaszegőkkel szembeni toleranciája ezért magasabb az átlagosnál. E körre jellemző az, hogy a hatalmilag preferált érték- és normarendszer nem talál a társadalomban morális támaszra. Amennyiben nem áll fenn a súlyos hátrány elszívásának reális esélye: a társadalom tagjainak jelentős része ha teheti, mindenféle morális gátlás nélkül megszegi az előírásokat. Még akkor is, ha racionálisan esetleg belátja: sokszoros ártételen keresztül a normavédelem, a jogsértés üldözése saját érdekeit is szolgálja. E cselekmények körében leginkább jellemző a vám- és deviza bűncselekmények meglehetősen heterogén köre.

3. A bűnözés alakulásában várható és nem várható hatások

Bár bizonyos szempontból valamennyi társadalom átmeneti, azonban a társadalmi berendezkedés gyökeres átalakulása egyik életében sem tekinthető szokványosnak. Ezért ilyen körülmények között különösen nehéz előrejelzésekbe bocsátkozni. Főként akkor, ha a jelenség alakulását számos külső, befolyásolhatatlan tényező is alakítja (amelyek hatása természetesen bizonyos határok között kezelhető.)

Nem várható a jóléti bűnözés gyors terjedése, különösen akkor, ha ennek leginkább érintett szereplő-csoportja: a középosztály nem felemelkedik, hanem fokozatosan elszegényedik és ennek folytán lesüllyed. *Várható* ellenben valamennyi olyan bűnözési forma szaporodása, ami a *munkanélküliséggel* van összefüggésben. Ennek a devianciának a lakossági tűréshatára ma még ismeretlen és kiszámíthatatlan. A szélesedő elszegényedés éppúgy fokozhatja a toleranciát a még rosszabb helyzetben levők iránt, mint növelheti az intoleranciát azzal, hogy az emberek bűnbakot találnak saját nyomorúságuk okára. Európa e régiójában az utóbbi lehetőség a valószínűbb. Természetesen reális alternatíva az előbbi minőségromlás elmaradása a hosszan tartó stagnálás megszokottá válása, majd belátható időn belül lassú növekedés folytán

Ugyancsak várható a *konfliktusmegoldás hagyományos formáinak* tovább élése – ezeken belül a büntetőjog által tilalmazottaké is. Nem várható épp ezért lényeges változás az élet elleni bűncselekmények számának alakulásában. Különösen akkor, ha a társadalom távol tudja magát tartani a nemzetközi kapcsolatokon alapuló szervezett bűnözési formák maffia-szerű alfajait.

Jelentős növekedés várható az *újjgazdagok* által (és részben ezek sérelmére) elkövetett, valamint a bürokrácia közreműködésével megvalósuló, elsősorban *fehérgalléros bűnözés* területén. Ezek esetében különösen valószínű a magas látencia és az, hogy az államélet tisztasága (különös tekintettel az igazságszolgáltatás intézményrendszerére) csak nagy nehézségek árán lesz megőrizhető. Számos *bizonytalansági tényező* teszi lehetetlenné a megbízható előrejelzést. Ezek közül néhány:

– Tudjuk, hogy a bűnelkövetési intenzitás szoros összefüggésben van az életkorral. Az is ismert, hogy ez a különösen aktív korosztály a közeljövőben a lakosságon belüli arányát tekintve előbb emelkedni, majd mintegy fél évtized múlva csökkenni fog. Azt azonban nem tudjuk, hogy a munkanélküliség e korosztályt mennyire fogja érinteni. két és fél évtizedes távolságban követte.⁹ A távolság – bármennyire paradoxnak tűnik – a rendszerváltás hatására legalábbis átmenetileg növekszik. Ezért nem becsülhető meg, hogy a foglalkozási struktúra megváltozása milyen hatást fog gyakorolni egyes, új norma- és értékrend alapján élni kénytelen rétegekre.

FERENC IRK

MORALS AND THE PLACE OF THE CRIMINAL LAW IN OUR PRESENT SOCIETY

(Summary)

The majority of the population never identified with the outgoing socialist scale of values. Therefore people had followed a double scale of values. As a result of the change of regime the value system got loose and the norms lost their strength. The study describes the characteristics of the conservative liberal and socialist scales of values in Central Europe. IT investigates the connection between the scale of values and norms preferred by the Power and the ones accepted by the majority of the population.

After the change of regime the validity of the codified norms was questioned as it was not evident whether the old laws were in force. The new leadership of the new government stabilised its position mainly by old organisations operated on the bases of the old law.

The comparison of the structures and dynamics of criminality before and after the change of regime indicates that the main points of the protection of values and norms should be changed. It is a process, and it would be advisable to realise this process with respect to the effects in criminal tendencies to be expected in the near future. The last part of the study describes this activity.

---

⁹ V6.: *Dombos, P.*: In the Footsteps of Sweden. The University of Stockholm 1984., különösen 194–195. p.

Prevenció és szankció Platon törvényeiben

I.

A büntetőjogi szakirodalom Platon életművét elsősorban a büntetési elméletek témakörében idézi.¹ Az uralkodó felfogás abszolút és relatív büntetési elméletek között különböztet, és az abszolút elmélet első képviselőjét Platonban látja: "Az abszolút teória első megfogalmazása Platontól ered, aki szerint a büntetésnek a megzavart harmónia helyreállításában van szerepe. A múltbeli cselekmény büntetéssel való megtorlását különösen a "bűneik miatt gyógyíthatatlanok" vonatkozásában kívánja (Gorgiasz 525b). A "Törvények" (862d) c. művében pedig a büntetésnek a büntettesre nézve átalakító, másokra nézve visszatartó, elrettentő hatást tulajdonít."² Az abszolút büntetési elméletek jellemzője, hogy a büntetés jogalapját és célját a megtorlásban látják: "a bűnös jogtalan tettének (a bűnnek) igazságos viszonzása, kiegyenlítése a büntetésben rejlő rossz okozásával. A büntetés létjogosultságát az igazságosság eszméje adja, a büntetés tehát semmilyen célt nem szolgál, hanem önmagában hordja a célját (poena absoluta ab effectu)".³ A büntetőjogi elméletek történetét felvázolva Heller Erik kiemeli, hogy a büntetés a Nomoiban "az államacélok megvalósítására szolgáló fontos eszközök között szerepel. Itt már a büntetésnek a büntettesre nézve átalakító és javító, másokra nézve pedig visszatartó hatást tulajdonít".⁴ Horváth Tibor szerint Platon büntetéselmélete "már nem egyszerűen a múltbeli cselekmény megtorlását célozza, hanem a gyógyítást, az arányos büntetéssel pedig a generális és a speciális prevenciót".⁵

E néhány idézet is mutatja, hogy Platon büntetési koncepciójának értékelése nem teljesen egységes a szakirodalomban. Az ellentmondásokra talán magyarázatot ad, hogy az ókori gondolkodók gyakran nehezen sorolhatók be fenntartások nélkül a modern büntetőjogi gondolkodási formákba.⁶ A polis és a polgár viszonya nem felel meg a mai állam és állampolgár közti viszonyoknak. Nagyon eltérő elvek szerint működött továbbá a jogalkalmazás, mivel a mai bírósági szervezethez hasonló jogalkalmazói apparátust sem a magán- sem a büntetőjog területén nem ismertek a

¹ Heller Erik, A büntetőjogi elméletek bírálata, Budapest 1924, 11. és k., Horváth Tibor, A büntetési elméletek fejlődésének vázlatja, Budapest 1981, 21. és k., Nagy Ferenc-Tokaji Géza: A magyar büntetőjog általános része, Szeged 1993, 191. és k.

² Nagy-Tokaji: Általános rész, Szeged 1993, 192.

³ A büntetési elméletek összefoglaló áttekintését lásd Nagy-Tokaji, Általános rész 191. és k.

⁴ Heller, Büntetőjogi elméletek 12.

⁵ Horváth, Büntetési elméletek 22.

⁶ Köszönettel tartozom Nagy Ferenc professzor úrnak azért, hogy többszöri konzultációval segítette jelen tanulmány létrejöttét.

városállamok. Köztudomású, hogy a büntetőjog az ókori jogrendszerekben nem tisztán közjogi jellegű volt. A magánjogi bűncselekményeknél a szankció a sértettnek fizetett büntetési összegből állt, amely egészen más büntetési célt képvisel, mint modern jogrendszereink büntetési formái. A közjogi bűncselekmények elkövetése esetén viszont többnyire a legsúlyosabb szankciók - halálbüntetés ill. száműzetés - kerültek alkalmazásra. Az eltérő társadalmi környezet tehát erősen kihatott a jogi gondolkodásra. A jogtörténész mégis amellett kardoskodik, hogy kellő körültekintés mellett érdemes és szükséges az ókori gyökerek tanulmányozása. Az ókori bölcsek "másként gondolkodásának" megértése korunk jogászát a gondolkodás szabadságára tanítja: segít elszakadni a társadalmi-jogi környezet által determinált gondolkodási sémáktól, és alapvető kategóriák újragondolására ösztönöz.

A büntetési elméletek uralkodó nézetéből kiindulva a következőkben azt szeretném megvizsgálni, hogy helytálló-e Platon besorolása az abszolút teória képviselői közé. A válaszhoz először a hivatkozott forráshelyeket kell közelebbről szemügyre venni. Ezt követően megkísérlem röviden áttekinteni Platon büntetési koncepcióját a "Törvények" című műve alapján.

II.

A fent idézett jegyzet⁷ két forráshelyre hivatkozik: Gorgiász 525b és Törvények 862d. A Gorgiászt a szakirodalom Platon második, ún. átmeneti alkotói korszakába sorolja, míg a Törvények öregkori, utolsó műve, mely csak halála után került kiadásra.⁸ Egy-egy problémát Platon életműve során többször is tárgyal, és véleményét az adott kérdésről esetleg módosítja.⁹ Ez a jelenség arra figyelmeztet, hogy a Gorgiász és a Törvények büntetéselmélete esetleg nem feltétlenül harmonizálható.

A Gorgiász mítosza a bűnös lelkek megbüntetéséről szól. A bűnös lelkek betegek, és a büntetés célja meggyógyításuk. A bűnösök vagy itt a földön vagy az alvilágban nyerik el büntetésüket.¹⁰ Akár az emberek, akár az istenek szabják ki a büntetést, a jobbra válás fájdalmas folyamat eredményeképpen következhet csak be: "A bűnhődő - éspedig jogosan bűnhődő - lélek erre vagy megjavul, és így maga látja bűnhődése hasznát, vagy legalább például szolgál másoknak, hogy szenvedéseitől megrémülve jobb útra térjenek. Akiknek hasznára válik az isten s ember ráróttá bűnhődés, azok orvosolható hibákat követtek el, de csak fájdalom és bánat árán szerezhetik meg ezek is az engesztelést, a földön csakúgy, mint az alvilágban, más módon nem szabadulhatnak az igazságtalanságtól".¹¹ A legtöbb lélek tehát gyógyítható: a helyesen alkalmazott büntetés hatására megjavul. A kiszabott büntetés tehát nem csupán a megtorlást, a társadalmi béke helyreállítását, hanem elsősorban az elkövető helyes útra térítését szolgálja. A büntetés célja elsősorban a bűnös lélek javítása-gyógyítása: ő maga látja leginkább hasznát az elszenvedett büntetésnek. A büntetés emellett másoknak is intő például szolgál: a bűnözésre esetleg hajlamosakat elrettenti a bűnelkövetéstől. A gyógyítható lelkek egészségessé, a társadalom teljes

⁷ Lásd I. lábjegyzet.

⁸ Pais István, A görög filozófia, Budapest 1988, 302.

⁹ Pais, Görög filozófia 303.

¹⁰ T. J. Saunders, Plato's Penal Code, Oxford 1991, 197.

¹¹ Plat. Gorg. 525b. A fordítások Platon összes művei, I-III, Budapest 1984, alapján.

értékű tagjaivá válnak. A gyógyulás azonban csak a kiállott büntetés hatására képzelhető el: hisz csak fájdalom és megbánáson keresztül segíthetők meg ezek a lelkek. Figyelemre méltó a fájdalmas büntetés követelése.¹² A magyarázat Platon meggyőződésében kereshető, mely szerint a lélek a veleszületett jellem és a fejlődése során szerzett tapasztalatok, vagyis a nevelés közös eredménye.¹³ Már itt jelentkezik tehát Platon később, a Törvényekben kifejtett elmélete, hogy a bűnelkövetés a nevelési hiányosságokkal függ össze. Némileg magyarázat nélkül marad a túlvilági szankció egyenjogúsítása, hisz reinkarnációról itt nem tesz említést a filozófus.¹⁴

A fent kiemelt büntetési cél azonban csak részben valósulhat meg a legelvetemültebb elkövetőknél: "Azok ellenben, akik iszonyú bűneik miatt gyógyíthatatlanok, csak intő például szolgálnak. Maguknak semmi hasznuk nincs a büntetésükből, mert gyógyíthatatlanok, de van a többieknek, amikor a legfájdalmasabb, legszörnyűbb kínok örökkévalóságában látják őket, mintegy kifüggesztve a Hádész tomlócében a szakadatlanul odatolongó bűnösöknek látványul s intő például".¹⁵ Gyógyíthatatlanok azok a lelkek, akik a legsúlyosabb bűnöktől sem riadtak vissza. Platon szerint elsősorban zsarnokok, királyok, hatalmasok és államférfiak tartoznak ebbe a kategóriába, akik korlátlan hatalmuk révén a legszörnyűbb bűnöket követik el. Sőt, a filozófust keserű élettapasztalata arra a kijelentésre indítja, hogy ezek között alig akad erényes ember, "mert vajmi nehéz, ... s a legnagyobb dicséretre méltó, ha igazságosan élünk, mikor kényünkre követhetünk el jogtalanságot".¹⁶ Mellesleg, ők általában csak az alvilágban nyerik el büntetésüket. A gyógyíthatatlan lelkeknél a büntetés célja tehát elsősorban a megtorlás illetve az elrettentés: a bűnös lélek bűnhődése és az intő példa a többieknek. A megtorlást és a generális prevenciót Platon egyaránt fontos célnak tekinti.

A Gorgiászról elmondható, hogy Platon e művében a speciális és a generális prevenciót helyezi előtérbe. Büntetési elméletét részletesebben a Törvények című művében fejti ki, mely ugyanezen alap gondolat jegyében fogant. Büntetőjogi jegyzetünk a következő forráshelyet idézi (Plat. nom. 862d): "Hogy ha valaki igazságtalanul akár kis, akár nagy vétséget követett el, a törvény megtanítsa és kényszerítse őt rá, hogy a jövőben hasonló vétséget vagy egyáltalán ne merészeljen szándékosan elkövetni, vagy legalább sokkal kevésbé - azonfelül, hogy megtéríti a kárt. Mármost ezt a célt akár tettel, akár szóval, akár öröm, akár fájdalom okozásával, akár megtiszteltetések, akár megszegyenítések segítségével, akár pénzbüntetésekkel, akár esetleg ajándékokkal, s egyáltalán akármilyen módon éri el a törvényhozó, hogy az emberek meggyűlöljék az igazságtalanságot, de megszeressék, vagy legalább ne gyűlöljék az igazságosságot: éppen ez az igazán jó törvények eredménye és célja. Akiről ellenben azt veszi észre a törvényhozó, hogy gyógyíthatatlanul vonzódik a bűn felé, az ilyen emberre törvényes büntetést ró ki, mert belátja, hogy az ilyen emberek számára önmaguk szempontjából sincs többé értelme az életnek, s azzal, hogy az élettől megválnak, kétszeresen használnak a többi embernek, intő például szolgálnak, hogy ne

¹² "A bűnösnek tehát Platon szerint szüksége van a büntetésre, minélfogva az vele szemben valósággal jótéteményként tűnik fel. Ezért hasonlítja Platon a büntetést az orvosi működés gyógyító hatásához és ezért tartja legnagyobb rossznak, ha a büntetett az általa megérdemelt büntetést elkerüli" - írja Heller, Büntetőjogi elméletek 11. Hasonlóan Horváth, Büntetési elméletek 22.

¹³ Saunders, Plato 197.

¹⁴ Saunders, Plato 197.

¹⁵ Plat. Gorg. 525c.

¹⁶ Plat. Gorg. 526a.

kövessenek el igazságtalanságot, továbbá megmenti a várost gonosz emberek jelenlététől. Ilyen esetben tehát szükséges, hogy a törvényhozó a vétkek büntetéséül halált rójon ki, különben azonban semmi esetre sem." A filozófus a jó törvény célját abban látja, hogy az embereket az igazságosság szeretetére neveli. A gyógyítható bűnelkövetőkre tehát olyan büntetést kell kiszabni, amely a kár megtérítésén túl megjavítja és elrettenti őket a további bűnözéstől. Az alkalmazandó büntetés a konkrét eset körülményeitől függ. A nevelhető elkövetők csoportjánál tehát a speciális prevencióban látja Platon a büntetés elsődleges célját. A gyógyíthatatlanokra viszont a törvény teljes szigorával kell lesújtani. A megtorlás a fizikai megsemmisítésig megy: az életüknek nincs értelme, hisz valószínűleg nem változtathatók meg. A társadalmat meg kell óvni ezektől a gonosz lelkektől. Büntetésük a generális prevenciót is szolgálja, amennyiben elrettentésül szolgál.

A hivatkozott rész tehát a Gorgiászban már megfogalmazott elvet idézi, talán még markánsabban. Mindkét mű azt tanúsítja, hogy Platon elsősorban a speciális és a generális prevencióban látja a büntetés célját. Platon büntetési elméletének megértéséhez azonban nélkülözhetetlen társadalmi koncepciójának rövid áttekintése. Nevelés, bűnelkövetés és büntetés ugyanis komplex rendszert alkot a filozófus által megálmodott Magnesia törvényeiben.

III.

A nagy filozófus átfogó büntetőjogi koncepcióját jól szemlélteti, hogyan kezel egy súlyos bűncselekményt és egy kevésbé súlyos, mai fogalmaink szerint szabálysértésnek minősülő tettet. A legsúlyosabb bűncselekmények elkövetése esetén a törvény teljes szigorával fenyeget (Plat. nom. 854cd): "Akit templomrabláson kapnak, ha rabszolga vagy idegen, arcán és kezén bélyegeztessék meg gaztette bélyegével, és annyi korbácsütésben részesüljön, amennyit a bírák jónak látnak, s aztán meztelenül vessék ki az ország határain túl, mert ilyen büntetés által könnyen megjavulhat és észre tér... Ha pedig polgárról derülne ki, hogy valami effélét követett el, tehát az istenekkel vagy szüleivel vagy az állammal szemben követett el valami kimondhatatlan nagy gaztettet, az ilyen embert már igazán gyógyíthatatlannak tekintse a bíró... Az ilyen emberre nézve a halál a legcsekélyebb büntetés..." A piaci rendszabályok megsértése esetére viszont a következő szankciókat javasolja (Plat. nom. 764bc): "A vétkezőket pedig büntessék meg, testi fenytéssel és börtönnel a rabszolgát és az idegent, ha pedig a polgárok közül vét valaki a rend ellen, száz drachmáig terjedő pénzbírságra ök maguk (az agoranomoszok) jogosultak büntetni, ennek a kétszereséig pedig a városfelügyelőkkel közösen".¹⁷

Ellentmondásosnak tűnik a két idézet büntetési elgondolása. A szakrális szféra megsértése Platon államában az egyik legsúlyosabb bűncselekmény. Ezt tükrözi, hogy halálbüntetés kiszabását javasolja a filozófus. Zavaró azonban, hogy a halálbüntetés csak az elkövetők egyik csoportjára, az adott városállam polgáira vonatkozik, ezzel szemben ha rabszolga vagy idegen a tettes, a törvényhozó megelégszik a jóval enyhébb megbélyegzés, megkorbácsolás és kitoloncolás büntetésével. Ezen egyetlen tényállás és

---

¹⁷ Plat. nom. 764bc. G. R. Morrow, *Plato's Cretan City. A Historical Interpretation of the Laws*, Princeton 1960, 243 hangsúlyozza, hogy a pénzbírság limitálása athéni minta alapján történik, bár a bírságösszeget Platon magasabban állapítja meg.

szankciója ismerete alapján megállapíthatnánk, hogy Platon szigorúbb mércével méri államának polgárait, mint a rabszolgákat és idegeneket. A második idézet azonban ellentmond ennek: piaci szabálysértések esetén a rabszolgákat és idegeneket testi fenytéssel és börtönnel fenyegeti, míg a polgárokra a kevésbé dehonesztáló pénzbüntetés kiszabását rendeli el. E számunkra szokatlan szankcionálási rendszer pusztán véletlen szeszély szülötte, vagy felismerhető valamely mélyebben rejlő vezérezsme Platon Törvényeinek büntetési rendszerében?

A. Platon a "Törvényekben" egy új kolónia megalapítását és társadalmi-jogi berendezkedését igyekszik felvázolni. A mű felépítése is ehhez igazodik. Jellemző, hogy a törvényhozás az élet lefolyásához igazodik, kata physin fejlődik.¹⁸ A törvényhozó a filozófusok közül kerüljön ki, aki az "igaz tudás" birtokában van.¹⁹ A filozófusok igaz tudása etikai alapokon nyugszik. A négy alaperény tisztelete és betartása garancia az állam helyes vezetésére és az igazságos jogszolgáltatásra. A filozófia mellett fontos szerephez jut a vallás is. Az evilági és túlvilági szankciókat, amint azt fent a Gorgiaszban is láttuk, párhuzamba állítja és kombinálja Platon. Az isteni büntetéssel való fenyegetés a biztosítéka, hogy az igazságos büntetést senki sem kerülheti el: ha sikerül büntetlennek maradnia az emberek között, akkor is lesújt a bűnösré a még szigorúbb isteni büntetés.²⁰

Magnesia társadalma szigorúan elkülönített társadalmi osztályokra oszlik, amelyek között szinte átjárhatatlan határvonal húzódik. A büntetés mértéke általában a társadalmi álláshoz igazodik. A polgárok (politai) rendelkeznek a jogok teljességével, mellettük élnek az idegen származású, de letelepedett lakosok (xenoí metoikoi), léteznek még az idegen látogatók, akik csak rövid ideig tartózkodnak az államban (xenoí epidemontes) és végül a rabszolgák (douloi).²¹ A társadalom szigorú, zárt csoportokra való tagolását az állami feladatok legfontosabbja, a nevelés predesztinálja és konzerválja. A polgárok privilegizált helyzetét tehát nem pusztán statusuk, hanem a status révén elnyert kiváló nevelésük és az így kialakult erényes gondolkodásuk és életvitelük alapozza meg.

Korának törvényhozási szokásaival ellentétben Platon prooimionban, törvényi bevezetésben foglalja össze az általa megálmodott jogrend alapszabályait. A prooimion az ideális magatartási formát állítja a polgárok elé, és felszólítja őket e magatartási minta önkéntes követésére.²² Az engedetlenek azonban elnyerik méltó büntetésüket: a fenyegető szankciók igyekeznek a polgárokat elriasztani a törvényszegéstől. A Nomoi következetesen hangoztatott alapeszméje mégis az állampolgárok nevelése, amely ideális esetben a törvényeket eleve feleslegessé teszi: "Die ursprünglich gegensätzlichen Vorstellungen vom erzieherischen Gesetz und von der erzieherischen Unzulänglichkeit des Gesetzes sind bei Platon zum Ausgleich gebracht".²³ A polgárok nevelésében a vallás mint ideológiai háttér fontos szerepet játszik, az állami és a

¹⁸ W. Knoch, Die Strafbestimmungen in Platons Nomoi, Wiesbaden 1960, 17.

¹⁹ Plat. nom. 278cd, lásd Knoch, Strafbestimmungen 19, Pais, Görög filozófia 347.

²⁰ Lásd Knoch, Strafbestimmungen 33. és k.

²¹ Lásd Saunders, Plato 214. és k., Knoch, Strafbestimmungen 38 és k.

²² H. Görgemanns, Beiträge zur Interpretation von Platons Nomoi, München 1960, 54: "In der Regel folgt auf das Proömium eine Überleitung folgenden Inhalts: "Wer auf diese Mahnung hört, den betrifft das folgende Gesetz nicht (oder: für den soll das Gesetz schweigen), wer aber nicht darauf hört, für den gelten folgende Strafbestimmungen...", lásd pl. 917b. "Das Proömium soll bei den Bürgern eine Haltung bewirken, die im Idealfall die eigentlichen Gesetze überflüssig machen würde."

²³ Görgemanns, Beiträge 55.

szakrális szféra összefonódik.²⁴ "A nevelés lényege tehát a helyes vezetés, vagyis a gyermek lelkét játszva kell elvezetni annak a szeretetéhez, amiben a jövőendő embernek tökéletesnek kell lennie... Mert az egyes emberek nevelését dicsérve vagy ócsárolva azt szoktuk mondani, hogy ez jól nevelt ember, az pedig neveletlen, és ezt olyanokra is mondjuk, akiket a szatócosságra vagy hajózásra vagy más efféle nagyon jól kiképeztek. S a mi mostani beszélgetésünk is olyan emberek között folyik, akik nem az efféléket értik nevelésen, hanem a gyermekkortól fogva az erényre való nevelést, amely vágyat és szerelmet olt belénk, hogy tökéletes polgárokká legyünk, akik parancsolni és engedelmeskedni tudnak az igazságosság szellemében".²⁵ A polgárok már gyerekkoruktól kezdve a törvényhozó előírásai szerint nevelkednek, hogy becsületes tagjaivá váljanak a társadalomnak. Mivel ők a nevelés teljességében részesültek, erkölcsileg kifinomultak. Esetleges enyhébb vétségeik esetén elegendő velük szemben enyhébb szankciók bevetése, hisz könnyen jobb belátásra bírhatók. A metoikoszok, az államban honos idegenek már nem részesülnek teljes értékű nevelésben, figyelembe veendő azonban, hogy a törvények államában való hosszabb tartózkodás mégis nemesíti őket. Velük szemben már szigorúbb büntetések javasoltak.²⁶ A harmadik osztályba tartozók csak rövid ideig tartózkodnak az államban, ezért nevelhetőségük elhanyagolható.²⁷ Törvénysértés esetén teljes szigorral kell velük szemben fellépni. Ugyanez áll a rabszolgákra: nem részesültek a nevelésben,²⁸ ezért a legnagyobb szigorot kell alkalmazni velük szemben.

Platón erősen hisz a törvényhozó nevelői szerepében: dialógusának szereplői közül az athéni polgár szájába adja a kora törvényhozási gyakorlatát bíráló orvos-hasonlatot: "Nem éltünk helytelen hasonlattal, amikor a most szokásos törvényhozást ahhoz hasonlítottuk, mikor szolgák gyógykezelnek szolgákat. Most jól meg kell érteni, hogy ha egy afféle orvos, aki csak gyakorlati ügyesség alapján, mélyebb belátás és megokolás nélkül űzi mesterségét, egy szabad lelkületű orvosra találna, amint az éppen egy szabad emberrel: betegével beszélgetne, és beszélgetése a filozofáláshoz közelednék, amennyiben a betegség alapjáig hatolna el, és visszamenne a test egész természetére, valószínűleg harsányan felnevetne, és azt mondaná, ami ilyen esetben már kéznél van az úgynevezett orvosok számára. Azt mondaná tehát: Te balgatag, hiszen te nem gyógyítod ezt a beteget, hanem inkább neveled, mintha orvos, nem pedig egészséges ember szeretne lenni." Beszélgetőpartnere, Kleiniasz igazat ad eme ellenvetésnek, mire az athéni így fejezi be hasonlatát: "Aki a törvényeket úgy tárgyalja, miként most mi, az is inkább csak neveli a polgárokat, de nem hoz törvényeket."²⁹

Platon a Törvényekben kétszer is összehasonlítja a törvényhozót és az orvost.³⁰ Az orvos kétféle terápia szerint járhat el. Egyrészt kezelheti betegét úgy, hogy annak személyiségére, gondolkodásmódjára nincs tekintettel, hanem csupán a betegségre magára vonatkozó általános ismeretei és tapasztalatai alapján jár el. Így gyógyítják a

²⁴ Lásd *Knoch*, *Strafbestimmungen* 17, *Saunders*, *Plato* 202. és k.

²⁵ *Plat. nom.* 643d.

²⁶ *Plat. nom.* 643d, 920ab.

²⁷ *Plat. nom.* 741a.

²⁸ A rabszolgák jellemrajzához a görög irodalomban lásd *K. J. Dover*, *Greek Popular Morality in the Time of Plato and Aristotle*, Oxford 1974, 114. és k., *Saunders*, *Plato* 339.

²⁹ *R. F. Stalley*, *An Introduction to Plato's Laws*, Oxford 1983, 42 így kommentálja ezt: "There are two methods of legislation, the single method, which simply lays down penalties for certain kinds of act, and the double method in which the prescription of the penalty is preceded by an attempt to show why acts in question are wrong and to persuade people not to do them."

³⁰ Előszőr 719ef alatt.

rabszolgákat, illetve így kezelnek a rabszolga-orvosok. Másrészt ismert az a kezelési módszer, amely a beteg személyiségéből indul ki, betegsége mélyebb belső okainak feltárására törekszik, és a gyógyításba igyekszik bevonni a beteget magát is: a betegség keletkezésének és okainak megértése után meggyőzni őt a terápia szükségességéről. Hatásosabb természetesen az utóbbi, a meggyőzéses módszer.³¹ Az orvos-hasonlat jól kifejezi a proomion lényegét: egy meggyőző-tanító norma (peistikos nomos) álljon a törvény bevezető részében, amit a tiszta törvény (akratos nomos) követ. A törvény e kettős felépítése Platon későn kiérlelt gondolata, mely korábbi műveiben képviselt felfogásától eltér.³² A tanító-nevelő norma (proomion) és a kényszer (tiszta törvény) egysége a törvényhozó nevelő szerepének kifejezője.³³

A törvényhozó nevelői szerepe mellett Platon fontosnak látja a polis-eszmét, állam és individuum szerves összetartozását. Hisz abban, hogy az állampolgár a törvényt alapvetően belső meggyőződésből, önként követi, így külső kényszer alkalmazására csak kivételes esetekben van szükség. A büntetésekről szóló kilencedik könyvet így vezeti be: "Bizonyos tekintetben szégyenletes dolog egyáltalán törvényt hozni mindazokra az esetekre, amelyekre most ezt szándékozunk tenni, olyan államban, amelyről azt állítjuk, hogy jól van berendezve, és az erény gyakorlásának minden kedvező feltétele megvan benne. Egy ilyen államban még feltételezni is azt, hogy olyan ember szülessen benne, aki meg van fertőzve olyan romlottsággal, hogy a másutt előforduló legnagyobb gaztettekre képes, úgyszólván szükség van a törvényhozásra, hogy megelőzzük az ilyen tetteket, és megfenyegezzük azt, aki ilyesmire vetemednék - hogy tehát ellenük, mint fenyegető lehetőség ellen törvényt kell hoznunk, egyrészt a bűnök megakadályozása, másrészt megbüntetése végett - ez, mint mondtuk, bizonyos szempontból szégyenletes dolog".³⁴

Platon Törvényeinek ideális államában a büntetés szorosan összefonódik a neveléssel, mint másik igen fontos állami céllal. Platon büntetési elmélete tehát csak az általa elképzelt társadalmi - etikai rendbe illesztve értelmezhető.

B. A fent elsőként idézett büntetési norma (nom. 854cd) a templomrablásról szól. A szakrális szféra igen fontos szerepet töltött be Magnesia életében,³⁵ ezért a legerősebb védelmet is élvezte. A rabszolgák és idegenek viszonylag enyhébb büntetését azzal magyarázhatjuk, hogy a testi fenyítés, megszégyenítés és kitoloncolás által már elérte a törvényhozó mind a megtorlást, mind a speciális és a generális prevenciót. Az elkövető eltávolítása megszabadítja a társadalmat e "nehéz embertől", akinek nevelhetőségét eleve kizártnak tartja Platon, már társadalmi állása alapján is. Ugyanakkor ha polgár az elkövető, szükséges a legszigorúbb büntetés, a halálbüntetés kiszabása. Erre magyarázatul szolgál, hogy az optimális nevelés mellett is lehetnek elvetemült emberek, akik "gyógyíthatatlanok". Az ilyen embert el kell távolítani a közösségből, amely a polis saját polgára esetén csak száműzetés vagy halálbüntetés útján képzelhető el.

³¹ Lásd G. Ries, Prolog und Epilog in den Gesetzen des Altertums, München 1983, 104. és k.

³² Ries, Prolog 105.

³³ Platon a törvény e kettős felépítését azonban nem viszi következetesen végig művében, hisz a Törvényekben találhatunk számos proimion nélküli normát illetve a tiszta törvénybe beépített argumentáló fejezetet is, lásd Ries, Prolog 109.

³⁴ Plat. nom. 853bc. Lásd ehhez E. Wolf, Griechisches Rechtsdenken IV 2, Frankfurt am Main 1970, 205.

³⁵ Pais, Görög filozófia 309. és k.

C. Még markánsabban jelentkeznek a büntetés társadalmi statushoz igazodó, illetve nevelő jellege a piaci szabálysértéseknél. Második idézetünk a tizenegyedik könyvből, a vagyoni jogi szabályok közül származik. 914c-től különböző vagyoni jogi vitákról olvashatunk, 915cd az adásvétellel foglalkozik. A részletszabályok jobb megértése érdekében vessünk először egy pillantást a fejezet etikai vezérfonalára.

Platon adásvételi joga etikai értékítélete befolyása alatt áll, amely a kiskereskedelmet és annak képviselőit mélyen elítéli. Ezt a felfogást tükrözik azok a rendelkezések, amelyek a polgárok (849), sőt a polgárok tulajdonában lévő rabszolgák (846d, 920a) számára is megtiltják a kereskedelemben való részvételt, elítélik a piacon tett esküt (916e) és előírják, hogy kereskedelemmel csak metoikoszok vagy idegenek foglalkozhatnak (920a).³⁶ A kereskedelemről azonban Platon sem akar egészen lemondani: "A kiskereskedelem általában - legalábbis természete szerint - nem az államok kárára keletkezett, sőt éppen ellenkezőleg: mert hogyan volna a társadalom jótévője mindenki, aki a bármiféle javak birtoklásában mutatkozó aránytalanságot és egyenetlen eloszlást egyenletessé és arányossá igyekszik tenni?"³⁷ A kereskedők és kézművesek azonban igen rossz hírbe keveredtek, mert foglalkozásuk a haszonszerzéssel fonódik össze, ami általában tisztességtelen mértéket ölt: "Már természettől fogva elenyészően kevés az az emberfajta, amely ha kitűnő nevelésben részesül, képes arra, hogy a szükségletek és vágyak közepette lelkierőt és mérsékletet tanúsítson, és józan maradjon akkor is, mikor nagy vagyont szerezhet, és a sok helyett inkább a mértékletet válassza. Az emberek nagy tömege éppen ellenkezőleg viselkedik: szükségleteiben is mértéktelen, és ha mérsékelt hasznot szerezhetne, haszonvágyában telhetetlen lesz, s innen van az, hogy olyan rossz hírű és már szégyenletes mindaz, ami csak a kalmárkodással ... összefügg".³⁸ A tömegek tehát kapzsin a nyereséget hajhásszák, amivel a kereskedelmet megvetendővé tették. A filozófus "vehemensen küzd az ellen a kereskedelem ellen, amely termelőtevékenység végzése nélkül minél nagyobb haszonra igyekszik szert tenni. Ezt a P-Á-P kifejezéssel jelölhető kereskedést - miként későbbi tanítványa, Arisztotelész is a Politikában - azért támadja, mert tisztességtelen meggazdagodást eredményez, növeli a polisban a vagyoni-szociális ellentéteket és erkölcsi züllést hoz magával".³⁹

Ez a szemléletmód nem idegen Platon korától, sőt néha jogszabályi szinten is visszhangra lelt. Demosthenes egyik beszédében olyan athéni törvényekről tesz említést, amelyek a kereskedők elleni sykophanta kereseteket büntetik,⁴⁰ illetve a kapeloszokat, kiskereskedőket a nyilvános szidalmazástól védik.⁴¹ Egy népgyűlési határozat büntetéssel fenyegeti azt, aki a kereskedők útjába akadályokat helyez.⁴² Ha ilyen törvények meghozatalára került sor, akkor joggal feltételezhető, hogy a kereskedőknek nagy szükségük volt a törvényi védelemre. Szidalmazásuk, nyilvános megszegyenítésük, zaklatásuk, áruló beperlésük valószínűleg gyakori jelenség volt.

³⁶ Saunders, Plato 215.

³⁷ Plat. nom. 918b.

³⁸ Plat. nom. 918d.

³⁹ Pais, Görög filozófia 343.

⁴⁰ Demosth. 58,10. Lásd ehhez F. Kolb, *Agora und Theater*, Berlin 1981, 34. és k., D. Harvey, *The Sykophant and Sykophancy: Vexatious Redefinition?* in: *Nomos*, Cambridge 1993, 103-121 további irodalommal.

⁴¹ Demosth. 57,30.

⁴² Demosth.-58,53.

A fent vázolt erkölcsi kockázat indíthatta arra a filozófust, hogy fiktív Magnesiájában csak idegeneknek és ezek rabszolgáinak engedélyezze a kereskedést.⁴³ Ezen a területen nem is igen bizik a nevelésben, ezért már eleve igen szigorú büntetéseket javasol.⁴⁴ A törvények azonban csak a legfontosabb irányelveket rögzítik, a részletszabályok kidolgozását és végrehajtását átengedik az illetékes tisztségviselőknek, az agoranomoszoknak.⁴⁵

Az agoranomoszokat, a többi tisztségviselőhöz hasonlóan, bonyolult szisztéma szerint választják. Minden polgár javasolhat valakit az első vagy második vagyoni osztályból, a jelöltek közül kézfemeléssel szavazással kiválasztanak tízet, és e tízből sorsolják ki az öt agoranomoszt.⁴⁶ Az agoranomoszok feladata a piacfelügyelet, hivatali épületük a piactéren áll. Feladatkörüket egy generálklauzula határozza meg: minden, a piaccal kapcsolatos ügy⁴⁷ és a piac törvényes rendjének felügyelete.⁴⁸ Mivel a piactéren teljes hatáskörrel bírnak, ügyelniük kell az itt található kutakra és szentélyekre is.⁴⁹ A fő feladatuk azonban abban áll, hogy a piac rendjét megszabják és betartására ügyeljenek.

Platon államában kizárólag a piactéren engedélyezett árucserét.⁵⁰ Az agorat szigorú rend uralta. A nomophylakoi, agoranomoi és astynomoi kijelölték, hogy melyik árut hol szabad kínálni. A piacnapokat is törvény rögzítette: mikor, mit szabad áruba bocsátani.⁵¹ A hónap első napján a gabonát, a tizediken a folyadékokat, a huszadikon állatokat és egyéb mezőgazdasági termékeket lehetett piacra vinni. Jóllehet a polgárok kereskedéssel nem foglalkozhattak, feleslegeiket mégis értékesíthették. Erre lehetőleg közvetítő ügynököket kellett igénybe venni, és vevőként csak az idegen kereskedők jöhettek szóba.⁵² Az egyes áruk árát szintén törvény szabályozza, vagy legalábbis limitálja.⁵³ Az eladókat úgy akarja Platon a csalástól visszatartani, hogy megtiltja nekik, hogy ugyanazon a napon két árat nevezzenek meg valamelyik árujukra. Reklám, az áru feldicsérése vagy esküdözés annak jó minőségéről szigorúan tilos Magnesiában.

Következetes előírás továbbá, hogy csak készvételt szabad kötni. Áru és vételár cseréljen közvetlenül gazdát, hogy semmilyen jogigény se származhasson az ügyletből: "Itt (ti. a piactéren) cseréljék be a pénzt áruért és viszont, nem halogatva a cserét. Mert aki bizva a másikban, elhalasztja azt (vagyis odaadja például a pénzt előre az áruért), nyugodjon bele, akár megkapja a járandóságát, akár nem, minthogy az ilyen csereügyletekből kifolyólag városunkban pernek helye nincs".⁵⁴ A "Barkauf-kényszer" jól levezethető Platon szigorúan moralizáló álláspontjából. Az alapgondolat azonban

⁴³ Plat. nom. 849b, 920a, lásd *Knoch*, *Strafbestimmungen* 96. és k. A kézműveseket sem becsülte többre Platon, lásd *Wolf*, *Rechtsdenken* IV 2, 258, *Morrow*, *Plato* 141.

⁴⁴ Plat. nom. 916. és k., 917cde, 919ef.

⁴⁵ Plat. nom. 917e, 920bc, lásd *Knoch*, *Strafbestimmungen* 96.

⁴⁶ Plat. nom. 763e.

⁴⁷ Plat. nom. 849a.

⁴⁸ Plat. nom. 764b.

⁴⁹ Plat. nom. 764b. A szakrális szféra nagy jelentőségéhez lásd *Knoch*, *Strafbestimmungen* 11.

⁵⁰ Plat. nom. 849e.

⁵¹ Plat. nom. 849b.

⁵² Plat. nom. 849b. *Morrow*, *Plato* 185: "Peculiar to Plato is his regulation requiring the sake to foreign residents of a certain proportion of the annual product of the soil, a provision that follows from special character of his economy." Platon elutasít mindenfajta ökonomikus gondolkodást, tipikus jele ennek a foglalkozásszerű kereskedés és a felesleg eladásának elkülönített kezelése, lásd C. R. *Whittaker*, *Land, City and Trade in the Roman Empire*, *Variorum Selected Studies* 1993, XII, 57. és k.

⁵³ Plat. nom. 850a, 917bc.

⁵⁴ 849e-850a, lásd *Morrow*, *Plato* 139.

Athen magánjogában is érvényesült.⁵⁵ Platon persze ideológiai okokból némileg túlhangsúlyozza ezt az elvet.⁵⁶

Nézzük azonban tovább a konkrét szabályokat! Platon úgy véli, hogy a nomophylakoi és az agoranomoi kötelesek rendszeresen tájékozódni arról, hogy az eladók éppen milyen csalási és hamisítási módszereket alkalmaznak. Ezekhez kell igazítani a piaci előírásokat, amelyeket azután egy stelere írva a hivatali épületük előtt állíttatnak fel. Itt olvashatók az eladók kötelezettségei is. Piaci rendszabályaik végrehajtása érdekében Platon agoranomoszai rendészeti intézkedéseket tehetnek. A rendbontókat szigorúan megbüntetik, de a büntetéskiszabásnál különböztetnek az elkövetők két csoportja között. Az egyik csoportba sorolja Platon a rabszolgákat és az idegeneket, a másikba a helyi polgárokat. A hamisított árukat kínáló kereskedők ellen szigorú büntetések vehetők be: az árut elkobozzák, a kereskedő pedig a megnevezett ár minden drachmájáért egy botütést kap. A testi fenytés a piactéren zajlik, és a kikiáltó kihirdeti a kiváltó okot.⁵⁷ A szigorú szankció indoklásául Platon a generális prevencióra hivatkozik.⁵⁸

Meglepő a differenciálás, amely a rabszolgákat és a szabad, de idegen kereskedőket egy kategóriába sorolja, és velük szemben az egyébként rabszolga-büntetésnek számító testi fenytést rendeli el. Hasonló differenciálás nem fordul elő Athén pozitív jogában.⁵⁹ Athén büntetési rendszere úgy igazodik a statushoz, hogy szabadok és rabszolgák között differenciál a büntetéskiszabásnál.⁶⁰ Az antik jogrendszerekben sehol sem ismeretes olyan megoldás, amely rabszolgákat és nem polgár idegeneket azonosan kezelne.⁶¹ Platon különös előírása a Nomoi következetesen hangoztatott nevelő karakterével magyarázható.

Platon egyéni büntetőjoga, amely a büntetéseknel a polgárjog alapján differenciál, a Nomoi hangsúlyozottan nevelő jellegéből ered. Az idegen, csaló kereskedőket⁶² kikorbácsolják, mint a rabszolgákat, mert a nevelő jellegű szankciók

---

⁵⁵ Lásd ehhez F. *Pringsheim*, *The Greek Law of Sale*, Weimar 1950, 14. és k., 102. és k., H. J. *Wolff*, *SZ 74* (1957) 26. és k. A témáról a közelmúltban közölt érdekes tanulmányt J. *Velissaropoulos*, *Symposion 1993, Vorträge zur griechischen und hellenistischen Rechtsgeschichte*, hg. G. *Thür*, Köln 1994, 185. és k.

⁵⁶ Az etikai felelősségi háttért jól megvilágítja *Aristot.* *NE 1162b*, lásd ehhez *Jakab É.*, *Symposion 1993*, 193. és k.

⁵⁷ *Plat. nom.* 917d.

⁵⁸ *Plat. nom.* 917d, lásd *Knoch*, *Strafbestimmungen 97: Die Zahl der Peitschenhiebe ist proportional den Drachmen, die der Betrüger forderte. Jedoch hat auch hier nicht der Vergeltungsgedanke die Strafe bestimmt, sondern der Abschreckungszweck, wie der öffentliche Strafvollzug und das Verkünden des Strafgrundes zeigen. Daneben verblasst der Besserungsgedanke, weil es sich bei den Tätern um Nichtbürger handelt.* Hasonlóan értékeli a szöveget J. *Herrmann*, *Der Warenkauf in Platons Nomoi*, St. Biscardi II. Milano 1982, 97.

⁵⁹ Távoli rokonság fedezhető fel esetleg a halálbüntetés szankcionálásával Athén jogában. A száműzetés büntetésénél eredetileg csak a polgárokra gondolt a törvényhozó, tehát az elkövető polgárjogához igazodott a büntetés. *Drakon* törvénye azonban semmiképpen sem status-megfontolásból indult ki, hanem a belpolitikai viszonyok rendezését tartotta szem előtt, ahol a nem-polgárok érdektelenek voltak, lásd E. *Grace*, *Eirene 11* (1973) 9. és k.

⁶⁰ Lásd pl. az athéni éremhamisítási törvényt, G. *Stumpf*, *Jahrbuch der Numismatik und Geldgeschichte 36* (1986) 36. és k.

⁶¹ Az elkövető társadalmi státusa szerinti differenciálásra hajlik azonban *Gortyn* törvénye, *IC IV 72 col. II 2* és k.: "It is not only geographically, that Magnesia is close to Gortyn", véli *Saunders*, *Plato 347*.

⁶² Az idegenek kegyetlen megbüntetésében talán visszatükröződik az ókori társadalmak egy másik jellemzője, a xenofóbia is. Az athéniak úgy gondolták, hogy ők messze a többi görög felett állnak, és minden görög meg volt győződve, hogy sokkal értékesebb egy barbárnál, lásd *Dover*, *Morality 83.* és k.

mindkét csoportnál céltalannak tűnnek. A szabad kereskedők testi fenyítése viszont teljesen ellentmond a görög városállamok pozitív jogának.

IV.

Különösen a piaci rendszabályok megsértése esetén kiszabható büntetések differenciált alkalmazása mutatja, hogy Platon büntetési koncepciója csak államának felépítése és az állami célok komplexitása tükrében értelmezhető. A társadalom szigorúan végbevitt osztálytagozódása áttörhetetlen. Az állam által biztosított nevelés a társadalmi statushoz igazodik, amely általában meghatározó jellegű lesz a polgár erényes voltára nézve. A teljes nevelésben részesülők jobb és értékesebb emberek lesznek, a nevelésből kimaradók általában kevésbé erényesek. Bizonyos társadalmi osztályhoz tartozás tehát már önmagában is determinálja a bűnelkövetéshez való viszonyt. A szankciók rendszere a neveléshez, és ezen keresztül a társadalmi státushoz igazodik. Mindennaposnak számító jogsértésnél, tehát enyhébb vétségeknél a "véletlenül megtévedt" erényes polgárt elegendő egy kisebb súlyú büntetéssel visszaterelni a tisztesség útjára. Az állam vagy a szakrális szféra elleni bűncselekmény azonban a nevelés csődjét, a lélek gyógyíthatatlanságát jelzi. Ilyen esetben a polgárra sújt le a törvény a legszigorúbb büntetéssel. Platon hisz a törvény nevelő szerepében, ezért a büntetés célját általában a speciális és a generális prevencióban látja. Még a halálbüntetésnél is, ahol a bűnelkövető nevelése nem jöhet már számításba, hangsúlyozza a visszatartó erőt a társadalom többi tagjára nézve.

A platoni gondolatok talán a büntetőjogász számára sem tanulság nélküliek. A filozófus kétségtelenül eltúlzott dimenziókkal állítja elénk állam és ideológia, nevelés és bűnözés ill. büntetés kapcsolatát. Ha azonban okos mérlegeléssel sikerül jelen társadalmunk viszonyaira lefordítani etikai alapigazságait, akkor sokat merithetünk a kétezeröttszáz év távlatából tanító bölcstől.

ÉVA JAKAB

PRAEVENTION UND SANKTION IN PLATONS GESETZEN

(Zusammenfassung)

Die strafrechtliche Fachliteratur beschäftigt sich immer wieder mit der Entwicklung der Straftheorien, wobei in der Antike Platons Strafkonzepktion besondere Aufmerksamkeit gewidmet wird. Problematisch scheint, daß diese Gedanken in einer von unserer sehr abweichenden sozialen und rechtlichen Umgebung entstanden sind, so daß sie sich kaum in unsere moderne Kategorien einordnen lassen. Der Zweck dieser Abhandlung ist nicht unbedingt die Bestätigung oder die Kritik der Einordnung Platons unter die Vertreter der absoluten Straftheorie. Die Verfasserin bemüht sich

eher darum, einige Strafmaßnahmen gemeinsam mit ihrem gesellschaftlichen Hintergrund darzustellen. Die Strafbestimmungen des Philosophen können nicht interpretiert werden, wenn man den ihm vorschwebenden Staat, dessen soziale Gruppen und die Rolle der Erziehung nicht kennt. Erziehung und Strafe bestimmen bzw. ergänzen im Platons Staat einander. Platons idealisiertes Strafrecht und sein Staat bieten also ein etwas irrales, aber in seinen Prinzipien doch auch für den heutigen Leser wertvolles Bild über eine mögliche Auffassung der Beziehung zwischen Staat, Erziehung und Bestrafung.

KERESZTY BÉLA

Gazdasági bűnözés, feketegazdaság és a pénzmosás

A bűnügyi tudományok az elmúlt két évtizedben kezdtek behatóbban foglalkozni a gazdasági életben elkövetett bűncselekményekkel világszerte és Magyarországon is. Hazánkban a gazdasági rendszer átalakulása készítette a bűnügyi tudományok művelőit a gazdasági tevékenységgel összefüggő bűnözés új szempontú vizsgálatára.

Úgy vélem, nem szorul bizonyításra, hogy a gazdasági bűnözést alapvetően azok a társadalmi-gazdasági viszonyok befolyásolják, amelyek között a gazdasági tevékenység folyik. A kapitalista gazdasági rendszerben nem fordulhat elő tervfegyelmet sértő bűncselekmény, míg nálunk a tervutasításos rendszerben nem lehetett a gazdasági bűnözés olyan megnyilvánulása mint például a bennfentes értékpapír-kereskedelem, vagy a váltóhamisítás. (Természetesen a gazdasági rendszertől függetlenül is hasonló tényállások voltak találhatóak a különböző rendszerhez tartozó országok büntető törvénykönyveiben. Pl. pénz- és bélyeghamisítás, adócsalás, a fogyasztói érdeket sértő cselekmények szankcionálása stb.)

A gazdasági tevékenységgel összefüggő bűnözés iránti érdeklődést elsősorban a világgazdaság fejlődésével együttjáró olyan negatív jelenségek magyarázzák, mint pl. a multinacionális vállalatoknak főleg a harmadik világban folytatott tevékenysége, egy-egy jelentős bankszék az országhatárokon túl gyűrűző hatása, vagy a monopóliumok piaci versenyt sértő megegyezései stb.

Az elmúlt évtizedtől kezdve pedig a pénzmosás vált világméretű problémává a kábítószer-kereskedelem robbanásszerű fejlődése révén, amely ahhoz a felismeréshez vezetett, hogy a gazdasági bűnözés, s ezen belül a pénzmosás ellen sikeresen csak akkor vehető fel a küzdelem, ha az államok közötti koordináció szilárd és jól szervezetten működik, hiszen az eszközök és módszerek, amelyekkel pl. a pénzt a világ egyik tájáról a másikra mozgatják, nemkülönbön az elkövetők leleményessége, amely – úgy tűnik – kimeríthetetlen tartalékokkal rendelkezik.

1. Elméleti alapok, a fogalmak tisztázása

- A gazdasági bűnözés és a büntetőjogi rendelkezések kapcsolata sajátosan alakul a tudományos fogalomalkotásban. A bűnözés más területeinek tudományos vizsgálata során a büntetőjogi rendelkezések rendszerint megszbadják a tudományos fogalomalkotás – s ezzel a kutatás – kereteit. A hagyományos bűncselekmények közül pl. az élet elleni, vagy a vagyon elleni bűnözés alapvetően azoknak a

bűncselekményeknek az összessége, amelyek a büntető kódex vonatkozó fejezeteiben foglalt jogtárgyakat sértik.

A címben szereplő sztereotip fogalmak – feketegazdaság, gazdasági bűnözés, de még a pénzmosás is – mindennapjaink, lassan-lassan már elkoptatott szókincsévé váltak anélkül, hogy azok mélyebb tartalmát, sőt tudományos definícióját ismernénk.

Miután a bűnügyi tudományok nem támaszkodhatnak a tradicionálisan kialakult – rendszerint a Büntető Törvénykönyv egy-egy fejezetébe sorolt – büntetőjogi rendelkezésre, mert ilyen fejezetbesorolás gyakran nem is létezik, tehát maguknak kell a tudományos fogalom elemeinek meghatározásával a megközelítőleg egzakt definíciót megadni.

1.1. A gazdasági bűnözés és a gazdasági büntetőjog

A gazdálkodással összefüggő bűnözés a legszélesebb kategória, amely magában foglalja mindazon bűncselekményeket, amelyeket a gazdasági tevékenységgel összefüggésben követnek el. Ezek egyaránt lehetnek korrupciós, vagyon elleni és kifejezetten gazdasági bűncselekmények.

A kriminológia tudománya, amikor a tudományos kutatás céljára szelektál ezekből, a *gazdasági bűnözés* fogalmát használja, miután a kriminológiai kutatások célja – a prevenció, az oktatás stb. – szempontjából szükséges lehet a különféle bűncselekményi kategóriák együttes vizsgálata.

A *gazdasági büntetőjog* fogalma viszont csupán a kiemelt társadalmi érdekek, a jogtárgy védelmére vonatkozó büntetőjogi rendelkezések összességét jelenti. A fogalom lényege az, hogy kizárólag azokat a büntetőjogi rendelkezéseket foglalja magában, amelyek a gazdasági bűncselekményekre vonatkoznak.

A kriminológiai és a büntetőjogi fogalom megkülönböztetésének azért van jelentősége, mert – mint azt később látni fogjuk – nem azonos követelményeknek kell megfelelni a kriminológiai és a büntetőjogi tudományos fogalomképzés során. Elég itt csak arra utalnom, hogy a büntetőjogi definíciónak az egyes bűncselekmény-kategóriák elhatárolását és a kodifikáció rendszerének kialakítását is szolgálnia kell.

1.2. A feketegazdaság fogalma

Egyértelműen közgazdasági fogalom, melynek pontos definíciójáról még a témát kutató szakértők között is vita folyik. Így az e körbe sorolható tevékenységeket is különbözően ítélik meg. Az általánosnak mondható meghatározás alapelve az adóztatlanság, azaz minden olyan legális működésen kívüli, illegális gazdasági tevékenység, amely az adózást, a statisztikai számbavételt elkerüli és láthatatlan jövedelmet hoz létre.

Ezek a vállalkozások nem fantomcégek, mivel valóságos termelő, szolgáltató, illetve kereskedelmi tevékenységet folytatnak, viszont egy részük vagy nincs ős bejegyezve a Cégbíróságnál, vagy eltitkolják tevékenységüket, nem fizetnek adót és társadalombiztosítást, tehát „megszabadítják” magukat a közterhektől, ezért lényegesen olcsóbbak, hiszen semmiféle kiadás nem terheli a jövedelmüket.

A károkozó tevékenység csak igen ritkán alkalmas tisztán gazdasági vagy vagyoni elleni bűncselekmény megállapítására, éppen ezért, mert ezek gyakran összefonódnak, leleplezésük és bizonyításuk is főként alapos gazdasági szakértelmet és kevésbé jogi felkészültséget igényel.

A feketegazdaság, amellyel, hogy mérhetetlen anyagi károkat okoz, a társadalmi erkölcsökre is rombolóan hat.

1.3. A pénzmosás

Mint fogalom új (angol eredetije; money laundering), viszont maga a tevékenység évezredek, feltehetően a pénz megjelenésével azonos korú, mivel a bűnös úton szerzett jövedelem eredetének eltitkolása és annak törvényesnek feltüntetése mindenkor a bűnbe esett ember menekülését jelentette a lelepleződéssel szemben és egyben a bűnös úton szerzett pénz megmentése iránti törekvést.

A fogalom definíciója röviden: valamely bűncselekmény által létrehozott jogtalan vagyoni előnynek a bűncselekmény elkövetőjétől különböző harmadik személy részéről eszközölt fenntartása, biztosítása, illetőleg kihasználása. Három fázisa van: az elhelyezés, a bújtatás és az integrálás.

2. Kapcsolódási pontok és elhatárolások

A fogalmak tisztázása révén ugyan már bizonyos mértékig felismerhetők a korrelatív összefüggések, mégis elsősorban a jogalkalmazás – s nem is annyira a kodifikáció – segítése érdekében szükségesnek mutatkozik ezen fogalmak mélyebb tartalmi analizisének elvégzése. A bűnügyi tudományok és egyben a büntető jogalkalmazás számára már az jelentős előrelépés lenne, ha sikerülne megvonni a gazdasági bűnözés kereteit, elhatárolni, hogy meddig terjed a gazdaságirányítás, valamint a gazdaságigazgatás által alkalmazható szankció-rendszer és hol kezdődik a büntetőjogi felelősségre vonás. Nagyon leegyszerűsítő megoldásnak kínálkozna – a jelenlegi hazai viszonyokból kiindulva – bármilyen végletes szemlélet; akár a XIX. század szabad versenyes kapitalizmusára jellemző laissez-faire gazdaságpolitika azzal, hogy a piac farkastörvényei kiszűrik majd és megszüntetik a gazdaság vadhajtasait, de ugyanúgy hibás az a gondolkodás, amely csakis és kizárólag a büntetőjog eszközeivel akar fellépni a gazdálkodás deviáns jelenségeivel szemben ugyanúgy, mint az immorális magatartásokkal szemben.

A gazdasági bűncselekmények elszaporodása – szinte biztosra vehetően – nem súlyosabb büntetések alkalmazását teszi szükségessé, hanem inkább figyelmeztetést jelen a gazdaságpolitika számára. A büntetőjogi kényszer ugyanis csak a mindennapi gyakorlattól eltérő, a kivétel szintjén megjelenő magatartásokkal szemben alkalmazható hatékonyan. A büntetőjogi szankció generális és preventív hatását csak társadalmi egyetértés mellett érheti el, ha pedig elvileg mindenki „bűnöző”, az elítéltet nem társadalmi megvetés, hanem társadalmi egyetértés övezi. Ha tehát a gazdaság területén a mindennapi gyakorlattal szentesített tevékenységet bűncselekménynek lehet minősíteni, akkor vagy a büntetőjogi szabályokban, vagy – mivel a büntetőjogi tényállások csak a kereteket adják – a kereteket kitöltő gazdaságigazgatási

szabályokban van a hiba. Gondoljunk csak az elmúlt évek szokványos vám- és deviza-bűncselekményeire és azok elkövetőire! A „bűncselekmények” elszaporodása tehát a gazdaság területén nem feltétlenül vonja maga után annak az általános elvnek az érvényesítését, amely szerint ilyenkor a büntetőjogi szigor fokozása szükséges. Ha valahol indokolt, akkor éppen a gazdasági büntetőjog területén kell ragaszkodnunk az „ultima ratio” elvének következetes betartásához.

Igen helyesen jutott Wiener A. Imre még az elmúlt évtized gazdasági bűncselekményeinek elemzése során arra a megállapításra, hogy a „gazdasági bűncselekményekre vonatkozó jogalkotás (gazdasági büntetőjog) és ennek alkalmazása közvetlen kapcsolatban van az állam mindenkori gazdaságpolitikájával és ezt kifejező gazdaságigazgatási szabályokkal.”¹

A sajátos kodifikációs technikából következik tehát a büntető jogtudománynak az a feladata, hogy a kerettényállások alkotását a büntetőjogi alapelvek – nullum crimen sine lege és a bűnösség elve – szempontjából állandóan figyelemmel kísérsje és bírálja.

A gazdasági bűnözésnek mint társadalmi jelenségnek alapvető vonásait azok a társadalmi-gazdasági körülmények formálják, amelyek között a bűnözés kialakul. Ennek következtében a gazdasági bűnözés leírása ezért is jelent sajátos feladatot a kriminológia számára, mert itt nem egyszerűen a bűnelkövetés különféle megjelenési formáit kell kutatni, hanem a változó jogi rendelkezésekre is tekintettel kell lenni.

Mindezek előre bocsátása után, de ezeket a szempontokat messzemenően figyelembe véve vizsgáljuk meg a témánkban megjelölt kategóriákat.

3. A magyar feketegazdaság kialakulása és jelene

A dogmatikai elemzésben foglaltakra emlékeztetve a fogalom röviden illegális gazdasági tevékenységet takar, amely tevékenységből adózatlan nyereség származik.

A feketegazdaság nem mint váratlan „istencsapás” érte hazánkat, *folyamatosan fejlődött ki a hetvenes évek elejétől-közepétől*, s nem is minden pozitív megnyilvánulás nélkül.

Kopátsy Sándor közgazdász egy, az elmúlt év végén tartott előadásából idézem: „Magyarországnak bizonyos mértékig szerencsésen alakult a helyzete, mert a Kádár-rendszer már megengedte a második gazdaság kialakulását. Ez a gazdaság pedig a legjobb ugródeszka ahhoz, hogy valaki vállalkozóvá váljon. Kiderült, hogy a második gazdaság jobban alakítja a tudatot, mint a főfoglalkozású munkahely. Azért, mert az embereknek a munkahely adja a biztonságot, a második gazdaság pedig megmozgatja a fantáziájukat.”²

Emlékezzünk a gazdasági munkaközösségekre és más hasonló, a munkahelyeken és azokon kívül alakult vállalkozásokra, mivel ezek alkották akkor – a társasági törvény megjelenéséig – a második gazdaságot. Erről az időszakról emlékezve, ismét, idézem Kopátsy előadását; „Kévs nép van a világon, amelyik hajlandó lenne a nagyobb jövedelem érdekében annyit dolgozni, mint a mienk. Ma a

¹ Wiener A. Imre: Gazdasági bűncselekmények. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Bp., 1986. 137. p.

² Kopátsy Sándor: Európa keleti felének felzárkózási esélye. Előadás a kis- és középvállalkozás fejlesztési konferencián [Bp., 1994. december 7–9.] (Megjelent a Magyar Vállalkozásfejlesztési Alapítvány kiadásában). Bp., 1995. 33. p.

fekete és másodgazdasággal együtt a nyugati világban és az európai volt szocialista országokban sehol nem olyan hosszú a munkaidő, mint nálunk.”³

A társadalmi rendszer korlátai közé szorított gazdaság negatív jelenségei ma már meglehetősen primitív deviáns magatartásoknak tűnnek. A gazdasági bűnözés 1989-ig lokális jellegű volt, területenként és gazdasági ágazatonként is eltérő, de nem túlzottan jelentős nagyságrendeket mutatott. Jellemző volt a joghézagok kihasználása, a szabályozók kijátszása, a korrupció, a vissza nem térítendő támogatások megszerzése, a különféle állami prevenciókhoz jutás.

Az elkövetőket az adott gazdasági szervezet – állami vállalat, szövetkezet – számára megszerzett előny magáncélra történő megkaparintása motiválta. A bűncselekmények személyes igények kielégítését szolgálták, vagyis az ilyen jogsértő cselekmények elkövetői lényegében felélték az így szerzett javakat.

Az 1980-as évektől a módszerek ugyan változatlanok maradtak, de a gazdaságban megkezdődött liberalizálódás lehetővé tette a jelentősebb vagyon, főleg készpénz és valuta felhalmozását, lakások, családi házak, üdülők építését, nagy értékű nyugati márkájú gépkocsik vásárlását.

Ezt az időszakot az eredeti tőkefelhalmozás kezdetének tekinthetjük.

A piacgazdálkodásra áttéréssel, a 90-es évek elejétől a vállalkozási szabadság megvalósítása, a legális tőkepiac mozgásba hozta az illegális forrásokat is, amely a gazdasági rendszer átalakításából, így a privatizációból is fakadó lehetőségeket igyekezett maximálisan kihasználni. Megjelent határainkon túlról a kalandortőke, melyhez belföldön a pénzintézetek gyakran felelőtlen hitelfolyósítási gyakorlata is hozzáadható, hiszen milliárdok kerültek fedezet- és ellenszolgáltatás nélkül magánkézbe.

Ha feketegazdaságról szólunk, nem hagyható figyelmen kívül az azt létrehozó és működtető fekete tőke sem.

A gazdasági szakértők többségének véleménye megegyezik abban, hogy a *feketegazdaság három komponensből áll*, mely felosztás – a kriminológus szemszögéből – ugyan számtalan átfedést takar, de közgazdasági szempontból nyilván vitathatatlan, másrészt az összefüggések megértéséhez segítséget adhat.

Az *első csoportba* azok a tevékenységek tartoznak, amelyek *ab ovo tiltottak*, így a kábítószer- és fegyverkereskedelem, valamint a tiltott pénzintézeti tevékenység (pilótajáték, piramisjáték, engedély nélküli betétgyűjtés stb.).

A *kábítószer-kereskedelem* méreteire csupán következtetni lehet abból az egyetlen adatból, mely szerint 1994-ben 1100 kg különböző fajtájú kábítószerrel foglaltak le Magyarországon, s ezzel az eredménnyel előkelő helyünk van a világranglistán.

A *második csoport* általános jellemzője, hogy ez e körbe tartozó tevékenységek ugyan legálisnak tűnnek, de a jövedelemszerzés *bűncselekmény* – leggyakrabban vám-, vagy adócsalás – útján történik.

A *harmadik csoportba*, melyet a szakirodalom szívesebben nevez rejtett, mintsem feketegazdaságnak, azok a legális vállalkozások, cégek által végzett legális tevékenységek sorolható, amelyek „csak” annyiban sértenek jogszabályt, hogy az *adórendszert valamilyen mértékben megkerülik*.

Ebben a szférában a „fehér” és a „fekete” jelenségek közti határok a leginkább elmosódtak, részben azért, mert az adószabályok módosításával ebben a csoportban

---

³ Kopátsy Sándor: i.m. 33. p.

alkalmazott trükkök változnak a leggyorsabban, másrészt mivel ebben az „össznépi játékban” vesznek részt a legtöbben. Igaz viszont, hogy a többség viszonylag csekély haszonnal: az APEH becslése szerint az adóeltilkolók 20 %-a forgatja a feketejövödelmek 80 %-át.

Szakmai vélemények szerint pl. a társasági adóval kapcsolatos csalások hátterében az áll, hogy az adójogszabályok nyereségérdekeltség helyett költségérdekeltségűvé teszik a vállalkozókat. Ezért a vállalkozások kétféle stratégiát folytatnak: vagy számla nélkül üzletelnek, amellyel minden adót megtakarítanak – becslések szerint ez a legnagyobb tételű adókiesés –, vagy akár még számlavásárlással is igyekeznek minél több költséget produkálni. A kis- és családi vállalkozások körében leggyakrabban alkalmazott módszer, hogy személyes fogyasztásuk egy részét is költségként tüntetik fel.

Megjegyzem, hogy ilyen esetekben gyakran még az „áfát” (általános forgalmi adót) is visszaigénylik.

Ebbe a csoportba sorolható a feketén történő foglalkoztatás is: a munkanélküli juttatásban részesülők és a külföldiek engedély nélküli munkavégzése.

Végezetül készítsünk kasszát: a hivatalos álláspont szerint a feketegazdaság évente mintegy 20 milliárd forint kiesést jelent a költségvetésben, mások szerint 5–600 milliárd forint kárt okoz.

A rendkívül jelentős különbség arra utal, hogy a feketegazdaság nagyságrendjéről igen szélsőséges becslések látnak napvilágot, természetesen attól is függően, hogy mit tekintenek annak részének.

4. A pénzmosás

4.1. Nyugati pénzügyi körökben eléggé elterjedt az a nézet, hogy Kelet-Európában a berlini fal leomlása óta tonnaszám mosogatják a piszkos pénzeket. Magyarország a térségben fejletlenek számító pénzügyi infrastruktúrájával, ugyanakkor a fejlett piacgazdasághoz képest kezdetleges gazdasági jogrendszerével valóságos paradicsoma a pénzmosóknak. Egyes szakértők nem kevesebbet állítanak, mint hogy Budapest az európai pénzmosás egyik legforgalmasabb központjává vált.

A büntető törvénykönyv egyik legújabb módosítását jelentő 1994. évi IX. törvény 23. §-a – a közellátás veszélyeztetése helyébe, a *Btk. 303. §-aként* – új tényállás-szöveget állapított meg pénzmosás címmel, s ezzel a törvényalkotó nemzetközi kötelezettségének tett eleget.

Napjainkban a fegyver- és kábítószer-kereskedelem kísérő jelensége, a pénzmosás egyre erőteljesebb veszélyt jelent a pénzügyi rendszerekre. Ennek felismerése az iparilag fejlett államokban már az 1980-as évek végén a bűnüldözési stratégiák átgondolását, fokozottabb nemzetközi együttműködés szükségességét vetette fel.

1987-ben az Európa Tanács Miniszteri Tanácsa megbízott egy szakértői testületet azzal, hogy vizsgálja meg a különböző államközi megállapodásokat és állapítsa meg, ezek mennyire alkalmazhatók a pénzmosással szerzett jövedelmek lefoglalására és elkobzására. A bizottság jelentése alapján került elfogadásra az Európa Tanács Konvenció a bűncselekményekből származó jövedelem mosásáról, lefoglalásáról és elkobzásáról (*Strasbourg-i Konvenció*).

1988. decemberében 67 ENSZ tagország aláírta a kábítószer-kereskedelem világproblémájával foglalkozó megállapodást, amely röviden *Bécsi Konvenció* néven vált ismertté. Ezen dokumentum kötelezte a ratifikáló államokat arra, hogy saját jogrendszerükkel összhangban tegyék meg a szükséges törvényhozási és közigazgatási lépéseket.

1989-ben a *párizsi gazdasági csúcstalálkozón* részt vevő hét nemzet – Kanada, Franciaország, Németország, Anglia, Olaszország, Japán és az Amerikai Egyesült Államok – egyhangú határozatával egy kifejezetten a pénzmosás elleni küzdelem céljára létrehozandó nemzetközi szervezet, a *Financial Action Task Force on Money Laundering* (Pénzügyi Akció Feladat Csoport, rövidítve: FATF) felállításáról döntött, mely szervezetnek elsődleges feladata az egyes országokban kimunkált nemzeti programok összehangolása és a hatóságaik közötti kapcsolatok erősítése volt. 1991. júniusában az Európai Közösség tagállamainak miniszterei elfogadták a „Pénzmosás megelőzése” című *EK-direktívát*, amely szintén kötelező erővel bíró jogszabály, ugyanis kötelezte a tagállamokat arra, hogy 1993. január 1. előtt a Direktíva szabályait saját jogrendszerükbe átültessék.

A Bécsi Konvencióhoz 1993. május 31-ig 77 tagállam csatlakozott, hazánk is 1994-ben, ezt követően példás gyorsasággal fogadta el a Parlament két törvény – a Büntető Törvénykönyv és a pénzügyi törvény – módosítását, valamint a pénzmosás megelőzéséről és megakadályozásáról szóló 1994. évi XXIV. törvényt.

4.2. A törvényhozó a pénzmosást *járulekos és egyben önálló bűncselekményként* szabályozta. Az alpbűncselekményből származó előny – leggyakrabban készpénz – az, melyet az ehhez járuló bűncselekmény, a pénzmosás során általában mások, gyakran erre a tevékenységre „szakosodott” elkövetőn manipulálni igyekeznek. Ezen művelet célja, hogy az illegálisan szerzett jövedelmet úgy juttassa vissza az alpbűncselekmény elkövetőkhöz, hogy az teljes mértékben legális jövedelemnek tűnjék. Az ilyen magatartások névtelenséget biztosítanak a szervezett bűnözés számos formájának, így különösen a kábítószer- és fegyverkereskedelemben, a terrorizmusban, de sűrűn kapcsolódnak olyan hagyományosnak tekinthető bűncselekményekhez is, mint a korrupció vagy a devizabűncselekmények.

A pénzmosás két alapesete – a Btk. 303. § (1) és (2) bekezdése – verseng a bűnpártolás (Btk. 244. §) és az orgazdaság (Btk. 326. §) törvényi tényállásával, amelyektől való elhatárolásra később még visszatérek.

4.3. Mielőtt a törvényi tényállás elemzésében elmélyednénk, különösen az elkövetési magatartások interpretálásához szükséges a pénzmosás folyamatának bemutatása, az előzőekben említett három fázis részletezése.

A. Elhelyezés: a készpénz kevésbé veszélyes más értékre vagy eszközre történő átváltásának legkritikusabb szakasza:

- strukturálással: pénzügyi intézményben, jelentési kötelezettség alatti értékben való elhelyezéssel,
- hamis dokumentumokkal: pl. fiktív adás-vételi szerződéssel,

- pénzváltók révén,
  - értékpapír-kereskedők, brókerek segítségével,
  - drágakő, nemesfém, műtárgyak vásárlásával,
  - más nagy értékű vagyontárgyak (autó, repülő stb.) vásárlásával,
  - pénzcsempészés révén
- valósul meg.

B. Rétegzés: pénzügyi tranzakciók komplex módszere a pénzmosás nyomainak eltüntetésére; amely lehet

- elektronikus úton történő átutalás,
- a készpénz más pénzügyi instrumentummá (utazási csekk, kötvény, részvény, életbiztosítás stb.) alakítása,
- készpénzért megvásárolt materiális javak továbbadása, exportálása.

C. Integrálás: a „mosott” jövedelem visszajuttatása a gazdaságba olyan formában, hogy az legális üzleti tevékenységből származónak tűnjék:

- anonim gazdasági vállalkozások létrehozása,
- ingatlanvásárlás,
- hamis akkreditívek nyitása révén.

4.4. A pénzmosás egyre fenyegetőbb veszélyt jelent a pénzügyi rendszerekre, de a legnagyobb veszély abban rejlik, hogy az egyes országok gazdasági alapja, társadalmi felépítménye teljesen a bűnözők hatása alá kerülhet és az egész államigazgatási apparátus a bűnözés kiszolgálójává válhat, míg sem a bűnüldözés, sem az igazságszolgáltatás nem képes ennek megakadályozására.

Ebből következően a pénzmosás *jogi tárgya*: egyfelől az állam pénzügyi rendszerének működésébe vetett bizalom, másrészt a szervezett bűnözés elleni fellépés eredményessége.

A büntetőjogi védelemben részesülő ezen érdekek egyúttal – a nemzetközi elvárásoknak megfelelően – az európai bankrendszer védelmét és a szervezett bűnözéssel kapcsolatos összefogást is jelentik.

4.5. A bűncselekmény *elkövetési tárgyai* azok az anyagi javak, melyek bármely öt évet meghaladó szabadságvesztés-büntetéssel fenyegetett bűncselekménnyel, illetve – a büntetési tételtől függetlenül – embercsempészéssel, kábítószerrel visszaéléssel vagy nemzetközi jogi kötelezettség megszegésével összefüggésben keletkeztek.

A Btk. az anyagi javak fogalmára nem ad értelmező rendelkezést, s a Polgári Törvénykönyvben is hiába keresünk interpretációt. Nyelvtani és jogösszehasonlító módszer segítségével arra a következtetésre juthatunk, hogy anyagi javak köre a birtokba vehető és a tulajdonjog tárgyát képező dolgokra terjed ki.

Ennek megfelelően anyagi javak alatt kell értenünk az ingó- és ingatlan vagyonokat, dolgokat, de mindenekelőtt a pénzt és az értékpapírt. A pénzmosás elsősorban „készpénzintenzív” üzletág, ugyanis az illegális tevékenységet végzők jövedelme leginkább készpénzben keletkezik (pl. utcai kábítószerárusításnál a bevétel tipikusan kis címletű készpénzben jelentkezik).

4.6. A bűncselekmény *elkövetési magatartásai* igen változatosak, melyek figyelembevételével a pénzmosás *három alapesete* különböztethető meg:

I. A Btk. 303. § (1) bekezdése

Elkövetési magatartás: a más által elkövetett alapbűncselekménnyel összefüggésben keletkezett anyagi javak *elrejtése*.

Elrejtésen minden olyan magatartást értünk, amely megnehezíti vagy lehetetlenné teszi a vagyoni érték fellelését. Számítalan formában valósítható meg.

A törvényi tényállás ezek közül három módját nevesíti:

– az anyagi javak eredetét, illetőleg valódi természetét *eltitkolja* vagy *elleplezi* [Btk. 303. § (1) bekezdés a) pontja],

– az anyagi javak eredetéről, illetőleg valódi természetéről a hatóságnak *hamis adatot szolgáltat* [Btk. 303. § (1) bekezdés b) pontja].

Az elrejtés ezen három módja arra utal, hogy a pénzmosásnál általában nem az anyagi javak fizikai elrejtéséről van szó, sokkal inkább ún. jogi elrejtésről.

A törvényi tényállás elkövetési magatartásai a kriminológiai elemzések figyelembe vételével fogalmazódtak meg. Az elhelyezés egyik módja az eltitkolás, pl. ilyen lehet egy „benzinkút”, amelynek tényleges forgalma alig van, de az üzemanyagkút tulajdonosa az alapbűncselekményből származó pénz bevételként való elkönyvelésével eltitkolja annak eredetét.

II. A Btk. 303. § (2) bekezdése

A pénzhamisítás második változata nyolc, látszólag különböző elkövetési magatartással valósítható meg. Közülük külön értelmezést csak a *pénzügyi*, illetőleg a *bankművelet végzése* igényel, mivel a többi – *megszerez, használ, felhasznál, megőriz, kezel, értékesít* – fogalmilag megegyezik köznapi értelmével, valamint a Polgári Törvénykönyv vonatkozó rendelkezéseiben foglaltakkal.

A felhasználás és az anyagi javakkal (vagy ellenértékével) bármilyen *pénzügyi* vagy *bankművelet végzése* lényegében ugyanazon fogalmat jelenti, csak az utóbbiak a felhasználás speciális esetét nevesítik. Ide tartozik pl. a pénznek betétként történő elhelyezése a bankban, vagy váltó, csekk vásárlása stb. Ugyanígy értendő az értékesítés és az anyagi javakon (vagy azok ellenértékén) más anyagi javak szerzése is. A felhasználás egyik gyakori példája, amikor az alapbűncselekményből származó pénzen nagy értékű ingatlant, ékszert, festményt stb. vásárolnak.

A bűncselekmény az elkövetési magatartások bármelyikének tanúsításával *befejezetté* válik, függetlenül attól, hogy sikeres volt-e az, tehát nem szükséges a diszpozíció megvalósulásához eredmény (immateriális bűncselekmény).

Mégis a törvényi tényállásban felsorolt elkövetési magatartások többsége a jogellenesen szerzett haszonból való részesedésre utal, s ezzel elkerülhetetlenül felmerül az *orgazdaság* (Btk. 326. §) tényállásával való hasonlósága. Mindkét cselekményhez *dolus specialis*, azaz az a szándék szükséges, hogy az elkövető vagyoni haszon végett szerezze meg a dolgot, még ha a pénzmosás tényállásában ez így *expressis verbis* nem is szerepel, de kimondatlanul is e célzat vezérli a tettet. Az elhatárolás mégsem okozhat különösebb nehézséget, egyrészt jogi tárgyaik különbözősége folytán, másrészt az orgazdaság tényállása taxatív tartalmazza azokat az alapbűncselekményeket, melyekhez társulva valósul meg a bűncselekmény.

III. A Btk. 303. § (4) és (5) bekezdése

Elkövetési magatartás: a pénzmosásra vonatkozó *bejelentési kötelezettség elmulasztása*.

A bejelentési kötelezettséget a pénzmosás megelőzéséről és megakadályozásáról szóló 1994. évi XXIV. törvény 3. § (1) bekezdés b) pontja írja elő. A bejelentési kötelezettség tartalmát illetően lényeges, hogy az említett törvény különbséget tesz a regisztrálási kötelezettség (azonosítás) és a tényleges bejelentés között. A 2. § (1) bekezdése szerint a pénzügyi szervezet kétmillió forintot elérő vagy meghaladó összegű, forintban vagy külföldi pénznemben történő készpénzbefizetéssel, illetve kifizetéssel együtt járó ügyeleti megbízást kizárólag olyan ügyféltől fogadhat el, aki az azonosságát igazoló okmányait a pénzügyi szervezetnek bemutatja és akinek az azonosítását a pénzügyi szervezet elvégzi. Az azonosítás különböző igazoló okmányok – személyi igazolvány, útlevél, cégbírósági bejegyzés stb. – bemutatásával történik. Álláspontunk szerint önmagában az azonosítás elmulasztása a pénzmosás szempontjából még nem minősül bűncselekménynek, de fegyelmi felelősséget alapoz meg, így munkajogi konzekvenciája lehetséges.

A szorosan vett bejelentési kötelezettség összeghatártól független, ennek megfelelően a kétmillió forintot el nem érő ügyletet is jelenteni kell, amennyiben gyanús.

A különböző alapbűncselekményekből származó pénzeket és más anyagi javakat nemcsak pénzügyi szervezetek útján lehet tisztára mosni, hanem a pénzügyi törvény (Pit.) hatálya alá nem tartozó egyéb szervezeteken keresztül is, mint pl. a biztosítótársaság, értékpapír-forgalmazó, játékkaszinó stb. Ezért a Polgári Törvénykönyv 685. § c) pontjában felsorolt gazdálkodó szervezetek mindegyikének vezetői és alkalmazottai is önálló felelősséggel tartoznak.

Bejelentési kötelezettség terheli a pénzügyi szervezet vezetőjét, alkalmazottját és az erre kijelölt felelős személyt, akit a pénzügyi szervezet kijelölt arra, hogy a vezetőtől, illetve az alkalmazottaktól érkezett bejelentést az Országos Rendőrfőkapitányságnak haladéktalanul továbbítsa.

A pénzmosásra utaló gyanú – adat, tény vagy körülmény – felmerülése esetén a pénzügyi szervezet vezetője, valamint alkalmazottja köteles, szintén haladéktalanul

- az ügyletet értékhatára tekintet nélkül azonosítani és
- a pénzmosás gyanújáról az erre kijelölt felelős személynek bejelentést tenni.

A fentiekből következően az azonosítás elmulasztása, mint a bejelentést megalapozó első fázis, mégis büntethetővé válik, amennyiben a pénzmosás alapos gyanújára utaló körülmény felmerül.

4.7. A bűncselekmény (1) és (2) bekezdésében meghatározott alapesetének alanya – az alábbi kivételekkel – tettesként bárki lehet.

Nem lehet tettes

- az alapcselekmény elkövetője, (akinek a bűncselekményből keletkezett anyagi javakkal kapcsolatos manipulációja büntetlen utócsselekmény);
- az alapbűncselekmény részese, (mivel annak tettesével osztozik a felelősségben a Btk. Általános Részében meghatározottak szerint).

A fentiekén kívül – személyes kvalifikáltságuk folytán – nem lehet a pénzmosás alapeseteinek elkövetője:

- pénzüintézet, értékpapír-forgalmazó, befektetési alapkezelő, biztosítóintézet vagy szerencsejáték szervezésével foglalkozó szervezet tisztviselője vagy alkalmazottja,
- hivatalos személy,
- ügyvéd,

mivel – a Btk. 303. § (3) bekezdés b), c), illetve d) pontja alapján – a pénzmosás alanyaként elkövetett cselekményük súlyosabban minősül.

Ugyanakkor az alapbűncselekmény tettese *felbujtóként* vagy *bűnsegédként* elkövetheti a pénzmosást.

A bűncselekmény (4) és (5) bekezdésében szereplő cselekmény alanya tettesként csak az lehet, akit – mint arra az előzőekben (a III. pontnál) részletesen kitértünk – a törvény kötelez a bejelentés megtételére.

Aki a bejelentés megtételére köteles személyt szándékosan rábír arra, hogy e kötelezettségének ne tegyen eleget felbujtásért felel. Felbujtó lehet elsősorban az alapbűncselekmény tettese, de ugyanígy a pénzmosás első két alapesetének tettese is.

4.8. A Btk. 303. § (1), (2) és (4) bekezdésében meghatározott alapesetei csak szándékosan követhetők el.

Az (1) bekezdés tényállása nem kívánja meg, hogy az elkövető ismerje az elrejtett anyagi javak bűnös eredetét – szemben a (2) bekezdés szerinti alapesettel –, bár nehezen képzelhető el, hogy az anyagi javak eredeti természetéről nem tudva, titkolja el azokat vagy szolgáltat azokról hamis adatot a hatóságnak. Így, ha a tényállás nem is tartalmazza – álláspontunk szerint – a szándékos elkövetés csak akkor állapítható meg, ha az elkövető tudja, hogy az általa elrejtett anyagi javak, mely bűncselekményből származnak.

A fentiekből következően a pénzmosás első két alapesete csak egyenes szándékkal (*dolus directus*) követhető el, míg a bejelentési kötelezettség elmulasztása [Btk. 303. § (4) bekezdése] eshetőleg szándékkal (*dolus eventualis*) is megvalósítható, sőt leggyakrabban a bűnös közömbösség a jellemző.

A Btk. 303. § (5) bekezdésében meghatározott cselekmény, a bejelentési kötelezettség elmulasztásának gondatlan alakzata. Természetesnek tűnik, hogy leggyakrabban a bűnös hanyagsággal (negligentia) valósul meg a bűncselekmény azzal, hogy a bejelentésre kötelezett speciális személy elmulasztja a tőle elvárható figyelmet vagy körültekintést tanúsítani, tehát hanyagul látja el feladatát, de ugyanilyen gyakorisággal fordulhat elő, hogy a pénzügyi szolgáltató szervezet vezetője vagy alkalmazottja könnyelműen bízik abban pl., hogy a kétmillió forintot elérő vagy meghaladó összegű ügyletkötéssel nem egy bűncselekményből származó pénzösszeg tisztára mosását segíti elő azzal, hogy bár felmerül benne az alapos gyanú, mégis elmulasztja az ügyfél azonosítását (luxuria).

4.9. A Btk. 303. § (1) és (2) bekezdésében meghatározott pénzmosás az elkövetés módjának fokozottabb társadalomra veszélyessége miatt súlyosabban minősül, ha üzletszerűen vagy pénzmosással foglalkozó szervezet keretében követik el.

Az üzletszerűség fogalmát illetően a Btk. 137. § 7) pontjában írtak az irányadóak, míg a pénzmosásra berendezkedett szervezet fogalma bővebb kifejtést

ugyan nem érdemel, de megjegyzendő, hogy az ilyen szervezet tevékenységére is az üzletszerűség – a hasonló jellegű bűncselekmények elkövetésével a rendszeres haszonszerzésre törekvés – a jellemző.

Súlyosabban rendeli büntetni a törvény azokat is, *akik helyzetüknél, foglalkozásuknál fogva, illetve hivatásukból* eredően könnyebben nyújthatnak segítséget a bűnösen szerzett pénz eredetének az eltitkolásához. Így a pénzüintézet, értékpapír-forgalmazó, stb. szervezet tisztségviselője vagy alkalmazottja, a hivatalos személy [lásd: Btk. 137. § (1) pontja], illetve az ügyvéd.

4.10. A büntethetőség megszűnése

A Btk. 303. § (6) bekezdése büntethetőséget megszüntető okot állapít meg annak az elkövetőnek a javára, aki

- a hatóságnál önként feljelentést tesz, vagy
- ilyent kezdeményez.

A büntethetőséget megszüntető ok viszont csak akkor állapítható meg, ha

- a cselekményt még nem fedezték fel, vagy azt
- csak részben fedezték fel.

Az önkéntes feljelentés büntethetőséget megszüntető körülménykénti törvénybe iktatása azon a kriminálpolitikai megfontoláson alapul, amely szerint a társadalomnak fontosabb érdeke fűződik ahhoz, hogy az arra hivatott bűnüldöző hatóságok a pénzmosásról tudomást szerezzenek, mint az azt elkövető megbüntetéséhez. Ugyanakkor a pénzmosás önkéntes felfedése a még ismeretlen alaphűncselekmény felderítését is eredményezheti és hozzájárulhat újabb bűncselekmények elkövetésének megelőzéséhez.

Az önkéntes feljelentés a tevékeny megbánás (Btk. 332. §) egyik sajátos formája azzal a különbséggel, hogy ez esetben a törvény – természetsszerűleg a pénzmosás immateriális jellegéből adódóan – az okozott kár megtérítéséhez, mint feltételhez, nem köti alkalmazásának lehetőségét.

4.11. Elkobzás

Szintén kriminálpolitikai cél a pénzmosók megfosztása azoktól az anyagi javaktól, amelyre a bűncselekményt elkövették. Ezt a célt szolgálja a Btk. 314. § (3) bekezdésében meghatározott joghátrány kötelező alkalmazása.

Az elkobzásra vonatkozó általános szabályok (Btk. 77. §) ez esetben is alkalmazandók. Ebből következően elkobzásnak helye van akkor is, ha az anyagi javak, mint a pénzmosás elkövetési tárgyai, nem az elkövető tulajdonát képezik, de az elkövető a bűncselekmény tettesétől vagy annak hozzájárulásával mástól, a bűncselekmény elkövetéséért kapott.

Elkobzás helyett az elkobzás alá eső érték megfizetésére kötelezésnek van helye akkor is, ha az elkobzás az elkövetőre a bűncselekmény súlyával arányban nem álló, méltánytalan hátrányt jelentene [Btk. 314. § (3) bekezdés].

Ugyanakkor a pénzmosás esetében is lehetőség van a *méltányosság* alkalmazására olyan esetekben, amikor az elkobzás, illetve az elkobzás alá eső érték

megfizetésére kötelezés az elkövetőre a bűncselekmény súlyával arányban nem álló méltánytalan hátrányt jelentene. [Btk. 314. § (4) bekezdése].

4.12. *Folytatólágosság* [Btk. 12. § (2) bekezdése] állapítandó meg, ha a pénzmosság elkövetője az alapbűncselekmény tettesétől kapott anyagi javakat más-más alkalmakkor ugyan, de egységes akarat-elhatározásból fakadóan rövid időközönként szeri meg, illetve fejt ki pénzmossással kapcsolatos bármely más elkövetési magatartást.

A *pénzmosság bármely bűncselekménye* és a *pénzmosság látszólagos anyagi halmazatot* képez, ha az alapbűncselekmény tettese, pl. a csempészet [tk. 312. § (1) bekezdése] elkövetője a csempészett árut saját maga értékesíti, majd az ebből származó pénzt bankbetétbe fekteti (büntetlen utócslekmény.)

A pénzmosság a *devizagazdálkodás megsértésével* (Btk. 309. §), a *csempészet* és a *vámorgazdasággal* (Btk. 312. §) alaki halmazatban állhat abban az esetben, ha a *más által elkövetett* ezen bűncselekményekkel összefüggésben keletkezett anyagi javak tekintetében a pénzmosság elkövetési magatartását úgy valósítja meg, hogy egyben kimeríti az említett bűncselekmények elkövetési magatartásait is.

Látszólagos alaki halmazat jön létre azzal az *alapbűncselekménnyel*, amelynek elkövetési magatartása valamely *dolognak* az engedély nélküli *megszerzésével*, *birtoklásával* vagy *elrejtésével* valósul meg. Pl., ha az elkövető a más által elkövetett kábítószerrel visszaélésből kábítószerrel megszerz, elrejt, értékesít, s ezzel önmaga is a kábítószerrel visszaélés bűncselekményének alanyává válik, viszont az ehhez járuló pénzmosság – pl. a kábítószer eladásából származó pénzüsszeg felhasználása – halmazatban nem állapítható meg.

4.13. *Elhatárolás más bűncselekményektől*

Az *orgazdaság* (Btk. 326. §) és a pénzmosság elhatárolására már az előzőekben kitértünk.

A pénzmosság a *bűnpártolás* (Btk. 244. §) egyik speciális formája. Az elkövető ugyanis segítséget nyújt ahhoz, legalábbis közvetve, hogy az alapbűncselekmény tettese a hatóság üldözése elől meneküljön, törekszik a felderítés és a bizonyítási eljárás sikerének megghiúsítására, illetve közreműködik a bűncselekményből származó előny biztosításában.

Bár nehezen feltételelezhető, hogy a pénzmosság (1) és (2) bekezdésének elkövetője mindenféle ellenszolgáltatás nélkül vállalja a kockázatos, ugyanakkor súlyos büntetéssel fenyegetett bűncselekmény elkövetését, mégis a „haszonszerzés végett” történő elkövetés súlyosabb minősítést nem von maga után [V.ö. Btk. 244. § (2) bekezdése], így legfeljebb a büntetés kiszabása során értékelhető súlyosító körülményként, ha ezen célzat bizonyítást nyer.

Szigorúbb büntetéssel fenyegeti a törvény a bűnpártolást, ha azt a Btk. 244. § (3) bekezdés a) pontjában felsorolt valamely súlyos bűncselekménnyel – az alkotmányos rend erőszakos megváltoztatása, lázadás, rombolás, stb. – kapcsolatban követik el. A bűnpártolás ezen minősített esete és a pénzmosság alapesete egyaránt öt évig terjedő szabadságvesztéssel fenyegetett, viszont a Btk. 303. § (1) bekezdése szerinti pénzmosság csak akkor valósul meg, ha az alapcselekmény embercsempészés;

kábítószerrel visszaélés, nemzetközi jogi kötelezettség, illetve bármely – kivéve a Btk. 244. § (3) bekezdésében taxatívén felsorolt – öt évet meghaladó szabadságvesztéssel fenyegetett bűncselekmény.

Összegzés

Célom elsősorban az egyes fogalmak tisztázása volt a jogalkalmazás elősegítése érdekében, de ismételten hangsúlyozom, hogy a feketegazdaság felszámolása csak kisebb részében a bűnüldöző és igazságügyi szervek számára jelent kötelezettséget, annál inkább a jogalkotásra, mégpedig a gazdasági jogalkotásra ró feladatot. E területen pedig feltétlen szükséges a közgazdászok, kriminológusok, a büntetőjog elméleti és gyakorlati művelőitől származó információk összegyűjtése és rendszeres konzultációk tartása.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Dr. Fejes Eleonóra: A pénzmosás hazai és nemzetközi tapasztalatok alapján MNB. Műhelytanulmányok 5. Bp. 1994.*
Dr. Kereszty Béla: A pénzmosás. Magyar Jog. 1995. évi 2. szám.
Dr. Wiener A. Imre: Gazdasági bűncselekmények. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Bp. 1986.

BÉLA KERESZTY

ECONOMIC CRIME, BLACK MARKET, MONEY LAUNDERING

(Summary)

It is a new task for the penal scientists to search the causes of economic criminality, the definition of notions, and to clear their contexts.

In the transition to free market economy the black market has emerged as a serious social concern - therefore it is important to re-define the economic offences as well as their regulations of financial managing.

The analysis of legal definition of a new offence, the money laundering assists the lawyers in the determination of criminal responsibility.

A legalitás eróziója, az opportunitás inváziója

A büntető eljárási rendszerek jogintézményeit nagy mértékben határozza meg, hogy az opportunitás vagy a legalitás elvét tekintik talpköviknek.

A legalitás elve szerint meg kell indítani az eljárást és nem lehet megszüntetni a bűncselekmény alapos gyanúja esetén, ha annak nincs törvényben meghatározott akadálya. "A legalitás elve parancs a bűnüldöző hatóságok számára. Azt írja elő, hogy a büntető törvényeket alkalmazni kell."¹

Az opportunitás elve lehetővé teszi, hogy a hatóságok mérlegeljék az eljárás megindításának vagy folytatásának hasznosságát és csak az értékelésük szerint közérdekűnek, célszerűnek tekinthető esetekben vonják felelősségre az elkövetőt.

A legalitás és az opportunitás nem egymást kizáró fogalmak. A valóságban a világ egyetlen országában sem léteznek az eljárásnak ezek a desztillált formái. A legalitás elvére épülő eljárás követelménye nem valósítható meg maradéktalanul. Egyetlen állam hatóságai sem képesek minden egyes jogsértést megtorolni. Az opportunitás elve sem érvényesülhet parttalanul, csak legális korlátok között valósulhat meg a demokratikus jogállamban.

Tradicionalisan az opportunitás elvének talaján áll az USA, Anglia, Franciaország és Hollandia eljárásjoga. Közülük Hollandiában az opportunitás elve nem kivételes lehetőség az eljárás megindításának elmulasztására, hanem szabály: azt kell mérlegelni, hogy szükséges-e az eljárás megindítása és lefolytatása valóban megfelel-e a társadalom érdekeinek.

A német, az osztrák és a magyar büntető eljárás tradicionalisan a legalitás elvére épül.

Az opportunitás elve jelenik meg azonban eljárásunk több fontos szabályában. Például abban, hogy a nyomozást (Be. 136. §) vagy a vádemelést (Be. 147. §) mellőzni lehet olyan bűncselekmény miatt, amelynek az elkövetett jelentősebb súlyú bűncselekmény mellett a felelősségre vonás szempontjából nincs jelentősége.

Ennél sokkal szélesebb körben kerül sor a nyomozás megtagadására [Be. 127. § (1) b)] vagy az eljárás megszüntetésére [Be. 139. § (1) c) és Be. 170. § (1) c)] másodlagos büntethetőségi akadályok miatt. Ez szintén nem más, mint a legalitás követelményének kiiktatása a törvény szerint bűncselekménynek minősülő esetekben a cselekmény társadalomra veszélyességének csekély foka (Btk. 28. §), csekélyllyé válása vagy megszűnése (Btk.36. §) esetében. Ez utóbbi körülmény értékelése különösen

---

¹ Bárd Károly: A büntető hatalom megosztásának buktatói. Budapest, 1987. 66. p.

nehezen tuszkolható be a legalitás kereteibe, hiszen a cselekmény társadalmi veszélyessége sohasem "enyészhet el."²

A Btk.-nak a bűncselekmény fogalmát meghatározó 10. §-a – és különösen annak (2) bekezdése – nem hagy kétséget afelől, hogy a törvényhozó a tényállásszerű, de a társadalomra csak csekély fokban veszélyes cselekményt is bűncselekménynek tekinti, csak éppen a legenyhébb büntetést is szükségtelennek látja. A hazai bírói gyakorlat azt vallja, hogy "a cselekmény ilyenkor fogalmilag bűncselekmény, csak nem büntethető."³

Távolról sem ilyen egységes a "formális bűncselekmények" megítélésében a jogi irodalom. Békés Imre szerint "minden jogellenes cselekmény (minden büntetőjogilag jogellenes cselekmény) szükségképpen veszélyes a társadalomra és ez a társadalom veszélyesség a jogalkalmazás során nem vonható kétségbe."⁴ Földvári viszont következetesen képviseli az a nézetet, amely szerint nem valósul meg bűncselekmény, ha a cselekmény nem veszélyes a társadalomra.⁵ A legalitás elvének alapján a probléma feloldására egyetlen "megoldás ígérkezik a legmegfelelőbbnek, amely szerint az ilyen cselekmények ne minősüljenek bűncselekménynek."⁶ Ennek expressis verbis anyagi jogi megfogalmazása nélkül "a megbüntetés mellőzése elvileg megoldható az opportunitás elvének alkalmazásával."⁷

Racionális és szükségszerű a bűnüldözéshez, valamint az igazságszolgáltatáshoz fűződő társadalmi érdekek szempontjából, de ellent mond a legalitás elvének a társadalomra veszélyesség csekély jellegének értékelése az eljárásban és ennek alapján az eljárás nem teljesítése. Egyben mutatja, hogy elméleti megfontolások igazolására nem lehet a legalitás elvét maradéktalanul teljesíteni és a társadalmi érdekek mérlegelését kihagyni az eljárás ügdyöntő határozatai meghozásának folyamatából. A formális logika "bírói szillogizmusába" a büntetést-érdemlőség értékelése nem préselhető be, biztos határkövek nincsenek, a jogtárgy elleni támadás intenzitásának foka viszonyfogalom, "értékkategória",⁸ amelynek megállapításához egy "egzaktnan verifikálható kvantum irreális követelés volna."⁹

Az európai eljárási rendszereket 1975–76-ban tanulmányozó amerikai jogászok arra a megállapításra jutottak, hogy a kötelező eljárás elve "a lehetetlent követeli meg: a törvények teljes érvényesítését, miközben növekszik a bűnözés és az erőszakos küzdelem a javak megszerzéséért. Elkerülhetetlenül szükség van változtatásokra az alapelvek érvényben hagyásával, és ahol ezt a formális törvény vagy ideológia nem teszi lehetővé, informális eljárásokat kell rá kidolgozni."¹⁰ Időközben azokban az államokban, amelyek eljárásjoga a legalitás elvére épült, az opportunitás elve tovább feszegette az ajtót és helyet szorított magának nemcsak az informális technikákban, hanem magukban az eljárási törvényekben is.

² Györgyi Kálmán: A büntetésiszabás elvi kérdései és a kodifikáció. Jogtudományi Közlöny. 1977.

133. p.

³ Tokaji Géza: A bűncselekménytan alapjai a magyar büntetőjogban. Budapest, 1984. 295. p.

⁴ Békés Imre: Magyar Büntetőjog. I. Általános rész. Budapest. 1973. 98. p.

⁵ Földvári József: Büntetőjog. Általános rész. Budapest, 1974. 54. p.

⁶ Király István: Az új büntető törvénykönyv előkészítéséről. Magyar Jog. 1975. 250. p.

⁷ Györgyi Kálmán: Büntetések és intézkedések. Budapest. 1984. 362. p.

⁸ Kántás Péter: A bagatellkriminalitás természetéhez. Magyar Jog. 1995. 386. p.

⁹ Györgyi Kálmán: Büntetések és intézkedések. Budapest. 1984. 297. p.

¹⁰ Abraham S. Goldstein and Martin Marcus: The Myth of Judicial Supervision in Three "Inquisitorial" Systems: France, Italy and Germany. The Yale Law Journal. Vol 87: 240, 1977. p. 280.

Egyre több államban "nem csupán tervezgetik a legalitás elvének lazítását, hanem csaknem mindenütt már jogszabályi rendelkezések tesznek kisebb nagyobb engedményeket a célszerűség szempontjainak."¹¹ A mi eljárásjogi reformunktól is várható a legalitás elve "némely merevségeinek" feloldása.¹²

Büntető eljárásunknak a Kormány elé terjesztett Koncepciója úgy foglalt állást, hogy enyhíteni kell mind a hivatalból való eljárás (officialitás), mind pedig az eljárási kötelezettséget előíró legalitás elvének szigorán. "Főszabályként azonban továbbra is a legalitás tétele érvényesülne: a bűnüldöző hatóságok nem kapnának generális felhatalmazást arra, hogy célszerűségi szempontok alapján eltekintsenek a büntető eljárás folytatásától." Ugyanakkor a fiatalok elleni eljárások diszfunkcionális hatásainak enyhítésére szükségesnek látja a Koncepció, hogy "az opportunitás elve az általános szabályhoz képest szélesebb körben érvényesüljön a fiatalok esetében."

Először a Rendőrségről szóló 1994. évi XXXIV. törvény 67. §-ában jelent meg az a lehetőség, hogy a hatóság ne a tényállásszerűségnek, hanem a társadalmi érdekek és az állam büntetőjogi igényének a mérlegelése alapján dönthesse a nyomozás megtagadásáról vagy megszüntetéséről. A Be. ennek alapján módosított 127. § (3) és 139. § (3) bekezdése szerint bűncselekmény elkövetésének alapos gyanúja esetén az ügyész jóváhagyásával a nyomozó hatóság a nyomozást megtagadhatja, illetőleg megszüntetheti, "ha a bűncselekmény elkövetésével alaposan gyanúsítható személlyel történő együttműködéssel elérhető célhoz fűződő érdek meghaladja az állam büntetőjogi igényének érvényesítéséhez fűződő érdeket."

A legalitás tételének további erőzóját és az opportunitás elvének újabb területszerzést hozta az 1995. évi XLI. törvény a büntető jogszabályok módosításáról, amely a 303/A. §-al egészítette ki a Be.-t és bevezette eljárásjogunkba a "vádemelési elhalasztása" jogintézményét.

E rendelkezés szerint az ügyész a vádemelés feltételeinek fennállása esetén ötévi szabadságvesztésnél nem súlyosabb büntetéssel büntetendő bűncselekmény miatt – a fiatalok helyes irányú fejlődése érdekében – a vádemelést egy évtől két évig terjedő időre elhalaszthatja. A Be. ezzel a törvénnyel beiktatott 303/B. §-a szerint, ha a vádemelés elhalasztásának tartama eredményesen eltelt, az ügyész a nyomozást megszünteti.

Az ügyész rendelkezik a vádemelés elhalasztása esetén a fiatalok pártfogó felügyeletének végrehajtásáról, a magatartási szabályok előírásáról vagy azok megváltoztatásáról.

A társadalomnak egyaránt érdeke mind a bűnüldözés céljának elérése, mind a fiatalok helyes irányú fejlődése, de ezzel messze nem merült ki azoknak a társadalmi érdekeknek a köre, amelyeket nemcsak joguk, hanem kötelességük is mérlegelni a nyomozás megtagadásánál vagy az eljárás megszüntetésénél a legtöbb demokratikus jogállam ügyészeinek.

A büntető ügy sorsa felőli rendelkezés széles diszkrecionális jogkörével rendelkeznek az opportunitást alapelveként kezelő eljárásjog szerint működő államok ügyészségei.

Az Egyesült államokban az ügyek első szűrését a rendőrség végzi, igen sokszor megszünteti az eljárást célszerűségi okokból, a súlyos bűncselekmény elkövetése miatt

¹¹ Bard Károly: i. m. 65. p.

¹² Kóváry Tibor: A büntetőeljárás jog reformja elé. Magyar Jog. 1993. 258. p.

örizetbe vett személyek 2–10 %-át engedi szabadon, anélkül, hogy erről az ügyészséget értesítené.

Az ügyész a rendőrségről érkező ügyeket tovább szűri, elsősorban abból a szempontból, hogy a beszerzett bizonyíték alapján várható-e váderedményesség (convictability) és a per várható költségei arányban vannak-e az ügy fontosságával. A vádemelés mellőzhető akkor is, ha a gyanúsított ellen már más ügyben folyik eljárás és az abban keletkező elmarasztalás önmagában is elérheti a kívánt célt. "Ehhez hasonló meggondolások alapján döntenek el azt a kérdést is, hogy milyen mértékben kell az eljárás megszüntetésével honorálni azokat az elkövetőket, akik tippkel vagy információkkal segítik a rendőrség felderítő tevékenységét."¹³

Az ügyésznek joga van az eljárás felfüggesztését bizonyos feltételek teljesítéséhez kötni (diversion) vagy az ügyet "leminősíteni" (charge reduction) súlyos bűncselekményről (felony) enyhébb megítélésű vétséggé (misdemeanor) például a minősítő körülmények elhagyásával a vádiratból. Ez leegyszerűsíti a bizonyítást, ha a vádlott beismerésben van, de a minősítő körülményt tagadja (esetleg előzetes megegyezés alapján) és lehetővé teszi az ügy egyszerűsített eljárási formák közötti tárgyalását és gyorsabb elintézését.

Angliában és Walesben az 1985 évi Büntető-eljárási törvény felhatalmazása alapján kiadott Királyi Ügyészi Szolgálati Kódex¹⁴ két fő követelményt állít a "bizonyítékok elégségességét" és a "közérdeket". "Az előbbi annyit jelent, hogy "reális esélye legyen a büntetőítélet hozatalának", a "közérdek" fogalmát viszont nem határozza meg, hanem utal a Belügyminisztériumnak a figyelmeztetések foganatosításáról kiadott körlevelének figyelembevételére.¹⁵

Az ügyész felelősséggel tartozik a mérlegelési jogkörben hozott döntésért, a Kódex leszögezi, hogy "a mérlegelési jog kellő judiciumot tükröző, világos alapelveken nyugvó gyakorlása az igazságszolgáltatás, a társadalom és a terhelt érdekeit jobban tudja szolgálni, mint a törvény betűinek merev alkalmazása."¹⁶

Az ügyészség a vádemelés kapcsán további diszkrécionális lehetőségekkel is rendelkezik, dönthet arról, hogy "egyes bizonyítékokat benyújtsanak, ne nyújtsanak be a bíróságnak vagy visszavonjanak vagy ne nyújtsanak további bizonyítékot a bíróság számára."¹⁷

A bűnösség megállapítását követően az elkövető beismerő vallomása és beleegyezése esetén a rendőrség vagy az ügyészség lezárhatja az ügyet figyelmeztetéssel. Ez igen széleskörű gyakorlat, a fiatalkorúak és a bűncselekményt először elkövetők tekintélyes hányadára kiterjed, 1994-ben például a megállapított 522.000 elkövető közül 308.000-nek az ügyét zárták le figyelmeztetéssel.¹⁸

---

¹³ Thomas *Weigand*: Funktion und Tätigkeit der Staatsanwaltschaft in den USA. In: Hans-Heinrich Jeschek und Rudolf Leibinger (Hrsg.): Funktion und Tätigkeit der Anklagebehörde im ausländischen Recht. Nomos Verlagsgesellschaft. Baden-Baden. 1979. S. 630.

¹⁴ Director of Public Prosecution's (DPP) Code for Crown Prosecutors issued under the Prosecution of offences Act 1984, sections 9 and 10.

¹⁵ Andrew *Sanders*: Incorporating the 'public interest' in the decision to prosecute. In: J. E. Hall Williams (ed): The Role of the Prosecutor. Report of the International Criminal Justice Seminar held at the London School of Economics and Political Science in January 1987. Aldershot, Vermont. 1988. p. 30.

¹⁶ *Lévai Ilona*: Anglia és Wales ügyészségi-vádhatalmái rendszere. Magyar Jog. 1993. 101. p.

¹⁷ *Kelemen Ágnes*: Az oportunitás eljárási intézményei és gyakorlati tapasztalatai Angliában. Magyar Jog. 1990. 170. p.

¹⁸ Home Office Statistical Bulletin. 18/1995. 15 August 1995. p. 5.

Franciaország büntető eljárási törvénye a Köztársaság ügyészének értékelésére bizza, hogy döntsön a hozzá érkezett feljelentések, bejelentések sorsáról, diszkrecionális joga megindítani az eljárást vagy ettől eltekinteni. Az opportunitás tételének hatálya ezzel be is fejeződik: a már elindított eljárásra a továbbiakban a legalitás elve érvényesül. Eljárást megszüntetni az opportunitás elve alapján nem lehet.¹⁹

A francia ügyészségek nem indítanak eljárást kriminálpolitikai okokból (az elkövető időközben szocializálódott, kisjelentőségű ügy, bűnüldözési érdek stb.), közrendi okokból, ha az eljárás a közrendnek nagyobb kárt okozna, mint maga a bűncselekmény (törvénysértő sztrájkok, paraszttüntetések útlezárással, gyárfoglalások stb.) és az ügyészségek túlterheltsége miatt.

Az ügyész a nyomozás megindítása előtt úgy dönthet, hogy közbenjáró (mediátor) közreműködését veszi igénybe, amennyiben ez az intézkedés biztosítani látszik a sértettnek az okozott kár megtérítését, a bűncselekménnyel okozott jogsérelem megszüntetését és az elkövető újabb bűncselekménytől való visszatartását. "Ha a kártalanítás befejeződött, a mediátor tájékoztatja az ügyészt eljárásának eredményéről és az észrevételeiről. Ez utóbbi eljárásjogi értelemben megszüntetheti az eljárást arra hivatkozással, hogy a bűncselekménnyel a sértettnek okozott kár megtérült és így a cselekmény csekély társadalomra veszélyessége megszüntet minden nyomozási érdeket."²⁰

A holland ügyészség a törvényben – a legalitás elvével összhangban meghatározott – megszüntetési okokon kívül (nem történt bűncselekmény, elévülés, büntethetőséget kizáró vagy megszüntető ok, a cselekményt már jogerősen elbírálták stb.) diszkrecionális jogkörében eltekinthet az eljárástól közérdekből – az opportunitás tételének megfelelően – ismertté vált elkövető, jól bizonyított bűncselekményének esetében²¹ is. Az ügyésznek "meg kell kérdeznie magától, hogy megjavul-e az elkövető, ha most megbüntetik vagy még gyakrabban fogja megszegni a törvényt, nem kelt-e társadalmi nyugtalanságot, ha nem indítanak ellene eljárást és a bűncselekményt nem torolják meg."²² Nem indít eljárást az ügyész, ha:

a) más hatóság intézkedését az ügyben elegendőnek tartja (államigazgatási- vagy fegyelmi eljárás, gyógykezelésre beutalás, nevelőintézeti elhelyezés);

b) a jogrend érdeke kívánja (nemzetbiztonság, nemzetközi kapcsolatoknak árthat, társadalmi nyugtalanságot, zavargást válthat ki) vagy jogszabályi módosítás van előkészületben;

c) az elkövetett bűncselekménnyel kapcsolatos körülmények indokolják (a cselekmény veszélyessége és az okozott jogsérelem olyan alacsony, hogy a büntetőítélet célszerűtlen lenne, a terhelt jelentéktelen szerepet játszott az elkövetésben, az elévülés ugyan még nem következett be, de túl régen történt az esemény, a cselekmény

---

¹⁹ Gerhardt Grebing: Staatsanwaltschaft und Strafverfolgungspraxis in Frankreich. In: Hans-Heinrich Jeschek und Rudolf Leibinger (Hrsg.): Funktion und Tätigkeit der Anklagebehörde im ausländischen Recht. Nomos Verlagsgesellschaft. Baden-Baden. 1979. S. 45.

²⁰ Nacsády Péter Imre: Mi is az a mediáció? Magyar Jog. 1995. márc. 185. p.

²¹ Dieter Schaffmeister: Die Rolle der Staatsanwaltschaft bei der Ermittlung und Verfolgung von Straftaten. In: Hans-Heinrich Jeschek und Rudolf Leibinger (Hrsg.): Funktion und Tätigkeit der Anklagebehörde im ausländischen Recht. Nomos Verlagsgesellschaft. Baden-Baden. 1979. S. 137-139.

²² Dato Steenhuis: Criminal prosecution in the Netherlands. In: J. E. Hall Williams (ed): The Role of the Prosecutor. Report of the International Criminal Justice Seminar held at the London School of Economics and Political Science in January 1987. Aldershot, Vermont. 1988. p.53.

hátterében szociális, gazdasági, politikai vagy ideológiai megfontolások vannak – ilyen lehet egy gyárfoglalás, lakásfoglalás stb.);

d) a terhelt személyiségével kapcsolatos okok miatt célszerűnek látszik (fiatalok, jelentősebb súlyú bűncselekményért már folyik eljárás a terhelt ellen, az elkövetésnél a gyanúsított maga vagy családtagjai, hozzá közel álló személyek is megsérültek, illetőleg kárt szenvedtek, kártérítési kötelezettség sújtja, korlátozott mértékű beszámíthatóság, testi vagy szellemi fogyatékoság, magas kor, az ítélet akadályozná a terhelt reszocializációját, a bűncselekmény a büntetlen előéletű elkövető egyszeri kisiklásának tűnik, a terhelt életmódját megváltoztatta, megszűntek azok a körülmények, amelyek közrejátszottak a bűncselekmény előidézésében, a szükségtelen őrizetbevétel, letartóztatás vagy egyéb rendőri intézkedések után méltánytalan lenne a büntetés);

e) a sértett és a terhelt közötti kapcsolat alakulása szükségtelenné teszi (a sértett megbocsátott, kárát az elkövető megtérítette, a sértett a bűncselekmény elkövetését elősegítette, az eljárás károsítaná a sértett érdekeit, olyan körülmények kerülnének nyilvánosságra, amelyek ismertté válása számára előnytelen, a sértett és az elkövető olyan családi, baráti stb. körbe tartoznak, amely külső beavatkozás nélkül jobban rendezi a konfliktust, a sértett polgári jogi eszközökkel jobban tudja érvényesíteni érdekeit és a polgári jogi felelősség viselése feleslegessé teszi büntetés kiszabását).

A bűnözés emelkedésével az elvi szempontokat leelőzték a gyakorlati megfontolások, ma már sok ügyben pusztán azért nem járnak el, mert végesek a bűnüldözési hatóságok erőforrásai. A holland főállamügyésznek az igazságügyminisztérium 1981 évi költségvetéséhez mellékelte jelentésében ezt így jellemzi: "...a rendőrség, az államügyészség és a bíróság jelenlegi teljesítőképessége nyomatókusan megköveteli, hogy a bűnözés egyes formáira – amelyek elvileg szükségessé teszik az eljárást – kevesebb figyelmet fordítsunk ... szembe kell nézni a rideg ténnyel: a prioritások megállapítása annyit jelent, hogy bizonyos tevékenységekkel nem foglalkozunk más bűncselekmények felderítése érdekében."²³

Németország viszont arra lehet példa hogyan hatolnak be az opportunus elemek egy – a legalitást alapelvnek tekintő – állam jogába.

A német Be. 153. §-a szerint az ügyészség eltekinthet a büntetőeljárástól kisebb jelentőségű ügyekben (Nichtverfolgung von Bagateltsachen). "ha nem fűződik társadalmi érdek" az eljáráshoz.

Ezt a rendelkezést 1975-ben kiegészítette a Be 153a. §-a, amely szerint az ügyészség – a bíróság és a terhelt bejegyzésével – a vádemelést elhalaszthatja a vétségi eljárásban, ha egyidejűleg felhívja a terheltet, hogy az okozott kárt térítse meg, teljesítse tartási kötelezettségét, valamint bizonyos összeget jótékonyági alapba vagy az állam javára fizessen be, illetőleg teljesítsen valamilyen közérdekű munkát. Fiatalkorúak esetében az vádemelés elhalasztására sor kerülhet nevelő intézkedés elrendelésével is. A terhelt számára mindezekben az esetekben határidőt szabnak meg előírt kötelezettségei teljesítésére, ha ennek eleget tesz, akkor cselekménye a továbbiakban nem üldözhető, ellenkező esetben viszont az eljárás folytatódik.

A bíróságok tehermentesítéséről szóló 1993 január 11-i törvény (Gesetz zur Entlastung der Rechtspflege) az ügyészség eljárást megszüntető, diszkrecionális

---

²³ Annual Report of the Prosecutors General. 1981. p. 2-3. Idézi: Dato Steenhuis: i. m. p. 54.

jogkörét az úgynevezett "bagatell" bűncselekményeken túlmenően kiterjesztette a közepes súlyú bűncselekményekre is.

A német Be (153c. §, 153d. §, 153e. §) lehetővé teszi az eljárástól való eltekintést nemzetközi- vagy belpolitikai vonatkozású ügyekben, ha "az eljárás a Német Szövetségi Köztársaságra súlyos hátrányt jelenthetne vagy ellentmondana egyéb lényeges társadalmi érdekeknek."

Az opportunitás elvének megvalósulása szoros összefüggésben áll az ügyész diszkrecionális jogaival. Az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága a büntető igazságszolgáltatás egyszerűsítése tárgyában kiadott R.(87) 18. számú ajánlásában azt javasolja, hogy a diszkrecionális bűnüldözés elvét "be kell vezetni vagy alkalmazását ki kell terjeszteni mindenütt, ahol a tagországok történelmi fejlődése és alkotmánya ezt lehetővé teszi... Ennek az elvnek az alkalmazását olyan általános alapra kell helyezni, mint a közérdek."²⁴

Az ügyészek diszkrecionális jogköre néhány államban nemcsak az eljárás megindítására vagy megszüntetésére, hanem a terhelt elmarasztalásának és a vele kapcsolatos szankciószerű intézkedések meghozatalára is kiterjed. Az elmarasztalás legelterjedtebb formája a megrovás, de például a norvég ügyészség még elzárásra átváltoztatható pénzbüntetést is kiszabhat. Hollandiában a peralku során kiköthető a lefoglalandó tárgyak kiadása. Svájc több kantonjában lezárható az ügy – a terhelt beleegyezése esetén – büntető parancs kiadásával.

A francia ügyészség az ügyek 76 %-át, a német 42 %-át, a holland 37 %-át, a svéd 30 %-át, a magyar pedig 19 %-át szüntette meg 1990-ben. Ugyanebben az évben ügyészségi szankció kiszabásával végződött Skóciában az ügyek 32 %-a, Hollandiában 23 %-a, Svédországban 9 %-a és Németországban 6 %-a. A magyar ügyészségek az ügyek 9 %-ában alkalmaztak megrovást.

A legalitás elvének jogintézményeit a magyar jog "garanciális" jellegűnek és ezért sérthetetlennek tekintette. A példák azonban azt mutatják, hogy az opportunitás elve nem összeférhetetlen a demokratikus jogállam eljárásjogával. A világszerte megjelenő magas bűnözési szint mellett gyakorlatilag már megoldhatatlan minden bűncselekmény elkövetőjének ügyében bírósági tárgyalást tartani. Egyre elkerülhetetlenebb az ügyek perökonómiai, szociálpolitikai, kriminálpolitikai stb. szempontú szelektálása.

Az Emberi Jogok Európai Egyezményének 6. cikke kimondja, hogy mindenkinek joga van arra, hogy ügyét a törvény által létrehozott független és pártatlan bíróság tisztességesen, nyilvánosan és ésszerű időn belül tárgyalja. Az Emberi Jogi Bizottság és Bíróság az emberi jogok megsértésének tekinti a büntető eljárások elhúzódsát és elmarasztalja azokat az államokat, amelyek nem tudják biztosítani az ésszerű határidőn belüli döntéseket.

A bíróságok tehermentesítésének egyik járható útja az ügyészség diszkrecionális jogkörének bővítése. Az opportunitás elvét elfogadó jogállamok kialakították az ennek megfelelő garanciális biztosítékok rendszerét.

A terhelt joga a bíróság előtti tisztességes eljáráshoz úgy valósul meg, hogy beleegyezése szükséges a vele kapcsolatos ügydöntő határozatokhoz, nyitva áll előtte az

---

²⁴ The Simplification of Criminal Justice. Recommendation No.R(87) 18. Adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 17 September 1987.

út, ha nem kívánja ügyének gyors, bíróságon kívüli lezárását, akkor igényelheti bírósági tárgyalás tartását.

A sértettek és egyéb érdekeltek jogai sem sérülnek, egyrészt vannak olyan intézkedések, amelyekhez hozzájárulásuk szükséges, másrészt széles lehetőségeket biztosít számukra a jog polgári-jogi kereseteik kielégítésére, valamint bűnüldözési igényeik magánvád és pótmagánvád útján történő érvényesítésére, sőt néhány tényállás esetén még az állampolgárok közvetlen vádolási lehetősége (actio popularis) is biztosított.

A helyi bíróságaink előtt induló közzvadas eljárások közül 1993-ban az év végén folyamatban maradt büntetőügyek száma csaknem négy és félszerese volt az 1979 évének. Közöttük a hosszabb időtartamú eljárások száma az átlagot meghaladó mértékben nőtt, vagyis a 6 hónap – 1 év közötti ügyek száma 24-szeresére, az 1 éven túliaké pedig több, mint százszorosára emelkedett.²⁵

Ez az igazságszolgáltatás ügyintézésének emberi jogokat sértő válsága. A kiutat nem a bírói létszám nagyarányú emelése, hanem a bíróságok tehermentesítése jelentheti.

IMRE KERTÉSZ

EROSION OF THE LEGALITY PRINCIPLE – INVASION OF THE OPPORTUNITY PRINCIPLE

(Summary)

Traditionally the Hungarian criminal proceeding is based on the principle of legality. It requires that the prosecution has to bring charges in all the cases of committed crimes and the legislation doesn't empower the prosecutor to incorporate the 'public interest' in any individual case by taking decision whether to prosecute or not.

The recent development of criminality and the increasing number of criminal offences, that comes to the knowledge of the police and/or prosecutors not allow formally enter all the offences in the criminal justice system. We find in legislation more and more exceptions to the rule of compulsory prosecution. The legality principle has been eroded and the legislation granted the prosecution new possibilities of discretion upon introduction or dropping the proceeding in accordance with public interest.

The article gives an overview of changes of the code of Hungarian criminal procedure, showing the invasion of expediency principle in the last years.

---

²⁵ Vavró István: A büntetőeljárás időtartamának alakulása az időszak végén folyamatban maradt büntető ügyekben. (Helyi bíróságok). Igazságügyi Minisztérium, Igazságszolgáltatási Hivatal. Budapest. 1993. 2. p.

MERÉNYI KÁLMÁN

A gyermekbűnözés jelenkori helyzete

Bevezetés

A kriminológia hazai művelői büntetőpolitikai megfontolásokból is elsődleges igényként határozták meg, hogy a kutatások ne általában a bűnözést mint társadalmi tömegjelenséget vizsgálják, hanem az egyes bűncselekményi kategóriák, társadalmi rétegek vagy sajátos elkövetői csoportok konkrét jellemzőit próbálják feltárni.

Nevezetesen állapítsák meg, milyen összetevők idézik-segítik elő a meghatározó jelenségeket, kimunkálva a külső és belső összefüggéseket, az elkövetők és a sértettek magatartásának közrehatását; mindeme ismeretek birtokában határozzák meg azokat az állami és társadalmi teendőket, intézkedéseket, amelyek hatékonyan segíthetik elő az össz-bűnözés, illetve az elemzett társadalomellenes magatartások megelőzését.

Az előzőekben ismertetett kívánalom nem csupán teoretikus megfontolásokból eredt, hanem azt a bűnözés terjedelmének az elmúlt évtized végén bekövetkezett robbanásszerű emelkedése szükségszerűen követelte meg.

E tudományos és kriminálpolitikai elvárásoknak megfelelően készült el a közelmúltban több akadémiai és kandidátusi értekezés, így – egyebek mellett – a legveszélyesebb visszaeső bűnelkövetők tipologizálása, az emberölés körülményének feltárása, a latens bűnözés terjedelmének is dinamikájának meghatározása, a hátrányos társadalmi helyzet és a cigánybűnözés összefüggésének értékelése, a bűnözés és a szegénység, valamint az életkor és bűnözés kapcsolata.

Az előzőekben ismertetett értekezések közül többnek monografikus feldolgozása is megjelent.

Mind az elméleti kutatók, mind pedig a gyakorlati szakemberek körében ismert tény, hogy az elmúlt évtizedben a kriminalitásnak nemcsak kvantitatív emelkedése következett be, hanem a bűnözés szerkezete is megváltozott, intenzitása erősödött. Tovább folytatódott az a tendencia, amely az össz-bűnözésen belül a vagyon elleni bűncselekmények további növekedését jelenti, valamint megjelentek a bűnözést "élethivatásként", foglalkozásszerűen folytatók, és kialakulóban vannak az ún. szervezett alvilág egyre markánsabb körvonalai is. E két utóbbi kategóriához tartozó elkövetők nagy része külföldi kapcsolatokkal is rendelkezik, amely a nemzetközi bűnözésbe történő integrálódást és a kriminalitás eszkalációját jelenti. Igen aggasztó, hogy hazánk a kábítószer kereskedelem tranzit útvonalából célállomássá vált. E minőségi változás nagymértékben attól függött, hogy a nemzetközi kábítószer-maffia jövedelmezőnek ítélte a magyarországi felvevő piacot.

I. A téma időszerűsége

Témaválasztásunk aktualitását alapozta meg – egyebek mellett – a bűnözési statisztikák azon megállapításai is, mely szerint az össz-bűnözésen belül a fiatalkorú elkövetők aránya az elmúlt öt évben minden alkalommal meghaladta az összes elkövetők egytized részét; a részvétel 1994. évben 14.479 volt, amely a fiatalkorú népesség 2.2 %-át jelenti, 10.000 fiatalkorúra 217,3 fő elkövető jutott. A gyermekkorú elkövetők száma – szintén – 1994. évben 4.168 volt, ez a gyermekkorú népesség 0.2 %-a, 10.000 gyermekkorú lakosra 23.7 fő esett. A fiatalkorú bűnelkövetők csaknem háromnegyed részben, a gyermekkorúak több mint kilenc-tized arányban vagyon elleni bűncselekményt valósítottak meg.¹ Ismeretes az általánosan elfogadott azon nézet is, mely szerint a szervezett bűnözés mindig vagyonszerző és egzisztencia teremtő hatású bűnözési forma.

A szervezett bűnözés keretében a vagyonszerző cselekmények egymásra épülve és egymást követve folyamatos sikerélménnyel járnak, így a legfogékonyabb korban lévő gyermekek, illetve fiatalok könnyen jutnak el ahhoz a felismeréshez, hogy életkörülményeik biztosítását vagy javítását munka nélkül, illetve amellet, a társadalmi elvárásokkal inadekvát módon, törvénybe ütköző formában is elérhetik. Ezekben az esetekben is megfigyelhető – Molnár József megállapítása alapján is – hogy "a belépés" életkora, a karrier bűnözés kezdete igen alacsony értéket mutat.²

A nők tömeges munkába állásával a családok kevésbé zártak, és a családnak a külvilággal való rendszeres kapcsolata is nyitottabbá vált. Megnőttek azoknak a családi konfliktusoknak a számai is, amelyek kritikus mértékű összeütközésekhez vezetnek és feloldhatatlanná válnak. A felgyorsult társadalmi változások módosították a család eltérő funkciójának jelentőségét és súlyát, olyan kívánalmakat, elvárásokat hoztak felszínre, amelyek a családtagoktól állandó, dinamikus együttes fejlődést követelnek. Ez olyan igény, amelyeknek a családtagok, főleg a házastársak jelentős része nem tud eleget tenni és ennek következtében a konfliktusok száma gyarapodik, a válások száma nagymértékben emelkedik. Magyarországon 1993. évben a válások száma 21.607 volt; a megkötött és megszűnt házasságok között a különbség – 35.398; 1.000 lakosra 2.1, 1.000 fennálló házasságra pedig 8.8 válás jutott. Az összes házasságok közül – szintén 1993. évben – 38,6 %-ban nem volt gyermek. A családban élők aránya a népességnek 84,6 %-a volt. A gyermekek 10,6 %-a az anyával, 2,7 %-a pedig az apával élt ún. "csonka" családban együtt.³

II. A kutatás

A gyermekbűnözés azért sajátos kategória, mert ugyan a Büntető törvénykönyv határozza meg a büntethetőség alsó határát – közvetett módon – 14 évben, de mégis a feltétlen nevelhetőség vélelmezésének előtérbe helyezésével kirekesztik a büntetendő igazságszolgáltatás területéről és a megoldásra egyéb közigazgatási szerveket

---

¹ Tájékoztató a bűnözésről. 1994. év BM. Adatfeldolgozó Hivatal és a Legfőbb Ügyészség Számítástechnika- Alkalmazási és Információs Főosztálya, Bp. 1995.

² Molnár József: Életkor és bűnözés. Doktori értekezés. Kézirat. Bp. 1989.

³ Magyar Statisztikai Évkönyv. Bp. 1995.

jogosítanak fel. A korhatárt az 1961. évi V. tv. emelte fel a korábbi 12 évről.⁴ E kétségtelen helyes döntés óta vált hazánkban a gyermekbűnözés figyelmet érdemlő jelenséggé, amelynek mutatóit a kriminál-statisztika is számon tartja. A gyermekek által elkövetett bűncselekmények dinamikája és struktúrája már azért sem közömbös a bűnüldözéssel és megelőzéssel foglalkozó szervek számára, mert ebben a fiatalkori és a felnőttkori bűnözés jövőbeli alakulásának mutatói ismerhetők meg.

Az előzőekben vázoltak alapján a gyermekkori bűnözés törvényszerűségeinek, külső és belső összefüggéseinek feltárása érdekében empirikus kutatást végeztünk Csongrád Megyében. Választ kívántunk kapni arra a kérdésünkre, hogy a család, mint a társadalmi reprodukciós folyamat színtere determinálja-e a gyermekkori bűnözés kriminalitását, vagyis kimutatható-e összefüggés a család és a bűnözés között, és ha van, ez szükségszerű vagy véletlen, illetve csupán stohasztikus netán kauzális.

Feltevésünk verifikálása vagy kizárása végett kérdőívet szerkesztettünk. A kérdőív 7 fejezetben 71 kérdést tartalmaz. Az első fejezet az azonosítási adatokra, a második a családi vonatkozásokra, a harmadik a gyermekkori szülőjének (eltartójának) anyagi-vagyoni helyzetére, a negyedik iskolai életére, az ötödik az elkövetett cselekményre, a hatodik a sértettre, a hetedik pedig a megtett intézkedésekre szóló kérdéseket foglalja magában.

A megyében 1988 és 1993 közötti években – hat év alatt – a gyermekkori bűnözés által megvalósított bűncselekménynek minősülő, de a Btk. alapján nem büntethető cselekményeket és azok elkövetőinek körülményeit vizsgáltuk. A vizsgálat teljeskörűen, összesen 705 főre terjedt ki. Az általunk alkalmazott kérdőíves módszerrel a megyében lévő városokban működő ügyészségek megtagadó illetve megszüntető, valamint gyámhatóságok vonatkozó okiratai alapján végeztük a felmérést. Személyes adatfelvétel, mélyinterjú – a dolog természeténél fogva – nem történt. Munkánkat igen megnehezítette a tanácsrendszerről az önkormányzatokra történő áttérés, a hivataloknál tapasztalt hiányos munkavégzés, illetve adatkezelés, a szakember hiány, valamint a feladatok átcsoportosítása.

III. A kutatás eredményei

A. Az elkövetők főbb személyiségjellemzői (Azonosítási adatok)

1. Az elkövetők életkora területi megoszlás szerint

Az elkövetők átlagos életkora 13,92 korév volt. Legmagasabb arányban a büntethetőség alsó határát megközelítő tizennégy évesek szerepeltek, részvételük csaknem elérte az elkövetők háromnegyed részét. (70,5 %) A tíz éven felüliek proporciója 97,4 % volt. Figyelemreméltó, hogy négy fő hat éves is követett el bűncselekményt. A nemek szerinti megoszlás: hatszáznegyvennégy fiú (91,3 %) és hatvanegy leány (8,7 %).

---

⁴ Az 1961. évi V. tv. A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Bp. 1962. 73. p.

A területi megoszlást tekintve a városokban történt cselekmények meghaladták az esetek nyolctized részét (83,1 %), a területen történt elkövetés 16,9 % volt.⁵ A városokban a tizennégy évesek 87,0, a tizenhárom évesek 2,8, a tizenkét évesek 1,2, a tizenegy évesek 0,3, a tíz éven aluliak 8,7 %-ban valósították meg a cselekményt. A területen történt elkövetéskor a tizennégy-tizenhét évesek adták az esetek több mint háromnegyed részét (78,1 %).

2. Az elkövetők tanulmányi körülményei

Az általános iskola 8-ik osztályába járt az elkövetők 35,7, a hetedikbe, 32,4, a hatodikba 18,2, az ötödikbe 6,8 százaléka. Az alsó tagozatot 93,1 a "hat" osztályt 28,3 %-ban végezték el. Az alsó tagozatot, illetve a hat osztályt elvégzők aránya a városokban 77,3 – 59,5, a területen 14,6 – 0,9 %. Nem volt tanköteles négy fő. Évet ismételt harminc fő (4,2 %), egy alkalommal 19, kétszer 8, míg három esetben 3 fiú. Az évismétlők csaknem kilenctized részben (86,6 %) városokban, több mint egytized arányban (13,4 %) a területen élnek.

Az igazolatlanul hiányzók aránya 23,9 %, a mulasztott órák száma 1.194. volt, az egy távollevőre jutó óraszám 7,0, összes elkövetőre vetítve 1,6. Nem osztályoztak 18 főt; az összes elkövetők 2,5, az összes mulasztók 10,6 %-át. Az elkövetők tanulmányi átlagát tekintve jeles (5) eredménnyel nem találkoztunk. Jó (4) átlaggal végezte tanulmányait 83 fő (11,7 %) közepesen 286 (40,5 %), elégségesen 266 (37,7 %). Elégtelen érdemjegyet kapott 49 fő (0,6 %), nem lehetett minősíteni 20 főt (0,2 %). Az elégtelen érdemjegyet szerzettek közül évismétlésre utasítottak 23 főt (6,9 %).

Tanulmányai alatt az elkövetésig elégtelen osztályzatot kapott hatvan fő (8,5 %), javító vizsgára utasítottak harminckilenc főt (65,0 %). Humán tárgyakból 41,5, reál studiumokból 58,5 %-ban szereztek elégtelen minősítést.

Ami az elkövetők iskolai magatartását illeti, az agresszív viselkedésük aránya meghaladja az egynegyed részt (29,0 %), 62,2 %-ban átlagos és 8,8 %-ban visszahúzódo habitusú volt. Az egyes csoportokon belül a városban élők adták az agresszívek több mint nyolctized részét (86,8 %), az átlagos viselkedésük 82,0, a visszahúzódoók pedig 83,6 %-ban részcsedtek. (Igen figyelemreméltó a szóródás csekély volta.)

A tanulókra kirótt fegyelmi büntetések (intő – rovó) alkalmazását vizsgálva megállapíthatjuk, hogy elmarasztalást 291 fő kapott (41,2 %). A megoszlás intő 218 fő (74,9 %), rovó 73 fő (25,1 %). Az intők több mint kilenctized részét (91,2 %), a rovóknak hasonlóan 97,7 %-át a városokban szabták ki. Mindkét elmarasztalási módnál kiemelkedik Szeged város, ahol mind az intőknél, mind pedig a rovóknál több mint az esetek fele a részvételi arány (51,8 – 56,1 %).

Iskolát változtatott az elkövetők csaknem egyötöd része (17,4 %). Ebből szülei lakásváltoztatása miatt ötvenegy fő (41,4 %), beilleszkedési - magatartási zavarok okán hetvenkettő tanuló (58,6 %). A városokban lakók, illetve tanulók az esetek csaknem kilenctized (87,8 %), a területen lévők pedig több mint egytized (12,2 %) részében változtattak iskolát. A városokban lakók - tanulók csaknem fele részben (44,4 %) szülei elköltözése, és fele arányban (55,6 %) beilleszkedési - magatartási zavarok

⁵ "Területen" a városokon kívüli földrajzi egységet értjük (község, tanya etc.).

miatt változtattak iskolát. Területen az arány a következő: elköltözés okán 46,6 %, beilleszkedési zavarok folytán 55,4 %.

A szülők kapcsolata az iskolával felemás képet mutat.

Rendszeresen tartotta a szülő a kapcsolatot az iskolával az esetek egyharmad részében (34,4 %), esetenként 36,9 %-ban, és semmilyen kooperáció nem volt több mint egynegyed (28,7 %) arányban. A rendszeres kapcsolatot tartó szülők több mint négyötöd része (83,5 %) a városokban, 16,5 %-a pedig a területen él. Az eseti jelleggel kapcsolatot tartó szülők megoszlása; városokban 82,6 %, területen 17,4 %. A kapcsolatot nem tartók aránya: városokban 82,8 %, területen 17,2 %.

IV. Összegzés (Javaslatok)

Ma Magyarország súlyos társadalmi- gazdasági problémákkal terhelt. A gazdasági útkeresés, a hagyományos értékrendszer talajvesztése, átértékelődése, régi szerepek újra formálódása, tradicionális mikroközösségi csoportok ellehetetlenülése, a második, illetve sokadik gazdaság előtérbe kerülése mind-mind olyan jelenségek, amelyek azt bizonyítják, hogy társadalmunk átalakulóban van. Ez az átalakulás, vagyis a modernizáció, amely – egyebek mellett – az eredeti tőkefelhalmozást is jelenti minőségileg tér el a korábbi évtizedekben átélt megújulási - fejlődési tendenciáktól.

A népesség aggasztó mértékű csökkenése, valamint elöregedés a társadalomtudományokkal foglalkozó elméleti és gyakorlati szakemberek körében komoly és jogos aggodalmat váltott ki. A lakosság természetes fogyása hosszú évek óta meghaladta a 10.000-es nagyságrendet, 1994-ben 33.211 fővel csökkent a magyar állampolgárok száma. A nők átlagos életkora jelenleg – 0 évtől számítva – 38, a férfiaké 35 korév. Az elhalálozási átlagéletkor a nőknél 70,6, a férfiak esetében 63,5 év.⁶ (A Magyar Tudományos Akadémia jelentése szerint a kelet-európai országok népességének átlagos halálozási életkora 10 évvel alacsonyabb a nyugat-európai fejlett országok hasonló adatainál. Az európai rangsor utolsó 8 helyét a kelet-európai volt szocialista országok foglalták el, ezen belül Magyarországé az a kétes dicsőség, hogy a rangsor abszolút utolsó helyén helyezkedik el. Ez fordított arányban áll az öngyilkosságok számának előfordulási gyakoriságával).

Habár az elmúlt évben csaknem 165.639 volt a felderítetlen bűnelkövetők száma, ugyanakkor több mint 119.494 fő elkövető vált ismertté.⁷ A legújabbban nyilvánosságra került adatok szerint a különböző végrehajtási intézetekben jelenleg csaknem tizenegyezren töltik jogerős szabadságvesztés büntetésüket. (Az előzetesen fogvatartottakkal együtt a létszám csaknem tizennégyezer fő). Egy tudományos kutatócsoport longitudinális kohorsz módszerrel végzett vizsgálataik során nyert adatok alapján megállapította, hogy a férfi lakosságon belül azok aránya, akik életük során törvénysértő cselekményeket követtek el, csaknem eléri a férfi népesség felét, amely azzal a veszéllyel jár, hogy az évek során az első büntényesek rétege is halmozódik. Ha figyelembe vesszük a mintegy félmillió alkoholbeteget, illetve a drogfogyasztók csupán megbecsülhető létszámát, valamint a hátrányos és halmozottan

---

⁶ Magyar Statisztikai évkönyv. i.m.

⁷ Tájékoztató a bűnözésről. i.m.

hátrányos helyzetben lévő milliőkat is, egyértelművé válik, hogy társadalmunk súlyos morális, gazdasági válsága az egyénekre nyomasztó, negatív hatást gyakorol. Nyilvánvaló, hogy a bűnözésnek csak sokoldalú, több dimenziós vizsgálata segítségével alakítható ki az a feltételrendszer és kezelésmód, amely a társadalomnak a bűncselekmények elkövetésétől eddig még tartózkodó tagjait, rétegeit, meglévő emberi értékeinket megóvjá a bűnözővé válás folyamatától.

Az előzőekben vázoltak érdekében a megváltozott társadalmi-gazdasági helyzetben a családgondozás, valamint a gyermek- és ifjúságvédelem területén is új elvárások és megoldási formák kerülnek előtérbe. Így – a teljesség igénye nélkül – kodifikációs javaslatainkat az alábbiak szerint véljük a kitűzött célok elérésére alkalmasnak:

1. A helyi önkormányzatok szociális (egészségügyi, lakásügyi, oktatásügyi, egyéb szociális szolgáltatási) tevékenysége során a jogszabályok és rendeletek által rájuk ruházott feladatoknak és felelősségnek kell megfelelniük és a mindennapos gyakorlatba kell átültetniük a családokkal összefüggő helyes szociális munka általánosságban megfogalmazott alapelveit.

2. A helyi-területi önkormányzatok szociális osztályainak tevékenységére, elsősorban az önkormányzati, illetve a családi jogi törvényben olyan szabályozást szükséges megalkotni, amely egységes, összehangolt és széles skálájú erőforrásrendszert működtet.

3. A gyermek- és fiatalkori bűnözés folyamatos növekedése szükségessé teszi a gyermek- és ifjúságvédelem jelenlegi formájának átszervezését, fejlesztését. Úgy véljük, hogy elsődlegesen a hátrányos helyzetű és veszélyeztetett gyermekek, valamint fiatalkorúak esetében szükséges a szervezett és állandó gondozói- nevelői hálózat kiépítése, amely a felállítandó Családgondozó Állomások keretében működhetne. A Családgondozó Állomások – egyes elgondolások szerint – igazgatási keretben helyezkednének el és regionális elv alapján fokozatosan kellene ezeket kiépíteni. Az igazgatási funkcion túl mint családgondozói - szociálpolitikai, mentális egészségügyi és pedagógiai tanácsadói intézetek működénének saját szakembergárdájukkal. Amolyan "Családklinikák" a gondok komplex kezelésére. El kellene látniuk más intézmények (nevelési, pályaválasztási tanácsadók, gyermek ideggondozók) működtetését is, valamint központjai lennének egy olyan nyilvántartásnak is, amely számbavéve végigkövethetné a kezelés és gondozás egész folyamatát. Ezen elképzelés szerint a Családgondozó Állomás egy szociálpolitikai főhatóság és a helyi önkormányzat igazgatás között elhelyezkedő önálló intézményes egység lenne.

Véleményünk szerint a házasság és a család funkciózavarainak megelőzése és kiküszöbölése komplex állami, társadalmi feladat. Ezek körében szükséges a családok stabilizálását, zavartalan működését elősegítő eszközök, garanciák színvonalának emelése is. Nyilvánvaló azonban, hogy a funkció zavarok is működési nehézségek elsődlegesen a gazdasági-társadalmi folyamatok befolyásolásának, anyagi-szociálpolitikai intézkedések és intézményrendszerek (pl. szervezett családgondozás) útján csökkenthetők és csak szekunder lehet számítani a tudati ráhatás, az egyéni magatartások irányításának olyan eszközeire, mint a családi-házastársi és szülői felelősséget fokozó jogi szabályozás és felelősségre vonás.

4. Újabb olyan törekvések is felbukkannak, amelyek szerint a gyermekbűnözés elleni eredményes fellépés érdekében ismét le kellene szállítani a büntethetőségi életkort 12. életévre. Az évhatár lefelé való elmozdítása mindenképpen retrográdnak minősülne és ellentmondana annak a humánus megértő szemléletnek, amellyel a társadalom a gyermekek által elkövetett negatív előjelű cselekményeket világszerte napjainkban szemléli.

Ez a felfogás egyébként a társadalom nevelő erejének lebecsülését és a jog átformaló hatásának túlzott hangsúlyozását jelenti. Az ilyen jellegű jogi voluntarizmussal a büntetőjog története során már többször találkoztunk és sohasem vezetett valós eredményekhez. Nem szólva arról, hogy a gyermekbűnözés egy része átkerülne a fiatalkori kriminalitás területére összes negatív következményeivel együtt. Habár a kriminológiának és a büntetőjognak mindent meg kell tenni a bűnözés e korai szakának csökkentésére és felszámolására, probléma – egész természete, különös tekintettel annak kezelése miatt – elsősorban az általános társadalmi, azon belül is az egészségügyi és a pedagógiai prevenció területére tartozik.

5. A gyermekkorú elkövetők között jelentős számban található az általános iskola egyes osztályaiból év közben kimaradt gyermekek, a többszörösen osztályt ismétlők, a túlkorosak és az iskolába egyáltalán nem járó gyermekek is. Ezek a gyermekek az iskola elkerülése által kicsúsznak a primérkontroll alól. Ugyanis a pedagógusoké az a privilégium, hogy bárkinél gyorsabban felfedezzék a társadalmi inadaptáció első jelenségeit, jelzik a nehezen nevelhető gyermekeket, a nevelésbeli kudarcokat, érzelmi életükben megnyilvánuló zavarokat. Ezért sem támogatjuk a kultusztrácának az iskolaszervezetre vonatkozó átalakítási tervét, ellenben javasoljuk az iskolai kötelezettség 18 évre történő felemelését akár a szokásos, akár kiegészítő rendszerben.

6. A Büntető Törvénykönyv a tizenkettedik életévét be nem töltött személyt védekezésre képtelennek tekinti, az ilyen életkorú személlyel megvalósított nemi érintkezést ab ovo erőszakosnak nyilvánítja. Szintén bűncselekménynek minősül a tizenkettő–tizennégy év közötti életkorú személlyel történő nemi kapcsolat, vagy a nemi kapcsolatra való rábírás, illetve rábírt törekvés is.

A gyermekkorúak büntetőjogi védelme érdekében is szükségesnek látjuk a védett életkor tizennégy évre történő felemelését, vagyis azt, hogy a tizennégy éven aluli személlyel végrehajtott valamennyi szexuális cselekmény egységesen erőszakosnak minősüljön. Ez esetben a védett kor összhangba kerülne a büntethetőség alsó korhatárával is. Ajánlásunknak nem mond ellent az általunk is jól ismert helyzet, hogy egyes területeken és néprétegeknél nem ritka, sőt szokás a tizennégy éven aluliak rendszeres nemi élete, sőt együttélése és utódok világra hozatala. Indítványunkat – egyebek mellett – alátámasztja a Családjogi Törvény módosítására vonatkozó azon javaslata is, amely a nők házasságkötésének korhatárát a jelenlegi 16. évről 18. évre emeljük fel. A vizsgálatok ugyanis azt mutatják, hogy a 16 éves leányok általában nem rendelkeznek a házasságkötéshez és a családi élethez szükséges társadalmi érettséggel, értelem-etikai belátással.

Végül megállapíthatjuk, szocializációs kultúránk egyik lényeges fogyatékosága az, hogy nem vagyunk felkészültek a társadalmi, a társas a családi együttélés

konfliktusaira, még kevésbé ezek racionális és humanizált megoldási lehetőségeinek keresésére.

MERÉNYI KÁLMÁN

DIE GEGENWÄRTIGE LAGE DER KINDERKRIMINALITÄT

(Zusammenfassung)

Der Verfasser sucht in der Studie die Antwort auf die Frage, welche Komponenten die Erscheinungen hervorrufen, die für die Entstehung der Kriminalität bestimmend sind. Es werden die inneren und äusseren Zusammenhänge, die Mitwirkung des Täterverhaltens und des Verhaltens des Verletzten ausgearbeitet; diejenigen Erkenntnisse, die sich als Vorbedingungen herausgestellt haben, sind bei der Ausarbeitung der staatlichen und gesellschaftlichen Aufgaben und Massnahmen, die der Prevention der Gesamtkriminalität und – in diesem Falle – der Kinderkriminalität dienen, unabdingbar.

Im Interesse der oben Genannten hat der Verfasser im Bezirk Csongrád im Wege der Fragebogenmethode eine umfassende empirische Forschung über die Umstände von 705 Straftaten vorgenommen, die von Kindertätern während des Zeitraums von vier Jahren begangen wurden.

In diesem Rahmen werde das Alter, die Studenumstände, also die Schulbildung, dies Schulergebnisse, die unentschuldigten Abwesenheiten und das Vewrhalten der Täter in der Schule, ferner ihre Disziplinarstrafen, eventuelle Schulwechsel und schliesslich die Kontakte ihrer Eltern zu der Schule untersucht.

Obwohl die Studie als ein Teil einer Dissertation gilt, die die Kinderkriminalität in ihrer Gesamtheit umfassen wird, ermöglichen die gbisherigen Forschungsergebnisse dem Verfasser bereits weitgehende Schlussfolgerungen zu ziehen und – de lege ferenda – wertvolle Vorschläge zu unterbreiten.

Büntető- és büntetőeljárásjogi alapelvek római jogi előzményei

1.

1. A kérdés sokkal összetettebb annál, mintsem a modern büntetőjogban érvényesülő alapelveket (általános) elveket a római jogban is megtalálható büntetőjogi jellegű elvekkel összevetve egyezőségeket és különbségeket mutassunk ki. Adódik ez abból egyrészt, hogy a látszatra azonos elvek tartalmilag nem mindig ugyanazt foglalták magukban, másrészt Rómában a törvényszövegek – az alapelveket illetően – nem voltak deklaratív jellegűek, ami azt jelenti, hogy eltérő összefüggésben, több helyről kell ezeket az elveket összeszedni, tehát ezek az elvek legtöbb esetben nem az alapelv kimondásának okából születtek, hanem a bűncselekmény kapcsán nyertek megfogalmazást. Természetszerűleg a későbbiek során a jogászok a konkrét cselekmények eldöntésénél ezeket alapelvként alkalmazták, s ez arra enged következtetni, hogy bizonyos modern büntetőjogi elvek már Rómában kialakultak, ha nem is teljesen megegyező tartalommal. A kérdést tovább színezi az is, hogy a római jogtudósok nem foglalkoztak elméleti síkon¹ ezekkel az elvekkel, hanem ezeket tudomásul véve a gyakorta megkívánta döntéseket hozták meg. Nem hisszük, hogy volt jogtudós Rómában (a preklasszikus kor végétől) aki ne tudta volna, hogy a bűncselekmények (egy kivételével) csak szándékosan követhetők el, annak ellenére, hogy ezt munkáikban sohasem hangsúlyozták. A jogtudomány nem elméleti jellegű volt, hanem a praxis adta eseteket oldotta meg.² Ebből következik, hogy az alapelvként alkalmazott büntetőjogi tételek nem elméleti eredményeként jöttek létre, hanem a praxis szülte célszerű megoldásként. Ennek ellenére nyilván nem vitatható el, hogy ezek az elvek a jogszabályokat előkészítő jogászok consiliumán alakultak ki, ha erről semmiféle vitaanyag sem maradt fenn. Vagyis ezek az elvek úgy kerültek alkalmazásra – eltérően a modern jogtudománytól –, hogy sem keletkezésük előtt, sem alkalmazásuk során elméleti vita tárgyát nem képezték³ Ezeknek a figyelembevételével kívánunk következtetéseket levonni az ókori Rómában alkalmazott – ma is meglévő büntetőjogi elvekről.

¹ Pólay E., A római jogászok gondolkodásmódja. (Bp, 1388) 207. A szerző részletesen kifejti, hogy a római jogászok a gyakorlatban érvényesülő szabályok indoklására nem készítettek elméleteket, a kazuisztikából ez következett. Ez azonban mitsem von le a római jog értékéből.

² Lásd Pólay, i.m. 207.

³ A kérdést mélyrehatóan elemzi U. von Lübtow (Die Aufgaben des römischen Prätors auf dem Gebit der Zivilrechtsflege. St. A. Biscardi IV. Milano, 1984. 361. és köv.), aki a jogászok tevékenységét vizsgálja a jogszabályalkotás területén a praetor mellett működő consiliumban.

2. A római jog irodalmában általában érvényesül az a felfogás, hogy a római magánjog a precízen kidolgozott megoldásai, mindenre kiterjedő magas szintű döntései, a magánéletviszonyokat teljes egészében felölelő rendszere és szabályai folytán szinte majdnem minden európai ország magánjogának az alapjává vált.⁴ A jogi fogalomrendszert a jogi nyelvezetet a jogviták megoldásait olyan magas szinten adja, hogy ettől jobban a mai korban sem lehetne elkészíteni. Ezzel szemben a római büntetőjognál olyan kép alakult ki, hogy az a maga kidolgozatlanságában nem is szolgálhatott mintául az európai országok büntetőjogának.⁵

Való igaz, hogy Jusztinianusz császár legnagyobb törvénytudósában a Digestában az ötvenből szorososan véve csak két könyv (47-48) tartalmaz büntetőjogi szabályokat. Ez terjedelmét tekintve az egész anyagnak mintegy 1/14-ed része. Azonban nem szabad figyelmen kívül hagynunk itt azt, hogy a magánjogi rész esetjogi jellegű, ezzel szemben a bűncselekményekről szóló fejezetek szabály és esetjogi jellegűek, amiből egyértelműen következik, hogy a tételes joganyag kisebb részt tesz ki mint az esetjog. Természetesen emellett az sem hanyagolható el, hogy a minden életviszonyt felölelő *ius privatum* sokkal nagyobb terjedelmű kell hogy legyen mint a büntetőjog.

E formai ismérveken túl azonban nem lehet tagadni, hogy a római magánjog sokkal kidolgozottabb, mint a római büntetőjog.⁶ Ennek ellenére magunk is osztjuk Zlinszky⁷ álláspontját, miszerint a legtöbb büntetőjogi alapelvünknek megvolt a római jogi előzménye, illetve a ma általános büntetőjogi elvként kezelt tételeket a római jog alkalmazta, ezek a büntetőjogi, illetve büntető eljárásjogi szabályokban, az egyes bűncselekmények fogalmában megtalálhatók.

Ennek bemutatására készült ez a tanulmány.

II.

1. Az előbbieken kitűzött cél megvalósítását nehezíti továbbá még az is, hogy Rómában kétféle büntett csoportot ismertek; a deliktumokat (magánbűncselekmények) és crimeneket (közbüntettek). A történeti fejlődés során a crimenek köre bővült. Az idők folyamán bizonyos összeolvadási folyamatot is észlelhetünk, ennek ellenére mindvégig megmaradt e kettősség. (A Digesta 47-es könyve a deliktumokat a 48-as crimeneket tárgyalja.) A Codexban viszont együtt szerepelnek a 9. könyvben.

A mai fogalmaink szerint mindkét csoport a büntetőjog körébe tartozik. A kettő között a különbség a következőkben rögzíthető. A crimeneknél, az állam érdeke megbüntetni az elkövetőt, a büntetés végrehajtását is az állam biztosítja. Ezzel szemben

⁴ F. Wieacker, *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit* (2. kiadás 1967) 20. és köv.; R. Knütel, *Römisches Recht und deutsches Bürgerliches Recht. (Die Antike in der europäischen Gegenwart/Veröff Joachim Junginus Ges. Wiss.)* Hamburg 1983. 43–70. p.; M. Kaser, RPR12 1. és köv., 10. és köv.

⁵ A legjelentősebb kézikönyvek is a magánjog egyik fejezeteként tárgyalják a római büntetőjogot, és közbűncselekményekről alig ejtenek szót, a büntetőjogi elvek szóba sem kerülnek. Lásd így Kaser, RPR12 609–634. Kaser is csak a magánüldözésű büntettekkel foglalkozik. B. Albanese, *Synt. Arancio-Ruiz* (Napoli, 1964) 104. és köv.; Kunkel/Mayer-Mally, *Römisches Recht*. 358–376. Csak a magánjogi deliktumokkal foglalkozik E. Albertario, *Delictum e crimen* (Milano, 1924).

⁶ Ha csak a jusztinianuszi kodifikáció anyagait vesszük figyelembe, akkor rögtön kiderül (Codex, Inst. Digesta), hogy kb 1000 oldal a magánjogi anyaggal szemben a büntetőjogi részek mintegy 70 oldalt tesznek ki, de ennek is a nagy része a magán deliktumokkal foglalkozik.

⁷ Zlinszky J., *Római büntetőjog*. (Budapest, 1992) 165 és köv.

a deliktumoknál elégtétel-jellegű bírságot kell fizetni a sértett számára, amivel a sértett bosszújoga kielégítést nyer.⁸

Az előbbi ügycsoport e célra felállított büntető bíróságok előtt folyó eljárásban nyer eldöntést, az utóbbi viszont a rendes magánjogi ügyekkel foglalkozó bíróságok előtt kerül eldöntésre, tekintettel arra, hogy itt a per kártérítésre illetve kártérítés jellegű bírságra irányul.

Annak ellenére, hogy két külön büntett kategóriáról beszélhetünk a rájuk vonatkozó szabályozás majdnem azonos büntetőjogi elveken alapul. A vizsgálatra kerülő büntetőjogi elvek többnyire mindkét kategóriában kimutathatók, ezért a későbbiekben nem is teszünk ilyen megkülönböztetést, hogy az egyes elvek a magán bűncselekményekre (delikta) vagy a közbűncselekményekre (crimina) vonatkoznak.

2. Mint ismeretes, a középkorban előbb megindult a büntetőjog kodifikálása Európa-szerte, mint a magánjogé. A létrejövő büntető törvénykönyvekhez elsősorban a természetjogászok fűztek kommentárokat, a bűncselekményről és az ehhez szorosan hozzátartozó büntetésről.⁹ Kialakult a *nullum crimen sine lege és a nulla poena sine lege* elve. Ez így egyik formában sem nyert megszövegezést Rómában. Ennek ellenére mindkét elv létezett. Eszerint jártak el, eszerint éltek.

Róma legrégebbi írásban foglalt törvénye a XII. táblás t. különböző bűncselekményeket sorol fel és ezeknek a büntetését is adja (8-as tábla). Különösen lényeges a testi sértés és a lopás büntetettének sokrétű szabályozása. A dolog rongálásról készül a lex Aquiliaval kapcsolatban (Kr.e. 286) mondja Ulpianus (D. 9. 2. 1.), hogy minden korábbi törvényt, amely a dolog rongálást szabályozta lerontott (derogavit) így a XII. t. törvényt is. Gaius írja (D. 9. 2. 4), hogy már a XII. t. törvény megengedi az éjszaka tettenért tolvaj megölését.

A Digestában (47-48 könyv) felsorol bűncselekményeknél mindig utalás van arra, hogy melyik törvény alapján, avagy az edictum szövege szerint, illetve melyik császár rescriptuma alapján kell így és így eljárni. Macer felsorolja (D. 48.1.1.) azokat a törvényeket, amelyek a közbűncselekményeket szabályozzák. A Digesta egyetlen könyvében sem fordul elő a magánjognál az, mint ahogy ez a 48. könyvben megtörtént, hogy a címek egy-egy törvény alapján tartalmazzák a bűncselekményeket.¹⁰ (De lege Pompeia, de parricidiis. D.48.9.)

A jogászok eltérően a magánjogi intézményektől, ahol álláspontjukat úgy mondják el, hogy maga az a jogszabály, itt a bűncselekményeknél a törvény (edictum, császári kézirat) szövegét ismertették és ehhez fűzték magyarázatukat.

Lege Corneliae de sicaris et veneficiis tenetur, qui hominem occiderit (Marcianus. D.48.8.1 pr). Aki embert öl, büntetessék a lex Cornelia értelmében.

Hac lege tenetur, qui... vim fecerit (Scaevola D.48.7.2)

A törvény szerint büntetni kell, aki erőszakot alkalmaz.

Lege Julia de vi publica tenetur, quia arma tela domi suae (Marcianus. D.48.6.1). A köz elleni erőszakról szóló lex Julia szerint büntetendő aki lakóházában fegyvert tart...

⁸ Kaser, RPR12 610.; Kunkel/Mayer-Mally RR. 362. H. Honsell, Römisches Recht (Berlin Heidelberg New York London Párizs Tokyo, 1988) 109.

⁹ Zlinszky, i.m. 155. és köv.; L. Vacca, Delitti privati e azione penale nel principato. ANRW II 14., 684.

¹⁰ A Digesta és a Codex magánjogi joganyagában a jogász és a császár beszél egy-egy kázus kapcsán, ezzel szemben a bűncselekményeknél mindig magát a törvényt idézik.

Maiestatis autem crimen illud est, quod adversus populum Romanum... (Ulp. D.48.4.1.1). Felségsértés az a bűntett, amikor a római nép ellen, vagy annak biztonsága ellen...

Non omnia iudicia, iu quibus crimen veritur, et publica sunt sed ea tantum, quae ex legibus iudicorum publicorum veniunt (Macer. D.48.1.1) Nem minden bűncselekmény esik közüldözés alá, hanem csak azok, amelyeket a törvényeink annak minősítenek; így... s felsorolja Macer a vonatkozó törvényeket.

Az elmondottakból nem nehéz azt a következtetést levonni, hogy egy magatartást csak akkor tekintettek bűncselekménynek ha azt a törvény úgy rendelte.¹¹

Ami a nulla poena sine lege elvet illeti, az eredmény még kézzel foghatóbb.

A deliktumok minden fajtájánál pontosan előírja a törvény a pénzbüntetés mértékét (furtum, iniuria, dominium iniuria datum, vibon orum raptorum) ami a dolog értékének rendszerint többszöröse, de az is előfordul, hogy a pénzbüntetés mértékét (ez a ritkább) a bíró becslésére bízta (iniuria). A büntetés nemét a törvény mondja meg, legfeljebb a mértékét bízta a bíróra.¹²

Egy-egy bűncselekmény büntetésének ismertetésénél a jogtudósok pontosan hivatkoznak arra, hogy melyik törvény, milyen pénzbüntetést rendel (Gaius. Inst. 3. 189, továbbá 210, 223 és így tovább)

A crimenekre nézve Paulus a következőket mondja:

Paulus libro quinto decimo ad edictum praetoris Publicorum iudiciorum quaedam capitalia sunt, poena mors aut exilium est, hoc est aquae et ignis interdictio: per has enim poenas eximuntur caput de civitate. nam cetera non exilia, sed relegationes proprie dicuntur: tunc enim civitas retinetur. non capitalia sunt, ex quibus pecuniaria aut in corpus aliqua coercitio poena est (D.48.1.2),

ha ezt kiegészítjük Ulpianus néhány forráshelyével (D.48.19.1.3.–48.19.2. pr.–48.19.6.2) akkor azt állapíthatjuk meg, hogy a klasszikus jog szerint a büntetések két nagy csoportra oszthatók; capitalis (főbenjáró) és a nem capitalis (nem főbenjáró) büntetésekre. Az előbbi közé tartoznak azok, amelyek az egyént caput-jától fosztják meg: élet, rabszolgává válás, állampolgárság elvesztése, míg az utóbbihoz a pénzbüntetés és a testi fenytés.¹³ A Digesta 48. könyvének 19. címére sorra veszi a bűncselekményeket abból a szempontból, hogy milyen büntetéssel sújtandók. Ezt megelőzően is (az 1-től a 18. címig) az egyes bűncselekmények külön bemutatásánál is szó esik a büntetésről. Azt a lehetőséget a bírónak meghagyván, hogy halálbüntetés helyett állampolgárság vesztes büntetést szabjon ki, ami száműzetés (exilium) formájában történt.

A római jogi rendelkezések nem hagytak kétséget a nulla poena sine lege elvének következetes alkalmazásáról.¹⁴

3. Ami a jogellenesség és a vétkesség kérdését illeti, a communis opinio szerint a római jogtudomány nem tett éles különbséget a két fogalom között.¹⁵

¹¹ A magánjog területén a jogászok a legjobb tudásuk szerint mondták el véleményüket a konkrét ügyről, büntetőjogban legfeljebb a jogszabály és a konkrét eset összevetését végezhette el a jogász.

¹² Némileg más a véleménye Zlinszkynek a nulla poena sine lege elvet illetően. i.m. 85. és köv.

¹³ Vess össze Brósz R., Gaius (Budapest, 1990) 138. old. 1. jz.; Honzell, i.m. 109.; H. Hausmaninger–W. Selb, Römisches Privatrecht (Wien–Köln–Weimar, 1991. 6. kiadás) 343. Vacca, i.m. 685. és köv.

¹⁴ Lásd Zlinszky, i.m. 54. jz.

¹⁵ Kaser, RPR12 505.; Kunkel/Honsell, RR 232.

Ez azonban nem zárja ki azt, hogy a jogászok tudatában ne élt volna a jogellenesség és vétkeesség kategóriája. Általában nem volt szükség a két fogalom szembeállítására, az a kázusokból kitűnt, hogy a jogász a jogellenességről, avagy a vétkeességről beszél.¹⁶

A források szerint – ebből néhányat kiemelve – egyértelmű a jogellenesség fogalma.

Contra legem facit, qui id facit, quod lex prohibet (Paulus. D.1.3.29).

Generaliter iniuria dicitur omne, quod non iure fit (Just. 4.4. pr).

Sed quod non iure factum est, hoc est contra ius (Ulp. Coll. 7.3.4).

A többféle megfogalmazású, de azonos tartalmú szövegek szerint ami a jogrendbe (törvénybe) ütközik az jogellenes. Mégpedig a római büntetőtörvények tilalmat tartalmaztak arra nézve, hogy a polgár mit ne tegyen. Gaius azt mondja *at qui... quadrupem vel pecudem iniuria occiderit* (D. 9.2.2. pr) ha valaki igásbarmot jogtalanul megöl ... az ennyit és ennyit köteles fizetni.

Marcianus a *lex Cornelia* szövegét idézi: *Et qui hominem occiderit, punitum...* (D.48.8.1.1) ... aki embert öl, büntessék meg.

Quod si ... contra hauc legem ... punitur, aki a törvénnyel szemben ... büntetessék. (Modestinus, D.48.14.1.1).

... *per iniuriam ... hac lege teneri eum qui id fecerit* (D.48.7.3.2. Macer), aki jogellenesen így cselekszik, ezt a törvény kötelezi.

A *lex Julia* értelmében köteleztetik ... *quia arma* mert fegyverrel (Marcianus. D.48.6.1)

Et eum, qui puerum iugenum rapuit, puniendum (Ulp. D.48.6.6). Azt, ki szabad gyermeket rabol, meg kell büntetni.

Összevetve a fentebb idézett általános szabályokat az egyes bűncselekmények tényállási elemeivel a következőket állapíthatjuk meg. Aki a törvénnyel szemben cselekszik az jogellenes magatartást tanúsít, az egyes tényállások a törvénnyel ellentétes magatartásokat tartalmaznak, ezek a magatartások jogellenesek, tehát büntetendők.¹⁷

A vétkeesség, pontosabban mondván a büntetőjogi bűnösség kérdése forrásaink alapján egyértelműen kimutatható.¹⁸ A római jog irodalmában érvényesülő *communis opinio* szerint Rómában a bűncselekmények – a fejlett jogban – csak szándékosan voltak elkövethetők, ez alól egyetlen kivétel a dologrongálás esete, amelynél a gondatlanságot is büntették.¹⁹

Ezt a tételt a *Digesta* szövegekből nem nehéz kimutatni. A cselekmény leírása – mai kifejezéssel élve a tényállás – magában foglalja a szándékos magatartás elemeit.

Példálódzó jelleggel a következőket emelnénk ki

Furtum est contractatio rei frandalosa lucri faciendi... (Paulus. D.47. 2.1.3).

Lopás büntetést követi el az, aki a dolgot gonosz szándékkal haszonszerzési célból megragadja.

¹⁶ H. Hausmaninger, *Das Schadenersatzrecht der lex Aquilia* (Wien, 1990) 19.; Marton G., *A polgári jogi felelősség* (BP., 1993) 132. és köv. A kéziratot kiadás alá rendezte Zlinszky János.

¹⁷ Th. Mommsen, *Römisches Strafrecht* (Leipzig, 1987) 86. és köv.; Marton, *Furtum* 58 és köv.

¹⁸ Marton, *Furtum* 59. és köv.; Vacca, i.m. 693.

¹⁹ Hausmaninger, i.m. 25. és köv.; Kunkel, *SZ* 49 (1929) 158. és köv.; Kaser *RPR12* 504.; Hausmaninger–Selb, i.m. 348.

Si cui dolo malo ... bona ... rapta esse ... (D.4.7.8.2 pr. Ulp.). Ha valakinek a javait szándékosan elrabolják.

cuius dolo malo sepulchrum violatum (D. 47.12.3 pr. Ulp.) szándékosan sírnyalázást követ el.

... *quia adulterium sine dolo malo non committitur* (D. 48.5.44. Gai.), mert a házasságtörés rossz szándék nélkül nem követhető el, *dolo malo incendium factum erit*, ... (Marcianus D. 48.8.1. pr) ... *qui uxorem depreheusam in adulteria occidit* (Marc. D.48.8.1. 5), aki a házasságtörésen rajtakapott feleségét megöli ... *si liberum hominem emptor sciens emerit, capitale crimen ...* (D. 48.15.1) aki szabad embert, tudta, hogy szabad, megveszi, főbenjáró bűncselekményt ... *qui ... in testamento sciens dolo malo falsum signavit* (Ulp. D.48.10.9.3).

A bemutatott esetekből megállapítható, hogy a törvény vagy kifejezetten használja a tudva gonosz szándékkal kifejezést, vagy a cselekmény leírásából következik a szándékos büntetendő cselekmény.

Világosan kifejti a szándékosság kritériumát Paulus az orgyilkosokról szóló lex Corneliával kapcsolatban.

In lege Cornelia dolus pro facto accipitur. neque in hac lege culpa lata pro dolo accipitur (D.48.8.7).

A lex Corneliánál a szándékosság benne van a cselekményben. Ennél a törvénytől a culpa lata-t (durva gondatlanság) nem lehet a dolushoz számítani.

Paulus magyarázata egyértelmű. Az orgyilkosságot büntető törvény esetében az elkövetési magatartás fogalmi eleme a szándékosság. Ennél továbbmegy amikor azt mondja, hogy e törvénytől a culpa lata-t nem lehet a szándékossághoz hozzászámítani. Hogy kerül ez ide? Éppen Paulus mondja a magánjogi jogviszonyok területén a culpa lata dolusnak számít. Vagyis a durva gondatlanságot, a nagyfokú hanyagságot úgy kell kezelni, mintha szándékosan okozták volna a kárt. A mulasztás oly nagyfokú, hogy felér egy szándékos magatartással.

Magna culpa dolus est (D.50.16.226).

Paulus regulája a magánjog területén elfogadható²⁰ – de éppen ő figyelmeztet, hogy a bűncselekményeknél ez az elv nem érvényesül, itt csak a szándékos magatartás a bűnös magatartás, csak az büntethető.

Mint említettük a dologrongálás gondatlanul is elkövethető. Erre nézve tekintsük át a következő forrásokat.

Damni iniuriae ... hominem ... quadrupem ... iniuria occiderit ... Iniuria autem occidere intellegitur, cuius dolo aut culpa .. (Gai. Inst. 3. 210–211)

... *nam alioquin non minus ex dolo quam ex culpa quisque hac lege tenetur ...* (Inst. 4.3.4)

Az első szöveg Gaius, míg a második Justinianus Institutio könyvéből való, mindkettő a dologrongálást taglalja, s mindkettőben gondatlanságból keletkező kárnál megállapítást nyer a bűnösség. Ezt követően mindkét Institutio könyv kázusokat sorol fel, amikor is a bűncselekmény gondatlan változatát taglalja.

Sok tanulság levonható Marcianus egyik esetéből, amely azt veti fel, hogy hogyan lehet a bűncselekményeket elkövetni.

---

²⁰ W. Arangio-Ruiz, *Responsabilità Contrattuale in diritto romano*², Napoli, 1933) 252.; M. Talamanca, *Culpa civile*. Enciclopedia del diritto. Estratto (Milano, 1960) 4 és köv.

Delinquitur aut proposito aut impetu aut casu. proposito delinquit latrones, qui factiones habent. impetu autem cum per ebrietatem ad manus aut ad ferrum venitur: casu vero, cum in venando telum in feram missum hominem interfecit (D. 48.19.11.).

Bűncselekményt el lehet követni szándékkal, hirtelen felindulásból (indulatból) és véletlenül.

Majd mindhárom fogalmat tovább magyarázza.

Szándékkal követik a bűncselekményt a latrok, akik kifejezetten azzal a céllal támadják meg a kiszemelt áldozatot, hogy őt megöljék, javait elvegyék. Ez a foglalkozásuk. Ezt a magatartást nevezhetjük előre megfontolt szándéknak is.²¹ Az út szélén lesben állva (előre megfontolt szándék) lecsapnak az arra jövőkre (C.2.27.1)

Az erős vagy hirtelen felindulásból (impetu) elkövetett tett is szándékos magatartásnak minősül. Ugyanis az ki ital hatására (részegen) tettelegességet követ el, vagy fegyvert használ Marcianus szerint cselekménye büntetett lesz. Így az italos állapot nem mentesít. Persze különbséget tesznek a jogászok az előre megfontolt szándékkal elkövetett emberölés büntetése (halál, vagy száműzetés) és az erős felindulásban elkövetett emberölés büntetése között. Marcianus az utóbbiról így vélekedik:

... qui uxorem depreheusam in adulterio occidit divus Pius leviozem poenam irrogandum esse scripsit (D. 48.8.1.5).

Pius császár leirata szerint, ha a férj a feleségét házasságtörésen kapja és megöli, enyhébben büntetendő.

Míndezekből nem lehet vitás, hogy a bűnösség vizsgálatánál a római jogászok különbséget tettek előre megfontolt szándék és hirtelen felindulásban elkövetett szándékos magatartás között.²²

Érdekes következtetés levonására alkalmas Marcianus harmadik fordulata szövegünkben. Véletlennek tekinti azt az esetet, amikor vadászat közben a vadra dobott fegyver embert talál és öl. Nem vitás egy szándékos magatartás (a fegyver eldobása) véletlenszerű eredményt hoz (az arra járó halála). Az eredmény szempontjából nem minősíthető az eset másképpen csak véletlennek, az elkövető (elvéítő) nem akarta az eredményt. A modern jog ezt aberratio ictus néven (elvéítés) ismeri és bünteti. Rómában is büntették, mint ahogy erre számtalan példát találunk. Azonban nem mint emberölést büntették, hanem a damnum iniuria datum a dologrongálás szabályai szerint, ugyanis mint fentebb láttuk a dologrongálás gondatlanul is elkövethető. Az esetet gondatlannak minősítették, ugyanis számolnia kellett volna az elvéítőnek, hogy a célba vett helyett a mellette állót találja el.²³ Végül is van egy másra irányuló szándékos cselekmény, véletlen eredmény, s gondatlanságból adódó büntetés (aberratio ictus)

Az elvétéssel kapcsolatban több jogeset található Ulpianusnál (D.9.2.6), valamint Jusztinianus Institutio könyvének a lex Aquiliáról szóló részben (4.3.2.5)

Érdemesnek tűnik ezzel kapcsolatban Paulus egyik jogesetét megvizsgálni:

Sed si defendi mei causa lapidem in adversarium misero, sed non eum, sed praetereuntem percussero, tenebor lege Aquilia (D.9.2.45.4).

²¹ Zlinszky, im. 37. és köv.; Kunkel/Honsell, i.m. 233.

²² A. Wacke, Zum dolus Begriff der actio de dolo. RIDA 27 (1980) 354 és k. A szerző egy többáryalatú dolusképet fest meg. Lásd még G. Mac Cormack, Juristic use of the Term Dolus: Contract. SZ 100 (1983) 547. és köv.

²³ Ch. Wollschläger, Eigenes Verschulden des Verleztzen. SZ 94 (1976) 127. és köv.; Hausmaninger, i.m. 28.

A támadóval szemben védekezésként követ dobok, de nem a támadót találom el, hanem a mellette elmenőt ütöm le vele, akkor a lex Aquilia alapján felelek.²⁴ Az eset azonos az előzőekben tárgyalttal. Sémája; szándékos cselekmény, véletlen eredmény, gondatlanságból adódó felelősségre vonás, nem emberölés, hanem rongálás minősítéssel. A felelősségre vonás alapja: az elkövetőnek számolnia kellett azzal, hogy mást talál el, ügyetlen volt, gondatlan volt a cselekmény végrehajtásában.

Az elmondottakból megállapíthatjuk, hogy a római jogászok nagyfokú distinkció képességgel rendelkeztek a bűnösség megállapításánál, s pontosan ismerték az elvétés fogalmát.

4. Amíg a magánjog területén²⁵ a jogellenesség és a vétkeesség kérdését a jogászok nem választották el élesen egymástól, addig a jogellenesség és a bűnösség kérdése a büntetőjogi normáknál sokkal jobban elválik egymástól az eddigi vizsgálataink alapján. Most nézzünk meg néhány további olyan szabályt ami a kérdést még jobban megvilágítja.

Kizárja a jogellenességet az önvédelem, a végszükség, a felettes parancsa és a magisztrátusi tisztség viselése alatt elkövetett cselekmény, a sértett beleegyezése, illetve a sértett el nem hárítható magatartása.

a) Önvédelem kérdésében számos világos forráshely áll rendelkezésünkre, annak ellenére, hogy a római jogászok a technikus értelemben fogalmat nem adtak.²⁶

Gaius hivatkozik XII táblás t-re (D. 9.2.4.1), amelynek a szövege a következőképpen hangzik: *Si nox furtum faxsit, si im occisit, iure cesus esto* (8.12) az éjszaka tetten ért tolvaj megölése jogszerű.

Gaius szerint az éjszaka támadó rablót meg lehet ölni ez megfelel a természetes észszerűségnek... nam adversus periculum ratio permittit re defendere (D.9.2.4. pr). ha meg kell magunkat védeni. Ugyancsak a ius naturalera hivatkozik Ulpianus: *Vim vi repellere licere Cassius scribit idque ius naturā comparatur* (D.43.16.1.27). Még általánosabban fogalmaz Paulus: *vim enim vi defendere omnes leges omniaque iura permittunt* (D. 9.2.45.4) minden törvény minden jog az erőszak visszaverését korlátlanul megengedi.

Emellett még számos forráshely hasonlóképpen foglal állást (Ulp. 43.16.3.9. Ulp. 4.2.12.1. C. 9.16.2. Inst. 4.3.2), ami meggyőz bennünket arról, hogy az önvédelemből történt emberölést a rómaiak nem tekintették jogellenesnek, sőt ennek még természetjogi alapon szociáletikai jogszerűséget adtak.²⁷

b) Nem tekintik a források jogellenesnek azt az eljárást sem, ha valaki végszükségben úgy cselekszik, hogy ezzel másnak kárt okoz. (más vagyonában kárt tesz) Végszükség más vagyonában való károkozásra vonatkozik.

Tűz esetén a szomszéd dolgait megrongálhatja elhárítás érdekében ... quoniam nullam iniuriam aut domnum dare videtur (Ulp. D.43.24.7.4.)²⁸

A szél egy hajót a partmenti halászhálók közé sodort, a hajót csak a hálók szétszakításával lehetett kiszabadítani, a cselekményt nem tekintették jogellenesnek, *si nullo alio modo ... explicare se potuit nullam actionem dandam* (Ulp. D.9.2.29.3).

²⁴ Zlinszky, i.m. 163.

²⁵ Kaser, RPR12 505 sz.; Kunkel/Honsell, RR 232.

²⁶ A. Wacke, Notwehr und Notstand bei der aquilisen Haftung. S 106 (1989) 474. és köv.; Diósi Gy., Vim vi repellere licet. Acta Universitatis Wratislaviensis 11. Antiquitas (Wrocław, 1963) 187. és köv.

²⁷ A. Wacke, Notwehr. 474 és köv.; Honsell, i.m. 113.

²⁸ Hausmaninger, i.m. 22.

Számos példát hoznak fel a szerzők a háziállatok természetellenes vadsága elleni közbelépésre – ami nem minősül jogellenesnek (Pomponius D 9.2.39)

Általában ha olyan eseményről van szó, amikor az eljáró szorult helyzetében mást nem tehet, magatartása nem jogellenes ... *nec enim iniuria hoc fecit, qui re tueri voluit cum alias non posset* – mondja Ulpianus (D. 47.9.7.29)²⁹ azonban, ha a szükséghelyzetet az eljáró maga idézte elő hanyagságával, akkor erre nem hivatkozhat, a károkozásért felelős (si culpa nautarum id factum esset Ulp. D.9.2.29.3.).

c) Nem jogellenes a cselekmény, ha elkövető parancsra cselekszik.³⁰

... *is damnum dat, qui iubet dere, eius vero nullo culpa est cui parere necesse sit* (Paulus D. 50.17.169 pr)

ha valaki előjárója parancsra cselekszik, nem felelős a bekövetkezett vagyronrgálásért.

Javolenus egy olyan esetet mutat be, amikor egy szabad ember más parancsára egy harmadik személyen tetteges személyisértést (kézzel megverni) követ el, ellene nem lehet eljárni, ha felette a másoknak parancsadási joga volt³¹ (D. 9.2.37 pr)

d) Nem jogellenes a törvény értelmében a köz érdekében eljáró személynek a magánosok érdekeit sértő magatartása³² – mondja Ulpianus. *is qui iure publico utitur, ... non habet iniuriam* (D. 47.10.13.1) Ugyancsak Ulpianus mondja, hogy a hivatallal szemben tanúsított ellenállást erőszakkal megtörheti és ha így kárt okoz nem lehet ellene eljárni (D.9.2.29.7). További forráshelyek is tanúskodnak az eljáró hivatalnok nem jogellenesnek minősülő eljárásáról (Ulp. D.18.6.14. D.9.2.29.7. D.43.24.7.4)

e) A sértett beleegyezése is kizárja a jogellenességet *quia nulla iniuria est, quae in volentem fiat* – mondja Ulpianus (D.47.10.1.5).

Nem minősül az sem iniuriának e körön belül, ha rabszolgákat uruk beleegyezésével versenyszerű bajvívásra összeengedik és közülük egyik vagy másik holtan marad a küzdőtéren. itt csak dologrongálásról beszélhetünk. Ulpianus kizárja a jogellenes károkozást, mert dicsőség okából küzdöttek egymással (*quia gloriae causa et virtus non iniuriae gratia videtur damnum datum*). (D.9.2.7.4)³³

f) A sértett el nem háriható magatartása ugyancsak kizárja a jogellenességet.³⁴ Jusztinianusz *Institutio* könyvében (4.3.3-5) találunk több olyan esetet, amikor valaki olyan helyen járt, ami balesetveszélyt rejtett magában. Így, például katonák számára fenntartott gyakorlóter, vagy versenyszerű játszótér, magánterületen fanyesés esetében. Az oda bemenőt baleset érte, mivel a hely veszélye folytán oda nem léphetett be, a sérülés nem jogellenes, az lényegében a sérült vétkes magatartására vezethető vissza.³⁵

5. A bűnösség kizárásánál a vétőképességet kell vizsgálnunk. Vagyis azt, hogy az elkövető képes-e belátni, hogy amit tesz az társadalom (norma) ellenes. Képes büntetőjogi szabályt betartani. Akitől ilyen magatartás nem várható el, az

²⁹ Hausmaninger, i.m. 22.; Wacke, Natwehr. 491., és k. 494.; S. Schipani, Responsabilita ex lege Aquilia (Torino, 1969) 306 és köv.

³⁰ Honsell, i.m. 113. D. Nörr, SZ 82 (1965) 95 147 jz.

³¹ Hausmaninger, i.m. 27.

³² Hausmaninger, i.m. 23.

³³ R. Wittmann, Die Körperverletzung an Freien im klassischen römischen Recht. (München, 1972) 82. és köv. 11. U. von Lübtow, Untersuchungen zum lex Aquilia de damno iniuria dato (Berlin, 1571) 119.

³⁴ Hausmaninger, i.m. 38.

³⁵ A. Wacke, Unfälle bei Sport und Spiel nach römischen und geltenden Recht. in: Stadion 1978/79. 4. és köv.

vétőképtelen.³⁶ A vétőképtelenség kizárja a bűnösséget, a beszámítási képességet. A cselekmény jogellenes, de bűnösség hiányában nem büntethető.

A kérdés tisztázására nézzük meg a következő forrásokat.

Infans vel furiosus si hominem occiderit lege Cornelia non tenetur, cum alterum innocentia consilii tenetur, alterum fati infelicitas excusat (Modestinus. D.48.8.12).

Ha serdületlen vagy örült embert ölt, a lex Cornelia (a gyilkosságokról szóló törvényi rendelkezés) értelmében nem felelős – mondja Modestinus, majd ekképpen magyarázza, egyiket a szándék ártatlansága védi (a szándékosság hiánya), a másikat pedig a sors által rá mért csapás (végzetszerű szerencsétlensége) menti fel (vagyis az a tény, hogy örült, amiről nem tehet).

Modestinus reguláserű szövegének első fele a törvény eredeti szövege lehetett. Világos, pontos rendelkezés. A második felében megokolja a döntést. Kissé filozofikus, de ennek ellenére életszerű. Egyiküknél sincs meg a beszámítási képesség.

A beszámítási képesség hiányával kapcsolatban egyik legismertebb álláspont Ulpianustól származik. Felteszi a kérdés az örült felel-e a károkozásért, nem felelhet mert *cum suae mentis non sit* (nincs eszénél), *si infans damnum dederit, idem erit dicendum*. A serdületlennél (7 évnél fiatalabb) ugyanez a helyzet. És ha 7 évnél idősebb serdületlen követi el, vizsgálja a kérdést tovább. Labeora hivatkozva az a véleménye *si sit iam iniuriae capax*. (D.9.2.5.2) ha képes felismerni cselekményének jogellenességét akkor felel. Vagyis az idősebb serdületlennél (14 életévhez közel) konkrétan vizsgálandó a vétőképeség.³⁷

Ugyanaz az álláspontja Gaiusnak is, aki a lopással kapcsolatban vizsgálja a kérdést.³⁸ Vajon a serdületlen, ha idegen dolgot elvesz lopást követ-e el? Lopásért a serdületlent akkor lehet felelősségre vonni, ha közel van a serdültséghez, et ob id intellegat, se delinquere (Inst. 3. 208) és tudja azt, hogy bűncselekményt követett el. Vagyis belátja (felfogja) tettének helytelenségét.

A kérdéssel kapcsolatban Ulpianus több jogász véleményét ismerteti. *Impuberum furtum facere posse, si iam doli capax sit* (D.47.2.23).³⁹ A serdületlen akkor képes a lopás büntetettét elkövetni, ha már tudatos ismerője cselekménye súlyának. A dologrongálásnál viszont azt is vizsgálni kell, hogy a serdületlen képes-e a gondatlan magatartást felismerni, így cselekményéről számot adni. Labeo mondja (D.472.23) *ne ope impuberis furto facto teneri eum*, a lopásnál a serdületlen tanácsadóként nem működhet közre. Vagyis az értelmileg fejlett serdületlen a lopásnál képes rossz tettet belátni, de arra nem lehet képes, hogy felbujtóként tanácsot adjon a lopás véghezviteléhez. Legalábbis nem értékelték e tevékenységét bűnös közreműködésként.

Vi bonorum raptorum actio in impuberum, qui dolo mali capax non est non dabitur (Ulp. D.47.7.8.2.19).

Ugyancsak Ulpianus mondja, hogy nem lehet rablás miatt eljárni a serdületlennel szemben, ha az nem képes a tett gonosz szándékát felismerni.

Az iniuriae capax és a doli capax között nincs ellentmondás. Az első kifejezéssel Ulpianus azt hangsúlyozza, hogy a cselekmény akkor róható a serdületlen terhére, ha képes felismerni tettének a jogellenességét, addig a második esetben Gaius azt

³⁶ Lübtow, *Lex Aquilia*. 87.; Kaser, RPR2 504. és 620.; Kunkel/Honsell, i.m. 231. és köv.

³⁷ Kunkel/Honsell, i.m. 365. Marton, *Furtum*. 63.

³⁸ Honsell, i.m. 111.

³⁹ Hausmaninger, i.m. 27.

hangsúlyozza, hogy lopás esetén a serdült tudja cselekményének gonosz szándékát. Ulpianus e jogellenesség, Gaius a bűnösség fogalmával világítja meg ugyanazt a kérdést.⁴⁰

A jogászok álláspontja egységes, nevezetesen az örült és a 7 évnél fiatalabb bűnössége kizárt, még a serdült korhoz közelállónál (14 év) vizsgálni kell az illető személy értelmi képességét. Tisztában van-e azzal, hogy mit cselekszik, cselekménye társadalomellenes és akarja is azt. Ha ez megállapítható, akkor büntetőjogilag felelősséggel tartozik.

Az elmondottakból egyértelműen következik, hogy a római jogászok pontosan ismerték a jogellenesség és a bűnösség fogalmát ezt következetesen alkalmazták az egyes bűncselekményeknél. Körültekintően megállapították azokat a körülményeket, amelyek kizárják a tett jogellenességét, illetve az elkövető bűnösségét és ezeket együttesen büntethetőséget kizáró okként kezelték.⁴¹

III.

A továbbiakban nem ilyen általános elvekkel foglalkozunk, hanem kisebb jelentőségű, de Rómában is és a modern büntetőjogban is megtalálható olyan tételeket mutatunk be, amelyek a büntetőjogi ítékezésnek szerves részét képezik, amelyek mozaikszerűen építik fel magát a büntető- illetve büntetőeljárás jogot.

1. Ártatlanság védelme, vagy annak előzménye olvasható ki az alábbi forrásokból

... *sed nec de suspicionibus aliquem damnari divus Traianus ... rescripsit, satius enim in punitum reliqui facinus nocentis quam in nocentem damnari* (Ulp. D.48.19.5. pr.).

Ulpianus ismerteti Traianus császár leiratát: gyanú alapján nem lehet senkit elítélni, inkább maradjon egy bűnös büntetlenül, minthogy egy ártatlant elítéljenek. (Az a kisebb baj, ha a bűnös szabadon fut, de nagyobb ha valakit ártatlanul elítélnek).

Ugyancsak Ulpianus mondja a következőket:

... *quod allegare principi velint quidque quod pro salute ipsius habeant dicere, post quae aut sustinet poenam aut non sustinet* (D.48.19.6. pr) ... a bírónak kutatni kell, mi az, amire a vádhatóság hivatkozhat és mi az, amit a vádlott mentségére mondhatnak, ami alapján vagy kimondják a büntetést, vagy elejtik a vádat.

Mind a terhelő, mind a felmentő körülményeket meg kell vizsgálni, és ha a terhelő körülmények nem nyernek bizonyítást, akkor nem lehet büntetést kiszabni.

Ulpianus szerint aki fellebbezett, még nem tekinthető elítéltnak (D.48.19.2.2).

ha nem is mondják ki a források az ártatlanság védelmét, a forráshelyek alapján akkor nagyon közelálló álláspontra juthatunk.⁴²

2. A súlyosítás tilalma, illetve a leszállás elve tükröződik Ulpianus következő szövegében:

---

⁴⁰ Marton, Furtum. 61 és köv. Ulpianus a személyisértéssel kapcsolatban alkalmazza az örültre és a serdületlenre az ismert szöveget: *ut puta furiosus et inpubes, qui doli capax non sit, namque hi pati iniuriam solet non facere* (D.47.10.3.1) Mind az elmebetegnél, mind a serdületlennél használják az iniuriae capax és a doli capax kifejezéseket. ugyanannak a kérdésnek két megközelítése.

⁴¹ Marton, Furtum. 63 és köv.

⁴² Zlinszky, i.m. 160 és köv.

... et sane in omnibus criminibus distinctio haec poenam aut iustam elicere debet aut temperamentum admittere (D.48.19.5.2).

Minden bűncselekménynél érvényesül az a megkülönböztetés, hogy a jogszerű (a törvény által előírt) büntetést kell kiszabni, vagy mérsékelni kell azt.

Ulpianus megállapítása az összes bűncselekménynél alkalmazott büntetésre vonatkozik, és ez két irányú a bíró a törvény előírásait (nem többet) alkalmazza, vagy mérsékli a törvény által előírtakat.

3. Egy rövid megjegyzés a büntetés céljával kapcsolatban (preventio).

Callistratus mondja, hogy az állam feladata távol tartani az embereket a bűncselelményektől, *cum enim leges omnibus hominibus aequaliter securitatem tribuant* (D.48.19.28.7), ugyanis a törvények minden ember számára egyformán biztosságot kell hogy adjanak (*generalis preventio*).

Ulpianus ugyancsak ilyen értelemben beszél a büntetés megelőző hatásáról: sed multa exstant exempla igen sok példa mutatja a bűnösöket meg kell büntetni (utrum punire eos debeat), hogy az elrettentő példa alapján kevesebben bűnözzenek (ut exemplo deterruti minus delinquant ... D.48.19.6.1).

A társadalom biztossága érdekében a bűnösöket büntetni kell, az elrettentő büntetéssel az embereket vissza lehet tartani a bűnözéstől.⁴³

Demosthenes mondja, hogy nem elsősorban a bűnösön végrehajtott testi fenytés, (elrettentő megkorbácsolás) hanem a meggyalázás, az emberek megvetése az amely visszatartja a vétkezőt (Saturninus. D.48.19.16.6) (*specialis preventio*).

4. A távollévőt nem lehet elítélni büntető ügyben Trajánus császár leirata szerint (Abseutem in criminibus damnari non debere ... Ulp. D.48.19.5. pr). Ha azonban bírósági idézésre, hatósági parancsra (quasi elővezetés elrendelése esetén) makacs módon távol marad valaki, akkor le lehet folytatni az eljárást, ha lehetséges előbb pénzbüntetést kell alkalmazni, de ha a büntett bebizonyosodik, minden büntetés, még a halál is kiszabható. Ulpianus felveti a gyanúsított nem tud védekezni (potest quis defendere haec non esse contraria) nem tud ellentmondani, de ennek ellenére el kell vele szemben járni.⁴⁴

Elsősorban itt olyan személyekről van szó, akik a súlyos büntetéstől félve szándékosan maradnak távol. Az nem lehetséges, hogy a távolmaradásukkal megússzák a dolgot.

5. Nehéz összehasonlítást tenni egy-egy bűncselekmény törvényi tényállásának ókori, illetve modern meghatározása között. Ennek ellenére az a véleményünk, hogy némely esetben ma sem tudjuk ezt pontosabban megszövegezni. Példálódzó jelleggel kívánunk néhányat bemutatni.

a) *legis Corneliae... capite quinto, qui venenum necandi hominis causa fecerit vel vendiderit, vel habuerit, plecitur. Eiusdem legis poena adficitur, qui in publicum*

---

⁴³ A római források elrettentő büntetésről beszélnek, de mint mondják, annak érdekében, hogy visszatartsák az elkövetőket, és az embereket, nem lehet vitás, hogy az ókorban könnyebben kiszabták a büntetést, még a halálbüntetést is. Soha véget nem érő vita korunkban a halálbüntetés eltörléséről sohasem fog eredményre vezetni. Két érv ütökzi itt, mindig az alapján rendelkezik a törvény, hogy melyik jut a politikában előnyhöz. A társadalom szemszögéből nézve helye lenne a preventio alapján a büntetésnek. Humanitárius okok viszont az eltörlést indokolják. Soha el nem dönthető, hogy melyik elv érvényesülése szolgálja a társadalom érdekét.

⁴⁴ A döntés érthető, hisz az óriási kiterjedésű Birodalomban a szökésben lévő nem mindig lehetett elfogni. Az pedig, hogy szökése miatt büntetlen maradjon egy jogállamban elviselhetetlen lett volna.

mala medicamenta vendiderit vel hominis necandi causa habuerit (Marcianus. D.48.8.3.1).

A lex Cornelia 5. fejezete szerint, aki emberölési célzattal mérget előállít, vagy elad vagy magánál tart, büntetendő.

A második fordulat:

E törvény szerint büntetendő az, aki rossz gyógyszert (mérget) nyilvánosan forgalmaz, vagy emberölési célzattal magánál tart (nyilvános helyen).

A törvényalkotó figyelme szinte majdnem minden lehetséges elkövetési magatartásra kiterjedt.

b) *Furtum est contrectatio rei fraudolosa lucri faciendae gratia ...* (Paulus. D.47.2.1.3) Lopás büntetett az, aki egy idegen dolgot bűnös szándékkal haszonszerzés okából elvesz (elragad)

A lopás büntetettének monografikus feldolgozását adta Marton,⁴⁵ aki művében mindenre kiterjedő precízséggel mutatta be a furtumot mint bűncselekményt.

c) Gaius a személyesértés minden formáját említi tényállásában (ember verése, szidalmazása, rossz hírének keltése, gúnyirattal megszégyenítése (Inst. 3. 220.)

Sokkal inkább érdekes a büntett minősített esetének a bemutatása.

Artrox autem iniuria aestimatur vel ex facto quis ab aliquo vulneratus aut verberatus fustibus caesus fuerit; vel ex loco, velut si cui in theatro aut in foro iniuria facta sit; vel ex persona, velut si magistratus iniuriam passus fuerit, vel senatori ab humili persona facta sit iniuria (Gai. Inst. 3. 225).

A személyesértés durvának minősül a cselekményre, a tetthelyre, illetve a személyre tekintettel.

– ha valakit bottal ütlegeltek, illetve megsebesítettek

– ha valaki ellen a színházban, vagy a fórumon követtek el személyesértést

– egy főhivatalnok, vagy egy szenátor szenvedett el személyesértést.⁴⁶

Teljesen modern szabálysértés

6. Általában hajlamosak vagyunk azt mondani, hogy a rómaiak nem állítottak fel elméleteket,⁴⁷ nem rendszerezték az intézményeket. Álljon itt ennek ellenkezőjéről a következő szakasz.⁴⁸

Claudius Saturnius (D.48.19.16) mondja, hogy a bűncselekmények elkövetési magatartásai négyfélék lehetnek: cselekmény (facta), szóban (dicta), írásban (scripto) és felbujtással (consilia)

Sed haec quattuor genera consideranda sunt septem modis: causa persona loco tempore qualitate quantitate eventu (uo. 16.1).

Ennél az általánosan felosztásnál hétféle körülményt kell figyelembe venni: a bűncselekmény okát (célzatát), a személyeket, a helyet, az időt, a cselekvés minőségét, a mennyiséget és az eredményt.

Ezek a körülmények azok, amelyek a bűncselekményt különböző módon minősítik. Mind a hét körülménynél részletesen példákkal magyarázva mutatja be a különbséget. A felsorolás oly plauzibilis, hogy e passzusról külön kis tanulmányt lehetne írni. A kérdés elméleti síkú megközelítése életből vett példákkal alátámasztva.

⁴⁵ A szerző valóban minden igényt kielégítően mintegy 350 oldalon keresztül feldolgozta a furtumot.

⁴⁶ Az iniuriara vonatkozó irodalmat (Kunkel/Honsell i.m. 368) teljes egészében adja.

⁴⁷ Pólay, i.m. 207.

⁴⁸ Úgy gondoljuk, hogy itt egy kicsit ellent kell mondani a Pólay-féle nézetnek, amely általánosságban igaz, azonban itt tényleg elméletileg megalapozott rendszerezésről van szó.

7. Tettesek-részesek kérdése. Mommsen⁴⁹ a római büntetőjog legjobb ismerője abból indul ki, hogy a rómaiak minden közreműködőt (tettes, felbujtó) egyformán büntettek, ezért a részességre vonatkozó modern fogalmi elemeket, kategóriákat nem ismerték.

Álláspontunk szerint a kérdés egészen másként áll mint, ahogy erre már Marton is rámutatott a lopásnál írt művében.⁵⁰ Marton kimutatta azt is a lopásra vonatkoztatva, hogy a tettes büntetése törvényileg eltérhet a bűnségétől⁵¹ (Pl. az éjszaka tetten ért tolvaj büntetése négyszeresére megy, addig a segédé csak kétszerese.)

Gaius azt mondja (Inst. 3. 202) hogy lopásért felel az ki ugyan nem követ el lopást, de az ő segítségével vagy tanácsával történt a lopás. (cuius ope consilio furtum factum est) Példákon keresztül mutatja be a segéd szerepét (pl. valaki kiüti a sértett kezéből a pénzt, hogy egy másik elvihesse)

Hasonlóan vélekedik Ulpianus (D.47.6.2.2) a rablás esetében a felbujtóról, aki nem rabol ugyan, de a rablásért felelős (*non tantum is qui rapit, sed et qui precedente consilio...*)

Ismerte a római jog az előre megállapodást a rablásban való együttműködésre is (*homines coactos ... ut damnum daretur* U.v. 2.4). Itt már tettestársról beszélhetünk. *Si duo pluresve unum tignum furati sunt* (D.47.2.21.9) ketten egy gerendát elvisznek.

Maiestatis crimine accusari potest, cuius ope consilio dalo malo provincia vel civitas hostibus prodita est (Herm. D.48.4.10). Felségsértés büntetével vádolható az, kinek tettével, vagy felbujtására provincia, vagy egy közösség az ellenség kezére jutott.

A felbujtó úgy szerepel mint a bűntett elkövetője.

Ulpianus a felségsértés tényállását adva (D.48.4.1.1) megjegyzi, ugyanúgy büntetendő az is, ki tettel vagy tanáccsal idézi ezt elő.

Az elmondottakból megállapíthatjuk, hogy a római jog ismerte a társtettetést, a fizikai bűnségét, a felbujtót. Kivéve a lopás egyes eseteit ezeket ugyanúgy büntette, mint magát az elkövetőt.

g) Kérdés, hogyan foglalt állást a római jog, ha valaki a sértett terhére egy alkalommal több bűncselekményt is elkövetett?

Általános szabályként mondja Ulpianus a következőket: *Nunquam plura delicta concurrentia faciunt, ut alius inpunitas detur, neque enim delictum ob aliud delictum minuit poenam* (D. 47.1.2. pr.).

Több bűncselekmény nem verseng egymással, különösen úgy, hogy az egyik cselekmény büntetlen maradna: egyik cselekmény büntetése sem rontja le a másikat.

Ha rabszolgát meglopnak, majd megölik a lopás és a dologrongálás keresetével lehet élni, mert *neque altera harum actionum alterum consumit* (D.47.1.2.1) Az egyik kereset sohasem emészti fel a másikat.

Majd további példákat hoz Ulpianus, ahol megadja mindig a két bűncselekmény megvalósulása esetén a két büntetésre irányuló igényt. Így a rablás mellett, a rongálást, vagy a lopás mellett a személysértést.

Az elmondottakból következik, hogy a római jog nem ismerte az egység, többség, halmazat modern fogalmi rendszerét, hanem a kumuláció elvén állt.⁵² Ha

---

⁴⁹ Mommsen, i.m. 98 és köv.

⁵⁰ Marton, Furtum 178 és köv.

⁵¹ Marton, Furtum 192.

⁵² Kaser, RPRI2 612.

valaki egyetlen cselekvőséggel több bűncselekményt valósított meg, mindegyikért büntetést szabtak ki.

Összefoglalás

A római büntetőjogi szabályok mindig is háttérbe szorultak a magánjogi anyag mellett. Az általános irodalmi felfogás szerint a római magánjog az európai jogrendszerek alapja, a büntetőjogi elvekből viszont csak kevés került át a modern világba. E tanulmány célja; bemutatni a ma élő büntetőjogi általános elvek római kori előzményét.

Forrásadatok alapján megállapíthatjuk, hogy a ma alkalmazott alapelvek nagy része közel hasonló formában érvényesült az ókori Róma büntetőjogában, annak ellenére, hogy ezeket a szabályokat elméleti úton sohasem magyarázták, de a praxisban alkalmazták.

Így érvényesült a *nullum crimen sine lege* és a *nulla poena sine lege* elv. Ismerték a különbséget és alkalmazták is a jogszabályokban a jogellenesség és a bűnösség elve között. Szinte majdnem minden modern büntethetőséget kizáró okot alkalmazták az ítélkezésben. Érvényesült a súlyosbítás tilalma az ítélkezésnél, alkalmazták az ártatlanság vélelmének elvét. Tényállásszerűen dolgozták ki a különböző büntetteket. Ismerték a részességgel kapcsolatban minden modern megkülönböztetést. Szinte elméleti jelleggel osztályozták a bűncselekmény elkövetésének módozatait, a cselekmény minősítésének körülményeit (causa, személy, hely, idő stb) A halmazati büntetés helyett a cumulatívot (halmozást) alkalmazták.

Természetesen ezek a fogalmak a modern büntetőjogban változáson estek át. Alapjában véve azonban a mai büntetőjogi elvek, tételek, szabályok többnyire megtalálhatók a római büntetőjogban, ha egy kissé más tartalommal is.

IMRE MOLNÁR

RÖMISCHRECHTLICHE VORBILDER EINIGER STRAF- UND STRAFPROZESSRECHTLICHEN PRINZIPIEN

(Zusammenfassung)

Die Forschung des römischen Strafrechts war in der Wissenschaft immer ein Stiefkind, sie stand im Schatten des Privatrechts. Nach der herrschenden Lehre sei das römische Privatrecht das Mutterrecht der europäischen Privatrechtssysteme, während aus den Prinzipien des römischen Strafrechts kaum welche in die moderne Rechtssysteme überliefert geworden wären. Das Ziel dieser Abhandlung ist, auf die römischrechtlichen Wurzeln der allgemeinen Prinzipien des geltenden Strafrechts hinzuweisen.

Nach den Quellen kann man feststellen, dass der grösste Teil der heute anerkannten und angewendeten Grundprinzipien in ähnlicher Form bereits in Roms antiken Strafrecht zur Geltung kam. Diese Regeln waren zwar in der Lehre nie systematisch ausgearbeitet, wurden trotzdem in der Praxis konsequent angewendet.

So kamen die Prinzipien *nullum crimen sine lege* und *nulla poena sine lege* zur Geltung. Es war der Unterschied zwischen Rechtswidrigkeit und Schuld bekannt und berücksichtigt. Beim Urteilsfallen wurde fast auf alle – im modernen Strafrecht geltende – Strafbarkeitshindernisse Rücksicht genommen. Beim Urteilsfallen galt das Verbot der Strafverschärfung. Die Tatbestände der verschiedenen Straftaten wurden fein ausgearbeitet. Die Kriterien eines Mittäters waren auch bekannt. Die Charakteristika der Begehung eines Verbrechens wurden systematisch gegliedert, ebenso die Qualifizierung eines Verbrechens (*causa*, Person, Ort, Zeit usw.). Bei Verbrechenmehrheit war die Kumulation der Strafen üblich.

Die Bedeutung dieser Begriffe hat sich im modernen Strafrecht natürlich etwas geändert. Grundsätzlich gilt es aber, dass man aber die modernen strafrechtlichen Prinzipien bereits im römischen Strafrecht feststellen kann.

A bűnösségen alapuló felelősség elvéről

Alapvető vívmánynak tekinthető, hogy a bűnösségen alapuló felelősség elve, a "nulla poena sine culpa" a modern büntetőjog egyik alappillérvé vált.¹ Ez az az elv, amelyben jól érzékelhető az országonként és koronként eltérő jogi, politikai, filozófiai, pszichológiai, teológiai, szociológiai elméletek hatása.²

A bűnösségen alapuló felelősség elve különböző funkciókat tölt be, és ezen különböző funkciók tisztázást igényelnek. E tekintetben három aspektus között kell különbséget tenni:

1. a bűnösség és az alkotmány, illetve a kriminálpolitika viszonya,
2. a bűnösség mint a büntetőjogi felelősség előfeltétele,
3. a bűnösség szerepe a büntetéskiszabás körében.

1. A bűnösség és az alkotmány, illetve a kriminálpolitika viszonya

Ezen elsőként említett problémakörnél mindenekelőtt az a kérdés jelentkezik, vajon a bűnösségi principium alkotmányjogi vagy alkotmányi rangú alapelvként értelmezhető-e, továbbá a kriminálpolitika határozza-e meg a bűnösség fogalomnak és kialakításának az előfeltételeit és korlátját.

A bűnösségen alapuló felelősség elve alkotmányjogi alapelvként értelmezhető. Erre a következtetésre jut hazai szakirodalmunkban *Földvári József*³ sok más külföldi szerzővel egyetemben, jóllehet ennek az elvnek kifejezett alkotmányi szabályozásaival nemigen találkozhatunk. Szinte kivételnek tekinthető az olasz alkotmány 27. cikkének (1) bekezdése, amely azt rögzíti, hogy "A büntetőjogi felelősség egyéni (személyes)." A

---

¹ Ez az alapelvet az utóbbi évtizedek magyar szakirodalmában jobbra az egyetemi tankönyvekben tárgyalják a szerzők általában néhány bekezdés erejéig, mint pl. *Békés Imre*: Magyar büntetőjog I. Általános rész. (BM) 1973. 50–52. p.; *Békés Imre–Földvári József–Gáspár Gyula–Tokaji Géza*: Magyar Büntetőjog Általános rész. (BM) 1980. 51–52. p.; *Földvári József*: Magyar büntetőjog Általános rész. Budapest, 1990. 21–22. p.

² A bűnösségi elv történeti fejlődését illetően e principium alapfogaloma állítólag már a római XII. táblás törvényben megjelent. Lásd erről *Jescheck, H.-H.*: Lehrbuch des Strafrechts Allgemeiner Teil. 4. Aufl. Berlin, 1988. 18–21. p. Ezt a nézetet erősíti az a megállapítás is, hogy a cselekmény szankcionálásánál különbséget tettek a szándékos és a nem szándékos cselekmények között. Erre vonatkozóan találunk adatot a Numa Pompiliusnak tulajdonított *leges regiae* szabályai között az emberhalállal kapcsolatosan, továbbá a XII. táblás törvényben is az emberölés és tűzvészokozás körében. Vö. *Molnár Imre*: A római magánjog. Szeged, 1993. 19. s. köv.p. Mások szerint a bűnösségi elv a XII. század második felében és a XIII. század kezdetén az egyházi bünbánatra vonatkozó tanból került át a világi büntetőjogba. Vö. *Stratenwerth, G.*: Schweizerisches Strafrecht Allgemeiner Teil I. Bern, 1982. 31. p. A bűnösségi elv történeti vonatkozásairól lásd még *Schmidt, E.*: Einführung in die Geschichte der deutschen Strafrechtspflege. Göttingen, 1983. 31. s. köv. p.

³ *Földvári József*: Kriminálpolitika. KJK Budapest, 1987. 95. p.

török alkotmány 38. cikke hasonló rendelkezést tartalmaz: "A büntetőjogi felelősség személyes jellegű."⁴ Az idézett külföldi alkotmányi előírások sem egyértelműen a bűnösségi elv teljes körű megfogalmazásai.

Az említett alkotmányjogi szabályozások értelmében az egyén büntetőjogi felelőssége csak abban az esetben áll fenn, ha büntetőjogi törvénysértésnek minősített káros cselekményt követ el, kizárva így a személy életmódjából és jelleméből eredő személyes felelősséget, továbbá okozati összefüggés állapítható még a büntetőjogi törvénysértés és az érintett személy cselekménye között, kizárva tehát más személy cselekedete miatti felelősséget.

Olaszországban – mint már említettem – a büntetőjogi felelősség személyes jellege az alkotmányi szabályozás tárgya. Vagyis ez az előírás eredetileg csak a más személy tettéért való felelősséget kívánta kizárni, amely jelen volt az 1930. évi Btk-ban a bűnrészesség körében és más szabályoknál is. Kifejezetten a bűnösség alapelveként a szabályozása így kimaradt az olasz alkotmányból, ez a megoldás viszont lehetővé tette, hogy az objektív felelősség elve néhány esetben érvényesüljön a büntetőjogi rendszeren belül, épp úgy mint "a jog nem tudása senkit nem mentesít" elve. Ez utóbbi elv azonban időközben a nyugat-európai országok nagy részében fokozatosan eltűnt. Olaszországban a bűnösségi elv térnyerésének legjelentősebb állomásait az alkotmánybíróság 1988. évi 364. sz. határozata és az 1990. február 7-i 19. sz. törvény jelentette.⁵

Az alkotmánybíróság 1988. évi említett döntésében a Btk. 5. cikkét ("a büntető törvény nem tudását senki nem hozhatja fel mentéségre") alkotmányellenesnek nyilvánította az elkerülhetetlen jogellenességi tévedésket illetően. Az alkotmánybíróság szerint az elkerülhetetlen tévedés ellenére megállapított felelősség és kiszabott büntetés ellentétben áll a büntetés nevelő hatását rögzítő alkotmányi elvvel, mivel a büntető norma (és a cselekedet jogtalan jellege) megismerésének lehetetlensége kizárja az e cselekedetért való bármilyen büntetőjogi felelősségre vonást, így a büntetés biztosította nevelő hatás szükségességét is. Az alkotmánybíróság által hivatkozott legfontosabb érv viszont az volt, hogy az elkerülhetetlen – tehát véltlen – tévedés miatt büntetést kiszabni ellentétes a személyes felelősség alkotmányi alapelveivel szorosan összefüggő bűnösség elvével. Az alkotmánybíróság így összhangba hozta a személyes felelősség elvét a bűnösségi elvvel, alkotmányos szintre emelve ez utóbbit, hasonlóan az előbbihez. Az alkotmánybíróság mindenki számára felállított azonban tájékozási kötelezettséget a jogrend rendelkezéseire vonatkozóan, amelynek alkotmányi alapja a második cikk: a társadalmi szolidaritás kötelezettsége.

Az 1990. évi 19. sz. törvény pedig kiterjesztette a bűnösség elvét az olyan körülményekre is, ahol eddig az objektív felelősség szabályai érvényesültek. Az 1990. évi reformtörvény következtében a Btk. 59. cikke teljesen más értelmet kapott: a büntetést befolyásoló tényezők a súlyosító körülményektől függően csak akkor értékelhetők, ha azokat az elkövető ismerte, vagy mulasztása miatt nem ismerte, vagy a mulasztásából eredő hiba miatt nem létezőnek tekintette őket.⁶

---

⁴ Az olasz alkotmányt lásd Kovács István (szerk.): Nyugat-Európa alkotmányai. KJK Budapest, 1988. 388. p.; A török alkotmány is megjelent magyarul: Kovács István – Tóth Károly (szerk.): Nyugat-Európa legújabb alkotmányai. Budapest, 1990. 395. p.

⁵ Bernardi, A.: Les principes de droit national et leur développement au sein des systèmes pénaux français et italien. In: Revue de science criminelle et de droit pénal comparé. 1/1994. 27. p.

⁶ Bernardi, A.: i.m. 27. p.

Több országban a bűnösségen alapuló felelősség elvét alkotmányi rangú princípiumnak tekintik ugyan, de azt más alkotmányi rendelkezésekből vezetik le. A németeknél a szövetségi alkotmánybíróóság egyik korábbi döntése szerint a büntetés révén a jogsértésért az elkövetőt szemrehányás éri. Egy ilyen büntetőjogi szemrehányás pedig felróhatóságot feltételez, tehát büntetőjogi bűnösséget. Különböző a büntetés a jogállamiság elvével összeegyeztethetetlen megtorlás lenne. A cselekménynek a tettes bűnössége nélküli büntetőjogi vagy büntetőjoghoz hasonló büntetése e szerint jogállamellenes és alapjogában sérti az érintettet (BVerfGE 20 323/331). A szövetségi alkotmánybíróóság egy másik döntésében azt állapította meg, hogy nulla poena sine culpa elv az alaptörvényben gyökeredzik, nevezetesen az alkotmányjogilag védett emberi méltóságban és az ember saját személyes felelősségében, amelyekre a törvényhozónak a büntetőjog kialakításánál ügyelnie és azt respektálnia kell. Ez a határozat kitér még arra, hogy a bűncselekmény a mindenki számára biztosított és védett jogi tárgyak bűnös megsértése. Az igazságosság eszméjének megfelelően a büntetőjogi tényállás és a jogkövetkezmény kölcsönösen egymásra épülnek, illetve vonatkoznak. A büntetés mértéke a megsértett jogi tárgy normatív értéke és az elkövető bűnössége szerint alakul (BVerfGE 25 285).⁷

Jescheck szerint a bűnösségi elv alkotmányjogi elvként azért értelmezhető, mert a jogállamiság gondolatából következik, amely az egyén számára azt garantálja, hogy a büntetendő cselekménynek és a büntetésnek egymással igazságos viszonyban kell állnia. Továbbá a bűnösségi elv az emberi méltóságból is következik, amely azt követeli, hogy a büntetés mint szociáletikai rosszallás csak az elkövető büntetőjogi bűnössége és bűnösségének foka szerint rendelhető el.⁸

A spanyol büntetőjogban a Btk 1. cikk (2) bekezdése kifejezetten szabályozza, hogy nincs büntetés szándékosság vagy gondatlanság nélkül.⁹ Ezt a rendelkezést veszi át a spanyol Btk. legújabb tervezete is az 5. cikkben.¹⁰ Bűncselekmény is csak szándékos vagy gondatlan cselekmény lehet. Az objektív büntetőjogi felelősség tehát elvben kizárt.

Arra kell még választ találni, hogy e fundamentális princípiumnak hazánkban hol van az alkotmányjogi helye. Ezzel összefüggésben alapvetően kétféle megoldás lehetséges. Az egyik szerint – amit *Földvári József* is képvisel – alkotmányjogi alapelvről lévén szó "Kívánatos lenne magában az Alkotmányban rögzíteni azt, hogy a büntetőjogi felelősségre vonás alapvető feltétele annak bizonyossága, hogy az elkövető bűnösen követte el a neki felrótt cselekményt".¹¹

A másik lehetséges megoldás a bűnösségen alapuló felelősség elvét alkotmányi rangúnak tekinti ugyan, de kifejezett alkotmányi szabályozás nélkül. Vagyis más

---

⁷ Vö. *Eser, A.–Burkhardt, B.*: Strafrecht I. Allgemeine Verbrechenselemente. 4. Aufl. München, 1992. 167–168. p.

⁸ *Jescheck, H.-H.*: Lehrbuch, 1988. i.m. 19. p.; *Jescheck, H.-H.*: Vor § 13. In: Leipziger Kommentar. 11. Aufl. Berlin – New York, 1993. Rdn. 71. (37. p.).

⁹ *Gimbernat Ordeig, E.*: Das spanische Strafrecht. In: Mezger, E.–Schönke, A.–Jescheck, H.-H. (Hrsg.): Das ausländische Strafrecht der Gegenwart. VI. Band. Berlin, 1982. 343. s köv. p.

¹⁰ A legújabb spanyol Btk. tervezetét lásd: 121/000063 Proyecto de Ley Orgánica del Código Penal. In: Boletín Oficial de las Cortes Generales. Num. 71–1. 26 de sept. de 1994. A spanyol legfelsőbb bíróságnak a bűnösségi elvre vonatkozó újabb joggyakorlatáról lásd *Zugaldia Espinar, J.M.*: Das Schuldprinzip in der neueren Rechtsprechung des Obersten Gerichts Spaniens. In: Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft (ZStW) 107 (1995) 223. s köv. p.

¹¹ *Földvári József*: Kriminálpolitika. 1987. i.m. 95. p.

alkotmányjogi tételekből, elvekből, illetve követelményekből levezethetőnek tartja. Ezzel kapcsolatban elsősorban a jogállamiság elvével, továbbá az emberi méltóság követelményével hozható összefüggésbe a bűnösség elv.

Megítélésem szerint mind a két említett megoldás mellett hozhatók fel meggyőző érvek. Számomra mégis az első megoldás tűnik járhatóbbnak s indokoltabbnak. E tekintetben viszont nem találok követendőnek az olasz és a török alkotmány szabályozását, amely csupán a büntetőjogi felelősség személyes jellegét rögzíti. A jövőbeni alkotmány szabályozásának inkább azt lenne szükséges tartalmaznia, hogy *a büntetőjogi felelősség és büntetés csak bűnösen elkövetett büntető-jogellenes cselekményhez kapcsolódhat.*

2. A bűnösség mint a büntetőjogi felelősség előfeltétele

A büntetőjogi felelősség megállapítása bűnösséget feltételez. A büntetőjogi felelősség megalapozása a megvalósított bűncselekményben rejlik, melynek következménye a büntetőjogi felelősségre vonás alkalmazása. Bűncselekmény nélkül nem beszélhetünk büntetőjogi felelősségről és a büntetőjogi felelősség hiányában nem alkalmazható büntetés. Vagyis az eredményfelelősség kizárásának, a nullum crimen/nulla poena sine culpa elvnek kell érvényesülnie. Bűncselekménytani szempontból nincs bűncselekmény bűnösség nélkül, jogkövetkezménytani megközelítésből pedig a büntetőjogi büntetés bűnösséget előfeltételez, azaz aki bűnösség nélkül cselekszik, az büntetéssel nem sújtható.

A szokásos tagolástól kissé eltérően a bűnösségfogalomnak a múlt század végétől kezdődően bekövetkezett fejlődésében alapvetően három felfogás-típust különíttek el:

- a) pszichológiai bűnösségfogalom,
- b) komplex bűnösségfogalom,
- c) tisztán normatív bűnösségfogalom.

a) A bűnösség önálló bűncselekményi kategóriaként ismeretesen a jogellenesség és a bűnösség különválasztásával jött létre a büntetőjogi dogmatikában. Ez a különválasztás azon az uralkodó klasszikus büntetőjogi gondolaton nyugodott, hogy a bűncselekmény objektív elemei a jogellenességhez (jogtalansághoz), a szubjektív ismérvek pedig a bűnösséghez tartoznak. A késő XIX. századi felfogás – amely minden jogi fogalmat igyekezett természettudományosan megragadható jelenségekre visszavezetni – fejlesztette ki ezzel a háttérrel az akkor uralkodó *pszichológiai bűnösségfogalmat*, amely szerint a bűnösség az elkövető szubjektív kapcsolata a cselekményével, illetve tette következményével. A bűnösség összetevői a szándékosság és a gondatlanság, míg a beszámítási képességet többnyire bűnösségi előfeltételnek, vagy büntetési előfeltételnek tekintették. A külön bűnösségi fogalom meghatározás kezdeti lépése Adolf Merkel (1889) nevéhez köthető, aki elsőként egyesítette a szándékosságot és a gondatlanságot a köteletségellenes akaratképződés főfogalom alatt.¹²

---

¹² Jescheck, H-H.: Lehrbuch, 1988. i.m. 377-381. p.; Jescheck, H-H.: Vor § 13. 1993. i.m. Rdn. 12. (8. p.).

A pszichológiai a normatív bűnösségfogalom felé fordulás váltotta fel. Az úttörő szerepet ebben a változásban Reinhard Frank 1907. évi munkája (Über den Aufbau des Schuldbegriffes) jelentette. Frank abból a megfigyelésből indult ki, hogy a fokozatosan elismert bűnösséget kizáró végszükség a pszichológiai bűnösségfogalommal nem volt magyarázható. Továbbá a beszámítási képességet nem a bűnösség előfeltételének, hanem a bűnösséghez tartozónak ítélte. A pszichológiai felfogás elleni további kifogás az volt, hogy a hanyagság esetében nincs pszichés kapcsolat az elkövető és a bűncselekménye között, és amennyiben ezt a bűnösségi formát meg akarjuk tartani, más bűnösségi fogalomhoz kell eljutni. Frank következtetése az volt, hogy a bűnösség nem csak pszichés kapcsolat, hanem három egyenrangú elemből összeálló kategória:

1. az elkövető normális szellemi adottsága, azaz a beszámítási képesség,
2. az elkövető konkrét pszichés kapcsolata a cselekményhez, vagy ennek a lehetősége, vagyis a szándékosság vagy a gondatlanság,
3. a körülmények normális adottsága, azaz a bűnösséget kizáró okok hiánya.¹³

Az említett bűnösségi elemek lényegi összefoglalására a felróhatóság fogalma szolgált. Frank híressé vált meghatározása szerint a bűnösség felróhatóság: a tiltott magatartás, mint bűnös, valakinek csak akkor írható a terhére, ha szemrehányás tehető neki, hogy azt elkövette, hogy azt választotta.¹⁴

A kezdeti normatív bűnösségfogalom továbbfejlesztése Goldschmidtnél és Freudenthalnál következett be. Goldschmidt a felróhatóságot speciális kötelezettségi norma megsértéséből kísérte meg levezetni, míg Freudenthal az elvárhatóságot hozta összefüggésbe a bűnösséggel.¹⁵

b) A Frank által kifejlesztett, majd az említett szerzők által továbbfejlesztett bűnösségi felfogás "komplex" bűnösségfogalomnak nevezhető, mert a bűnösséget nem tisztán értékítéletként fogja fel, hanem a bűnösségben a pszichikus és az értékelő elemeket egymás mellett tartja.¹⁶ E nézet kiemelkedő német képviselője Edmund Mezger volt, aki szerint a büntetőjogi bűnösség először is egy meghatározott – rendszerint pszichológiai – viszony, amelynek megléte esetén szemrehányás tehető a tettesnek, és ez kapcsolódik az elkövetővel szemben kiszabandó büntetéshez. A bűnösség azonban egyúttal értékítélet is. A bűnösség tehát nem csak lélektani viszony, hanem ez a viszony a bűnösségi szemrehányás tárgyaként felróhatóság.¹⁷ Ennek a komplex bűnösségi felfogásnak felelt meg lényegében korábbi szakirodalmunkban Heller Erik nézete, amely szerint a szándékosság, illetve a gondatlanság önmagában még nem elegendő az alanyi bűnösség megvalósításához, ahhoz szükséges a motivációs hiba miatti szemrehányhatóság, ami Hellernél negatív értékítéletként jelentkezik.¹⁸ A tisztán normatív felfogáshoz áll közelebb Schultheisz Emil álláspontja. Szerinte a bűnösség a cselekmény elkövetője feletti rosszalló értékítélet azért, mert annak

¹³ Roxin, C.: Strafrecht Allgemeiner Teil. Band I. München, 1992. 538–539. p.

¹⁴ Idézi Haft, F.: Strafrecht Allgemeiner Teil. 5. Aufl. München, 1992. 26. p.

¹⁵ Györgyi Kálmán: A büntető törvénykönyv új általános része a Német Szövetségi Köztársaságban. Acta Fac. Pol.-Iur. Universitatis Sc. Budapestinensis, 1971. 98–99. p., Roxin, C.: 1992. i.m.

¹⁶ Maurach, R.–Zipf, H.: Strafrecht Allgemeiner Teil. Teilband 1. 7. Aufl. Heidelberg, 1987. 408–410. p.

¹⁷ Mezger, E.: Strafrecht. Ein Lehrbuch. München u. Leipzig, 1931. 248–249. p.

¹⁸ Heller Erik: A magyar büntetőjog általános tanai. Szeged, 1937. 108–109. p.

ellenére, hogy jogszerűen viselkedhetett volna, mégis véghezvitte a tényálladékszerű és jogellenes cselekményt. A bűnösség elemeinek a beszámítási képességet, a szándékot, a jogellenesség tudatát, illetve tudatának lehetőségét valamint az elvárhatóságot tekinti. A szándékos elkövetést és a gondatlanságot szerkezetileg is elkülöníti egymástól. A tisztán normatív felfogástól eltérően a szándék még a bűnösség összetevője maradt *Schultheisz* rendszerében, bár kiemelte belőle külön bűnösségi elemként a jogellenesség tudatát.¹⁹ *Tokaji Géza* nézete is egyértelműen a komplex felfogáshoz sorolható, amely a bűnösséget a pszichológiai és a normatív egységének tekinti, benne pedig az alapvetőnek a pszichés viszonyt tartja, amihez képest a normatív mozzanat szerepe a bűnösség körének büntetőjogi felelősséghez igazodó korlátozása.²⁰

c) *A tisztán normatív bűnösségfogalmi felfogást* először a finális tannak sikerült elérnie, amely a bűnösségből a szándékosságot mint tisztán pszichológiai összetevőt eltávolítja. *Erik Wolf* bűnösségi tana alapján már *Dohna* élesen különbséget tett a cselekvési akarat mint az "értékelés tárgya" és a "tárgy értékelése" (az elkövető motivációjának megítélése) között. A tisztán normatív bűnösségi felfogás indoklását igazából *Hans Welzel* adta, akinél a szándékosság már nem a bűnösség, hanem a cselekmény alkotóeleme és ezzel egyúttal a jogtalansági tényállás összetevője lett. E szerint a jogtalanság a cselekvési akarat tulajdonságainak összessége, a bűnösség pedig azon tulajdonságok összessége, amelyek felróhatóak bizonyulhatnak. *Welzel* szerint a bűnösség az elkövetővel szembeni személyes felróhatóság, tisztán értékítélet. A felróhatóság lényegi előfeltételének a beszámítási képességet tekinti, speciális és egyúttal központi elemének a szándékosságból kiemelt jogellenesség tudatát. A szándékos bűncselekmény új felépítésének megfelelően a gondatlanság fogalma is megváltozott. A finális tan szerint a bűnösség abban az esetben kizárt, ha a beszámítási képesség hiánya következtében képtelen volt az elkövető magát a normáknak megfelelően motiválni, valamint akkor is, ha más okok miatt konkrét tettének jogellenességét nem tudta felismerni (jogellenességben való tévedés).²¹

Korábbi nézetével szemben a tisztán normatív bűnösségi felfogást teszi magáévá legújabbban hazánkban *Békés Imre*, aki szerint a bűnösség nem a szándékosság és gondatlanság gyűjtőfogalma, hanem értékítélet. "Ez az értékítélet azt fejezi ki – szándékos bűncselekmény esetén –, hogy a tettes rosszul motiváltatta magát, nem érvényesültek benne az elkövetéstől visszatartó motívumok." Szándékos bűncselekmény esetén a bűnösség alkotóelemei:

1. törvényben meghatározott életkor betöltése,
2. a legalább korlátozott beszámítási képesség,
3. a cselekmény a társadalomra veszélyességének a tudata,
4. a norma-adékvát magatartás elvárhatósága.

¹⁹ *Schultheisz Emil*: A bűncselekmény tana. Debrecen, 1948. 47. s. köv. p.

²⁰ *Tokaji Géza*: A bűncselekménytan alapjai a magyar büntetőjogban. KJK Budapest, 1984. 134. p.; *Nagy Ferenc–Tokaji Géza*: A magyar büntetőjog általános része. Szeged, 1993. 88. s. köv. p.

²¹ *Welzel, H.*: Az utóbbi 100 év német büntetőjogi dogmatikája és a finális cselekménytan. In: *Horváth Tibor–Szűk László* (szerk.): Büntetőjogi szakirodalom-gyűjtemény. II. Budapest, 1987. 188. s. köv. p.; *Welzel, H.*: *Das Deutsche Strafrecht*. 11. Aufl. Berlin, 1969. 138. s. köv. p.

A gondatlan bűncselekménynél is ugyanezek a bűnösségi elemek, azzal az eltéréssel, hogy a társadalomra veszélyesség tudatának a *lehetőségét* tekinti bűnösségi elemnek.²²

d) A bűnösségi elvnek, különösen a bűnösség normatív felfogásának logikus előfeltétele az *emberi akaratszabadság*, hiszen az elkövető felé történő személyi szemrehányásnak és büntetés kiszabásának csak akkor van értelme, ha az elkövető szabadon dönthetett a jogszerű és jogtalan magatartás között.²³ Az emberi akaratszabadság megléte hagyományosan vitatott, és ebből következően két pozíció, az indeterminizmus és a determinizmus képviselői állnak szembe egymással, annak ellenére, hogy nincsenek megdönthetetlen bizonyítékok, vagyis az emberi akaratszabadság létezésének empirikus bizonyítása a mai napig nem történt meg. Ez annak ellenére állítható, hogy az akaratszabadságról szóló vitába gyakran bevonták és bevonják a természettudományok eredményeit is. E tudományok kutatási felismerései minden modern természettudományos diszciplína területén a precíz oksági lánc által fémjelzett világnézet hiányához vezettek. Már a *Heisenberg-féle* határozatlansági reláció megmutatta az elméleti előre-meghatározhatóság határait. Ma a káosz-elmélet bizonyítja, hogy szinte az egész környező valóságot magukba foglaló komplex rendszerekben minden történés, s minden részterülete alapján ellenőrizhetetlen, sőt "önkreatív". Vagyis a tényleges instabilitás olyan fokot érhet el, amely nemcsak a lineáris kauzalitást semmisíti meg, hanem akár épp ellentétesen működő effektusok saját új, kreatív világát hozza létre. Ezek azonban az egyes konkrét esetekben a végtelenül finom különbségeik miatt nem megragadhatók, nem reprodukálhatók, hanem mindig csak statisztikai valószínűséggel fogalmazhatók meg. A büntetőjog természetesen nem természettudomány, és sokkal inkább a társadalmi élet jelenségeihez kell alkalmazkodnia.

Kohlrausch az emberi akaratszabadság létét "az állam számára szükséges fikcióként" jelölte meg. Bizonyítékok hiányában tehát a büntetőjog többnyire megelégszik azzal az általános megállapítással, hogy az ember szabadon dönthet, s ezt alkalmazza a konkrét esetre is.²⁴

A legújabbban több német szerző számára a döntő kérdés a büntetőjog szempontjából nem úgy hangzik, hogy valóban létezik-e akaratszabadság, hanem az a döntő, hogy a társadalomban erről milyen elképzelés az uralkodó és milyen világkép alapján élnek benne az emberek. Mivel azonban az ember önmagát alapvetően szabadnak érzeli, ennek kell a kapcsolódási pontnak lennie. A tapasztalat azt mutatja, hogy az ember képes újra és újra erős külső nyomásnak is ellenállni. Ez megfelel annak az általános elképzelésnek, hogy alapvetően marad az ember számára szabad döntési mező, a társadalmi valóságban az emberek önmagukat indetermináltként élik

---

²² *Békés Imre*: A jogállami büntetőjog bűncselekménytani alapjai. In: Nyugat-Európai hatások a magyar jogrendszer fejlődésében. (ELTE ÁJTK tanulmányok) Budapest, 1994. 26–27. p.; *Imre Békés*: Wesentliche Voraussetzungen einer modernen Strafesetzgebung aus ungarischer Sicht. In: *Eser, A./Kaiser, G./Weigend, E.* (Hrsg.): Von totalitärem zu rechtsstaatlichem Strafrecht. Freiburg i.B. 1993. 160. s. köv. p.

²³ Az angoloknál az emberi akaratszabadság helyett az *egyéni autonómia* elvéről szólnak, azaz arról, hogy a büntetőjogi felelősség előfordulása és mértéke az egyén választásán áll. Tehát mindenki maga dönti el, tesz-e olyat, ami büntetőjogi konzekvenciával jár vagy törvénytisztelő magatartást folytat. Lásd *Ashworth, A.*: Principles of Criminal Law. (2nd edn.) Oxford, 1995. 25. s. köv. p.

²⁴ *Vö.Hirsch, H.J.*: Das Schuldprinzip und seine Funktion im Strafrecht. ZStW 106 (1994) Heft 4. 759–764. p.

meg, fogják fel és kezelik. Éppen ezért definiálja az ember magát mint szabad és felelős lényt. Hatásosan bizonyítja ezt sokszorosán áldozatteli és soha el nem nyomható harca a szabadságért, a szabadságideálért.²⁵ Vagyis a felnőtt és szellemileg átlagosan egészséges ember felelősségére vonatkozó meggyőződés a büntetőjogban a társadalmi és erkölcsi tudatunk kétségbevonhatatlan realitása. Az állam emiatt jogosult is a bűnösségi elvnek mint a büntethetőség előfeltételének az érvényesítésére.

e) A legújabb német szakirodalomban a *bűnösség és a prevenció* kapcsolatának vizsgálata került előtérbe. *Luhmann* rendszerelméleti koncepciójához kapcsolódóan *Günther Jakobs* "funkcionális bűnösségfogalmat" dolgozott ki. *Jakobs* számára a bűnösség "célmeghatározott", vagyis csak a cél adja meg a bűnösségnek a tartalmát. E cél megtalálásához a büntetőjog generálprevenatív komponenséhez nyúlik vissza, azaz ezt a célt a generálprevencióban látja. Az általános megelőzés alatt pedig nem csupán negatív értelmét, az elrettentést érti, hanem a törvénytisztelő, jogkövető magatartás elősegítését, begyakorlását is. A bűnösség meghatározó célja a deliktummal megzavart büntetőjogi normába vetett hit stabilizálása, és a kapcsolódó megbüntetésnek a büntetőjogi normába vetett bizalom helyességének megerősítését kell szolgálnia. *Jakobs* számára tehát a pozitív generálprevenció jelenti az elkövető felelősségének a mércéjét, a büntetés pedig az elkövető terhére végrehajtott "tiltakozás" a normasértés ellen.²⁶ Ez a bűnösségfelfogás az egyén felelősségre vonását csupán a társadalmi normastabilizációs érdek eszközeként tekinti. Ha pedig a normastabilitás preventív igényei jelentik csupán a mércét, ebből a bűnösségfogalom manipulálhatósága következik, és elvész a bűnösségfogalom garanciális és védelmi funkciója az egyén számára. A büntethetőség előfeltételeit és a büntetés mértékét ebben a rendszerben tehát nem az elkövetői bűnösség és annak foka határozza meg, hanem az, hogy milyen büntetés szabható ki a lakosság jogkövetésének és a jogrendbe vetett bizalma fenntartásának az érdekében.²⁷ Ez a tan így a kriminálpolitika mozgásterét jelentősen és aggályos módon kibővíti.

A funkcionális büntetőjogi rendszer újabb tana arra az eredményre jut, hogy a bűnösség mint a büntethetőség előfeltétele nem elegendő, hanem kiegészítendő a preventív megbüntetés szükségességével. *Claus Roxin* felfogásában a bűnösség és a prevenció a felelősség gyűjtőfogalom alatt kapcsolódik össze. Szerinte a felelősség – amely az elkövető büntetőjogi felelősségre vonhatóságának értékelése – két körülménytől függ: egyrészt az elkövető bűnösségétől és másrészt a büntetőjogi üldözés törvény szerinti preventív szükségességétől.²⁸ Az elkövető akkor cselekszik bűnösen. *Roxin* értelmezésében, ha büntetőjogi jogtalanságot valósít meg, jöllehet a konkrét esetben a büntetőjogi norma figyelmeztető és intó hatása számára adott és elérhető lett volna, továbbá megfelelő akarati képességgel rendelkezett, vagyis az elkövető számára a jogszerű magatartás-alternatíva elérhető volt. Egy ilyen módon bűnös magatartáshoz rendszerinti esetben szükség van a preventív jellegű büntetőjogi üldözésre is, hiszen amennyiben a törvényhozó egy magatartást tényállásba foglal, abból indul ki, hogy a jogellenesség és a bűnösség meglepte esetében a büntetés eszközével küzdeni kell ellene. A preventív megbüntetés szükségességéhez *Roxin* szerint nincs szükség speciális

²⁵ *Hirsch, H.J.*: i.m. 763. p.

²⁶ *Jakobs, G.*: *Strafrecht Allgemeiner Teil* 2. Aufl. Berlin – New York, 1991. 17. s köv. p.

²⁷ *Jescheck, H.-H.*: Vor § 13. 1993. i.m.; *Hirsch, H.J.*: 752–754. p.

²⁸ *Roxin, C.*: 1992. i.m. 536–537. p.

indoklásra, vagyis a büntetőjogi felelősség a bűnösség fennállásával adott. Ez azonban nem minden esetben van így, mint pl. a bűnösséget kizáró végszükség körében. A bűnösséget kiegészítő preventív megbüntetéségi igény a bűnösséget kizáró okok szabályozására támaszkodik, amelyeknél büntetlenség a következmény, jóllehet csekélyebb bűnösségi tartalom létezhet. Roxin ezt azáltal magyarázza, hogy a generálpreventív megbüntetéségi igény a bűnösség fogalmát meghatározza és ez általános jelleggel érvényesülne a bűnösségre mint bűncselekményi kategóriára. A bűnösséget egyébként nem tekinti a megbüntetés konstitutív elemének, hanem csak a büntetéskiszabás felső határának.²⁹

Jescheck szerint – aki nem tudja ezt a tant követni – a bűnösséget kizáró okok büntetlensége a csekély fokú jogtalanságra és a csekély fokú bűnösségre egyaránt alapozódik, aminél a törvényhozó úgy foglalt állást, hogy az ilyen – jogos védelem túllépésekor vagy végszükségi – szituációban cselekvő elkövető nem érdemel büntetést. A generálprevenziót tehát nem szabad a bűnösséggel összemosni, mivel a bűnösség és a generálprevenzió is különböző szinteken helyezkedik el. A bűnösség, mint a büntetés előfeltételének megállapítása úgy és akkor történik, amikor még a megbüntetéségi igényről egyáltalán nincs szó. A generálprevenzió esetében ellenben az előbbit követő kérdéstről van szó, hogy vajon a közösségi jogtudat megtartására figyelemmel büntetés szükséges-e.³⁰

Hirsch véleménye szerint Roxin a bűnösséget és a prevenziót látszólag egyenrangúként egymás mellé állítja, de valójában a prevenzió büntetés-megalapozó és egyúttal büntetés-korlátozó funkciót is kap, míg a bűnösség csak az utóbbira korlátozódik. Hirsch értelmezésében Roxin kizárólag preventív célokkal alapozza meg a büntetést, s összegzésként arra a következtetésre jut, hogy Roxin felfogása nem alkalmas a bűnösségi elv magyarázatára és a szükséges védő funkció betöltésére.³¹

Úgy tűnik tehát, hogy a német szakirodalomban az uralkodó bűnösségi büntetőjog ellenében kialakított funkcionális szisztéma kisebbségben maradó nézet marad.

f) A bűnösségi elvvel összefüggő témakör a *praeterintentionalis bűncselekmények megítélése*. Ilyen deliktumokról ismeretesen akkor beszélünk, ha az elkövető felelősségét olyan eredmény határozza meg, amely a szándékán túl – praeter intentionem – következett be.³² Ha tehát az elkövető szándéka nem irányult valamely minősítő körülményt képező eredmény előidézésére, de az jogellenes magatartása miatt mégis bekövetkezett, úgy az szándékon túli eredmény. Ez lehet olyan, amellyel kapcsolatban megállapítható az elkövető gondatlansága, de lehet olyan is, ami még a gondatlanság körébe sem vonható. Ez utóbbi esetben a felelősség nem csupán a szándékon, hanem a bűnösségen is túlterjed, amely – a versari in re illicita

---

²⁹ Roxin, C.: 1992. i.m.; Roxin, C.: Das Schuldprinzip im Wandel. In: Strafrecht. Festschrift für Arthur Kaufmann. Heidelberg, 1993. 521. s. köv. p.

³⁰ Jescheck, H.-H.: Vor § 13. 1993. i.m. Rdn. 72. (38. p.).

³¹ Hirsch, H.J.: i.m. 755–758. p.

³² Az angoloknál nem a bűnösségen alapuló felelősség elvéről szólnak, hanem helyette, illetve helyébe a *mens rea* elvet képviselik. A *mens rea*, vagyis a bűnös aggyal gondolkodás elve értelmében az elkövetők csak azokért a cselekményekért vagy azok következményeiért felelősek, amelyeket szándékosan vagy gondatlanul okoztak és tudatában voltak a lehetséges következményeknek, vagyis fennállt a "személyes tudat". Ha azonban a *mens rea* nem áll fenn, akkor objektív felelősség érvényesül, mint pl. a közlekedési bűncselekményeknél. Vö. Ashworth, A.: 83–84. p.

kánonjogból származó elvvel összefüggésben – több országban a XX. század második feléig érvényesült a bírói gyakorlatban, így hazánkban is. Ezzel kapcsolatban állapítja meg *Schultheisz* Emil, hogy "A bűnösségen alapuló felelősség alól kivételt képező eredményfelelősség a régi jogszemléletnek immár anakronisztikus és mielőbbi teljes felszámolást igénylő maradványa."³³ Az 1961. évi Btk. vezette be először azt a ma is élő szabályt, hogy a súlyos következményt, vagyis az eredményt mint minősítő körülményt illetően legalább gondatlanságnak kell terhelnie az elkövetőt. Ez a hatályos Btk. 15. §-ában is szabályozott megoldás felel meg a bűnösségi elv következetes érvényesülésének, és így kiiktatódott az eredményfelelősség ezen csökevénye.³⁴

Nem ilyen megnyugtató a helyzet az ittas vagy bódult állapotban elkövetett bűncselekmények hazai megítélése tekintetében. Joggal jut *Tokaji Géza* arra a következtetésre, hogy e tekintetben sem a határozatlan eshetőleges szándékú *actio libera in causa* szerinti megközelítésnek, sem a határozatlan gondatlanságnak, sem az önhibának bűnösséggpótló szerepe nem lehet. "Szembe kell tehát néznünk a ténnyel: a Btk. 25. §-a objektív felelősséget létesít, így áttöri a bűnösségen alapuló felelősség elvét. Egyébként az, hogy valaki a beszámítási képességét teljesen kizáró, ittas vagy bódult állapotban kövessen el bűncselekményt, gyakorlatilag elhanyagolható. Ilyen körülmények között kétséges, hogy a társadalom védelme igényli-e a bűnfelelősség elvének a kódex általi áttörését."³⁵

g) Külön kérdésként jelentkezik a bűnösségi elvvel is összefüggésben a *jogi személyek büntetőjogi felelősségének problémája*. E tekintetben az új francia Btk. egyik leglényegesebb újítására kell kitérni, azaz a 121–2 cikk bevezeti a jogi személyek büntetőjogi felelősségét. Az említett szabályozás egyszerre határozza meg e felelősség kiterjedését és alkalmazásának feltételeit. Megemlítendő, hogy az új francia rendelkezés nem alkalmazható azonos módon minden jogi személyre, és nem vonatkozik mindegyik törvénysértésre. Minden jogi személy – kivéve az államot – büntetőjogi felelőssége megállapítható.³⁶ A Btk. nem tesz különbséget a francia és a külföldi jogi személyek között. Mindamellet egyértelmű, hogy a büntetések legtöbbjét nem lehet olyan külföldi jogi személyen végrehajtani, amely nem rendelkezik intézményi képvisellett Franciaországban. Az Európai Közösség kilenc tagállama viszont nemzetközi egyezményt írt alá a külföldi büntetőjogi ítéletek végrehajtására vonatkozóan. Ezen 1991. november 13-án aláírt egyezmény kifejezetten lehetővé teszi, hogy büntetést szabjanak ki ítélettel jogi személyekre is. A törvénysértéseket illetően sem általános a jogi személyek büntetőjogi felelőssége. Csak abban az esetben alkalmazható, ha az adott törvénysértésre kifejezetten azt meghatározták. Az előírt törvénysértések köre viszont igen széles, felöleli a több személy elleni bűncselekményt, a vagyoni elleni bűncselekmények legtöbbjét, a francia nemzet alapvető érdekei elleni támadásokat, a terrorcselekményt, a közbizalom elleni bűncselekményeket, a levegőszennyezés deliktumát, a környezetvédelem megsértését stb.

A 121–2 cikk megfogalmazása szerint a jogi személy büntetőjogi felelősségének megállapításához az szükséges, hogy a törvénysértést "saját maga számára, és szervei

³³ *Schultheisz* Emil: 1948. i.m. 52. p.

³⁴ Az elméletben és a bírói gyakorlatban vitatott azonban az ilyen vegyes bűnösséggel megvalósuló bűncselekmények jogi megítélése a minősítés és a jogkövetkezmények tekintetében.

³⁵ *Nagy Ferenc – Tokaji Géza*: 1993. i.m. 100–101. p.

³⁶ A francia Btk. 121–2. cikkét lásd *Nouveau Code Pénal*. Dalloz. Paris, 1993–1994. 1727. p.

vagy képviselői" által kövesse el. Természetesen a jogalkalmazás feladata lesz, hogy e kifejezéseket értelmezze. A jogi személy büntetőjogi felelőssége nem állapítható meg abban az esetben, ha hatáskörének gyakorlásakor vagy annak alkalmával egyik alkalmazottja követi el a törvénysértést, de ez a személy kizárólag saját kezdeményezésére cselekszik így, még akkor is, ha ebből a jogi személynek előnye származhat. A jogi személy büntetőjogi felelősségét akkor sem lehet megállapítani, ha egyik vezetője követi el a törvénysértést feladatának teljesítése során vagy annak alkalmával, ha ez a vezető kizárólag saját maga számára cselekszik így és kizárólag saját személyes érdekében (sőt, néha még a jogi személynek is hátrányt okoz ez). Ellenben a jogi személy büntetőjogi felelősségét meg lehet állapítani akkor is, ha a döntés nem a képviselőinek vagy szerveinek tárgyalásából, megegyezéséből eredt.

A jogi személyek felelősségre vonhatók gondatlanul okozott bizonyos törvénysértések esetében is. A jogi személy nem csupán mint önálló tettes, hanem mint bűnrészes is felelősségre vonható és büntethető, amit a 121–2. cikk tesz lehetővé. A jogi személy bűnrészesként akkor vonható felelősségre, ha egy harmadik személy követte el a törvénysértést, s ez a személy a jogi személy szervének vagy képviselőjének utasítása alapján cselekedett. Ez az eset valósul meg az ipari dokumentumokra vonatkozó lopás, vagy az elektromos áram lopása tekintetében. Az előbbi két esetben az ipari dokumentumok eltulajdonítását, illetve a jogtalan áramleágaztatást megvalósító természetes személy felelősségét a jogi személy felelőssége mellett kell megállapítani. Az ezzel kapcsolatos szabályt a Btk. 121–2. cikk (3) bekezdése akként fogalmazza meg, hogy "A jogi személy büntetőjogi felelőssége nem zárja ki az ugyanolyan cselekményt tettesként vagy bűnrészesként elkövető természetes személy felelősségének a megállapítását".³⁷ Vagyis ezzel a rendelkezéssel azt kívánták elkerülni, hogy a különböző társaságok büntetőjogi felelőssége olyan "védernyő" legyen, amelyet a természetes személyek felelősségének "eltakarására" használhatnak.

Összefoglalva az állapítható meg, hogy az új francia Btk. értelmében a jogi személy büntetőjogi felelősségének tettesi vagy bűnrészesi minőségben való megállapításával kapcsolatos feltétel az, hogy a jogi személy természetes személyi minőséggel rendelkező képviselőjének tettesi vagy bűnrészesi büntetőjogi felelőssége fennálljon. Bizonyos esetekben azonban, különösen a gondatlansággal vagy mulasztással elkövetett törvénysértések esetében, a jogi személy büntetőjogi felelősségét akkor is meg lehet állapítani, ha természetes személy felelőssége nem jöhet szóba: ilyen törvénysértéseket a jogi személy kollektív szervei követik el anélkül, hogy megállapítható lenne az egyes személyek szerepe az elkövetésben.³⁸

A francia szabályozással szemben a magyar jogalkotó, illetve a hazai felfogás ezideig nem tartotta szükségesnek a jogi személyekkel szembeni büntetőjogi felelősségrevonást és a polgári jogi s igazgatási jogkövetkezményeket meghaladó büntetőjogi szankciókat.³⁹

---

³⁷ Vö. Circulaire du 14 mai 1993. Titre II.

³⁸ Lásd. 36. lábjegyzetet.

³⁹ Nagy Ferenc – Tokaji Géza: 1993. i.m. 189. p.

3. A bűnösség szerepe a büntetéskiszabás körében

A hatályos magyar Btk büntetéskiszabási rendszerében két jól elkülöníthető fázis figyelhető meg. A kiindulópontot a mindenkori törvényi tényállások absztrakt büntetéssel fenyegetései jelentik relatíve meghatározott szankciórendszerünkben. Az első fázis tehát a büntetendő cselekménynek megfelelő törvényi büntetési keret meghatározása. A második fázisban – a Btk 83. §-a alapján – a büntetési keret konkretizálása történik meg, vagyis ebben a szakaszban a bíróság megállapítja a pontos büntetést a konkrét esetre vonatkozóan.

A bűncselekmény szándékos vagy gondatlan megvalósítását a törvényhozó már értékeli a bűncselekmény büntetési tételének a megállapításánál. Eltérő büntetési keret érvényesül ugyanis a szándékos és a gondatlan elkövetés esetére – már ahol a gondatlan elkövetés is büntetendő; és a gondatlan elkövetés esetében a büntetési tétel lényegesen enyhébb, mint a szándékos bűncselekménynél.

A bűnösségi elvből az is következik, hogy a büntetéskiszabás az igazságos bűnösség-kiegyenlítéstől tartalmilag nem választható el. Hazánkban a Btk. 83. §-a szerint a büntetést a törvényben meghatározott keretek között – egyebek mellett – úgy kell kiszabni, hogy az igazodjék a bűnösség fokához is.

A szándékos, illetve gondatlanul elkövetett bűncselekményeknél a *bűnösség önmagában* a büntetés kiszabásánál általában *nem* értékelendő. Büntetéskiszabási jelentőséget *csak a bűnösség különböző foka*, szándékos és a gondatlan bűnösség *intenzitása* kap(hat). Azon bűncselekményeknél, amelyek büntetési tételét egyaránt alkalmazni kell a szándékos és gondatlan bűnösség esetében a bűnösség alakzata is fontos büntetéskiszabási körülmény, és értékelést igényel a szándék, illetőleg a gondatlanság foka is, továbbá ezen túlmenően az elkövető megfelelő életkora, beszámítási képessége, a jogszerű magatartás elvárhatósága.⁴⁰

Összegzésként úgy fogalmazható, hogy hazánkban a bűnösség mint a büntetőjogi felelősségre vonás előfeltétele legitimálja és megalapozza a büntetést, a bűnösség mint büntetéskiszabási elv viszont – más körülményekkel együtt – befolyásolja a konkrét ügyben kiszabandó büntetés mértékét, súlyát.

---

⁴⁰ Nagy Ferenc – Tokaji Géza: 1993. i.m. 280. p.

FERENC NAGY

ÜBER DAS SCHULDPRINZIP

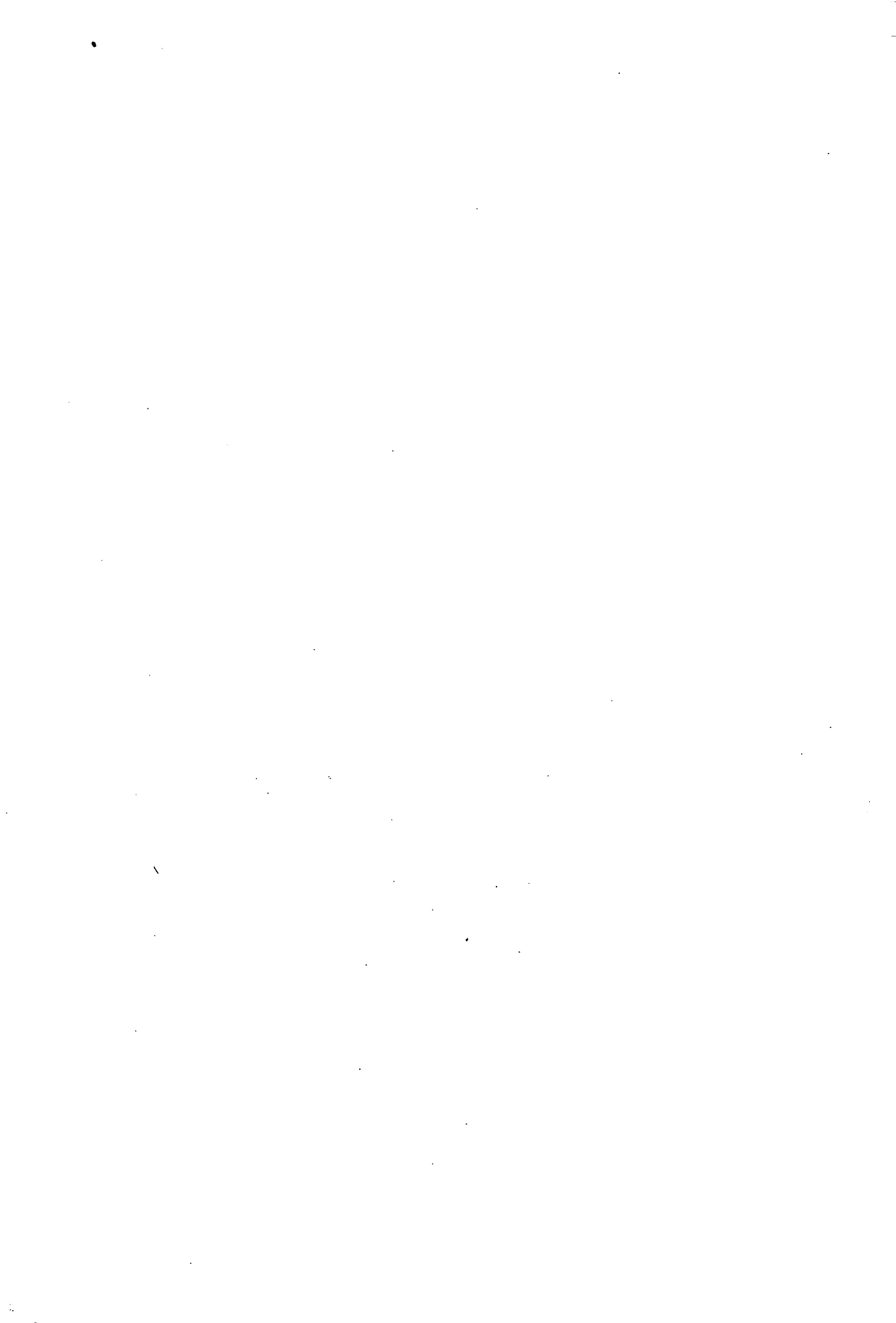
(Zusammenfassung)

Im Rechtssystem mehrerer Länder wird *das Schuldprinzip* als verfassungsrechtlicher Grundsatz verstanden. Die Begründung folgt im allgemeinen einerseits aus dem Rechtsstaatsgedanken, andererseits aus der Menschenwürde. Die ausdrückliche Regelung des Prinzips kommt in einer Verfassung aber weltweit selten vor.

Die geltende ungarische Verfassung enthält auch keine Bestimmung über das Schuldprinzip. Eine verfassungsrechtliche Regelung des Schuldprinzips wäre aber in der Zukunft wünschenswert. Mir scheint die folgende Form besonders empfehlenswert zu sein: Die strafrechtliche Verantwortlichkeit und Strafe kann an eine schuldhaft begangene rechtswidrige Tat anknüpfen.

Aus dem Schuldprinzip ergibt sich einmal, dass die Schuld eine notwendige Voraussetzung der Strafe und damit ein Verbrechenmerkmal ist. Zum anderen folgt es aus dem Grundsatz, dass die Schuld – unter anderem – ein Faktor bei der Strafzumessung ist.

Zusammenfassend kann man feststellen, daß die Strafe in dem ungarischen Strafrecht durch die Schuld als Voraussetzung der strafrechtlichen Verantwortlichkeit legitimiert und begründet wird. Außerdem wird die Höhe der Strafe im konkreten Fall – mit anderen Umständen zusammen – durch die Schuld als Strafzumessungsfaktor beeinflußt.

Bűnmegelőzés

(Fogalom, cél, dimenziók)

1. Fogalom

A bűnmegelőzés (kriminálprevenció, profilaxis) fogalmilag egyaránt felöleli a bűnözés, mint társadalmi tömegjelenség létrejöttének, valamint a bűnelkövetés, mint egyéni tett vagy társas bűnelkövetési alakzat elkövetésének megakadályozását.

1.1. A bűnmegelőzés fogalma a büntetőjog szempontjából

A kriminológiában a bűnözés elleni küzdelem két módját, a felderítést és büntetőjogi felelősségre vonást (represszió) valamint a bűncselekmények megelőzését (prevenció) fogalmilag élesen elkülönítik. Ténylegesen azonban a represszióknak, a büntetőjog alkalmazásának igen jelentős preventív szerepe is van. Ezt fejezi ki az a közismert – s főleg a rendőrök körében előszeretettel hangoztatott – megállapítás, hogy a represszió még mindig a legjobb prevenció. E megállapítás helyességét vagy megalapozatlanságát egyébként éppúgy nem sikerült mindmáig tudományosan igazolni, mint a többi megelőzési elméletét.¹

1.1.1. A megelőzés mint a büntetés célja

A büntetőjog elméletében a büntetés céljáról mindmáig nem alakult ki egységesen elfogadott elképzelés. Az egyik, a szakirodalomban abszolút büntetési elméletnek nevezett irányzat szerint a büntetés csak és kizárólag az igazságos megtorlás, a bűn elkövetésével megsértett jogrendnek a büntetés immanens tulajdonságát képező málum okozásával való helyreállítása. A büntetés így semmiféle további célt nem szolgál,² hanem önmagában hordja célját. Ezzel szemben a másik, a relatív büntetési elmélet hívei szerint "...a büntetés célja általában a büntetés

¹ Valamennyi olyan kísérlet, hogy a prevenciók elképzelések helyességét egyértelműen kimutassák, erősen vitatható eredményt hozott. Sohasem volt ugyanis teljesen kizárható, hogy bizonyos cselekmények elmaradása valóban a kérdéses megelőzési intézkedés következménye volt-e, vagy abban más okok is közrejátszottak. Ennek ellenére a gyakorlati tapasztalatok alapján a megelőzés számos módszerrel joggal tartjuk eredményesnek.

² Szabó A.: A büntetőpolitika és alkotmányosság. In: Lévai M. (Szerk.): Alkotmányos büntetőpolitika, bűnmegelőzés a család évében. Az I. Országos Kriminológiai Vándorgyűlés anyaga. Budapest–Szolnok, 1995. 18–29. p.

hasznosságában, az újabb bűncselekmények megelőzésében van. Tehát a büntetés már nem öncél, hanem preventív eszköz (punitur, ne peccetur). A büntetés értelme egyedül a büntetendő cselekmények jövőbeli megakadályozása."³

A büntetés alapvető célját a megelőzésben megfogalmazók között sincs azonban egyetértés abban, hogyan éri el ezt a célt a büntetés. Vannak, akik a büntetés általános megelőző hatását – a generálprevenციót – vélik a legfontosabbnak, míg mások az egyéni (individuális) megelőzés – a speciálprevenციó – jelentőségét emelik ki.

1.1.2. Generálprevenციó

A generálprevenციó a büntetésnek a társadalom tagjaira gyakorolt általános visszatartó hatása. A szakírók fajaiként megkülönböztetik az általános generálprevenციót, a negatív és a pozitív generálprevenციót.

Az általános generálprevenციó⁴ a büntetőjog jogtárgyvédelmi funkciójának jellemzője. A büntetőjog ugyanis azzal, hogy normái megfelelő védelmet biztosítanak a védett jogi tárgyakra, hozzájárul a társadalom értékrendjének kialakulásához és stabilitásához. Ezáltal az embereket normakonform magatartásra ösztönzi illetve a társadalomellenes magatartásokat törvényellenesnek minősítve visszatart azoktól.

A negatív generálprevenციó elméletét *A. von Feuerbach* (1775–1833) nevéhez kötik. Feuerbach abból indult ki, hogy a büntetőjog a pusztán léteivel – azzal, hogy a bűncselekmények elkövetésére büntetést (mégpedig szigorú, elrettentő hatású büntetést) helyez kilátásba – "pszichológiai kényszert" gyakorol az emberekre a normakövető magatartás érdekében. A büntetés ugyanis sokkal több hátrányt okoz, mint amennyi előny a bűnelkövetésből származna. Ezzel szemben persze joggal felvethető, hogy nem minden tettes cselekszik racionálisan, felmérve tette előnyeit és a büntetés hátrányait. Ugyanakkor a racionálisan mérlegelő tettes is bízik abban, hogy nem fog "lebukni", azaz tette nem követi büntetés – amely bizalomnak az egyre csökkenő felderítési eredményesség mellett van is alapja. Másrészt számosan vallják *Beccaria* óta azt is, hogy nem a büntetés súlya jelenti az igazi visszatartó hatást, hanem annak tudata, hogy minden bűncselekményt büntetés követ. De ismert olyan álláspont is, hogy a büntetéstől való félelemmel azonos – ha nem nagyobb – elrettentő hatást gyakorol a potenciális tettesre annak tudata, hogy cselekménye nyilvánosságra kerül és viselnie kell annak következtében az informális szociális kontroll szankcióit.

A pozitív generálprevenციó a lakosság jogi tudatának erősítését érti. Ez pozitív ösztönzési rendszerrel vagy a lakosság körében végzett agitatív felvilágosító munkával történhet.⁵ A pozitív ösztönzési rendszerrel a német szerzők nem annyira a normakövető magatartás jutalmazására gondolnak, hanem arra, hogy olyan társadalmi rendet kell kialakítani, amelyben a javak és a terhek oly módon oszlanak meg, hogy a jogkövetés "kifizetődőbb".

³ Nagy F. – Tokaji G.: A magyar büntetőjog általános része. Szeged, 1993. 193. p.

⁴ Kerner, H.-J. (kiadó): Kriminologie-Lexikon. Grundlagen der Kriminologie. Heidelberg, 1991. 116. p.

⁵ Dölling, D.: Generalprävention durch Strafrecht: Realität oder Illusion? ZStW 1990. Heft 1. 1–20. p.

Hazai vonatkozásban lásd: Vigh J.: A bűnözés és a bűnmegelőzés Magyarországon. Rendészeti Szemle 1993. évi 3. sz. 3–20. p.

1.1.3. Speciálprevenció

Míg a generálprevenció a bűnelkövetés előtt a potenciális tettesre (negatív generálprevenció) vagy a lakosság jogtudatára általában (pozitív generálprevenció) hat, addig a speciálprevenció mindig azt a személyt veszi célba, aki egy bűncselekményt már elkövetett, annak érdekében, hogy a további bűnelkövetéstől visszatartsa. A speciálprevención belül is ismeretes a negatív speciálprevenció (azaz a büntetésnek az egyénre gyakorolt elrettentő hatása, vagyis annak feltételezése, hogy átélve az első büntetést, annak emléke örökre elrettenti az újabb bűncselekmények elkövetésétől) és a pozitív speciálprevenció megkülönböztetése. Ez utóbbi jellemzői a tettes reszocializációjára irányuló erőfeszítések, amelyek eredményeként az olyan helyzetbe hozható, hogy képes legyen a normakonform életvitelre.

A hatályos magyar Btk. 37. §-ának második mondata szerint a büntetés mind a generál- mind a speciálprevenció céljait szolgálja: "A büntetés célja a társadalom védelme érdekében annak megelőzése, hogy akár az elkövető, akár más bűncselekményt kövessen el."

Áttekintve a generál- és a speciálprevenció fogalmát, szükségesnek látszik rámutatni arra is, hogy a megelőzés e két szemléletmódja közel sem harmonizál egymással. A súlyos büntetés, amelynek nagyobb generálpreventív hatást tulajdonítanak, végrehajtása során az egyénre nagymértékben deszocializáló hatású lehet, személyiségét jelentősen roncsolhatja. A tettes szempontjából kiinduló kutatók ezért a generálprevenció ellen ható enyhébb büntetések szószólói, s inkább a kezelést helyezik előtérbe. A kezelési elméletre alapozott reszocializáció balsíkerei (vagy ahogy a hazai szakirodalomban gyakorta emlegetik: a treatment ideológia csődje⁶) miatt mind az USA-ban, mind a skandináv államokban kiadták a jelszót: a büntetések szigorításával (az USA több államában a halálbüntetés visszaállítással, illetve több bűncselekményre bevezetve a halálbüntetést), az elrettentés fokozásával vissza a "law and order"-hez.⁷

1.2. A bűnmegelőzés fogalma a megelőzés hatása szempontjából

A primer, a szekunder és a terciér prevenció a megelőzési intézkedéseket azok hatóköre szempontjából írja le, mégpedig lényegében időbeli sorrendben.

1.2.1. Primer prevenció (elsődleges bűnmegelőzés)

Az elsődleges bűnmegelőzés azt van hivatva megakadályozni, hogy bárki is bűncselekményt kövessen el. Az ide tartozó intézkedések a bűnözés legtágabban vett okait, mint pl. az egyén szocializációját, környezetének rá gyakorolt hatását kívánják befolyásolni és oda hatni, hogy az emberek egyáltalán ne kövessenek el normasértést. Az elsődleges megelőzés tehát *általában* tart vissza a bűnelkövetéstől.

A primer prevenció eszköztárába sorolhatók mindazok a társadalm megszervezési intézkedések, "...amelyek a normális szocializáció intézményrendszerének

⁶ Gőnzöl K.: Bűnözés és társadalompolitika. Budapest, 1987. 110–113. p.

⁷ Vö.: Kertész I.: Új törvény az erőszakos bűnözés ellenőrzéséről az USA-ban. Belügyi Szemle, 1995. évi 9. sz. 11–22. p.

működésével kapcsolatosak és az egyenlő hozzáférhetőséget biztosítják, az egyenlőbb esély elvének érvényesülését segítik elő.⁸ Az eszközök részletes felsorolásában szerepel az életmódot befolyásoló szociális-, egészségügyi- és iskolarendszer, a lakásjuttatási és hitelpolitikai intézkedések, a cigány szubkultúra felszámolása, a pályakezdemények támogatása, a gyermek- és ifjúságvédelem, a családgonozás, a lakosság jogtudatának, felelősségtudatának fejlesztése stb.⁹ A primer prevenció lényegének legrövidebb, de legáltalánosabb megfogalmazása *Franz von Liszté*: A jó szociálpolitika a legjobb kriminálpolitika.

1.2.2. Szekunder prevenció (másodlagos megelőzés)

A másodlagos prevenció azokat a körülményeket kívánja befolyásolni, amelyek ahhoz vezethetnek, hogy valaki egy meghatározott bűncselekményt elkövessen, azaz a potenciális tettest prekriminális állapotában egy konkrét cselekménytől tartja vissza. A befolyásolni kívánt körülmények a potenciális tettes személyében, áldozata magatartásában, a kínálkozó kedvező elkövetési körülményekben vagy az elkövetés rizikómentességében jelentkezhetnek. A befolyásolás itt nem közvetlenül, hanem csak közvetetten, a célba vett körülményeken keresztül irányul a potenciális tettesre (amivel nem feltétlen a bűnözés csökkenését érik el, hanem csak az adott fajta bűncselekménytől elállást, vagy a bűnözés áthelyeződését pl. a bankok biztonságának fokozása után a bankrablások száma csökken, de nő a benzinkutak, üzletek elleni támadások száma).

1.2.3. Tercier prevenció (harmadlagos megelőzés)

A harmadlagos megelőzés körébe mindazon büntetőjogi, rendőri és szociális intézkedések összessége tartozik, amelyekkel megakadályozható a *visszaesővé válás*, vagyis az, hogy az elkövető ismét bűncselekményt kövessen el. Fő eszközeként azonban legtöbbször a pozitív speciálprevenciónál már említett reszocializációs törekvéseket tekintik.

---

⁸ Szabó A.: Bűnmegelőzési stratégiák. Belügyi Szemle, 1985. évi 6. sz. 3–16. p.

⁹ A kérdés viszonylag bősz hazai irodalmából lásd pl.: Vigh J. – Földvári J.: Kriminológiai alapismeretek. Budapest, 1975. 196–205. p.; Szabó A.: Bűnmegelőzési ... i.m. 14–15. p.; Vigh J.: Bűnmegelőzés és realitások. Belügyi Szemle, 1985. évi 6. sz. 17–25. p.; Gönczöl K.: Devianciák, bűnözés és a megelőzési stratégia. Társadalmi Szemle, 1994. évi 5. sz. 40–54. p.; Gönczöl K.: Kontrollált devianciák és bűnmegelőzési stratégia. In.: Erdei Á. (szerk.): Tények és kilátások. (Tanulmányok Király Tibor tiszteletére) Budapest, 1995. 191–205. p.; Kerecsi K.: Az elkövető orientált bűnmegelőzés lehetőségei a fiatalkori bűnözés kezelésében. In.: Lévai M. (szerk.): Alkotmányos büntetőpolitika, bűnmegelőzés és a család évében. Az I. Országos Kriminológiai Vándorgyűlés anyaga. Budapest–Szolnok, 1995. 249–257. p.; Herczog M.: Családpolitika és bűnmegelőzés. In.: Lévai M. (szerk.): Alkotmányos büntetőpolitika, bűnmegelőzés és a család évében. Az I. Országos Kriminológiai Vándorgyűlés anyaga. Budapest–Szolnok, 1995. 373–377. p.

1.3. A bűnmegelőzés fogalma a legújabb irodalomban

Az utóbbi években – a bűnmegelőzés előtérbe kerülésével – többen¹⁰ megkísérelték a prevenció fogalmát modernizálni, megtölteni új tartalommal. Különösen a generál- és a speciálprevenció évezredes fogalmait találták elavultnak. Az újítások főként arra irányultak, hogy a megelőzés büntetőjogi fogalmát összekapcsolják a megelőzés hatásirány szerinti felosztásával. Ezen törekvések eredményeként jött létre a szociális-, a szituatív- és a hagyományos bűnmegelőzés fogalma.

1.3.1. Szociális bűnmegelőzés

A szociális kriminálprevenció azokat a faktorokat veszi célba, amelyek megakadályozhatják, hogy meghatározott csoportok vagy személyek bűncselekményt kövessenek el. A szociális bűnmegelőzés lehet

– csoportokra irányított (amikor is a primer prevenció a pozitív generálprevencióval kapcsolódik össze: a szociálpolitikai intézkedésekkel a bűnözés okait igyekeznek felszámolni s egyidejűleg felvilágosító munkával a lakosság jogtudatát és jogtisztéletét erősítik);

– egyénre irányított (ahol a pozitív speciálprevenció – reszocializáció – elemei kapcsolódnak a primer prevenció személyre szóló intézkedéseivel) és

– az egyén közvetlen szociális környezetére irányuló (abból a megfontolásból, hogy a – potenciális – tettes közvetlenül rendszerint igen nehezen érhető el, ezért rá inkább csak szociális környezetén keresztül lehet hatni).

1.3.2. Szituatív bűnmegelőzés¹¹

A szituatív bűnmegelőzés tulajdonképpen a szekunder prevenció része: elsősorban az elkövetési alkalmak csökkentését célozza, rendszerint a technikai megelőzés eszközeivel (amelyek közé az építészeti bűnmegelőzés¹² eszköztárát éppúgy besorolják, mint az elektronikus címkéket a különböző árúkon vagy az önvédelmi célra tartott gáz-sprayt). Ide sorolják továbbá mindazokat a módszereket, amelyekkel a potenciális áldozatok magatartása befolyásolható oly módon, hogy azzal áldozattá válási esélyük csökkenjen.

1.3.3. Hagyományos bűnmegelőzés

A fenti két – újonnan kifejlesztett – bűnmegelőzési irányzattól megkülönböztetendő használják a szerzők a hagyományos bűnmegelőzés kifejezést gyűjtőnévként a korábban már ismertekre, utalva arra, hogy azok kiegészítik szociális- és szituatív bűnmegelőzést az elrettentés elemével.

---

¹⁰ Vö.: Bottoms, A.E.: *Crime Prevention Facing the 90s. Policing and Society* 1990. évi 1. sz. 3–23. p.; Knuttson, J.: *Kriminalprävention als europäische Aufgabe*. In: BKA Vortragsreihe, Band 37. 129–144. p. Wiesbaden, 1991.

¹¹ Clark, R.V.: *Situational Crime Prevention: Successful Case Studies*. New York, 1992.

¹² Részletesen lásd: Korinek L. – Hima T.: *Az építészeti bűnmegelőzés. A bűn barikádjai I. rész. Falu–Város–Régió*. 1995. évi 1–2. sz. 15–19. p.; II. rész. Falu–Város–Régió. 1995. évi 4–5. sz. 47–52. p.; Korinek L.: *Félelem a bűnözéstől*. Budapest, 1995. 185–216. p.

2. A bűnmegelőzés célja

A bűnmegelőzés alapvető célja a fogalomból adódik: megakadályozni, hogy valaki egy meghatározott bűncselekményt elkövessen, illetve hogy az emberek egyáltalán bűncselekményt kövessenek el. Az alapvető cél két módon érhető el: vagy úgy, hogy a jelenség gyökeréig hatolnak, azaz okait igyekeznek megszüntetni, vagy e végső cél felé folyamatosan haladni a részcélok elérésén keresztül.

2.1. A bűnmegelőzés közvetlen céljai

A bűnmegelőzés természetes törekvése mindig alapvető céljának elérése, vagyis annak megakadályozása, hogy az emberek bűncselekményt kövessenek el. Ezért mindenkit arra ösztönöz, hogy normakonform magatartást tanúsítson. Számos ember mégis megszegi a törvényeket. A kriminológiai kutatások pedig pontosan arra keresik a választ, miért teszik ezt, mi a bűnelkövetés oka.

2.1.1. A bűnözés okainak felszámolása

A bűnözés okainak megismerése abból a megfontolásból szerepel a bűnmegelőzés közvetlen céljai között, hogy: ha tudjuk, miért követ el valaki bűncselekményt, ha tehát ismerjük a bűnös magatartás keletkezési feltételeit, az elemi logika szabályai szerint e feltételek megváltoztatásának más magatartás kiváltásához kell vezetni, azaz a bűnelkövetés elkerülhető. Jäger¹³ modelljét követve a bűncselekmény elkövetésénél három dimenzióra kell figyelemmel lenni:

- a tettes személyiségére,
- a szituációra és
- a szociális kontroll hatékonyságára.

2.1.1.1. Ráhatások a tettes személyiségére

Ezen a téren a potenciális tettes szocializációja játszik döntő szerepet. A jogkonform magatartásra nevelés mellett a szociálpolitikai ráhatásoknak is nagy szerepük van, mivel azokkal az emberek életfeltételei nagymértékben befolyásolhatók. Az egyén életfeltételei pedig a bűnözés genezisében azért döntők, mert azoktól függ, hogy számára mi a kifizetődőbb: jogkövető vagy jogsértő magatartást tanúsítani.

2.1.1.2. Ráhatások a szituációra

A közmondássá vált megfigyelés – "alkalom szüli a tolvajt" – mindmáig ható összefüggést mond ki. Mindannak a felvilágosító munkának, amely a nagyközönség figyelmét a bűncselekmények elkövetését elősegítő alkalmakra és lehetőségekre hívja fel, az a célja, hogy az érintettek az ily módon felismert helyzeten változtassanak, a kínálókozó lehetőségeket szüntessék meg, az elkövetést igyekezzenek megakadályozni, nehezíteni.

---

¹³ Jäger, J.: Kriminalitätskontrolle und Öffentlichkeitsarbeit. PFA-Seminarbericht 1991. 95–106. p.

2.1.1.3. A szociális kontroll hatékonyságának fokozása

A hagyományos különbségtétel szerint formális és informális szociális kontrollról beszélünk. Az informális szociális kontrollt a tettes közvetlen környezete (szülők, szomszédok, munkatársak, barátok) gyakorolják és a tapasztalatok szerint sokkal hatékonyabb, mint a formális. A bűnmegelőzés körében ezért elsősorban arra kell törekedni, hogy az informális szociális kontroll hasson a normakövető magatartás irányába.

A formális szociális kontrollt az állam erre hivatott szervei gyakorolják. Működésükkel kapcsolatban alapvető követelmény, hogy az alkotmányos és igazságos legyen. A törvényalkotásnál ebből az a követelmény fakad, hogy "...a bűncselekménnyé nyilvánításnak és büntetéssel fenyegetettségnek alkotmányos indítékon kell alapulnia: szükségesnek, arányosnak és végső soron igénybe vettnek kell lennie",¹⁴ ugyanakkor az új normának nemcsak általánosan elfogadottá kell válni, hanem egyben betarthatónak is kell lenni. A törvény alkalmazásánál az "igazságos" szankcionálás követelményét úgy kell betartani, hogy annak a lakosságra gyakorolt hatását is figyelembe vegyék (minden ítélettel az tudatosodjon, hogy a bűnözés nem fizetődik ki).¹⁵

2.1.2. A bűncselekmények közvetlen megakadályozása

A bűncselekmények közvetlen megakadályozása elsősorban a rendőri jelenlét fokozásának szükségessége körüli vitákban játszik döntő szerepet. Annak a követelésnek az alapját, hogy a rendőrség a közterületeken mindenütt jól láthatóan legyen jelen, az az elképzelés adja, hogy a rendőri jelenlét a potenciális tettesekre komoly visszatartó hatást gyakorol. Ugyanakkor arról sem szabad megfeledkezni, hogy a mindenütt jelenlévő rendőrség könnyen a rendőrállam képzetét keltheti és csak nehezen egyeztethető össze a demokratikus társadalomról alkotott elképzelésekkel. Másrészt a fokozott rendőri jelenlét bűnözéstől visszatartó hatásának mérést célzó kísérletek¹⁶ nem igazolták ennek az elképzelésnek helyességét – csupán csak azt, hogy a közvélemény egy részére a rendőri jelenlét megnyugtató hatással van.

A bűncselekmények közvetlen megakadályozói a rendészeti szerveken kívül mások is lehetnek. A hatályos Be. 91. § (5) bek. szerint: "A bűncselekmény elkövetésén tetten ért személyt bárki elfoghatja", s e törvényi felhatalmazás implicite magában foglalja a bűncselekmény elkövetésének, véghezvitelének megakadályozását is. E törvényi felhatalmazás alapján jogosultak pl. a polgárőr szervezetek vagy a különböző magánbiztonsági szervezetek, őrző-védő vállalkozások az elkövetőket feltartóztatni – azzal az ugyancsak a Be.-ben írt kötelezettséggel, hogy az elfogottat haladéktalanul kötelesek a rendőrségnek vagy az ügyészségnek átadni, vagy ha erre közvetlen lehetőség nincs, ezek valamelyikét értesíteni.

¹⁴ 11/1992. (III. 5.) AB határozat.

¹⁵ Vö.: Az Országos Kriminológiai és Kriminálisztikai Intézet kriminálpolitikai koncepciója. Ügyészségi Értesítő 1993. évi 3. sz. 1–12. p.

¹⁶ Kiellin, G. – Pate, T. – Dieckman, D. – Brown, C.E.: The Kansas City Preventive Patrol Experiment: A Summary Report. Washington. D.C. 1974.

2.2. A bűnmegelőzés közvetett céljai

Miután a bűnözés okait minden erre irányuló igyekezet ellenére mindeddig nem sikerült megszüntetni, joggal feltehetjük, hogy az – a kriminológia tudományának minden új eredmény ellenére – a jövőben sem igazán sikerül. Ez a helyzet arra késztet, hogy teljesíthető részfeladatokat jelöljünk ki, s ha a bűnözést belátható időn belül felszámolni nem is tudjuk, legalább igyekezzünk azt visszaszorítani, elfogadható kontroll alatt tartani. A bűnmegelőzés közvetett célja ezért minél több egyedi bűncselekmény elkövetésének megakadályozása, illetve a mégis bekövetkezett bűncselekmény áldozatai kárainak csökkentése. A közvetett célok közé a szakirodalom a következőket sorolja:

2.2.1. A "lebukás" valószínűségének növelése

A bűnözés akkor válik igazán "kifizetődővé", ha az elkövetőnek nem kell számolni azzal, hogy tettért felelősségre vonják. A bűnmegelőzés egyik közvetett célja ezért a büntetőjogi felelősségre vonás valószínűségének fokozása. Ennek legfontosabb eszközei:

– A bűncselekmény felfedezési rizikójának növelése. A legtöbb tulajdon elleni bűncselekménynél – köztük az igen elszaporodott betöréses lopásoknál – a tettesnek gyakorlatilag nem kell azzal számolni, hogy már az elkövetés során lelepleződik, hogy tetten érik. A megfelelően megválasztott megelőzési intézkedések – elektronikus vagy egyéb riasztórendszerek, az angol mintára szervezett szomszédsági figyelő szolgálat – a tettenérés rizikóját sokszorosra növelheti.

– A feljelentési rizikó növelése. A gyakorlati tapasztalatok szerint szoros kapcsolat figyelhető meg a feljelentési készség és a felderítési eredményesség között. Csökkenő felderítési eredményesség mellett csökken a feljelentési kedv, nő a sötétmező, ami viszont az adott bűncselekmény típus elszaporodásához vezet. Növekvő felderítési eredményesség mellett viszont nő a bizalom a nyomozó hatóságokkal szemben, fokozódik a feljelentési készség – ezzel együtt az elkövetés kockázata. A felderítési eredményesség növekedése mindenképp előtt a nyomozó hatóságok szakmai felkészültségétől, technikai ellátottságának színvonalától függ, de nem hanyagolható el e körben sem a lakosság körében végzett felvilágosító munka például arról, hogyan viselkedjenek a bűncselekmény felfedezésekor, mit tegyenek és mitől tartózkodjanak annak érdekében, hogy a bűncselekmény nyomai meg ne semmisüljenek a rendőrség megérkezéséig stb.

2.2.2. Az áldozat kárainak csökkentése

Míg korábban a kriminológia a hangsúlyt tanácsadásával, a potenciális áldozatok kioktatásával arra helyezte, hogyan kerülhető el egyáltalán az áldozattá válás, a károk elszენvedése, addig napjainkban a viktimológia már arra is figyel, hogy a kikerülhetetlen szituációkban a bűncselekmények áldozatainak sérelmeit csökkentse, kárait enyhítse. Aligha kerülhető el például a tusszá válás egy bank elleni rablótámadásnál, a megfelelő magatartással azonban nagy valószínűséggel elkerülhető egy ilyen szituációban a legsúlyosabb következmény. A bűnmegelőzés közvetett céljai közé sorolhatjuk ezért azt a fajta felvilágosító munkát, amely a legszélesebb

közönséget, illetve egyes különösen veszélyeztetett csoportokat arról tájékoztatja, hogy viselkedjenek az ellenük irányuló bűncselekmény során, illetve akkor, ha véletlenül bűncselekményi szituációba keverednek. Ugyanezen az alapon tekintjük a bűnmegelőzés részének a már elszenvedett bűncselekmény utáni másodlagos kriminalizáció elleni védelem kiépítését,¹⁷ az áldozatok anyagi és erkölcsi támogatást a különböző segélyszervezetek részéről.¹⁸

2.2.3. A bűnözéstől való félelem csökkentése

A bűnözéstől való félelem ahhoz vezethet, hogy az állampolgárok elvesztik a bizalmat az államban és szerveiben, a jogállamiság eszméjében. Ez a bizalom azonban elengedhetetlen feltétele a normakonform magatartásnak. Az állampolgár, aki a realitásoknál sokkal jobban tart a bűnözéstől, maga is hajlamosabb a jogsértés elkövetésére. Másrészt "...a bűnözés miatti veszélyeztetettség érzése tartósabban befolyásolhatja az életminőséget, mint maga a bűnözés."¹⁹

3. A bűnmegelőzés dimenziói

A bűnmegelőzéssel foglalkozó munkák legtöbbször megelégednek az elsődleges-, másodlagos- és harmadlagos prevenció tárgyalásával. E három terület azonban – mutat rá *E. Tampe*²⁰ – a bűnmegelőzésnek csak egyik dimenziója, amely a létrejehető bűncselekményre hatás időben egymásra következő intézkedéseit foglalja csokorba. A bűnmegelőzés gyakorlata szempontjából azonban a többi dimenzióknak – a jogi feltételeknek, a célcsoportok meghatározásának stb. – is megvan a maga jelentősége. (E dimenziókat Tampe munkája nyomán foglaljuk össze)

3.1. Jogi dimenziók

3.1.1. A bűnmegelőzés jogi feltételei és keretei

A bűnmegelőzés jogi dimenzióit vizsgálva mindenekelőtt azt kell tisztázni, milyen jogi előírások teszik lehetővé, illetve kötelezővé az állam fellépését a bűnmegelőzés terén.

A legmagasabb rangú jogszabály, az alkotmány arra kötelezi a kormányt [35. § (1) bek. a) pont], hogy védje az alkotmányos rendet, védje és biztosítsa az állampolgárok jogait, illetve, hogy a közbiztonság és a közrend védelme érdekében tegye a szükséges intézkedéseket [35. § (1) bek. i) pont]. Miután a bűncselekmények a közbiztonságot veszélyeztetik és a közrendet sértik, e törvényi kötelezés jogalapot szolgáltat a kormánynak a bűnmegelőzés érdekében teendő intézkedésekhez. Ugyancsak alkotmányos felhatalmazása van a rendőrségnek a

¹⁷ Vö. a magyar nyelvű irodalomból pl. *Virág Gy.*: A szexuális erőszak áldozatairól. KKT 30 (1993) 175–190. p.

¹⁸ *Tampe, E.*: Verbrechensoffer – Schutz, Beratung, Unterstützung. Stuttgart, 1992. 133. p.

¹⁹ *Korinek*: Félelem... i.m. 92. p.

²⁰ *Tampe, E.*: Kriminalprävention: Begriff – Ziele – Dimensionen. In.: *Polizei-Führungsakademie* (Hrsg): Kriminalprävention. Münster, 1995. 11–42. p.

bűnmegelőzési tevékenységre: a 40/A. § (2) bekezdése szerint ugyanis: "A rendőrség alapvető feladata a közbiztonság és a belső rend védelme".

Ezt az alkotmányos felhatalmazást bontja le azután konkrét feladatokra a Rendőrségről szóló 1994. évi XXXIV. törvény, amely I. §-ában rögzíti, hogy: "... a Rendőrség a közbiztonság és a belső rend védelme körében... végzi a bűncselekmények megelőzését". A rendőri bűnmegelőzés részben a nyomozóhatósági feladatok hatékony ellátásával (a bűnmegelőzés büntetőjogi eszközeiből ráeső feladat teljesítésével) valósul meg, részben pedig a települési önkormányzatokkal együttműködve, a törvény 10. §-ában részletezett tevékenység: a bűnmegelőzési és közbiztonsági bizottság révén.

Az ügyészség bűnmegelőzési tevékenységére expressis verbis utal az ügyészségi törvény hatályos szövegét kialakító novella, az 1989. évi XLVI. törvény.

3.1.2. Adatvédelem és bűnmegelőzés

Személyi vonatkozású információk gyűjtésére csak a hatályos törvényi előírások (adatvédelmi törvény, rendőrségi törvény adatkezelésre vonatkozó fejezete) alapján kerülhet sor. Bár a bűnmegelőzés (különösen a potenciális tettesekre vonatkozó körben, a szekunder prevenciónál) szempontjából az nyilván hatékonyabb lenne, a törvényi előírások itt sem hagyhatók figyelmen kívül.

Külön problémaként jelentkezik az adatvédelem tömegtájékoztatás a bűnmegelőzés szempontjából igen fontos területén. S itt nem csak a szexuális bűncselekmények áldozatainak másodlagos viktimizációjához vezető esetekre gondolunk, hanem egyéb, védelem alá tartozó adatok vagy információk esetleg akaratlan kiszivárogtatására is: Pl. az áldozat érdekeit hatékonyan képviselhetik, sérelmeit csökkenthetik a különböző áldozatsegítő szervezetek. Az áldozat becegzése nélkül azonban adatai még az ilyen szervezeteknek sem adhatók ki.

3.1.3. Törvényhozás és bűnmegelőzés

Amióta törvényekkel szabályozzák a társadalmi együttélést, ismert a dilemma: ahol túl sok a törvény, minden részletre kiterjednek a szabályok, ott sok a törvénytörés is. A szisztematikus bűnmegelőzést ezért a törvényhozásnál kell kezdeni, s csak a valóban szükséges esetekben élni a kriminalizálás lehetőségével. Érvényesíteni kell a bűnmegelőzés aspektusait akkor is, amikor kriminálpolitikai szempontból – az életviszonyok megváltozása miatt – felülvizsgálják a hatályos törvényeket a dekriminalizáció megfontolása végett. Nem hagyható ugyanis figyelmen kívül, hogy a dekriminalizációnak az általános generálprevencióra is vannak kihatásai: az "ami nem tilos, az szabad" beállítódás könnyen ahhoz vezethet, hogy a dekriminalizáció hatására a már nem büntetendő, de társadalmilag egyáltalán nem kívánatos magatartások száma megugrik.

3.2. Időbeli dimenziók

Mint előbb jeleztük, a bűnmegelőzés dimenzióinak rendszerét felvázoló tanulmányában *E. Tampé* a primer-, szekunder és terciér prevenciót időben egymást követő intézkedések sorozataként fogja fel. Így lényegében ugyanazt tárgyalja az

időbeli dimenziók cím alatt, amit ez a dolgozat az 1.2. pontban (A bűnmegelőzés fogalma a megelőzés hatása szempontjából).

3.3. A célcsoportok

A bűnmegelőzési programok kialakításánál elengedhetetlen annak tisztázása, hogy az egyes intézkedések milyen személyi kört érintenek (a célcsoportok meghatározása). A legtágabb értelemben a prevenció célcsoportja lehet az egész lakosság, de irányulhat a potenciális tettesekre vagy a lehetséges áldozatokra is.

3.3.1. A lakosság egésze, mint a bűnmegelőzés címzettje

A lakosság egészére, mint célcsoportra irányuló bűnmegelőzés körében az alapvető cél a biztonságérzet erősítése, valamint a jogtudatnak a bűnüldöző- és igazságszolgáltató szervek munkája iránti bizalom erősítésén keresztül történő fejlesztése. E célok

- a tömegkommunikációban kifejtett hatékony munkával, azaz azzal érhető el, hogy a nyomozó hatóságok, az ügyészség és a bíróságok a tömegtájékoztatás munkatársainak segítséget nyújtanak a valóságot hűen visszatükröző beszámolók megjelentetéséhez, amelyek egyaránt ismeretekkel szolgálnak a bűncselekményekről, tettesekről és áldozataikról, a bűnözés valós arányairól, nemcsak a szenzációs esetekről, hanem a lakosság legszélesebb rétegeit érintő tömeges bűnözésről is;

- az angol Neighbourhood Watch-hoz hasonló szomszédsági figyelő-, riasztó- és segítő lakossági szolgálat megszervezésével és

- a lakosságnak a kommunális bűnmegelőzés szerveibe, a helyi Bűnmegelőzési Tanácsok munkájába történő bevonásával érhető el.

Az első pontban megfogalmazott feladat végrehajtói az érintett szervek munkatársai és PR-referensei, illetve a tömegkommunikációs szervek az ilyen típusú tájékoztatáshoz nyújtott fogadókészséggel. A második és harmadik pontban írtak realizálásáért pedig a rendőrség helyi szervei valamint az önkormányzatok felelősek. Munkájukhoz szakmai irányítást pedig részben a rendőrség központi bűnmegelőzési szerveitől, részben az Országos Bűnmegelőzési Tanácstól várhatnak.

3.3.2. Tettes vonatkozású bűnmegelőzés

A tettes vonatkozású bűnmegelőzés körében tulajdonképpen a bűnözés keletkezésének személyi feltételeire kívánunk hatást gyakorolni. E körbe a következő intézkedések sorolhatók:

- a felnövekvő generációk szocializációja a normakonform magatartásra,
- a bűncselekmények gyors és eredményes felderítése, az elkövetők igazságos megbüntetése amely egyrészt megfelelő speciálprevenciót gyakorol a tettesre, másrészt kellően elrettentő hatású más potenciális elkövetőkre (azaz kifejti a büntetéstől várt generálpreventív hatást is).

A megelőzés e területének súlypontja a potenciális tettesek szociális környezete, amelynek alakításáért végső soron a politikusok, a törvényhozók a felelősek. A már kialakult bűnözés kezeléséért, a bűnmegelőzés büntetőjogi eszközeinek hatékony alkalmazásáért viszont elsősorban a bűnüldöző és igazságszolgáltatási szervek, bár itt

sem hanyagolható el a politikusok felelőssége e szervek eredményes működtetése feltételeinek biztosításában.

3.3.2. Az áldozatok, mint a bűnmegelőzés célcsoportjai

A bűnmegelőzés ezen iránya a potenciális áldozatokat veszi célba a bűnalkalmak csökkentésével, annak tudatosításával, hogyan kerülhetők el azok a szituációk, amelyben az emberek egyes, szűkebb vagy tágabb körei rendszerint áldozattá válnak, illetve hogyan csökkenthetők az áldozat kárai. Eredmények itt főként

- a technikai prevenció legkülönbözőbb fajtáitól;
- a biztosítás feltételrendszerének megfelelő kialakításától;
- a bűncselekmények elkövetését elősegítő hibás áldozati magatartások megváltoztatásától;
- a bűnüldöző hatóságoknak a bűncselekmény sértetteivel és a feljelentőkkel szemben tanúsított, nem mindig megfelelő magatartásának megváltoztatásával;
- a rendőri jelenlét fokozásával;
- a közvélemény tisztességes, nem dramatizáló, de a tényleges helyzetet nem is bagatellizáló, bűnmegelőzés célú tájékoztatásával és
- az áldozattá válási rizikó reális ismertetésével érhetőek el.

E tevékenységet elsősorban a rendőrség érintett szervei fejthetik ki, de nem hanyagolható el a biztosítótársaságok felelőssége sem. A hibás áldozati magatartás kialakulásában legtöbbször szerepet játszik a közvetlen szociális környezet is, amely nem reagál megfelelően az áldozattá válási folyamat megindulást sokszor egyértelműen jelző körülményekre.

3.4. Területi dimenziók

A bűnmegelőzési programokat attól függően is igen különbözően kell kialakítani, hogy hol, mekkora és milyen jellegű területen kívánják azokat végrehajtani. Míg a korábbi irodalom főként az egyes bűncselekmény fajták megelőzési sajátosságaira helyezte a hangsúlyt, az utóbbi időben az egyes térségek komplex bűnmegelőzés programjainak kialakítása került előtérbe.

3.4.1. A kommunális bűnmegelőzés

A helyi, vagy ahogy a szakirodalomban rendszeresen nevezik: a kommunális bűnmegelőzés²¹ abból a megfontolásból indul ki, hogy a bűnözés számos oka a közvetlen szociális környezetben keresendő, az elkövetők jelentős része cselekményét közvetlen élőhelyén, lakókörnyezetében követi el. A bűnözés így – legalábbis nagyobb részében – helyi probléma.

A család után a község vagy a városrész az emberi együttélés legkisebb közös tere, amelynek rendjéért, a törvények betartásáért a helyi önkormányzatokat is felelőség terheli. E feladatuk ellátásához nyújthat hathatós segítséget a kommunális bűnmegelőzés. Joggal elvárható ezért a helyi önkormányzatok aktív közreműködése a

---

²¹ Vö.: Baier, R. – Feltes, T.: Kommunale Kriminalprävention. Kriminalistik, 1994. 693–697. p.; Pusztai, L.: A bűnmegelőzés dilemmája. KKT 32 (1995) 5–58. p.

helyi bűnmegelőzési szervek létrehozásában, munkájuk szervezésében. Azzal, hogy a kommunális bűnmegelőzés munkájába valamennyi társadalmi erőt bevonják, elérhető, hogy mindenki felelősséget érez annak sikeréért. Eloszlik az a tévhit, hogy a közrendért és közbiztonságért egyedül a rendőrség felelős, tudatosul, hogy a rendőrség csak egyike az e célért fáradozóknak.

3.4.2. Nemzeti bűnmegelőzés

A bűnmegelőzést segítő kutatások, illetve a bűnmegelőzés koordinálása szempontjából – miként arra az Európa Tanács ajánlása is rámutat²² – szükség van a nemzeti szintű programra. Ezt támasztják alá a gazdaságossági megfontolások is: Egyrészt azokat a megelőzési intézkedéseket, amelyek országos érvényűek, anyagi okokból is célszerű központosítani, másrészt szükségtelen, hogy minden kommuna újra "feltalálja a spanyolviaszt": a valahol jól bevált módszert célszerűbb és olcsóbb követni.

Az e téren a hazai gyakorlatban jelentkező hiányosságok, a lehetőségek kihasználatlansága azt is egyértelműen jelzik, hogy a hatékonyság érdekében elengedhetetlen a nemzeti szintű bűnmegelőzési stratégia kidolgozása, a kriminálprevenció egységes elvi alapokra helyezése. Alapvetően e célra hozta létre a kormány 1040/1995. (V. 17.) számú határozatával az Országos Bűnmegelőzési Tanácsot.

3.4.3. Nemzetközi bűnmegelőzés

A napjainkra oly jellemző nemzetközi migráció egyik következménye a bűnözés nemzetközivé válása is. A határokat átlépő bűnözést követnie kell a bűnüldözés, de a bűnmegelőzés nemzetközivé válásának is. Különösen hasznosak ezen a téren a külföldi tapasztalatok átvétele, adaptálása mellett az összefüggő, de határokat átlépő régiók közös bűnmegelőzési célú kutatásai, fejlesztései. Ezen a téren célszerű lenne követni a bűnüldözésben már kialakult jó kapcsolatokat a szomszédos országokkal.

3.5. A bűnmegelőzés végrehajtói

A bűnmegelőzési programok koncepciójának kialakításánál az sem hagyható figyelmen kívül, ki lesz a felelős azok végrehajtásáért. E dimenzió mentén megkülönböztethetők azok a programok, amelyek végrehajtását az egyes állampolgároktól, a rendőrségtől vagy a politikusoktól várunk.

3.5.1. Az állampolgárok

Saját vagyonának, személyének védelme minden polgár elemi érdeke, így joggal várható el tőle a bűnmegelőzésben való közreműködés. Ehhez azonban megfelelő eszközöket is kell számára biztosítani: annak ismeretét, hogyan védheti meg vagyonát, személyét, illetve hogyan kapcsolódhat be a bűnmegelőzés egyes alrendszeribe, pl. a fiatalok – lett légyen szó saját gyermekeiről vagy másokról – szocializációjába (mint a

---

²² Organisation of crime prevention. Recommendation No. R(87) 19 adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 17 September 1987.

primer prevenció fontos részébe), vagy a kommunális bűnmegelőzésbe. Ezen ismeretek legfontosabb részét be kell építeni az iskolai tananyagba (a legfontosabb jogi, erkölcsi stb., ismereteket), illetve megfelelő célprogramokat, ismeretterjesztő kiadványokat, előadásokat biztosítani az ezen felül érdeklődők számára.

3.5.2. A rendőrség

A bűnmegelőzés – és ezt nem lehet eleget hangsúlyozni – nem csupán állami, hanem állami feladat. Ennek ellenére a rendőrségre változatlanul fontos feladatok hárulnak e terén. Ez a szakírók egybehangzó álláspontja szerint arra vezethető vissza, hogy a rendőrség, folyamatos szolgálatot ellátva a nap bármelyik órájában közbe tud avatkozni a bűncselekmények megelőzése vagy elkövetésük megakadályozása érdekében. Másrészt a rendőrség megfelelő ismeretekkel rendelkezik a bűncselekmény morfológiájáról és okságáról (részben mindennapi tapasztalatai, részben a kutatások alapján). Ezért aztán a rendőrségi törvények itthon és külföldön egyaránt a rendőrség kötelességévé teszik a közreműködést a bűnmegelőzésben.

Annak érdekében, hogy a testület a törvényben írt kötelezettségének eleget tegyen, megfelelő utasítást adott ki az erre illetékes magyar rendőri vezető is. Tekintve azonban, hogy ez az intézkedés titkos, részletezésére itt nem kerülhet sor. Tartalmára azonban vissza lehet következtetni azokból a publikációkból,²³ amelyek végrehajtásának eredményeiről számolnak be.

3.5.3. A politika

A bűnmegelőzés intézményrendszerének működtetése politikai kérdés. A politikusokon múlik, hogy kezdeményeznek-e megfelelő törvényhozási lépéseket a generál- és speciálprevenció hatékonyságának fokozására (új törvények megalkotása, de ide tartozik a bűnüldöző és igazságszolgáltató szervek eredményes munkája feltételeinek biztosítása is). A bűnmegelőzés büntetőjogon kiüli eszközeinél ugyancsak a politikusok viselik a felelősséget a szociálpolitikáért, iskolapolitikáért stb., de – magyar vonatkozásban – rajtuk múlik az is, hogy folynak-e, s ha igen, milyen terjedelemben tudományos kutatások a bűnmegelőzés érdekében, mert azt a költségvetésen kívül más aligha finanszírozza. A nagypolitika mellett a helyi politika szerepe is jelentős: a helyi politikusok hozzáállásán múlik, szerveződnek-e városi, községi bűnmegelőzési tanácsok, indulnak-e kommunális bűnmegelőzési programok.

---

²³ Vö. pl. Kacziba A.: A rendőrség bűnmegelőzési tevékenységének tapasztalatairól. In.: Lévai M. (szerk.): Alkotmányos büntetőpolitika, bűnmegelőzés a család évében. Az I. Országos Kriminológiai Vándorgyűlés anyaga. Budapest–Szolnok, 1995. 389–396. p.

KRIMINALPRÄVENTION (BEGRIFF - ZIELE - DIMENSIONEN)

(Zusammenfassung)

Da sich die meisten Publikationen in der ungarischsprachigen kriminologischen Literatur zum Thema "Kriminalprävention" nur auf Teilbereiche beziehen, versucht der Autor die vorhandenen Erkenntnisse über Verbrechensverhütung methodisch dem Thema gemäß zu erörtern, um damit einen Beitrag zur Systematisierung (künftiger) Präventionsmodelle zu leisten. So wird der Begriff der Kriminalprävention in strafrechtlicher Hinsicht, nach den Präventionswirkungen und nach seiner Verwendung in der neueren Literatur definiert und erörtert.

Ziele aller Kriminalprävention ergeben sich bereits aus der Bedeutung des Begriffs: durch bestimmte Maßnahmen soll verhindert werden, daß eine Person Straftaten begeht bzw. daß überhaupt Straftaten entstehen. Um das zu erreichen, gibt es zwei Wege: Man kann einerseits versuchen, das "Übel an der Wurzel" anzupacken, indem man auf die Ursachen einwirkt (unmittelbares Präventionsziel), man kann aber auch versuchen durch den mittelbaren Präventionsziele das Hauptziel zu erreichen.

In der Literatur findet man zu den Dimensionen der Kriminalpräventionen in den meisten Fällen lediglich die Beschreibung der primären, sekundären und tertiären Präventionsmöglichkeiten. Diese drei Bereiche stellen jedoch nur eine Dimension dar, da hier die Vorbeugungsbemühungen in ihren zeitlichen Bezug zur potentiellen Straftat zu sehen sind. Deshalb werden die weiteren Dimensionen der Kriminalpräventionen auf Grund der Studie von E. Tampe bekanntgemacht. Diese sind: Rechtliche Dimensionen, zeitliche Dimensionen, zielgruppenbezogene Dimensionen, räumliche Dimensionen und die Zuständigkeit für Kriminalprävention.

Választási bírászkodás és alkotmánybírászkodás

Kortörténeti és historiográfiai műhelytanulmány az 1945 utáni
(nyugat)német fejlődésről – értekezések tükrében

I.

1. A választási bírászkodás legáltalánosabb értelemben a választások érvényességéről való döntés szervezeti, eljárási és anyagi jogi szabályait magában foglaló intézmény, amely egyesíti mind a hivatalból történő mandátumigazolást (*legitimatio*), mind a megtámadott választások elbírálását (*verificatio*), mely utóbbit szokás szorosabb értelemben vett választási bírászkodásnak is nevezni. Ami a választást illeti, ez ebben az összefüggésben nem vonatkozik egy adott testület tisztségviselőinek (pl. a parlamenti elnök, jegyzők stb.) megválasztására – bár elvileg ennek elbírálása sem elképzelhetetlen –, hanem csupán a rendi vagy népképviselői választóközönség tagjai: az aktív választásjogosultsággal bíró személyek által közvetlenül vagy közvetve gyakorolt választásokra terjed ki. Ezek parlamentárisak és municipálisak vagy kommunálisak egyaránt lehetnek. A parlamenti választási bírászkodás a törvényhozói testületekbe – parlament, általános rendi gyűlés, birodalmi gyűlés, tartományi gyűlés, országgyűlés, nemzetgyűlés stb. – való tagválasztásokra, a municipális vagy kommunális választási bírászkodás pedig a települési (városi, mezővárosi, községi stb.) és a középfokú területi (megyei, járási) képviselői testületekbe (közgyűlés, képviselő-testület) való tagválasztásokra vonatkozik. Újabb időben az intézményi vagy szakmai önkormányzati választások terén is találkozni a választási bírászkodással, így pl. a nyugatnémet egyetemi statutumok az egyetemi grémiumok tagjainak választására is kiterjesztették ezt az intézményt.

2. A választási bírászkodás kezdeteit az angol parlament közösségek házának (*Hous of Commons*), azaz az alsóháznak a középkori és koraujkori kezdeteihez szokás kapcsolni, ám az újabb kutatások arra vallanak, hogy az intézmény csírájában valamennyi olyan rendi gyűlésben megjelent, melyekben a tagok választás útján kerültek a testületbe, hiszen kisebb-nagyobb szabálytalanságok, összetűzések e választásokkal szükségképpen összefüggettek. A követek megbízólevelének legitimációja a meghívólevelet ténylegesen kibocsátó kancelláriák, a vitás ügyek kivizsgálása pedig az általuk e célra megbízott bírói személyek hatáskörébe tartozott,

ám ahogyan nőtt a rendi képviselői súly, úgy igyekezett maga is jogot formálni a vitás vagy vitatható mandátumok elbírálására, igazolására. Ez az igény a 16. század végén szinte egyszerre jelentkezett az angol parlament alsóházában és a francia általános rendi gyűlés harmadik rendi kúriájában. Ám míg ez utóbbinak nem lehetett folytatása, hiszen 1614-ben maga az intézmény is megszűnt, az angol parlament alsóháza a 17–18. században lépésről lépésre haladva megszerezte tagjai megbízólevelének elbírálási jogát. Minthogy ez többnyire pártos jellegű döntésekre vezetett, a korrupció megszüntetése és a népképviselői kiterjesztésére vonatkozó 19. századi törvényhozási folyamatban a parlament alsóháza lemondva a szerzett jogáról 1868-ban rendes bíróságra ruházta azt.

3. A francia törvényhozó testületi mandátumigazolás (*vérification des pouvoirs*) kialakulásában aligha játszhatott szerepet a két évszázaddal korábbi törekvés vagy az ekkorra már más irányba fejlődő angol választási bíráskodás példája: az sokkal inkább a harmadik rend forradalmi törekvéseinek eredménye, amely 1789 májusában – júniusában mindhárom rend képviselőinek együttes igazolásával eljárási precedenst kívánt teremteni s teremtett is a rendek közötti válaszfalak ledöntésére, miáltal el is érte, hogy az általános rendi gyűlésként összeült testület hathatós huzavona nyomán alkotmányozó nemzetgyűléssé alakuljon át. Ezután Franciaországban több mint másfél évszázadig fennmaradt a törvényhozó testületek tagjainak ez a saját igazolási rendszere. Föl-fölmerült ugyan az angol példa követésének az igénye, ám e hatáskör csupán az V. köztársaság 1958-i alkotmányával került más alkotmánybírói hatáskörökkel együtt az alkotmánytanácsához.

4. A forradalmi eredetű francia mandátumigazolásnak a 19. század első felében – 1848-tól nálunk is – kizárólagos befolyása volt az európai kontinensen kialakuló népképviselői alapú törvényhozó testületekre, mely hatás számos államban máig érvényesül, amennyiben mind az általánosan vett képviselői igazolás (*legitimatío*), mind a szorosán vett választási bíráskodás (*verificatio*) az adott törvényhozó testület belső ügye.

A vitás választások érvényessége független bíróság általi elbírálásnak 1868-i angol példáját hazánkban először már az 1874. évi választójogi novella követte, amely elvileg a királyi Kúriára ruházta azt, ám az eljárási és anyagi jogi részletkérdéseket rendező törvény kerek negyedszázadig késett. Ténylegesen csupán az egy paktum eredményeként tető alá hozott 1899: *XV.tc.* juttatta át határozott időre e hatáskört a Kúriának úgy, hogy azért maradjon belőle a Ház 1869 óta működő bíráló bizottságainak is. E megosztott választási bíráskodás (*bifurcatío*) az országgyűlés megszűntéig maradt fenn (1918). Az első nemzetgyűléssel ismét föléledt a bíráló bizottságai által gyakorolt verifikáció (1920). A korszak első választójogi törvénye (1925: *XXVI.tc.*) ezt a Közigazgatási Bíróságra ruházta, mely ezáltal mintegy *alkotmánybírói hatáskört nyert*, melyet 1927-től és 1944-ig gyakorolt. Mivel a Közigazgatási Bíróság eme alkotmánybírói hatásköre – miként végeredményben maga az intézmény is – nem volt beleilleszthető a kialakuló népi demokratikus rendszerbe, azt – az 1939. évi választások óta vele szemben bizalmatlan Független Kisgazdapárt egyetértésével – az 1945: *VIII.tc.* egy külön e célra szervezett fóruma: a választásokon részt vett pártok, valamint a három főbíróság – a Kúria, a Közigazgatási Bíróság és a Népbíróságok Országos Tanácsa – egy-egy tagjából alakult Választási

Bíróságra ruházta. E hatáskör jogilag 1958-ban ismét az országgyűlésé lett, s nála is maradt egészen 1990-ig, anélkül persze, hogy érdemleges gyakorlatot kialakíthatott volna, pedig erre elvileg – különösen az 1985. évi választások nyomán – éppenséggel lett volna alkalma.

A magyar példa a választási bíráskodás utóbbi évszázadának szervezeti fejlődési irányait is jelzi. A 19. századból ismert két lehetséges fő megoldás: a francia (és belga) mintájú saját elbírálás (saját-bíráskodás) és az angol eredetű, rendes bírói hatáskörbe tartozó választási bíráskodás mellett kialakult s egyre nagyobb teret nyert egy *harmadik megoldás*: a sajátos közjogi fórumra való átruházás; akár e célra szervezett választási bíróság, akár más közjogi (alkotmányjogi) hatásköröket is gyakorló állam- vagy alkotmánybíróság hatáskörébe való utalás.

5. Hogy a vitás választások elbírálása más közjogi vitákat is elbíráló alkotmánybíróság hatáskörébe kerüljön, az először Ausztriában merült föl konkrét ügyek kapcsán, amikor is 1880/81-ben az aktív választójogot elbíráló birodalmi bíróság és a vitatott választásokról döntő birodalmi tanácsi képviselőház egyazon ügyben ellentétes ítéleteket hozott az aktív választójog és a megejtett választás ügyében. Georg Jellinek, a jeles, akkor még a bécsi egyetemen tanító közjogász már címével is programadó kis munkája, (*Ein Verfassungsgesichtshof für Österreich*, Wien, 1885) még évtizedeken át csupán szakirodalmi véleménynyilvánítás maradt, ám mikor a történelmi lehetőség úgy hozta, 1920-ban Német-Ausztria alkotmányába fölvetett alkotmánybíróságban (*Verfassungsgesichtshof*) mégis csak testet öltött. E fórum hatáskörébe – az Anschluss éveit nem számítva – azóta is beletartozik a választási bíráskodás, pontosabban minden törvényhozási és kommunális népképviselői szerv s a köztársasági elnök választásának, valamint a népszavazások érvényességi szempontú elbírálása.

Némileg eltérő úton járt a Német Birodalom a Weimari Köztársaság idején. Noha egyes tartományokban már az 1848-at megelőző Vormärz óta volt a tartományi uralkodók és a tartománygyűlések által paritásos alapon szervezett, közjogi bíráskodást gyakorló állambíróság (*Staatsgerichtshof*), sőt Weimarban egy birodalmi állambíróság is szerveztetett, a birodalmi gyűlési választási bíráskodás egy, fele részben szakbírákból, fele részben pedig a birodalmi gyűlés által választott képviselőkől alakított választási bíróságra (*Wahlprüfungsgesichtshof beim Reichstag*) nyert átruházást. A birodalmi példát Poroszország és legtöbb tartomány követte, bár ahol az állambíróságoknak már tradíciói voltak, ott azok nyerték el. Az osztrák alkotmánybírósághoz hasonlóan a birodalmi gyűlés mellett működő választási bíróság hatásköre is túlnőtt a hagyományos mandátumigazoláson: kiterjedt a birodalmi elnökválasztás és a népszavazások érvényességének fölülbírálására. Ez mind a gyakorlatban, mind az elméletben számos problémát vetett föl, melyek sok, a szakirodalmi művekben is lecsapódó vitára vezettek.

Ezt megelőzően pl. sem Németországban, sem másutt Európában föl sem merült az a kérdés, hogy tulajdonképpen mi is a választási bíráskodás tárgya: a mandátum, avagy az ennek alapját képező választás érvényességének elbírálása, hiszen a kettő szorosan összefüggött egymással. A német tudományosság a weimari korban kezdte ezt boncolgatni.

6. A választási bíraskodás *eljárásjoga* mindenkor szoros kapcsolatban volt a szervezeti megoldásokkal, mondhatni azok folyománya volt. E tekintetben is jelentősen eltért egymástól az angol és a francia rendszer. Az angol parlament alsóházában akár a ház maga, akár bizottsága is volt az eljáró fórum, a megtámadott mandátum (választás) elbírálása a büntetőperre emlékeztető peres eljárás keretében zajlott, s e *perrendszerűség* természetesen megmaradt a rendes bíróságra való átruházás nyomán is.

A francia mandátumigazolás, amely hivatalból történt, ám magában foglalta a megtámadott mandátumok elbírálását is, házszabályok keretei között zajlott, melyben sem a mandátumot megtámadók, sem az azt védők nem minősültek félnek. Amíg az angol választási petíció tulajdonképpen keresetlevélnek minősült, addig a francia "megtámadások" pusztá feljelentés számba mentek.

Az eljárás döntő momentuma volt a *vizsgálat*, amely helyszínen történő tanúkihallgatást jelentett. Az angol parlament alsóháza – miként más természetű ügyekben – különösebb előfeltételek nélkül rendelhetett el és tarthatott vizsgálatot, a francia törvényhozó testületek viszont csak hosszas küzdelmek után nyerhették el ennek a lehetőségét.

E vizsgálat lehetősége a törvényhozó testületnek az államszervezetben elfoglalt alkotmányos helyzetétől függött. Ha ez erős volt – miként a jelentős közvetlen rendi hagyományokra is támaszkodó – magyar országgyűlés képviselőházáé 1848-ban s később is, e vizsgálatot nem csupán elrendelhetette, hanem saját tagjai által meg is ejthette. Míg a Német Birodalomban mind a birodalmi gyűlés, mind a tartománygyűlések csupán a vizsgálat elrendelésére voltak jogosultak, ennek megejtése már a területileg illetékes bíróság vagy közigazgatási hatóság joga volt.

A bíróság hatáskörébe került választási bíraskodás általában törvény szerint meghatározott perrend szerint zajlott, többnyire a mindenkori polgári – esetleg büntető – perrendtartáshoz igazodva, bár az ügyek közjogi, egyszersmind politikai természete számos, csak a közjogi perre jellemző sajátosságot alakított ki. Az alkotmánybíróságok által gyakorolt választási bíraskodás alapvető szabályait e fórumoknak más ügyekre is vonatkozó eljárási normái határozták meg.

7. A választási bíraskodás *anyagi joga* mind az angol, mind a francia rendszerben eredendően szokásjogilag alakult ki. A választási törvények mellett szerepet játszottak benne a büntető törvények is, ám a választási érvénytelenségi okokat és ezek jogkövetkezéseit magának az ítélkező szervnek szokásjogilag kellett kialakítania.

Annak az igénye, hogy ezen érvénytelenségi okokat a büntetőjogi tényállásokhoz hasonlatos módon szabályozzák, elsősorban ott merült föl, ahol rendes bíróságok hatáskörébe kerültek ezek az ügyek. Ilyen átfogó szabályozás született Angliában 1883-ban és Magyarországon 1899-ben. Másutt is előfordult, hogy a választási törvény egyes cselekményeket vagy mulasztásokat érvénytelenségi okká nyilvánított, ám ebből nem alkotott teljes rendszert. Az 1899:XV.tc. gyakorlati alkalmazásában azonban e pontosan megfogalmazott tényállások az eljárás eredményességét inkább gátolták, semmint elősegítették. Okkal-joggal érte ugyanis a Kúriát az a vád, hogy a paragrafusok mögé húzódva a legnyilvánvalóbb esetekben sem találja megállapíthatónak az érvénytelenségi okokat.

A magyar törvényhozás e hatáskörnek a Közigazgatási Bíróságra való átruházásakor (1925: XXVI.tc.) arra is példát adott, hogyan lehet rugalmas kerettényállások törvényi megfogalmazásával kellő mederbe terelve az eljárást az ítélező orgánumnak is a szükséges mérlegelési lehetőségét adni, ami kétségtelenül a megosztott hazai választási bírászkodás (*bifurcatio*) anyagi jogi ötvözésének tekinthető. A Kúriára szabott, szigorúan körülhatárolt tényállások mellett a bíráló bizottságok már annakidején általánosabban megfogalmazott hárszabályi tényállások alapulvételével bírálták el az eléjük kerül ügyeket.

Azokban az államokban, így Ausztriában és Németországban, ahol az első világháború utáni polgári demokratikus alkotmányok szerint alkotmánybíróság vagy sajátos választási bíróság hatáskörébe került a választási bírászkodás, inkább csupán az eljárási szabályok nyertek új, perrendszerű megfogalmazást, az anyagi jogi tényállások, azaz a választási érvénytelenségi okok szabályozatlanok maradtak. Miként a törvényhozó testületek ezt megelőző verifikációjának idején, azokat az eljáró szervnek magának kellett kialakítani ítélezési gyakorlatában.

Az ítékezésben megfogalmazott érvénytelenségi okok rendszerezését a tudomány végezte el. E tudományosság vissza is hatott mind a gyakorlatra, mind a szabályozásra. Ehelyütt az abszolút és a relatív érvénytelenségi okok közötti különbségtételt emelem ki. Ha a választási bírászkodási szerv akár kérvény (panasz, bejelentés) alapján, akár hivatalból bizonyos, törvényben megfogalmazott vagy a gyakorlatban (szokásjogban) kialakult súlyosabb tényállást észlelt, a választást vagy az annak eredményként keletkeztetett mandátumot anélkül nyilváníthatta érvénytelenné, hogy a szabálytalanság tényleges hatását vizsgálta volna. Ilyen, *abszolút érvénytelenségi okok* a képviselő passzív választójogának hiányán túl bizonyos, általában az ő súlyosabbnak minősülő korrupciós cselekményei lehettek; e saját cselekmények mellett ugyanúgy minősültek harmadik személyek (kortések) által megvalósított cselekmények is, ha a jelölt tudtával vagy beleegyezésével történtek. Mivel ez utóbbi szubjektív körülmény bizonyítása fölöttébb nehéz, a harmadik személyek által elkövetett cselekményeket leginkább *relatív érvénytelenségi okokként* szokták számításba venni, így azok csak akkor vezethettek a választás (a mandátum) semmissé nyilvánításához, ha az eredményt *döntően befolyásolták*.

A választás hivatalos lebonyolítása a választókerületek beosztásától a mandátum átadásáig számtalan cselekvésen vagy mulasztáson alapuló hibalehetőséget rejt magában. E hibáknak abszolút vagy relatív érvénytelenségi okká való minősítése a konkrét szabályozástól és a gyakorlattól függ. A választás (szavazás) *titkosságának* megsértése pl. elvileg akár abszolút érvénytelenségi ok is lehet, ám inkább relatívnak szokták tekinteni. Mind a tudományosság, mind a szabályozás, ill. a gyakorlat a korszakokban előrehaladva az abszolút érvénytelenségi okokkal szemben előnyben részesíti a relatív érvénytelenségi okokat, tehát azokat a cselekményeket és mulasztásokat, melyek csak akkor vezetnek érvénytelenségre, ha esetről esetre bebizonyosodva a választás eredményére *döntően* hatnak.

8. A választási bírászkodás a választójoggal és a választási rendszerrel együtt fejlődő, azokkal mindenkor szoros kapcsolatban lévő jogterület. A parlamenti választójog a 19. századdal bezárólag általában szűk körű, többnyire cenzushoz kötött jogosultság volt, de még ott is, ahol sikerült kivívni az általános választójogot, az csakis a férfiakra terjedt ki, s nem egy országban egyéb korlátokat emeltek köré (pl.

Poroszországban az adóosztályokat). A többnyire mégis csak kis számú választóközönség ekkor még többségi (egyéni) választókerületekben, nem ritkán nyílt szavazással gyakorolta voksolási jogát. S noha ebben a pártok és központjaik egyre növekvő szerepet játszottak, a választás a jelöltek *magánügye* (is) maradt, különösen Angliában (Nagy-Britanniában) s Magyarországon. E magán jelleggel is összefügg a választási vitáknak rendes bíróságra való átruházása, amely az említett országokon kívül a 20. század elején – legalább is az ügyeknek döntésre való előkészítésének szakaszában – Spanyolországban és Görögországban is megtörtént.

Az első világháború után Európa-szerte általánossá váló választójog nem egy helyütt a választási rendszerben is fordulatot hozott. A többségi (egyéni) választási rendszert, melynek középpontjában a jelöltek, ill. képviselők személyisége állt, sok országban – köztük a Német Birodalomban, Ausztriában, Csehszlovákiában – a többé-kevésbé arányos jellegű *lajstromos választási rendszer* váltotta föl, amely meg a *pártokat*, mégpedig a *tömegpártokat* részesítette előnyben. Ennek alkotmányjogi hatása és politikai szerepe máig vitatott, különösen a Weimari Köztársaság esetében. A lajstromos választási rendszer a választásokat s a választók és a képviselők viszonyát *elszemélytelenítette*, a pártok, különösen vezetőik szerepét pedig addig elképzelhetetlen mértékben megnövelte. A "helyi kezdeményezés" a minimálisra szorult vissza, ami az esetlegesen hibás választások megtámadására is kihatott. E korszak – a világháborúk közötti kor – a választási bíráskodásnak alkotmánybíráskodási vagy speciális választási bíráskodási fórumok (így pl. a *Wahlprüfungsgerichtshof beim Reichstag*) hatáskörébe való átruházása új eljárási és anyagi jogi kérdéseket vetett föl. Ez utóbbi német fórum esetén a hivatalból való "választásvizsgálat" (*Wahlprüfung*) nem zárta ugyan ki a petíciókat, az egész eljárást mégis mindegy elszemélytelenítette, ami a lajstromos választási rendszert okszerű velejárója volt. A választási bíráskodás anyagi jogának kialakítása is megmaradt e fórumok gyakorlatában, nem követték hát a 19. századi, szűkebb körű választójoghoz és többségi-egyéni választási rendszerhez kapcsolódó példát, amely az eljáró rendes bíróságok számára az érvénytelenségi okokat a bűncselekményi tényállásokhoz hasonló törvényi precizitással fogalmazta meg, miáltal a politikai töltetű közjogi viták elbírálását meg is nehezült; különösen Magyarországon, ahol pl. az 1910. évi, történetileg ismeretesen visszaélésekkel terhes választások közül a Kúria a törvény betűi mögé bújva egyetlen mandátumot sem talált megsemmisíthetőnek.

A választás (mandátum) érvénytelenítése egyébként is a választási bíráskodás többnyire *ultima ratio*-ként érvényesülő kivételes megoldása volt és maradt. Eltekintve attól, hogy egyes esetekben mód nyílhat reformatív jellegű döntésre is, mely esetben maga az eljáró fórum helyesbíti – pl. számítási hiba esetén – a választás eredményét, sőt a mandátumelosztást is, általánosan érvényesülő, a választási bíráskodás eljárási és anyagi joga által is sugallt megoldás volt és maradt a már egyszer megejtett választás lehető érvényben tartása. S ebben elsősorban nem politikai hátsó tekintetek szokták játszani a főszerepet – persze ezeknek, olykor csak mögöttes, jelenléte tagadhatatlan – , hanem célszerűségi szempontok – köztük a tetemes költségek vagy éppen a választók nyugalmanak további zavarásoktól való megőrzése – is. Egyébként is féltő, hogy az egymás után többször urnák elé szólított választó belefárad a választásba (*Wahlmüdigkeit*), s el sem megy, ami az eredetihez képest lényegesen módosíthatja a megismételt választás kimenetelét.

A választási bíráskodás kialakulásakor (Anglia, 1604, Franciaország, 1789) a törvényhozó testületnek a királlyal, sőt a királyi abszolútizmussal való helytállását, önállóságának alátámasztását szolgálta. Klasszikus kora a 19. század, amikor is a többnyire kis létszámú választóközönség jogainak védelmét, a választásoknak illetéktelen külső befolyásoktól való mentesítését szolgálta, többnyire szerény eredménnyel. Ahol ez a hatáskör gyakorlása rendes bírói szervek bevonásával történt (Anglia, 1868; Magyarország, 1899) ott valódi, bár a hagyományostól mégis csak eltérő peres eljárásban: *közjogi perben* történt. Bár a felek részvétele a francia rendszerű mandátumigazolások is többé-kevésbé megtörtént, annál is inkább maguk az eljáró szervek dominanciája érvényesült. Az alkotmánybíróságok és a törvényhozó testületekhez kapcsolt speciális választási bíráskodási fórumok is inkább ez utóbbi örökséget vitték tovább; a felek szerepe alárendelt eljárásukban. Kivételesnek mindható a magyar kir. *Közigazgatási Biróság* választási bíráskodása (1927–1944), amely magasabb szintre emelve szerencsésen ötvözte a hazai képviselőházi és kúriai választási bíráskodás eljárásjogi örökségen túl ezek anyagi jogi megoldásait is.

9. A választási rendszereknek az egyéni-többségiből a lajstromosba való áthajlása, a választóközönség tömegesedése a választások "hibalehetőségeit" nem szüntette meg, csupán módosította. A 19. században még szűk választói csoportokat érintő hibák hatása kétszeresen is kibővült: nőtt a választók arányszáma, s megnagyobbodtak a választókerületek is. A technika fejlődésével változott e "hibalehetőségek" nagysága és "hatékonyasága" is. Hogy egy egyszerű példával éljek: az ellenjelölt akár rágalmazási tényállást is tartalmazó lejárata a 19. században többnyire nem terjedt túl egy-egy választói gyűlés résztvevői vagy egy lokális sajtótermék olvasói körén; ugyancsak már a két világháború között rádióhullámok révén lehetett ország-világ számára szétkürtölni. A kettő közötti hatáskülönbség nem szorult magyarázatra. A jog – benne a közjog – eszközei viszont ennyire nem változhattak meg: lemaradtak a fejlődéstől. Az új jelenségekkel nemigen tudott mit kezdeni, hiszen ha következetesen ragaszkodik a korábbi gyakorlathoz, akkor beleütközik a választások érvényben tartását sugalló társadalmi-politikai igényekbe. A 20. század hozta új viszonyok közepette a választási bíráskodás sem őrizhette régi pozícióit, újak kialakítása pedig vegyes, az intézmény egészére kedvezőtlen eredménnyel járt. Mindez persze csak fő vonalakban áll az európai fejlődésre, hiszen hazánkban pl. – ahol egyébként 1938/39-ig mind az anyagi választójog, mind a választási rendszer, nem éppen dicsőségünkre, erősen őrizte 19. századi vonásait – éppen erre a korra esik a Közigazgatási Biróság által gyakorolt érdemi választási bíráskodás időszaka.¹

---

¹ A választási bíráskodás második világháború előtti európai fejlődésének dogmatikai összegzését Goltner Dénes végezte el A képviselőválasztások érvényessége feletti bíráskodás alapkérdései c. művében [= Acta Litterarum ac Scientiarum Reg. Universitatis Hung. Franciscus-Josephinae. Sectio Juridico-Politica. Tom. XII. Szeged, 1937]. E munka terjedelmes német kivonata – Die Grundlehren der Wahlprüfung (265–300.) – ellenére visszhangtalan maradt az irodalomban, ami talán megjelenése időpontjával magyarázható. Az intézménytörténet átfogó európai és hazai földolgozását e sorok írója végezte el, melyről tanulmányához kapcsolt bibliográfiájában ad számot.

II.

1. Európában 1945 után mind a választási rendszerek, mind a választási bíraskodás körében a korábbi tendenciák érvényesültek. A választási bíraskodás tovább vesztt jelentőségéből. Új megoldásra csupán a Német Szövetségi Köztársaságban jutottak, ahol is előbb szövetségi gyűlési, majd javarészt tartománygyűlési szinten is megosztották e hatáskört a parlamenti plénumok és az illetékes alkotmánybíróság között. Ám e megosztás nem *bifurcatio* formájában történt, hanem két szinten, amennyiben a törvényhozó testület döntése nyomán lehet az alkotmánybírósághoz fordulni.

Az 1946-tól sorra szerveződő *Landtagok* egyelőre hagyományos megoldásokat újítottak föl: vagy plenáris ülésük látta el a verifikációt, vagy az újjászervezett állambíróságra bízták azt, miként a hesseni Staatsgerichtshof esetén is történt.

A bonni szövetségi alaptörvény 1948/49. évi előmunkálatai során kitűnt, hogy az alkotmányozó atyák a Weimari Köztársaság korlátozott hatáskörű birodalmi Staatsgerichtshof-ja helyébe egy szélesebb hatáskörű, minden közjogi (alkotmányjogi) vita elbírálására hivatott szövetségi alkotmánybíróságot kívánnak állítani, úgy is mint a legfőbb szövetségi szervek egyikét.

E *Bundesverfassungsgericht* [= BVerfG] hatásköre végül is máig öt jogterületre terjed ki:

(1) a tág értelemben vett alkotmányvédelemre, benne az alapjogok szavatolására, a pártbetiltásokra, a szövetségi szintű *választási bíraskodásra*, valamint a szövetségi elnök és a bírák fölötti ítélkezésre;

(2) a legfőbb szövetségi szervek közötti viták elbírálására;

(3) a szövetségi és tagállami (tartományi) szervek, valamint a tartományokon belüli orgánmok hatásköri vitáira;

(4) az absztrakt normakontrollra és

(5) az állampolgárok alkotmányos panaszainak (*Verfassungsbeschwerde*) elbírálására.

E hatáskörök eredete és jogi természete eltér egymástól; rendkívüli kiterjedtségük részben az állam hagyományos szövetségi jellegével is kapcsolatos.

A közöttük előkelő helyen szereplő "választási bíraskodásnak" (*Wahlprüfung*) idesorolása nem véletlen. Különösen a Weimari Köztársaság során erősödött meg az a nézet, hogy a vitás választási ügyek elbírálása bírói ("mintegy bírói") hatáskör, melyet csakis a politikai pártoktól független bíróság gyakorolhat. Ha pedig már az alkotmányozók szövetségi alkotmánybíróságot szerveznek, akkor ennek hatáskörébe célszerű s kívánatos *valamennyi* szövetségi szintű közjogi jellegű bírói hatáskör összevonása.

2. A bonni szövetségi alaptörvény (*Grundgesetz* [=GG]) vonatkozó 41. cikkelyének létrejvetelét a Kovács István Emlékkönyv-beli tanulmányomban részletesen bemutattam.² Ehelyütt csak a fontosabb momentumokat földidézve említem, hogy már nyugatnémet tartományi miniszterelnökök által kiküldött előkészítő bizottság 1948. augusztusi jelentése, valamint a hozzá kapcsolt alaptörvény-östervezet

² *Ruszoly József*: A választási bíraskodás korszerű alapvetése. Az 1951. március 12-i német szövetségi törvény (*Wahlprüfungsgesetz*) létrejötte. = In memoriam dr. Kovács István akadémikus, egyetemi tanár. Acta Jur. et Pol. Szeged, Tom. XL. (Szeged, 1991) 279–314. (Klny. Fasc. 18.).

részlegesen a szövetségi alkotmánybíróság hatáskörébe utalta a szövetségi gyűlés tagjai választásának elbírálását. Eszerint megmaradt ugyan a szövetségi gyűlés (*Bundestag* [= *BT*]) klasszikusnak is mondható választási bíraskodása (*Wahlprüfung*), ám ha továbbra is vitatott marad a választás, a szövetségi alkotmánybírósághoz (*Bundesverfassungsgericht*) lehet fordulni. E megoldás először – miként Werner Schmitt értekezésében rámutat – egyébként a *bajor alkotmány* s az 1947. július 22-ei tartományi törvény tartalmazta (319.). Az östervezet emellett még számolt sajátos választási bíróság (*Wahlprüfungsgesicht*) föllállításával is. Az ezzel egyidejűleg megfogalmazott Mentzel-féle (SPD) tervezet a törvényhozó gyűlés (*Gesetzgebende Versammlung*) választásainak elbírálását teljesen az akkor Kölnben működő legfelsőbb bíróság alkotmánybíráskodást ellátó különtanácsára kívánta bízni.

Albizottsági szinten weimari mintára fölmerült s megvitattatott külön választási bíróság (*Wahlprüfungsgesicht*) föllállításának igénye is, elsősorban azért, hogy az alkotmánybíróság mentesíttessék az apró-cseprő választási csatározások utólagos elbírálásának terhétől, ám még ez sem zárta volna ki, sőt föltételezte azt, hogy ha a választás egésze támadtatik meg, ennek elbírálására csakis az alkotmánybíróság hatáskörébe tartozhat.

A szervezeti bizottság (*Organisationsausschuß*) 1948. szeptemberi ülészekán többen így is elvetették e külön választási bíraskodás gondolatát, részint azért, mert azt föltehetően amúgy is a szövetségi alkotmánybíróság tagjaiból alakíthatnák meg (Walter Strauss, CDU), Schwalber (CSU) pedig egyszerűen azzal indokolta az alkotmánybíróság hatáskörét, hogy a szövetségi gyűlési tagsághoz csakis e megoldás lehet méltó.

A további viták az östervezetben megfogalmazott kettős megoldáson alapulnak, annak hatásköri megfogalmazását finomították. A vonatkozó 41. cikkely 1949. május 5-én nyerte el máig hatályos megfogalmazását, mely szerint:

(1) *Die Wahlprüfung obliegt dem Bundestag. Er entscheidet auch, ob ein Abgeordneter des Bundestags die Mitgliedschaft verloren hat.*

(2) *Gegen die Entscheidung des Bundestags ist die Beschwerde an das Bundesverfassungsgericht zulässig.*

(3) *Das Nähere regelt ein Bundesgesetz.*

Magyarán: (1) A választási bíraskodás a szövetségi gyűlés hatáskörébe tartozik. Ugyanó dönt abban a kérdésben is, vajon egy szövetségi gyűlési képviselő elvesztette-e tagságát. (Ezen utólagos tagságijog-elvesztés nem választási bíraskodás; inkább csak analóg jellege miatt került ide, egyébként már az östervezettel kezdődően.) (2) A szövetségi gyűlés döntése ellen a szövetségi alkotmánybírósághoz panasszal lehet fordulni. (3) A közelebbieket egy szövetségi törvény szabályozza.

E szövetségi törvény végeredményben két törvény lett. A választási bíraskodási törvény a szövetségi gyűlés előtti választási bíraskodás szervezetét és eljárását szabályozta, a szövetségi alkotmánybíróságról szóló törvény pedig a "felfolyamodás" (panasz) révén e fórum elé került választási bíraskodási esetet mintegy betagolta annak szervezeti és eljárási keretébe. Ez utóbbi, más szempontból is jelentős törvény létrejöttét

Reinhard Schiffers tárta föl,³ magam pedig a választási bíraskodás létrejöttét követtem végig említett tanulmányomban.

A szövetségi választási bíraskodási törvény (*Bundeswahlprüfungsgesetz*) kifejezetten szervezeti és eljárási jellegű törvény, mely részletesebb ismertetést ehelyütt nem igényel; annál inkább egy jogterület, amely nincs is benne: a választási bíraskodás *anyag* jogának kérdése.

Már 1948. október 7-én vita alakult ki a szervezeti bizottságban arról, hogy eleve megállapítsák-e a szövetségi gyűlési választások érvénytelenségi okait, avagy hagyják-e ezt külön törvényre. Végül is Walter (CDU) és Herz (SPD) javaslatára úgy döntöttek, hogy nem csupán az eljárást (*Verfahren*), hanem "a közelebbieket" (*Nähere*) kívánatos külön törvényben rendezni; így utóbbi kifejezés bizonytalan utalás a megalkotandó anyagi jogi szabályokra is kiterjed.

A választási bíraskodási törvény tervezetét vitatva a szövetségi gyűlés 2. bizottsága (*Wahlprüfungsausschuß [= WPA]*) 1950. június 26-ai ülésén került szóba ismét e kérdés, minthogy a tervezet indoklása azzal támasztotta alá a "materiális megtámadási okok" (*die materielle Anfechtungsgründe*) elhagyását, hogy azokat korábban is a gyakorlat alakítja ki, s továbbra is "fejlődőképesnek" kell maradniuk. Az előadó mégis fölvetette ezek törvényi szabályozásának kérdését, ám mivel az 1949-i választásokra visszahatólag ilyen okok megfogalmazását a bizottság nem tartotta lehetségesnek, ettől eltekintettek. A bizottság arra nem gondolt, hogy így a jövőre való szabályozásról is lemond.

III.

1. A (nyugat)német választási bíraskodás négy évtizedes gyakorlatának jelenkortörténeti földolgozása még várat magára, hiszen a téma tételesjogi irodalma is hiányos, sok esetben önisméltó. Magam 1989 nyarán Münsterben DAAD-utóosztándíjasként a hozzáférhető nyomtatott források – főként szövetségi gyűlési naplók és irományok, valamint szövetségi alkotmánybíróági ítéletek – föltárását és gyorsmáskolatban való összegyűjtését elvégeztem, ám itthoni más földataim elszórtak ezek földolgozásától. Hivatkozott tanulmányomban egyedül a vonatkozó alkotmányi cikkely és az azt végrehajtó törvény létrejöttét írtam meg; ez utóbbit a szövetségi gyűlési archívum *eredeti* iratai alapján, melyek kutatásához kedves barátom, Reinhard Schiffers segített hozzá. Ehelyütt egy lépéssel tovább megyek: a vonatkozó szakjogi (alkotmányjogi, közjogi) irodalomból az egyetemi doktori értekezések alapul vételével mintegy az intézmény "historiográfiáját" írom meg. E művek, ha nem is kimondottan történetírási szándékkal íródtak, belőlük nem csupán a szakirodalom fejlődése, hanem az intézmény történetének csomópontjai is kitapinthatók.

2. A választási bíraskodás elmúlt négy évtizednyi irodalmában – miként korábban is – fontos helyet foglaltak el az egyetemi doktori értekezések. Ezek sorát

---

³ Grundlegung der Verfassungsgerichtsbarkeit. Das Gesetz über das Bundesverfassungsgericht vom 12. März 1951. Bearbeitet von Reinhard Schiffers. Droste Verlag, Düsseldorf, 1984.

Joachim Christoph Greevenek különösen az újszerű szövetségi szintű választási bíráskodásról írt, 1953-ban Hamburgban megvédett s kéziratban maradt műve nyitja.⁴

Értekezésének homlokkerében a törvényhozók által szántszándékkal homályban hagyott szövetségi választási bíráskodási *anyagi jogi alapelvek* állnak. "Prüfung der Gültigkeit der Wahlen – írja – [ist] eine Prüfung der Rechtsmäßigkeit des Gesamtwahlaktes, der sich aus den Teilwahlakten in der einzelnen Wahlbezirken zusammensetzt [...] (28.)." Ő tehát a részcselekményekből összeadóó egész választási aktust a vizsgálat tárgyának tekinti, s így a választáson nem csupán a képviselővé való választatást (*Gewähltwerden*) érti. Elveti azon nézetet és kialakuló gyakorlatot is, mely szerint az eljáró szerv csak akkor vizsgálhatja meg a választás esetleges szabálytalanságát, ha az befolyással lehet annak eredményére. Elismeri ugyan, hogy a választási bíráskodás rendeltetése a választás vagy az eredményeként megadott mandátum érvényességének elbírálása, ám szerinte ennél nem jelentéktelenebb az a feladat sem, mely ezen kívül a választási eljárás súlyos hiányainak megállapítását célozza. Martin Drath-tal vitatkozva kifejti, hogy ez utóbbi funkció a választások tisztaságát szolgálja, s mint ilyen elsődrendű követelményt teljesít. Miért is a választási bíráskodást mintegy "felügyeleti tevékenységnek" (*Überwachungstätigkeit*) is tartja, s politikai jelentőségét hangsúlyozza.

A "választási hibákat" (*Wahlfehler*) az adott választási rendszer alapul vételével rendszerezi. Noha nem ért ugyan egyet Hatschek vétkességi momentumával, mégis az ő rendszerezéséhez tér vissza, amikor rendellenességek (*Ordnungswidrigkeiten*) és választási befolyásolások (*Wahlbeeinflussungen*) között különböztet. Ez utóbbiak körében különösen a hivatalos befolyásolás (*amtliche Wahlbeeinflussung*) esetében véli fölélesztendőnek az egykori szigorú gyakorlatot. Újabb tartományi gyakorlatot (Württemberg–Baden, 1950; Bajorország, 1951) is idéz, mely szerint a választást vezető hivatalnokok különösen tartózkodni kötelesek a választás befolyásolásától. Nem űzhetnek propagandát, ugyanakkor kötelesek tájékoztatni a polgárokat az induló pártokról. Az egyházi és a magán befolyásolást immáron jelentőségét veszítettnek véli. Az igazi problémát a pártok *tömegebefolyásolást* jelentő propagandájában látja, amely károsan hathat ki a választási szabadságra. Az ettől való védelem valóságos lehetőségét kutatja ugyan, de nem találja.

Részletesen foglalkozik a választási hibák és a választás eredménye közötti *okozati összefüggéssel*, melynek megállapítását azonban csupán a választási bíráskodás egyik lehetséges céljának tekinti. Úgy véli, hogy ezen okozatosságon kívül is van rendeltetése a választási bíráskodásnak, mégpedig a választási hibákra való figyelem fölhívás körében (*Rügefunktion*). Történetileg az okozatosságot nem minden esetben kellett észlelni, hiszen az *abszolút érvénytelenségi ok* fönnforgásának pusztá megállapítása esetén is a választás érvénytelenítéséhez vezetett. Miután ez 1919 óta szinte eltűnt a gyakorlatból, maga is elveti ennek lehetőségét. Ellenpéldaként Württemberg–Badenre hivatkozott, ahol még 1950-ben is a választás lényeges formahibáját abszolút érvénytelenségi okká minősítették.

A gyakorlattal s a közfelfogással egyezően a választás megsemmisítésének csakis jövőbeli (*ex nunc*) hatást tulajdonít.

---

⁴ Christoph Greeve: Die Wahlprüfung unter besonderer Berücksichtigung der Wahl zum Bundestag der Bundesrepublik Deutschland. Hamburg, 1953. (Gépirat.)

A választási bíraskodás alaki – szervezeti és eljárási – rendje: a formális választási bíraskodás körében a "beadványelvet" (*Einspruchprinzip*) hangsúlyozza, szemben a hivatalbóli eljárást (*ex officio*) tartalmazó korábbi német rendszerekkel. A választási szabálytalanságra hivatkozó beadvány azonban szerinte sem szubjektív jogvédelmi eszköz, semmiképpen sem panasz (*Beschwerde*), hanem csupán olyan jelzés (*Anstoß, Anzeige*), mely elindítja ez eljárást, melyben a bejelentő – ellentétben az angol megoldással – még csak nem is résztvevő, nemhogy fél lenne. A BVerfG 1952. április 5-ei, elvi jelentőségű ítéletére hivatkozva állapítja meg: "[...] ist der leitende Gesichtspunkt der Wahlprüfung nicht der Schutz des Einzelrechts, sondern das Gemeininteresse an der Ordnungsmäßigkeit der Parlamentszusammensetzung." Magyarán: a választási bíraskodás fő főladata nem az egyes jogok védelme, hanem a parlament szabályszerű összetételében megnyilvánuló közérdek. A szubjektív jogserelem vizsgálata csak e körben, mintegy előkérdésként történhet.

Mivel a bejelentő nem fél, a gyakorta megtörténő bejelentés-visszavonásnak az *ex officio* eljárásban jogi jelentősége nem lehet. A visszavonás az eljárás folytatását nem gátolhatja.

Más eljárásjogi részletkérdéseket nem érintve emelem ki azon megállapítását, amely szerint a *titkos szavazás* garanciális elve miatt az eljárásba a választók nem hallgathatók ki arról, hogy kire vagy mely listára szavaznak. Itt egy alsószászországi szövetségi gyűlési választás elbírálására (1949/1952) hivatkozott, melyben a megtámadás azon alapult, hogy egyetlen (!) KPD-szavazatot "elszámoltak". A szövetségi gyűlés a titkosság elvére hivatkozva nem fogadta el az erre vonatkozóan följánlott választói tanúskodást.

Az értekezés végezetül a "modern, kétfokozatú" választási bíraskodás jogi jellegét vizsgálva, a hatalmi ágak materiális jellegű fölosztását alapul véve rámutat, hogy a "választásvizsgálat" (*Wahlprüfung*) dogmatikailag a jogalkalmazás (*Rechtsanwendung*) körébe tartozik, ám ez a "politikai össz-helyzet" (*politische Gesamtsituation*) körében megy végbe. Sorra veszi azon megnyilvánulásokat, melyek ennek jogszolgáltatói-bíraskodási (*Rechtsprechung*) jellegét állítják vagy vitatják. Georg Jellinek ismert pozitív véleménye (1885) mellett Hatschek kései álláspontja (1923) érdemel itt különös figyelmet, aki szerint e "választásvizsgálat" processzuálisan "közjogi bíraskodás" (*publizistische Rechtsprechung*), mivel közjogi peres eljárásban (*öffentlichrechtliches Streitverfahren*) nyilvánul meg. A bíraskodás materiális jegyeinek vizsgálatából, melyek persze nagyon is viszonylagosak, arra jut, hogy a parlamentben való "választásvizsgálat" nem tekinthető materiális jogalkalmazói funkció gyakorlásának. E terület ugyanis a szabályalkalmazást (*Normenanwendung*) nem kimondottan jogi öncélúságból, hanem a Ház összetételének legitimitációja okából történik. Éppen ezért ő szerinte "[...] eine Verwaltungsfunktion zu bezeichnen", azaz a parlamenti választási bíraskodás közigazgatási funkciónak nevezendő. Gyakorlása által a testület ellenőrzi saját összetételének szabályszerűségét. A törvényhozó testület ezért nem lehet bíróság, mivel csupán "parlamenti önellenőrzést gyakorol". Nem felel meg a formális bírói követelményeknek sem; nincs pl. végzettsége (!). A szövetségi alaptörvény 41. cikkelyének a BT általi alkalmazása éppen ezért "jogi útnak" (*Rechtsweg*) sem tekinthető.

Más a helyzet "másodfokon", a BVerfG előtti eljárásban; ennek "materiális alkotmánybírói" jellege kétségbevonhatatlan. Ezt az eljárást is elkülöníti az egyéni (szubjektív) jogvédelmet szolgáló alkotmányos panasztól (Art. 19. GG), melyet – ha a

választójog sérelmére vonatkozik – a választási bíráskodás sajátos útjának is tekinthető. Úgy véli, hogy *de lege ferenda* kívánatos lenne e kétféle választójog-védelmet a választási bíráskodás körében (41. cikk) egyesíteni, lévén mind a két ág a materiális alkotmánybíráskodás része.

3. Volker *Busse* 1954-ben megvédett freiburgi kéziratossal érkező levele a választási hibákról s érvénytelenségekről történetileg s dogmatikailag alig hoz újat.⁵ Legérdekesebb szakasza a pártbetiltó alkotmánybírói ítélet és a képviselői mandátumok elvesztésének a kérdése, a BVerfG ugyanis 1952. október 23-án hozott ún. *SRP-Urteil*-ben kimondta: valamely párt betiltása a választási listáin megválasztott képviselők mandátumának elvesztésével jár. Ám ez nem választási bíráskodás, hanem a mandátum *utólagos* elvesztésével járó eljárás, az alaptörvény 41 cikkelye erre is vonatkozott. A bíróság ítéletében a szabad mandátum elvével szemben, amely alkotmányjogilag mintegy függetlenítette (volna) a megválasztott képviselőt saját pártja sorsától, a bíróság az alkotmányellenes párt betiltására vonatkozó 21. alkotmányi cikkelyre helyezvén a hangsúlyt, kiterjesztette a pártbetiltó ítélet követelményét a képviselői mandátumra is. Az ítélet hatálya azokra a képviselőkre is kihatott, akik korábban megszakították kapcsolatukat ezen párttal, mivel az kezdettől fogva alkotmányellenesnek minősült. A szerző egyetértett e nagyon is vitatott ítélettel, amely közeli rokonságot mutat hazai Választási Bíróságunknak a Magyar Függetlenségi (Pfeiffer-) Párt országgyűlési mandátumainak megsemmisítéséről hozott 1947. november 20-ai ítélettel.

4. Klaus *Schiller* 1958. évi bonni sokszorosított kéziratossal érkező levele már némileg gazdagabb szövetségi és tartományi judikatúrára is támaszkodhatott.⁶ Elismeri ugyan, hogy a választási beadvány (*Einspruch*) a választók és a jelöltek szubjektív jogvédelmét is szolgálja; ám mégsem elsősorban ezt, hanem az objektív közjog érvényesítését: a választás érvényességének a védelmét véli a feladatának.

Vitatja azon – Maunz és Seifert által képviselt – álláspontot, amely szerint a választási bíráskodás a mandátumfelosztásán túl az egész választási eljárás szabályos befolyásának védelmét is szolgálja. A szerző szerint a választási bíráskodás – a BT és a BVerfG gyakorlatával egyezően – csakis a mandátumelosztás objektív jogvédelmét szolgálja; a választójog szubjektív jogvédelme közigazgatási bíráskodási útra tartozik. A választási bíráskodás "tárgyi joga" a helytelen mandátumelosztás okainak és következményeinek a joga. Szerinte a "választási hiba" (*Wahlfehler*) nem a választási bíráskodásnak, hanem a választójognak a körébe tartozik. Hiba lenne ezért, ha egy saját (anyagi) választási bíráskodási jogot hoznánk létre. Itt azonban beleütközik a jogilag nem szabályzott (tiltott), "csak" a gyakorlat által kialakított választási hibákba, de kivágja magát; ezeket is – mintegy szokásjogként – bevonja az egyébként törvényi szabályozást igénylő választójog körébe, ami legalábbis erőltetettnek hat. Nyilvánvalóan azért szakítja el a választási bíráskodás tényállásait (*Wahlfehler*) következményeikből, hogy "tárgyasult" nézeteit még inkább aládúcolja. Ez a gyenge pontja.

⁵ Volker *Busse*: *Wahlfehler, Wahlungültigkeiten und deren Rechtsfolgen bei Parlamentswahlen. Entwicklung und Rechtszustand.* Osnabrück [Freiburg in Breisgau, 1954.] (Gépirat.)

⁶ Klaus *Schiller*: *Das sachliche Wahlprüfungsrecht und seine Randgebiete bezogen auf Bundesrecht und nordrhein-westfälisches Landesrecht.* Bonn, 1958. (Sokszorosítvány.)

A választási hibák (*Wahlfehler*) között három fő csoportokat különböztet meg: (1) a választási eredmény hibás megállapítását (pl. számolási hiba esetén; *Auswertungsfehler*), (2) a választási eredmény hibás létrejövetelét (pl. hamisítás, jogtalan távolmaradás vagy távoltartás; *Wahlergebnisfehler*) és (3) a lényeges (eljárási) előírások megsértését. Ha egyáltalán lehetséges, az eljáró szerv korrigálhat bizonyos hibákat; így pl. a helytelenül választott képviselő helyébe új képviselőt hívhat be, adott esetben egy másik listáról is.

Az értekezés második része a szövetségi s a saját tartományi (Észak-Rajna-Wesztfália) szinten nyilvános tárgyalásra került kis számú esetben való döntéseket mutatja be. A BT két esetben alaptalannak minősítette a passzív választójog hiányára alapított panaszt, egy harmadikban megállapítható volt ugyan egyazon jelöltnek törvényellenesen két listán való föllépése, ám mivel ő maga a hozzájárulását az egyikől időben visszavonta, ezzel kiküszöbölte a csorbát. A tartománygyűlésnél a centrupártok (DP, DRP) ajánlásai ellen merültek föl alapos kifogások; különösen az utóbbié ellen, melyeket mind meg kellett volna semmisíteni, ám a Landtag tisztán praktikus okokból mégis visszautasította az ellenük emelt panaszokat.

Más esetekben a panaszok "csupán" törvényi előírásokat támadtak meg, a BT az eljáró bizottság (WPA) javaslatára hatáskörhiány miatt visszautasította a választási előírások alkotmányosságát kétségbe vonó panaszokat, tehát nem foglalkozott normakontrollal.

Bár több esetben fölmerült a választások illetéktelen hivatali befolyásolása, egyetlen megállapító döntés sem született, mivel vagy nem bizonyosodott be ennek jogellenessége, vagy hiányzott az eredményre való döntő befolyása. A választás titkosságának megsértését is többször szóba hozták a panaszosok, ám ha ez csak formális volt – pl. a választókerületben valamennyi szavazó boríték hibásan pecsételtetett le –, önmagában még nem tekintették a választási titok megsértésének.

A "kiértékelési hibák" sorában egyetlen sikeres panasz volt: Freiherr von Rechenberg (FDP) halála után a tartományi választásvezető nem a választási lajstromon soron következő Lindardt professzort hívta be, mivel ő időközben Nyugat-Berlinbe tette át állandó lakhelyét, hanem egy Jaeger nevű jelöltet. A BT nem fogadta el Jaeger behívását, mivel szerinte Lindardt nem vesztette el passzív választójogát. Mint a szerző megállapítja, 1953-ban a politikai helyzet már nem tette kétségessé egy nyugat-berlini lakossá vált német állampolgárnak a szövetségi gyűlésbe való választhatóságát.

Ami a választójogi előírások (törvény, rendelet) alkotmányos voltának vitatottságát illeti, ez a weimari korban merült föl először. A BT hatáskörhiányra hivatkozva nem foglalkozott vele, az alkotmánybíróság viszont igen; de erre alig van lehetősége, mivel egyetlen ilyen "másodfokú panasz" érkezett hozzá. A szerző vitatja a BT tartózkodó elzárkózását, mivel mint etekintetben bíróságnak el kellene döntenie, hogy érvényesnek tartja-e azon jogszabályt, amelynek alapján döntenie kell. Ha nem, akkor neki kellene alkotmánybírósághoz fordulnia. Sokak számára persze már az is kérdés, hogy e minőségben a BT bíróságként jár-e el.

5. Két értekezés tágabb összefüggésben, messzebből jövet érinti témánkat. Werner Schmittnek Göttingában 1955-ben a képviselői mandátumok elvesztéséről írt sokszorosított kéziratos műve bennünket természetesen csakis a választás érvénytelensége, valamint a választhatóság utólagos megszűnése miatti

mandátumvesztés körében érdekel.⁷ Noha mindkét eljárás a GG 41. cikkelyén alapul, ezeket formailag elkülönítendőnek véli. A szoros értelemben vett választási bíráskodás a választási cselekmény (*Wahlhandlung*) előkészítésében és véghezvitelében megvalósuló szabálytalanságok (*Verstöße gegen die Wahlvorschriften*) elbírálása. Ez jelenti a mandátumelvonás materiális jogi alapját. A választás akkor is érvénytelennek nyilvánítandó, ha a szoros értelemben vett választási aktus (*Wahlakt*) hibátlan, ám a jelölt vagy a képviselő személye teszi érvénytelenné, leginkább a passzív választójog hiánya folytán.

A kérdés formai oldalát tekintve a választás s ezáltal a mandátum érvénytelenségének kimondása csakis az eljárás lefolytatása után, utólagosan (*ex post*) történhet. Az érvénytelenségi okokat – törvényi szabályozás híján – a választási bíráskodás szervei mintegy szokásjogilag alakítják ki. A választási eljárás előkészítése és véghezvitele elleni sérelmek (*Verstöße*) a BtK-ban szabályzott tényállások valószínűsítése is vezethetnek érvénytelenséghez. Az érvénytelenség megállapításánál két érdek ütközik: az állampolgárok összességéé, mely teljesen hibamentes választást igényel, s az adott választókerületé, amely a már egyszer megejtett választást csak akkor tekinti érvénytelennek, ha a választópolgárok valódi akaratát nem fejeznék ki. Hatschekre hivatkozva hangsúlyozza, a választási bíráskodás nem arra való, hogy minden jogtalanságot megbüntessen és kiküszöböljön a választásból. Fő feladata – ismétli az általános véleményt – a parlament népakaratnak megfelelő összetételét garantálni. Csak akkor érvényteleníthető a választás, ha ezáltal a parlamenti helyek elosztása megváltozik. Bonyolította a helyzetet, hogy a kettős – egyéni és listajogi – rendszerben ugyanazon szavazókör érvénytelenség eltérően hathat ki a kétféle – egyéni és listajogi – kerületben egyszerre megejtett választások érvényességére.

A jelölt személyében rejlő hibák – a passzív választójog hiánya vagy a hamis néven való jelölés – a választás érvénytelenségére vezetnek. Ezek bizony klasszikus abszolút érvénytelenségi okok, ha nem is nevezik már így...

A választójogi törvény érvénytelenségek megállapítása valamennyi ennek alapján megejtett választásra kihat. A választás eredményének hibás megállapítása, valamint annak utólagos megváltoztatása nem csupán közvetlenül az érintett jelöltekre, hanem valamennyire hatással lehet.

6. Gerhard Kruse 1956. évi kölni művében az érvénytelen választások jogkövetkezményeiről értekezett. Értekezése a szervezeti kérdések vázolója után elsősorban a *Staatsgerichtshof für das Deutsche Reich* által érvénytelenné és alkotmányellenessé nyilvánított választójogi törvények alapján választott testületek joghelyzetét taglalja a Weimari Köztársaság korából (1927–1929). A jogbiztonság (*Rechtssicherheit*) okából ezen ítéletek hatálya *ex nunc* jellegű volt.⁸

7. Gerhard Schneider ugyancsak kéziratos 1960. évi tübingi értekezése a választási bíráskodás anyagi jogának klasszikus terepével: az illetéktelen (meg nem engedett) választásbefolyásolással foglalkozik.⁹ Figyelemre méltó megállapítást

⁷ Werner Schmitt: Der Verlust des Abgeordnetenmandates in den politischen Volksvertretungen der Bundesrepublik Deutschland. Göttingen, 1955. (Sokszorosított.)

⁸ Gerhard Kruse: Die Rechtsfolgen ungültiger Wahlen im öffentlichen Recht. Köln, 1956. (Sokszorosított.)

⁹ Gerhard Schneider: Die unzulässige Beeinflussung politischer Wahlen. Tübingen, 1960.

tesz a választási bíraskodás eljárási besorolásáról, amikor kijelenti: "Die Wahlprüfung ist eine rechtsprechende Tätigkeit besonderer Art: die als *Spezialgerichtsbarkeit* bezeichnet werden könnte" (4.). Az értekező tehát a választási bíraskodást a bíraskodás különleges jellegű, speciális ágának tekinti.

A meg nem engedett választási befolyásolás, melynek választási bíraskodási előfordulása korábban számottevő volt, 1933 s 1945 között érhetően nem fordult elő a praxisban; s 1945 után sem semmisítettek meg miatta egyetlen választást sem; a BT-nak sem alakult ki saját gyakorlata. Új ítélkezés híján a történetileg többé-kevésbé földolgozott korábbi birodalmi- és tartománygyűlési, valamint kommunális választási bíraskodási judikatúra új szempontú értékelését kísérli meg. Megállapítása szerint az eljáró szervek – függetlenül a változó politikai alapelvektől – általában a választási szabadság védelmezői voltak a hatalommal (hatósággal) szemben ("[...] Hüter der Wahlfreiheit gegenüber der Obrigkeit"). Mindemellett következetesen szavatolták a pártok, magáncsoportok és jelöltek számára a választási szabadságot, beleértve a korlátlan választási harc szabadságát (*die unbeschränkte Wahlkampffreiheit*) is. Sőt a Weimari Köztársaság utolsó időszakában eldurvuló választási harcot a választási bíraskodás nemhogy korlátozta volna, hanem elnéző ítélkezésével egyenesen élesztette. Miután pedig a választók ebből megtapasztalhatták, hogy a választási manőverek amúgy is megtorlatlanok maradnak, hát nem panaszkodtak többé. Ebből származott mind birodalmi, mind tagállami (tartományi) szinten az a hibás benyomás, hogy ezen esetek teljesen visszaszorultak volna. Az 1933-at megelőző újszerű *tömegebefolyásolások* éppen ellenkezőjére vallanak, ám – tegyük hozzá – ezekkel már nem tudtak mit kezdeni a választási bíróságok.

Hatályos joggyakorlatra alig talál példát, hiszen az általa is kárhoztatott állandó BT-praxis okozati összefüggést igényel a "választási hiba" s a választási eredmény között, ha pedig ez hiányzik, akkor a BT nem bocsátkozik bele a "választási hiba" (*Wahlfehler*) történeti tényállásának vizsgálatába. Birálata súlyos, de igazságos: "[...] die Wahlprüfung des Bundestages [...] keine wirksame Waffe zur Reinerhaltung des Wahlgeheimnisses ist" (38). A szövetségi gyűlés addigi – tegyük hozzá: az azóta is megvalósított – választási bíraskodása nem járult hozzá a választási eredmények tisztántartásához.

A valamivel figyelemre méltóbb tartományi (tagállami) gyakorlat megvizsgálása után a szerző megállapítja, hogy a választók *magánbefolyásolásának* judikatúrája az északnémet tartományokban számottevőbb, mivel itt a törvényhozó maga is több törvényi tilalmat állított föl, mint a délnémet tagállamokban. Alsó-Szászországban, Schleswig-Holsteinben és Észak-Rajna-Wesztfáliában mintegy az 1933 előtti poroszországi gyakorlat folytatódik. A magánbefolyásolások rendszerint nem vezetnek a választás érvénytelenítéséhez. Noha a hesseni alkotmány az "erkölcstelen választásra" az érvénytelenítést írja elő, a kommunális választási bíraskodást gyakorló közigazgatási bíróságok gyakorlata megőrizte azt az 1933 előtti megoldást, mely szerint csak a Btk-ban tiltott választási bűncselekmények vezetnek erre. Hasonló a helyzet egyes délnémet tartományokban, így Bajorországban, Baden-Württembergben is. Figyelemre méltó megállapítása, hogy a judikatúra nem tudja áthidalni a szabályozások közötti eltéréseket (56–57.).

Az eljáró szervek *hivatali befolyásolást* már egységesebben ítélik meg, minek lényege hivatalos személy e minőségében nem vehet részt a választási küzdelemben. Ezt csupán Bajorországban szűkítik le a választási szervek tagjaira.

Mind a magán-, mind a hivatali befolyásolásra egyformán érvényesül az az elv, hogy már a választási eredményre való befolyás *lehetősége* is érvénytelenséghez vezet. A tartománygyűlések választási bíraskodása sokkal kevésbé van tekintettel ezekre, mint a kommunális választási bíraskodást gyakorló közigazgatási bíróságok, ami szerinte abból eredhet, hogy a parlamenti választások esetén egyes szavazó körökön belüli befolyásolások aligha hathatna ki a választókerület egészére.

Rendszerező részében az egyes választási befolyásolási tényállásokat veszi sorra. A választási bűncselekmények (*Wahldeklikte*, § § 107–108b StGB) a választási bíraskodásban soha nem játszottak jelentős szerepet; talán éppen ezért is figyelemre méltó, hogy a Btk. 1954-i novellája finomította és bővítette ezek tényállásait, melyek azonban megállapításuk esetén sem hathatnak ki automatikusan a választás érvényességére. Kiemelkedő jelentősége volt itt is a választási vesztegetésnek (*Wahlbestechung*), más szóval a szavazatvásárlásnak (*Stimmkauf*), különösen a kommunális választásoknál, mivel itt választókerületenként viszonylag kisszámú polgárról lehetett szó. Parlamenti választásoknál nagyobb kerületek és a sok választó miatt kevesebb lehetősége van. E körben 1933 előtt nagyban divott a söröztetés (*Freibierspende*), miáltal sok választót meg lehetett venni.

A nem büntetőjogi jellegű választásbefolyásolás – pl. hazugságok terjesztése – vitatott. Laband megengedhetőnek tartotta, Drath a választók védelmében elvetette. Az újabb gyakorlat ingadozó.

E cselekményeket elkövető személyek szerint csoportosítva az illetéktelen befolyásolást kizártnak tartja a hivatalos személyek, különösen pedig a választási szervek tagjainak e minőségükben való befolyás gyakorlását.

A közjogi létesítmények és testületek körében a *közszolgálati rádiók* vitatott állásával foglalkozik. A gyakorlat addig – azóta sem! – döntötte el, hogy e rádióknak a kötelező pártatlanság elleni vétései megvalósítják-e a választások illetéktelen befolyásolását. Azt mindenesetre a BVerfG is megállapította, hogy egyetlen, a választásra listát állító párttól nem tagadható meg az adásidő. Persze azt is hangsúlyozta, hogy az adásidőnek a pártok "nagysága és jelentősége" szerinti megszabása nem sérti esélyegyenlőségüket (BVerfGE 7,108.).

Az egyházi szervek általi befolyásolás, mely a korábbi német választási bíraskodásban fontos helyet foglalt el, elveszítette eredeti jelentőségét. Mégis: 1957 májusában egy püspök kijelentette, hogy aki az SPD-re szavaz, az vét a katolikus lelkiismeret ellen. Tekintettel arra, hogy a keresztény pártok minden szinten túlnyomó befolyást élveztek, e lelki nyomás elítélése nem volt várható az eljáró parlamenti testületektől.

A "magán"-befolyásolás a nagy társadalmi testületek – munkaadói és munkavállalói szervezetek – körében általánossá vált, anélkül, hogy e pénzforrásokat is előteremtő szervek választási befolyásának jogosságát a választási bíraskodás gyakorlat valamikor is kétségbe vonta volna.

Figyelemre méltó azon megállapítása, hogy az arányos választási rendszer mellett a választási befolyásolásnak a választás eredményére gyakorolt befolyása nehezen állapítható meg, amiért is e választások nincsenek kitéve a megsemmisítés veszélyének. A jövőben, *de lege ferenda* szükségesnek véli a választási bíraskodás materiális alapelveinek törvényi szabályozását, melynek alapján mind parlamenti, mind kommunális téren létrejöhethet az elveiben egységes választási bíraskodás (*gemeindeutsche Wahlprüfung*). Kazuisztikus megoldást így sem ajánl. Példaként

Baden-Württembergre hozza föl, ahol a meg nem engedett választási befolyásolás akkor minősül jogellenesnek, ha a választás szabadságának elvébe ütközik. Ha pedig döntően befolyásolja az eredményt, következménye csakis a választás érvénytelenítése lehet.

8. Peter Karpenstein 1960-ban Mainzban megvédett s kinyomtatott, a választási bíráskodás alkotmányjogi alapjairól szóló, nagy igényű értekezése mind a parlamenti, mind a kommunális választási bíráskodást átfogja.¹⁰ A választási bíráskodás lényegét illetően az uralkodó nézetet védi az ellenvéleményen levő pár szerzővel (Maunz, Greeve, Seifert) szemben. A BVerfG által kialakított gyakorlat szellemében azon van, hogy a választási bíráskodásnak nem lehet célja a választás menetének (*Wahlvorgang*) vizsgálata, hanem csupán a választás eredményének (*Wahlergebnis*) bírálata. Mivel szerinte az egész választás fölülbírálását igénylők is ide lyukadnak ki, célszerűtlen a mindenre kiterjedő hosszadalmas eljárás, hiszen az különben is elhúzódik: az eredményvizsgálatra épülő szövetségi szintű választási bíráskodás az 1949. évi választások után két és fél évig, az 1957. éviéket után pedig másfél évig tartott. Szerinte nemcsak az eljáró szerveknek s az érintett testületeknek, de a választóközönségnek is érdeke a gyors eredmény; ennek esetlegesen figyelmen kívül hagyott "szépséghibái" csak egyeseket érintenek. E célszerűségi szempontot szem előtt tartva nem érti – vagy nem akarja érteni! – az egész választás felülvizsgálatát sürgetők – köztük Seifert, a szövetségi választójog kommentátora – miért helyeznek különös hangsúlyt arra, hogy egyetlen hibás szavazat se tekintessék szabályosnak, rendben lévőnek.

Külön fejezetet szentel a "demokrácia struktúra-változásának" (Leibholz), amely az arányos és lajstromos választási rendszerben nyilvánul meg, s amelyben a pártok szerepe olyannyira megnőtt, hogy azok a népakarat (a választói akarat) és a megválasztott törvényhozói és kommunális népképviselői szervek közé ékelődnek. A pártok uralma nem csupán a választást veszélyezteti, hanem annak későbbi következményeinek fölülbírálását is. Így pl. a pártok igényt tartanak a listáról később behívandó képviselő személyének konkrét megállapítására. A szerző ezt ellenezve hangsúlyozza, hogy a pártok csak jelölik képviselőket, nem pedig választják, minek következtében nem őket illeti a döntés, hanem csakis a választási bíráskodás ítélhet a listán való utódlás vitás kérdésében is. A szerző nem véve tudomást a pártoknak az alkotmányban is megnyilvánuló szerepnövekedéséről, strucc módjára arra a szimpatikus, ám a valósággal nem minden körülménnyel számoló álláspontra helyezkedik, hogy a demokrácia struktúraváltozása – benne a pártok szerepét megnövelő lajstromos választási rendszer – nem hathat ki a választási bíráskodásra.

A választási hibák (*Wahlfehler*) esetén természetesnek tartja, hogy hiányzik a jogi szabályozásuk, különben az egész választójogot át kellene írni – fordított (negatív) szabályok szerint. A gyakorlatban megállapítandó választási hibát *objektívnek* véli, melynél a vétkesség (bűnösség) nem játszhat szerepet. Közéjük sorolja mind a különben büntető cselekményeket (*strafbare Handlungen*), mind a hibás választási törvényeket (*fehlerhafte Wahlgesetze*). Ez utóbbinak a vizsgálata a weimari kor választási bíróságai éppen úgy belebocsátkoztak, mint a BVerfG; másokkal egyetértésben maga is azon az állásponton van, hogy mivel ezen ügyekben a BT

---

¹⁰ Peter Karpenstein: Die Wahlprüfung und ihre verfassungsrechtlichen Grundlagen. Mainz, 1960.

mégiscsak bíraskodik, maga sem térhetne ki a *normakontroll* indítványozásának kötelezettsége alól.

Az uralkodó véleményt osztva arra az álláspontra helyezkedik, hogy a választási bíraskodás célja a választók összességének, nem pedig egyes választóknak a védelme, minek következtében az eljáró szerv számára nem lehet végcél valamennyi választási hiba földerítése. Csakis azoké, amelyek esetén legalább a lehetősége megvan annak, hogy kihatottak a választás eredményére.

Az anyagi választási bíraskodási jog körében abból indul ki, hogy a választási hiba csak akkor vétetik figyelembe, ha a választás kimenetelére hatással van (*Erheblichkeitsgrundsatz*). Ezzel ellentétben állónak tartja azt az 1959. évi baden-württembergi kommunális választási törvényt, amely szerint ha a jelölt maga követett el valamely *büntetendő* választási befolyást, ez akkor is érvénytelenségi ok, ha nem bizonyítható az okozati összefüggés e cselekmény és a mandátumszerzés között. Az abszolút érvénytelenségi ok ezen főnnforgása "rendszeridegen" az 1945 utáni német választási bíraskodásban, ám történetileg így sem egyedülálló.

Figyelmet szentel a szerző a választási eredmény megsemmisítése (*Kassation*) és a választás érvényben tartása érdekében ható jogi és politikai körülményeket. Maga is azon véleményen van, hogy az egyszer megtartott választást lehetőleg érvényben kell tartani, hiszen a választók ismételt urnához hívása ugyanazon hibalehetőségeket rejti magában, ám a politikai viszonyok esetleges változása, a választók "kifáradása" pedig más eredményekhez vezethet. Követelményként szögezi tehát le, hogy az érvénytelenné nyilvánítást lehetőleg el kell kerülni. Úgy véli, hogy csak az adott választókerületi választópolgárság többségi akaratan ejtett csorba sérti a választásban kifejeződésre jutó népkaratot. Minden olyan választási hibát viszont, amely ezt nem sérti, figyelmen kívül kell hagyni. Ezen elv mellett nyilvánvalóan *nem* lehet helye az *abszolút* érvénytelenségi oknak, hiszen annak megállapítása nem függene az eredményre gyakorolt hatásától.

Az eljárást illetően maga sem tartja lehetségesnek, hogy az általánosan gyakorolt *titkos* választás mellett az érintett személy tanúvallomást tehessen arról, hogy kire is voksolt.

A választási bíraskodási "reakciók" – azaz döntések – körében az érvénytelenné nyilvánítás mellett alkalmazhatónak véli az eredmény (reformatív) *helyesbítését* is, amely már a weimari korszakban utat tört magának. Úgy véli hát, hogy a BT nem csupán helyesbítheti a szavazás eredményét, hanem másik jelöltet is képviselővé nyilváníthat. (Elvi kérdés, gyakorlat nélkül.) E megoldás csakis a kiértékelési hibák (*Auswertungsfehler*) – pl. számítási hiba – kiküszöbölése esetén alkalmazható. Ha a részeredmények kihatnak a választás egészére, nem csupán a hibásan szavazó körzetekben, hanem az egész választókerületben meg kell ismétetni a választást, ami a gyakorlatban számos – itt nem vizsgálandó – részletkérdést vet föl. Karpenstein értekezése elvileg számos eredeti meglátást tartalmaz, ám ezek többnyire megmaradnak az elmélet síkján. A judikatúra szegényessége folytán gyakorlati alátámasztásuk hiányzik.

9. Hermann *Schmitt-Vockenhausen* 1969-ben megjelent "adaléka" nem annyira eredeti megközelítésével, mint inkább azzal tűnik ki, hogy a szövetségi mellett a tagállami (tartományi) választási bíraskodásról is teljes áttekintést nyújt, mi több – elsőként a téma háború utáni irodalmában – az osztrák és a svájci fejlődéssel is

foglalkozik.¹¹ Mivel az értekezés alig több a szervezeti és eljárási jogszabályok ismertetésénél, ehelyütt csupán az intézmény lényegére vonatkozó némely megállapításával foglalkozom. A választási bíraskodás értekezői közül ő figyel fel arra, hogy a választás előkészületei során – pl. a választói névjegyzék összeállításakor – a szövetségi választójogi törvény jogorvoslatot (*Rechtsbehelf*) enged, ám az ebben hozott döntés nem befolyásolja a választás egészére vonatkozó választási bíraskodást. Számunkra ennek hangsúlyozása azért is fontos, mivel hazánkban a mai hatályos szabályozás – eléggé el nem ítéhető módon – e részjogorvoslatokkal helyettesíti magát az egész választásra kiterjedő választási bíraskodást is. A szubjektív jogsértés, ha indítékot is adhat a választási bíraskodásra, nem része annak. A választási bíraskodás csakis a választás eredményére objektíve ható lényeges befolyásolással (*wesentliche Beeinflussung*) foglalkozhat (26.).

Tanulmánya összefoglalásában javaslatot tesz a tartományi választási bíraskodás szervezeti egyesítésére. Eszerint első fokon a weimari korszakból ismert választási bírósághoz hasonló fórum járhatna el, mely három képviselőből és két szakbíróból (a felső közigazgatási bíróság s a legfelsőbb bíróság elnökéből) állna. Ennek döntései ellen lehetne az adott állam alkotmánybíróságához fordulni. Az "első fokon" való eljárást egyébként ebben a vegyes megoldásban nem tartja bíraskodásnak (*Rechtsprechung*).

A materiális választási bíraskodás körében elvileg lehetségesnek tartaná ugyan a törvényi szabályozást, ám mivel ez is hiányos lehetne, helyesebbnek véli az adott megoldást, amely a gyakorlatnak és a tudományosságnak tartja fenn a jogterületnek tartalommal való kitöltését.

10. Az 1960-as–70-es években a választási bíraskodás körében, nyomdafestéket látott értekezések közül kettő a patinás Duncker und Humblot Verlag jeles sorozatát, a *Schriften zum Öffentlichen Recht*et gazdagította (Band 130, 262). Közös jellemzőjük az erős közjogi dogmatika, mely mellett intézménytörténeti elemeket is tartalmaznak.

Bernd-Dietrich *Olschewski* az 1969/70. tanévben a berlini Freie Universität jogi karán megvédett értekezése a bonni alaptörvény két, egymástól eltérő intézményi körbe tartozó cikkelyével: a választási bíraskodásról szólóval (Art. 41. GG) és az egyéni választójogot szavatolóval (Art. 19. GG) foglalkozik, melyek alkalmazhatóságának eltérő területeit az addigi szakirodalom is érintett már, ám a közöttük való eltéréseket és kapcsolódásokat teljesen nem tárta föl.¹²

E közjog-dogmatikai mű nem nélkülözi ugyan a történeti szemléletet, ám a történetiséget is az intézmény adott alkotmányos rendszerbeli helyének föltárására használja; nem túl nagy sikerrel, hiszen a bonni alaptörvényben gyökerező szemlélete alapján eleve tagadja, hogy a weimari vagy a császárságbeli intézményeknek közvetlen hatása lenne a jelenkori választási bíraskodásra. S ebben igaza is van. Az értekezés középpontjában a választási bíraskodás tárgya, s ezáltal egyszersmind alapvető fogalmi jegyei körüli viták állnak. A BVerfG által következetesen képviselt elvi álláspontot, amely szerint: "das Wahlprüfungsverfahren *ausschliesslich* dazu bestimmt, die

¹¹ Hermann *Schmitt-Vockenhausen*: Die Wahlprüfung in Bund und Ländern unter Einbeziehung Österreich und der Schweiz. Ein Beitrag zum Wesen der parlamentarischen Demokratie. Bad Homburg v. d. H. - Berlin - Zürich, [1969.]

¹² Bernd-Dietrich *Olschewski*: Wahlprüfung und subjektiver Wahlrechtsschutz. Nach Bundesrecht unter Berücksichtigung der Landesrechte. Berlin, 1970.

ordnungsgemäße Zusammensetzung des Bundestages zu gewährleisten", azaz a választási bírósági eljárás kizárólag arra szolgál, hogy a szövetségi gyűlés szabályszerű összetételét szavatolja, csak olyan választási hibák (*Wahlfehler*) igazolhatják a panaszt, amelyek a mandátumfelosztásra hatással voltak vagy lehettek. Még azok a választási hibák is, amelyek a választási eredményt befolyásolták ugyan, ám a választási esélyt annyira nem módosították, hogy a mandátumelosztásra is hatással lehettek volna, nem támasztják alá a panaszt (BVerfGE 1, 432.; 4, 371.; 21, 199.; 22, 280.). A BT is ezen elv szerint jár el, s az irodalomban is uralkodóvá vált e nézet, amely – mint láttuk – mellőzi az egész választásnak a vizsgálat tárgyává tételét (43–44.). A szerző történeti s dogmatikai elemzéssel mégis oda lyukad ki, hogy a választási bírászkodás tárgya az egész választás: az előkészületektől a parlamenti mandátumok fölvezetéséig. "Die Wahlprüfung – írja – nimmt den Gesamtwahlvorgang in seiner vollen Spannweite vom Anbeginn der Wahlvorbereitung bis hin zur endgültigen parlamentarischen Sitzverteilung zum Gegenstand ihrer Prüfung" (87.). Mindez azonban nem jelenti, hogy a szubjektív jog (a polgárok választójoga) védelmét is átfogóan szolgálja, hanem csak annyiban, amennyiben a választási aktus törvénytelenége miatt a mandátumelosztás is törvénytelen. Végül is szerinte a választási bírászkodás a választás érvényességének vizsgálata, amelyben két döntési elem rejlik: a választás menetének jogellenessége (*Rechtswidrigkeit des Wahlvorgangs*) és a bizonyított vagy lehetséges döntő hatás (*Erheblichkeit*) a mandátumelosztásra. Szerzőnk úgy terjeszti ki az egész választási eljárásra a választási bírászkodást, hogy visszajut a BVerfG vitatott okozatossági és eredményszemléletű koncepciójához (88.). Mint itt és végső összegzésében kiemeli: a BVerfG-nak a választási bírászkodást a parlamenti mandátumok elosztására való korlátozása *eredményében* helyes (169.).

11. Arnulf von Heyl Tübingában az 1973/74. tanévben megvédett értekezése a választási szabadság és a választási bírászkodás kapcsolatát vizsgálja.¹³ Történeti aspektusa mellett ezt is a finom és erős közjogi dogmatika jellemzi. A választási szabadság alapfeltételének tartja a választásnak a tisztaságát, minden illetéktelen külső befolyástól való mentességet. Ennek szavatolásában történetileg s a jelenkorban alapvető szerepet tulajdonít a választási bírászkodásnak. Historizáló dogmatikai megállapításait ehelyütt nem vizsgálva a jelenkori nyugatnémet választási bírászkodás anyagi jogát illetően tett néhány fontosabb megállapítását említem föl.

Ő is kiemeli, hogy a választás eredményére kiható hibák megállapítása esetén is a választás megsemmisítése csakis jövőbeli hatású (*ex nunc*) lehet, ami egyébként az intézmény egyetemes történetében általános jelenség volt. Jól látja, hogy emellett az abszolút érvénytelenségi ok mellőzése is az *Erheblichkeitsgrundsatz* alap gondolatából következik, tehát abból, hogy a választási hiba csak akkor jöhet számításba, ha a mandátum felosztása befolyást gyakorolt vagy gyakoroltatott (BVerfGE 4, 370.). Annak alapját meg a választás lehetőleg érvényben tartására irányuló alkotmányos követelménye képezi, amit a BVerfG a többségi elvvel indokol (BVerfG 29, 154., 164.) (205.). Ez alól csak a kommunális választási bírászkodás a kivétel, amely – mint fentebb láttuk – néhol még ismeri az abszolút hatású érvénytelenségi okokat is. Ezt az értekező abból az időszakból eredezteti, amikor a parlamenti és a helyi ügyekben való választási

---

¹³ Arnulf von Heyl: *Wahlfreiheit und Wahlprüfung*. Berlin, 1975.

bíráskodás teljesen elvált egymástól. Úgy véli, hogy e múltbeli reliktumnak e körben is meg kell szűnnie.

A választás megsemmisítését a szerző (is) csak akkor tartja lehetségesnek, ha a választási eredmény "kiértékelési helyesbítés" (*Auswertungsberichtigung*) révén nem hozható helyre, a hiba tehát semmiképpen nem küszöbölhető ki. E helyesbítés történhet "részmegsemmisítés" (*Teilwahlkassation*) révén is, amely csak meghatározott és elkülönített körben teszi szükségessé a választás megsemmisítését.

12. Az ismertetett értekezések – hacsak tárgyuk nem kifejezetten a szövetségi szintű választási bíráskodás – az intézmény anyagi jogát mindhárom – tehát szövetségi, tartományi és kommunális – szinten vizsgálják, többnyire anélkül, hogy azokat elkülönítenék egymástól. Kimondva-kimondatlanul legtöbbször a BVerfG által megvalósított – vagy éppen meg nem valósított – gyakorlat elveit igyekeznek általánosítani. A tartományi választási bíráskodást is annak szempontjai szerint vizsgálják, ami javarészt indokolt is, hiszen – kevés kivétellel – ezen a szinten is hasonló szervezeti-eljárási megoldások érvényesülnek. Összeköti őket az a tény is, hogy alapjukat a törvényhozó testületek tagjainak választása képezi. Ám a kommunális választási bíráskodás már lényegesen eltér mind tárgyában, mind szervezeti-eljárási megoldásában. A helyhatósági (községi, városi, járási) testületek mellett a választópolgárok által választandó helyi *tisztviselők* – különösen pl. a főpolgármesterek – választása is a tárgyat képezi. A politika e választásokban is nagy szerepet játszik, ám nem csupán a nagy szövetségi pártok, hanem a helyi szerveződésű pártok (*Rathausparteien*) is fontos szerepet játszanak benne.

Az egy-egy helyhatósági választókerületben érintett választópolgárok köre is szűkebb, az eljáró szervek pedig hagyományosan a *közigazgatási bíróságok*, amelyek a szövetségi s javarészt a tartományi szintű választási bíráskodási szervek meddő és formális gyakorlatával szemben *érdemibb* judikatúrát alakítottak ki.

A kommunális választási bíráskodást egyetlen átfogó mű, Klaus *Schmiemann* bonni értekezése vizsgálja, fokozott hangsúlyt helyezve az újabb ítélkezési gyakorlatra.¹⁴ Fő érdeme, hogy aprólékos s alapos áttekintést ad ennek tagállamként (tartományonként) eltérő törvényi alapjairól és gyakorlatáról. Megállapítása szerint az anyagi választási bíráskodási jogot is érintő jogszabályok általában *kerettényállásokat* fogalmaznak meg, azzal az általános klauzulával, hogy a választás eredményét döntően befolyásoló választási hibák az eljárásban érvénytelenségre vezetnek; relatív érvénytelenségi okcsoportnak tartalommal való kitöltése tehát az eljáró szervek feladata. Baden-Württemberg kommunális választási bíráskodási törvénye, amely a jelölt által elkövetett meghatározott bűncselekményeket (így pl. a vesztegetést) *abszolút* érvénytelenségi okká nyilvánítja, csak kivétel. Hasonló a helyzet Bajorországban is.

E bíráskodás a választási szabálytalanságot (*Unregelmäßigkeit*) igyekszik kiküszöbölni a választásokból, s ezért nem csupán eredmény szemléletű. Az érvénytelenségi ok az *általános klauzulák* szerint a kommunális választási törvény és végrehajtási rendeletének megsértése. E téren legtöbb tartományban különbséget tesz a jogszabály és a gyakorlat is e sérelem súlya és jelentősége között; a kisebb formaszétsékeket általában elnézően ítélik meg. Általános a lényeges és lényegtelen

---

¹⁴ Klaus *Schmiemann*: Wahlprüfung im Kommunalwahlrecht, unter besonderer Berücksichtigung der neueren Wahlprüfungsrechtsprechung. Siegburg, 1972.

szabálysértések közötti különbségtétel. Pl. ha egy választási javaslatról (ajánlásról) hiányzik a jelölt lakhelyének föltüntetése, amit egyébként jogszabály ír elő, nem szokták érvénytelenségi okká minősíteni. (Példa erre az OVG Münster egyik 1964. évi ítélete. [43.])

A tartományok kommunális választási bíraskodási gyakorlatát áttekintve jól kirajzolódik a formahibák (*Formfehler*) és a meg nem engedett választási befolyásolások (*unzulässige Wahlbeeinflussungen*) közötti különbségtétel. A szerző megállapítása szerint az 1960-as évek óta ez utóbbiak miatti panaszok száma növekedett (70.). Noha – mint láttuk – az abszolút érvénytelenségi okokkal egyes tartományokban – különösen Baden–Württembergben – egy ideig még számolni kellett, tendenciaként ezek a kommunális választási bíraskodásból is eltűntek, s helyüket – a parlamenti választások fölötti választási bíraskodáshoz hasonlóan – átvette a választási hibák az eredményre gyakorolt hatásának az értékelése (*Erheblichkeitsgrundsatz*). E folyamat az 1950-es években ment végbe. Így is azonban az abszolút érvénytelenségi okok Baden–Württembergben kívül nyomokban még Hessenben és Rheinland–Pfalz-ban is fellelhetők (106.). Az abszolút érvénytelenségi okok kiiktatásán túl is a közigazgatási bíróságok általában idomultak a BVerG által a szövetségi választási bíraskodásban kifejtett elvhez, amely csak a mandátumelosztásra hatással lévő vagy lehető szabálytalanságokat engedi a választási bíraskodás hatáskörébe vonni.

*

13. Tanulmányomat – amely a *huszadik* hasonló tárgyú írásaim sorában – ehelyütt most befejezem, de le nem zárhatom.¹⁵ Mivel egy közel három év óta meg nem jelent tanulmánykötet anyagából emeltem ki – miként a *Függelék* – 20. tétele mutatja, megjelenésben megelőzte a *Degré Alajos Emlékkönyvbe* beadott tanulmányom. A német választási bíraskodás utóbbi közel fél évszázadának szórványos irodalma, nemkülönben a nyomtatásban hozzáférhető parlamenti irományok és alkotmánybíróági ítéletek anyaga még külön földolgozást igényel. Mindezek jelenkortörténeti földolgozása számomra nem öncél, nem pusztán egy kedvenc alkotmánytörténeti témának máig való továbbvitele, hanem a hazai törvényalkotásunknak való fölmutatása is. Erre annál inkább szükség van, mert a klasszikus választási bíraskodás teljes hazai hiányának halaszthatatlan pótlásához nem csupán e régi intézmény magyar gyökereire, hanem a külhoni újabb hajtásaira is érdemes figyelmeznünk. Ez utóbbi tekintetben az újabb német választási bíraskodás kétfokú szervezeti megoldása számunkra is követhető példa lehetne. Mert bár vitatható, hogy a parlament "saját-bíraskodása" mennyiben elégíti ki a bíraskodás mint olyan szervezeti és eljárási követelményeit, annyi mégis bizonyos, hogy e választási bíraskodás esetén is alkotmányjogi (közjogi) vita elbírálásról van szó. Ez pedig mindenképpen a szó általánosabb értelmében *közjogi bíraskodás*.¹⁶ A német példa arra

¹⁵ Mivel egy közel három év óta meg nem jelent tanulmánykötet anyagából emeltem ki – miként a *Függelék* – 20. tétele mutatja, megjelenésben megelőzte a *Degré Alajos Emlékkönyvbe* beadott tanulmányom.

¹⁶ E téma egyedülálló európai összefoglalását nyújtja Szabó József *Demokrácia és közjogi bíraskodás* (Bp., 1946) c. monográfiájában, melyről a hazai tudományosság méltatlanul megfeledkezett. Szabó József professzor (1909–1992), aki Bibó István kor- és kartársa volt a szegedi meg a kolozsvári jogi karon, többszörösen megtörtétt életpályája utolsó esztendeiben súlyosan betegen is hasztalanul igyekezett beleszólni a hazai régi-új

vall, hogy ha valamely országban – miként ez idő szerint nálunk is – létezik *alkotmánybíróság*, ott a közjogi bíráskodás valamennyi ágát érdemes hatáskörébe utalni. A választási bíráskodást is! Mert ugyan ennek miért ne tartozhatna hatáskörébe e ténybíráskodás is?¹⁷

(1993)

JÓZSEF RUSZOLY

WAHLPRÜFUNG UND VERFASSUNGSGERICHTSBARKEIT

Zeitgeschichtliche und historiographische Abhandlung über die (west)deutsche Entwicklung nach 1945 – im Spiegel von Dissertationen

(Zusammenfassung)

Der Autor fasst im I. Teil seiner Abhandlung die Entwicklung der Wahlprüfung von den englischen parlamentarischen Anfängen (16-17. Jh.) bis hin zur Übertragung dieser Kompetenz in der kontinentalen Entwicklung im 20. Jh. auf die Verfassungsgerichte zusammen. Im Kreis der Teilinstitute weist er darauf hin, daß das materielle Recht – das System der Ungültigkeitsgründen – im allgemeinen auf dem Gewohnheitsrecht beruhte; es war durch Gesetze nur ausnahmsweise geregelt, und zwar dort, wo die Beurteilung der in ihrer Gültigkeit angegriffenen Wahlen im 19. Jh. in die Kompetenz des ordentlichen Obergerichtes geriet (England, 1883; Ungarn, 1899).

Der Verfasser gibt im II. Teil einen Überblick über das Zustandekommen und den Institutionsinhalt der zweistufigen – durch den Bundestag und das Bundesverfassungsgericht geübte – deutschen Bundeswahlprüfung.

Der III. Teil des Aufsatzes behandelt analysierend und insitutionsgeschichtlich die westdeutschen Doktorarbeiten, die sich mit dieser Problematik beschäftigen.

---

jogállamiság és a reformokra szoruló magyar tudományosság dolgaiba. Jelen formájában ellenezte az Alkotmánybíróság intézményét is. Életútját Egy élet a jog és az ész szolgálatában. Búcsú Szabó József professzortól címmel, a Ki a káoszból, vissza Európába c. postumus könyve (Kráter/Teleszkóp, Bp. 1993) utószavaként közreadott gyászbeszédemben foglaltam össze.

¹⁷ E kérdésről is szoltam az 1993. június 18-ai szegedi TEMPUS-találkozón tartott Választási bíráskodás és alkotmánybíráskodás. Az 1949 utáni német fejlődésről – hazai tanulsággal c. előadásomban.

Függelék

A szerzőnek a választási bíráskodás európai és hazai történetéről megjelent közleményei

- 1 (53) *A választási bíráskodás Magyarországon a két nemzetgyűlés időszakában (1920–1926).*
= Acta Jur. et Pol. Szeged, Tom. XV. Fasc. 6. Szeged, 1968. 47 p.
- 2 (95) *A választási bíráskodás története Európában.*
= Acta Jur. et Pol. Szeged, Tom XXII. Fasc. 7. Szeged, 1975. 57 p.
Degré Alajos = Jogtudományi Közöny, 1976.máj., 276. p. -- Nagy Ferenc = Szegedi Egyetem, 1976. ápr. 8. 8. p. -- S. Duparc = Revue Historique de Droit Francais et Etranger Vol 54 (1976) 622. p.
- 3 (100) *A választási bíráskodás története Magyarországon.*
Szeged, 1976. 18 p. JATE sokszorosító műhely /Kandidátusi értekezés tézisei/
- 4 (113) *A választási bíráskodás szabályozásának története hazánkban a reformkortól az 1945:VIII. tc. megalkotásáig.*
= Acta Jur. et Pol. Szeged, Tom. XXVI. Fasc 7. Szeged, 1979. 110 p.
- 5 (114) *A választási büncselekmények kodifikálása Magyarországon a XIX. században.*
= Jogtörténeti tanulmányok IV. Szerk. Csizmadia Andor. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980. 257–275. p.
- 6 (115) *A választási bíráskodás Magyarországon 1848–1948.*
Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980. 564 p.
Oltvai Ferenc: A választási bíráskodásról. Szegedi jogtörténész új könyve. = Délmagyarország, 1980. okt. 22. 4.p.; -- Polner Zoltán: A választási bíráskodás Magyarországon = Csongrád megyei Hírlap. 1980. dec. 9. 4. p. -- Péter László: Ezer választás Magyarországon. = Könyvvilág 1981. jan., 3. p.; -- [Malonyai Péter] malo: A választási bíráskodás Magyarországon 1848/1948. Ruzsoly József műve. = Magyar Nemzet. 1981. jan. 13. 4. p.; -- Kahler Frigyes = Hajdú-Bihari Napló, 1981. jan. 16. 4. p.; -- [Nagy Ferenc] N.F. = Szegedi Egyetem, 1981. febr. 9. 6. p.; -- Pölöskei Ferenc: A jog és a történelem határán [...] = Népszabadság, 1981. febr. 12. 7. p. -- Mészáros Sándor: Jogtörténeti kézikönyv [...], Üzenet (Szabadka) 1981. ápr., 207–208. p. -- Hajdu Lajos = Valóság, 1981. máj.; 107–109. p.; -- Hencz Aurél = Állam és Igazgatás, 1981. aug., 765–767. p.; -- Kahler Frigyes: Könyv a választási bíráskodásról. = Múzeumi Kurír (Debrecen), 1980. dec., 34. sz. (IV. kötet 4. sz.) 3–5. p. -- Novák István = Borsodi Szemle, 1981. 91–92. p.; -- Szabó, Josef = Österreichische Zeitschrift für Öffentliches Recht und Völkerrecht Jg. 1981. 102–106. p. -- Oltvai Ferenc = Somogyi-könyvtári Műhely, 1981. márc., 54–55. p.; -- Degré Alajos = Századok 1983. 475–479. p.; -- Rácz Lajos: Választási bíráskodás = Állam- és Jogtudomány XXVI/2. (1983) 304–310. p.; -- Adalbert Toth [Tóth Béla] = Südost-Forschungen Bd. 44. (1985) 315–316. p.; -- Rácz Lajos = Wahlgerichtsbarkeit [helyesen: Wahlprüfung] = Jogtörténeti Szemle 2. sz. (1987) 125–133. p.
- 7 (116) *Választási bíráskodás és választói összeírás Magyarországon 1848–1875.*
= Emlékkönyv dr. Martonyi János egyetemi tanár oktatói működésének 40. és születésének 70. évfordulójára. Acta Jur. et Pol. Szeged, Tom. XVII. Szeged, 1980. 307–335. [3–29]. p. Kny. Fasc. 15.
- 8 (119) *Megtámadott képviselőválasztások Bihar vármegyében 1861–1913.*
= A Bihari Múzeum évkönyve 2. k. Berettyóújfalu, 1978. [1980] 163–195.p. Kny. is.

- 9 (127) *A hazai választási bíráskodás "földrajzához" (1861–1875).*
 = Jogtörténeti Tanulmányok. Emlékkönyv Csizmadia Andor hetvéenedik születésnapjára. Scripta Historica-Iuridica Andreae Csizmadia septuagenario oblata. Szerkesztette / Redigerunt: Ádám Antal, Benedek Ferenc, Szita János. Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs publicata. 95. Pécs, 1981. 349–368. p.
- 10 (137) *Zur Institutionengeschichte der parlamentarischen Wahlprüfung in Europa.*
 = Der Staat. Zeitschrift für Staatslehre, öffentliches Recht und Verfassungsgeschichte. 21. Band 1982. Heft 2., 201–229. p. Kny. is.
- 11 (166) *Zur Institutionsgeschichte der parlamentarischen Wahlprüfung in Ungarn 1848–1948.*
 = Ungarn-Jahrbuch. Zeitschrift für die Kunde Ungarns und verwandte Gebiete. Band 12. Jahrgang 1982–1983. (Dr. Rudolf Trofenik. München, [1984.] 149–168. p. Kny. is.
- 12 (167) *Választási bíráskodás nálunk de lege ferenda.*
 = Jogtudományi Közlöny, 1984. augusztus (39. új évf. 8. sz.) 451–453. p.
- 13 (218) *Petíciók a Választási Bíróság előtt. Adalékok az 1947/48. évi választási bíráskodás történetéhez.*
 = A jogalkotás és a jogalkalmazás egyes kérdései Magyarországon. 19–20. század. Szerk. Kovács Kálmán (Bp., 1986 [1988]) 172–207. p. /Jogtörténeti Értekezések 15./
- 14 (245) *Választási rendszer és [választási] bíráskodás.*
 = Magyar Nemzet, 1989. júl. 14. (52. évf. 163. sz.) 8. p. p. /A Magyar Nemzet vitaforumal/
- 15 (250) *A Választási Bíróság nyomában.*
 = Magyar Jog, 1989. november (30. évf. 11. sz.) 995–997. p.
- 16 (260) *A nélkülvizsgált választási bíráskodás.*
 = Magyar Nemzet, 1990. április 24. (53. évf. 95. sz.) Visszhang (melléklet) 2. p.
- 17 (261) *A választási bíráskodás: alkotmánybíráskodás.*
 = Magyar Tudomány, 1990. április (XCVIII kötet – Új folyam. XXXV. kötet, 4. sz.) 405–419. p.
- 18 (286) *A választási bíráskodás korszerű alapvetése. Az 1951. március 12-i német szövetségi törvény (Wahlprüfungsgesetz) létrejötte.*
 = In memoriam dr. Kovács István akadémikus, egyetemi tanár. Acta Jur. et Pol. Szeged, Tom. XL. Szeged, 1991. 279–314. p. Kny.: Fasc 18.
- 19 (302) *Alkotmánytörténeti tanulmányok 2. A választási bíráskodás: közjogi bíráskodás.*
 JATEPress, Szeged, 1992. 358 p. /A József Attila Tudományegyetem jogtörténeti tanszékének tanszékjelentései, 4./
 E kolligátum – Utószó-val és Hibajavító-val, ám az idegen nyelvű rezümék mellőzésével a fenti tanulmányok közül a következő tételszámú közleményeket tartalmazza: 95, 113, 114, 116, 127, 119, 53, 218, 250, 261.
- 20 (338) *Zalai választások a Közigazgatási Bíróság előtt (1926/27–1939/40).*
 = Degré Alajos Emlékkönyv. Szerk.: Máthé Gábor, Zlinszky János. Unió. Bp. 1995. 279–289.

Büntetőjog és alkotmánybíráskodás

I. Büntető-jogelméleti felfogásom jelentős mértékben különbözik kortársaim és kollégáim koncepciójától. Ennek lényege az, hogy én a büntető-jogelmélet művelését nem tekintem kizárólag vagy elsődlegesen dogmatikai kérdésnek. Szerintem ugyanis a büntetőjog változásait (fejlődését?) nem a dogmatikai tételek evolúciója magyarázza. A nullum crimen sine lege elve, tehát a cselekmény törvényi büntetése például egyformán alapja volt különböző – a büntetőjogi normából kiinduló – cselekménytani nézetek kialakulásának: a naturális-, a szociális- és a finális cselekménytannak. Ezeknek a cselekménytani nézeteknek a forrását a büntetőjogi normában keresni nem lehet, hanem az adott kor ember- és társadalomképéhez kell fordulnunk. Ez viszont a kor kultúrájával függ össze. A büntetőjog fejlődésének forrásait tehát az adott kor kultúrájában kell keresnünk és ezen belül abban a közjogi-alkotmányjogi rendszerben, ami az állami büntetőjogi rendezést meghatározza. Ehhez képest a magam részéről úgy látom, hogy a modern magyar büntetőjog változásai mindig külső, nem büntetőjogi indíttatásúak.

a) a magyar reformkor nagy alkotása az 1843-as büntetőjogi törvénykönyv (anyagi jogi, eljárásjogi és büntetőjogi kódexek) kodifikált javaslata. Ezek szellemi előzménye a felvilágosodás kultúrája, politikai karakterét pedig a polgári társadalom és állam követelményei határozzák meg;

b) az 1878. évi V. törvény (a Csemegi kódex), amely az Osztrák-Magyar Monarchia keretében kiépült polgári állam alkotása és politikai karakterét a magyar közjog és parlamentarizmus határozza meg a polgári szabadságok biztosítóival;

c) a századfordulót követő novelláris változtatások kora, amely a klasszikus elveken nyugvó büntetőjog rendszerét a pozitivisták büntetőjog intézményeivel egészíti ki. Ezek igazolása már kriminológiai és kriminálpolitikai érvekkel történik és egy olyan közjogi rendszerváltozásra támaszkodik, amely a szociálpolitika és kriminálpolitika címén mélyen beavatkozik a "civil-szférába". A kriminálpolitika ideológiai vezérelve a közösségi-társadalmi érdek elsődlegessége, ami igazolja az egyéni érdekek és jogok korlátozását és szorosan összefügg a magyar államiség etatista-autoriter karakterével;

d) a totalitárius rendszer időszaka, amikor is a politikai állam a társadalom egészének strukturális átalakítását tekinti feladatának és a társadalmi élet minden szféráját közhatalmi kontroll alatt tartja. Nincs sem elvi, sem közjogi-alkotmányos garancia az állami beavatkozással szemben ott, ahol az államnak eleve társadalomszervező korlátlan hatalma van. Az osztályharcos proletárdiktatúra a büntetőjogot a politikai diszkrimináció eszközeként használja. A büntetőjogban és a büntetőjogi dogmatikában a nullum crimen sine lege elve elveszti garanciális tartalmát

és egyenesen a törvénnyel szentesített politikai kriminalizálás eszközévé válik. A megfelelő közjogi-alkotmányos háttér hiányában az elv garanciális tartalma kiürül. Törvénnyel a hatalom mindent szentesít és a törvényesség nevében mindezt számon kérheti. Amikor a totalitárius rendszer "puha diktatúrává" transzformálódik, a politikai szférában a büntetőjogi beavatkozás fellazul. A köztörvényes bűnözés tekintetében viszont a paternalista állam a jóléti-szociális állam modelljét követve módosítja szociális kriminálpolitikáját. Ahogy visszaszorul az omnipotens állami beavatkozás, ennek függvényében nyeri vissza a büntetőjogi dogmatika azt a szerepét, hogy tételeit garanciális szabálynak tételje. Ahogy egyik jelentős professzorunk fogalmazott: a dogmatika próbálta helyettesíteni a jogállami hiányokat. (Békés Imre habilitációs előadása.) A törvényesség a jog uralmát jelenti ugyan, azonban nem a jogállami joguralom értelmében. Ugyanis a jog természetére és karakterére nem hat ki. Márpedig nem mindegy, hogy milyen törvényt kell és lehet alkalmazni. A büntetőjogi dogmatika ebben a szűk mozgástérben valóban a garanciák szabadságharcosa.

Itt kell megjegyezni, hogy a büntetőjogi dogmatika örököse maradt a magyar polgári büntetőjogi kultúrának. A dogmatika fogalomrendszere, érvelésmódja örökölte tovább a magyar büntetőjogi gondolkodás hagyományait.

Erdemes azt is tudnunk, hogy a büntetőjogi rendszer és a bűnüldözés rendszerének fejlődésében fontos szerepet játszott a kriminológia. Ez a szerep a következő: az ideológia kriminálpolitikai alaptétele az volt, hogy a bűnözés az osztályharc terméke, ami a represszió fokozását és kíméletlenségét követeli meg. A kriminológia kimutatta és szívós ideológiai küzdelemben elfogadtatta, hogy a bűnözés az adott társadalmi rend terméke. A kriminálpolitikát és a büntetőjogot tehát a hagyományos módon és pragmatikusan kell alakítani, nem ideológiai alapokon. Az ideológiai vezérlésű büntetőpolitika visszaszorult és a büntetőjogi dogmatika ezen az alapon fejtette ki tevékenységét, tölthette be fontos funkcióját: koherens fogalmi rendszerbe foglalta a pozitív jogot és így legitímálta a garanciális szabályokat;

e) A rendszerváltozást témánk szempontjából jogállami forradalomnak szokás jellemezni. A politikai intézményrendszer gyökeres (forradalmi) átalakulása nem társadalmi-politikai forradalom útján ment végbe, hanem közjogi-alkotmányjogi megegyezés útján. A reformista-autoriter rendszer keretében végbement társadalmi-gazdasági változások, továbbá a kultúrában és társadalomtudományokban végbement változások mintegy alapjai, előzményei voltak annak, hogy az új politikai intézményrendszer adekvát betetőzése legyen a történelmi fejlődésnek, előzményeivel pedig ne álljon idegenül szembe, hanem csak a régi közjogi-alkotmányos intézményrendszerrel konfrontálódjon. Így a jogrendszer nem omlott össze, hanem ott áll az új alkotmány mögött és csak részleges transzformációra van szükség, részleges jogi reformokra ahhoz, hogy az új alaptörvényhez igazodó legyen a maga teljességében.

2. A büntetőjog és a büntető-jogelmélet legfontosabb kérdéseit kívánom abban az új kontextusban áttekinteni, amit a rendszerváltozás teremtett. Mégpedig azért, mert ma is, az új kontextusban is ugyanazok a büntetőjog és a büntető-jogelmélet alapkérdései, mint modernkori fejlődésünk előző periódusaiban. Ezt előrebocsátva tárgyalom a megítélésem szerinti legfontosabb problémákat.

2/a. A büntetőjog egész karakterét meghatározza az, hogy Magyarország alkotmányos jogállam. Ebben az alkotmányosság az *alaptörvény uralmát*, a

jogállamiság pedig az *alkotmánynak megfelelő jog uralmát* jelenti. Az alkotmányos jog uralmának intézményes garanciája az Alkotmánybíróság és az alkotmánybíráskodás. A jogrendszer – és ezen belül a büntetőjog – alakulásában a magyar Alkotmánybíróság rendkívül fontos szerepet játszik. Az új Alkotmány az Alkotmánybíróságnak minden jogforrás tekintetében alkotmányossági vizsgálati hatáskört ír elő, másrészt az ún. *actio popularis* keretében szinte megszorítás nélkül biztosít alkotmányossági vizsgálatra indítványozási jogot. Ez a széles hatáskör és indítvány-előterjesztési jogosultság lehetővé teszi a "régi jog" alkotmányos szűrését és az új jog alkotmányossági kontrollját. Az alkotmánybírói gyakorlat olyan új politikai "élményt" hozott a közvélemény számára, amely teljesen új, szokatlan politikai felismerést gyökereztet meg. Azt nevezetesen, hogy a jog (és a törvény) eszköze ugyan a politikának és a közhatalomnak, de nem engedelmes szolgáló leánya. A politika – képtelenesen szólva – a jog és alkotmány fogságába esett. Ennek legekleatásabb példája a visszamenőleges igazságszolgáltatás tilalmáról rendelkező 11/1992.(III.5.) AB. határozat.

Érdemes idézni ebből a határozatból:

"A jog számára a *rendszerváltás* azt jelenti, és jogi rendszerváltás kizárólag abban az értelemben lehetséges, hogy a jogállami Alkotmánnyal összhangba kell hozni, illetőleg – az új jogalkotást tekintve – összhangban kell tartani az egész jogrendszert. Nemcsak a jogszabályoknak és az állami szervek működésének kell szigorúan összhangban lenniük az Alkotmánnyal, hanem az Alkotmány fogalmi kultúrájának és értékrendjének át kell hatnia az egész társadalmat. Ez a jog uralma, ezzel lesz az Alkotmány valóságossá. A jogállam megvalósítása folyamat. Az állami szervek számára alkotmányos kötelesség ezen munkálkodni."

Az Alkotmánybíróság erőteljesen hangsúlyozza a *jogi kontinuitást*.

"A rendszerváltás a *legalitás* alapján ment végbe. A legalitás elve azt a követelményt támasztja a jogállammal szemben, hogy a *jogrendszer önmagára vonatkozó szabályai feltétlenül érvényesüljenek*. A politikai szempontból forradalmi változásokat bevezető Alkotmány és sarkalatos törvények a régi jogrend jogalkotási szabályainak betartásával, formailag kifogástalanul, és kötelező erejüket ebből származtatva jöttek létre. *A régi jog továbbra is hatályban maradt. Érvényességét tekintve nincs különbség az 'alkotmány előtti' és 'utáni' jog között*. Az elmúlt fél évszázad különböző rendszereinek *legitimitása* ebből a szempontból közömbös, illetve a jogszabály alkotmányossága tekintetében nem értelmezendő kategória. *Keletkezési idejétől függetlenül minden hatályos jogszabálynak az új Alkotmánynak kell megfelelnie*. Az alkotmányossági vizsgálatban sincs a jognak két rétege, és nincs kétféle mérce sem. A jogszabály keletkezési idejének annyiban lehet jelentősége, hogy *régi jogszabályok a megújított Alkotmány hatálybalépésével válhattak alkotmányellenessé*."

Különösen fontos része a határozatnak az, ahol a büntetőjogi beavatkozást, a "kivételes történelmi helyzetre" és "igazságosságra" hivatkozó politikával szemben tiltja meg.

"Az adott történelmi helyzetet a jogállam keretein belül és annak kiépítése érdekében figyelembe lehet venni. Nem lehet azonban a történelmi helyzetre és a jogállam megkövetelte igazságosságra hivatkozva a *jogállam alapvető biztosítékait félretenni. Jogállamot nem lehet a jogállam ellenében megvalósítani.* A mindig részleges és szubjektív igazságoságnál a tárgyi és formális elvekre támaszkodó jogbiztonság előbbre való. Ezt az elvet az Alkotmánybíróság eddigi gyakorlatában is így érvényesítette.

Az Alkotmánybíróság nem hagyhatja figyelmen kívül a történelmet, hiszen saját magának is történelmi feladata van. *Az alkotmánybíróság a 'jogállami forradalom' paradoxonának letéteményese:* a jogállami Alkotmánnyal elkezdődött, és annak megvalósításában álló békés rendszerváltásban az Alkotmánybíróságnak saját hatáskörében feltétlenül biztosítania kell a jogalkotás összhangját az Alkotmánnyal."

A büntetőjogi garanciák jogi megítélésében alapvető fordulatot az Alkotmánybíróság idézett határozatának a következő része hozott:

"A büntethetőség elévülését ismét elkezdődni rendelő törvény az állam büntető hatalmának korlátait törli át; olyan garanciális jogokat, amelyeket az Alkotmány 8. § (4) bekezdése akkor sem enged korlátozni, *amikor más alapvető jogok alkotmányosan felfüggeszthetők vagy korlátozhatók.* Szemben a tulajdonjog korlátozhatóságával az *alkotmányos büntetőjog* alapintézményei legtöbb esetben fogalmilag sem relativizálhatók, s *nem képzelhető el velük szemben mérlegelhető más alkotmányos jog vagy feladat.* A büntetőjogi garanciák ugyanis már egy mérlegelés eredményét tartalmazzák azt, hogy a bűnüldözés sikertelenségének kockázatát az állam viseli. [V.ö. 9/1992.(I.30.) AB. határozat.] Ezért az ártatlanság vélelmét például már nem lehet más alkotmányos jog miatt korlátozni, de fogalmilag sem lehetséges nem teljesen érvényesíteni; az állam téltensége folytán az elévülési idő leteltekor megszerzett *büntethetetlenség az elévülés leteltének pillanatában teljesen beáll,* és nem lehet utólag sem 'csökkenteni', sem feléleszteni; s nem lehet a nullum crimen sine lege feltételét sem például mások jogai védelmére irányuló valamely alkotmányos feladat ellátásával pótolni. Itt tehát egyszerűen nincs tere történelmi helyzet, igazságosság, stb. figyelembevételének. *Büntetőjogi garanciák alóli kivétel fogalmilag is csak a garanciák nyílt félretételével lenne lehetséges, ezt azonban a jogállam elve kizárja.*"

Ami ebben – és több más – alkotmánybíróági határozatban szembetűnő, az mindenekelőtt a büntetőjogi garanciák *alkotmányjogi értelmezése.* A büntetőjogi dogmatika – legalábbis Magyarországon – megelégedett a garancia, garanciális jog operatív fogalomhasználatával, de annak normatív tartalmáról közelebbit nem mondott. Abban tartalmi egyezés van, hogy az Alkotmánybíróság is és a dogmatika is az egyént érintő büntetőjogi beavatkozás korlátairól beszél. Az Alkotmánybíróság ennél többet tesz, mert a büntetőjogi garanciákat tartalmilag, alkotmányos értelmüket kifejtve elemzi. A büntetőjogi garanciák *a jogállamiság elvéhez kapcsolódnak,* ami viszont a magyar Alkotmányban nem deklaráció, nem egyéb részletszabályokhoz kapcsolódó

kiegészítő, másodlagos szabály, hanem "önálló alkotmányos norma". Ehhez szorosan kapcsolódik a jogbiztonság elve és szabálya. (A jogbiztonság egyik lényegi összetevője egyébként az előreláthatóság, amiből közvetlenül is levezethető pld. a visszamenőleges büntetőjogi hatálya tilalma.) Az alkotmánybírói határozat egyértelműen szögezi le, hogy a jogállamiság és jogbiztonság elvéből fakadnak az anyagi jogi és eljárási garanciák. Összegező megállapításként idézem a következőket: "Alkotmányos jogállamban a büntetőjog nem pusztán eszköz, hanem értéket véd és maga is értéket hordoz: az alkotmányos büntetőjogi elveket és garanciákat. A büntetőjog a büntetőhatalom gyakorlásának törvényes alapja és egyúttal az egyéni jogok védelmének szabadságlevele is."

Mint mondtam, az Alkotmánybírói határozataiban az a szembeütő, hogy a büntetőjogi garanciák alkotmányjogi értelmezését adják. A lényeges azonban nem az, hogy ez szembeütő. Ez csak a külső látszat. A lényeges az, hogy a büntetőjogi garanciák az alkotmányos jogállam normatív előírásává váltak. Büntetőjogi normában szereplő, vagy a büntetőjogi rendszerből kiolvasható (levezethető) intézményei és szabályai alkotmányos megerősítést nyertek, az Alkotmányba emeltek be, mint alaptörvénybe. Ezzel kettős fordulat következett be a magyarországi büntetőjog történetében. Egyrészt: nem egyszerűen a büntetőjog garanciális intézményei kerülnek be az Alkotmányba, hanem az Alkotmány írja elő, hogy mik az alkotmányos büntetőjogi garanciák. Másrészt: mivel a büntetőjogi garanciák az alaptörvény védelme alatt állnak, ezek módosítására, korlátozására vagy felszámolására, nincs jogi lehetőség. Érvénytelenek tehát a hagyományos régi jogi regulák, amikkel legális úton mindez megtehető lett volna. Nem lehet tehát törvénnyel megváltoztatni a büntető törvény időbeli hatályára vonatkozó rendelkezést és így kiiktatni a visszaható hatály tilalmát azon az alapon, azon bevett regula alapján, hogy lex posterior derogat priori. A büntetőjog – alapvető garanciális rendelkezései tekintetében – alkotmányos büntetőjoggá vált. Az Alkotmánybírói idevágó határozatainak a jelentőségét a büntetőjogi dogmatika művelői még csak most kezdik felismerni és értékelni.

2/b. Most nézzük meg, hogy mit jelent az alkotmányos büntetőjog kategóriája azon túl, hogy a büntetőjogi garanciák alkotmányos, alaptörvényi rangot kaptak. Ez többek között azt jelenti, hogy a büntetőjog változásainak, fejlődésének irányát az alkotmányos büntetőjog jelöli ki és ettől való eltérést a törvényhozás nem kockáztathat meg az új törvény megsemmisítésének, érvénytelenségének veszélye nélkül. Ez elméleti, büntető-jogelméleti szempontból és tartalmilag a klasszikus büntetőjog elveinek és gondolati rendszerének rehabilitációját és "recepicióját" jelenti. Nézzük ezt meg közelebbről.

2/c. A büntetőjog alkotmányos kötöttségeit deklaráló és határozataiban következetesen érvényesítő alkotmánybírói gyakorlat meghatározza a büntetőjog fejlődési irányát. Ezt a büntetőjog normatív karakterét befolyásoló koncepciót az "alkotmányos büntetőjog" fogalma fejezi ki. Ennek rendszeréről tanúskodik a halálbüntetést a magyar büntetőjog rendszeréből kiiktató alkotmánybírói határozat egyik "párhuzamos" véleménye. (A "párhuzamos" véleményt e tanulmány szerzője, Szabó András alkotmánybíró nyújtotta be – A szerk. megj.) Eszerint:

"A halálbüntetés – mint büntetési nem – alkotmányosságát, vagy alkotmányellenességét egyedül és kizárólag az dönti el, hogy az Alkotmány hogyan szabályozza az élethez való jogot. Ezt pedig az Alkotmány 8. §-a az állam által védendő és lényeges tartalmában még törvény által sem korlátozható alapvető jogként definiálja.

Amikor tehát az Alkotmánybíróság a halálbüntetést büntetési rendszerünkben kiiktatta, *ezt nem büntetőjogi, vagy kriminológiai megfontolásokra alapozta*, hanem egyedül és kizárólag az Alkotmányra. Fenntartotta a bűn büntetését érdemel elvét, de az állam büntetéshez való jogát – alkotmányos jogállamhoz méltóan – nem az államhatalom korlátlanágából vezette le. A büntetéshez való jog nem korlátlan. Le kell tehát mondanunk a halálbüntetésről, mint a korlátlan hatalomból folyó büntetési jogosítványról.

Az Alkotmánybíróság megállapította határozata indoklásában, hogy a Btk-ban meghatározott büntetések összefüggő rendszert alkotnak, a halálbüntetésnek mint e rendszer egyik elemének megszüntetése szükségessé teszi az egész büntetési rendszer felülvizsgálatát, amely azonban nem az Alkotmánybíróság feladata.

A felülvizsgálat szükségességét (nézetem szerint) az alábbiak indokolják:

– a büntetőjog mai rendszere – függetlenül a szakértők véleményétől és a büntető-jogelméleti magyarázatoktól – a halálbüntetést *a büntetési célokkal, a generális és speciális prevencióval indokolja*;

– a halálbüntetés *kiiktatása* a büntetési rendszerből tehát szükségképpen kihát a büntetőjog *társadalmi rendeltetésének Btk-ban adott értelmezésmódjára*;

– a büntetőjogi büntetést nem szükséges célkövetéshez, vagy célra való alkalmassághoz kötni, hiszen attól, hogy nem hatásos, vagy nem teljesít be *célokat*, alkalmazása még szükséges, igazságos és indokolt lehet. *A bűn büntetését érdemel elve célkövetés, hatékonyság és hatásosság nélkül is teljesedésbe mehet*;

– a büntetőjog társadalmi rendeltetése az, hogy a jogrendszer egészének szankciós zárköve legyen. Nincs önálló működési terepe, mint egyéb jogágaknak. Ezért más a büntetőjogi szankció, mint az egyéb jogágak reparáló, helyreállító vagy egyéb kötelezettségstatuáló szankciói. A büntetőjogi szankció ezért büntetés, ezért hátrányokozás. Szerepe és rendeltetése *a jogi és erkölcsi normák épségének fenntartása, amikor már más jogági szankciók nem segítenek*;

– *a jogépségi büntetésnek szimbolikus funkciója van*: a büntetőjogi parancsokat nem lehet büntetlenül megsérteni sem akkor, ha okunk van rá, sem akkor, ha a büntetés nem ér el semmilyen célt, vagy alkalmatlan meghatározott cél elérésére. *A büntetés célja önmagában van*: a jogépség nyilvános deklarálásában, *a célra nem tekintő megtorlásban*;

– a célra nem tekintő, szimbolikus, jogépségi megtorló büntetés *egyvet jelent az arányos büntetés elvével*. Az arányos büntetés elve kizárja a *célbüntetést*, mert a *célbüntetés nem a tett súlyához való arányítást, hanem a célhoz mért viszonyítást kívánja meg és teszi lehetővé*. Ha például a nevelést, vagy a kezelést tekintenénk célnak, súlyos bűncselekmény elkövetése esetén a

neveletlenség, vagy gyógyíthatóság a mérce, a viszonyítási alap, de nem a tett súlya. *A tettes személyiségállapota viszont jogállamban nem lehet a büntetés alapja.* A jogépségi büntetés, a megtorló arányos büntetés sokkal humánusabb a látszólag humánus nevelő célbüntetésnél, mert nem érinti személyiséget, személyi autonómiámat, és lelkiismereti szabadságomat. A büntetőjogi *büntetéskiszabás logikája nem cserélhető fel a nevelés és a gyógyítás logikájával, ha meg akar maradni az igazságszolgáltatás kereteiben;*

– az arányos büntetés elve azért is egyedül lehetséges alkotmányos jogállami büntetés, mert egyedül ez fér össze a *jogegyenlőség eszméjével.* Minden egyéb tekintet a jogegyenlőtlenség deklarálása volna, hiszen szükségképpen az egyén valamilyen személyiségi állapotát, vagy státusát tekintené a büntetés zsinórmértékének és nem a tettet.

A halálbüntetés kiiktatása büntetési rendszerünkől azzal a paradox következménnyel jár, hogy a *jogépségi büntetés, tehát a megtorló büntetés eszméje nyer megerősítést.* Nem a bosszú, aminek a tálío elve felel meg, tehát a szemet szemért, fogat fogért. *A megtorlás történelmileg a bosszú racionalizálása és mértékletessége.* Megtartja az erkölcsi felháborodást, mint motívumot, de mércéjében mérsékletre, önkorlátozásra, *méltó és megérdemelt malum okozásra készlet.* A halálbüntetés helyébe lépő legsúlyosabb büntetés lesz ezentúl a viszonyítási mérce. A megtorló büntetés tiszteletben tartja a személyiséget, mert nem vesz át sem pszichoterápiai, sem gyógyító, sem szociális- vagy lelki gondozó *szerepet, tehát nem kötelez büntetésként ezekre.* Ezek a funkciók *szolgáltatásként felkínálандók és felkínálhatók a büntetés végrehajtása során.*

Az állam büntetőhatalmának nincs joga életet elvenni. Alkotmányos jogállam nem akasztat! De joga van az alkotmányos jogállamnak a *jogépségi büntetésre, a megtorló, arányos büntetésre.* Arányos büntetést pedig ki lehet szabni halálbüntetés nélkül is. Ahogy az emberiség lemondott a testcsontító és testi büntetésekről, lemondhat a halálbüntetésről is. Az arányos büntetés elve nem szenved csorbát, ha a deres mellé odahelyezzük a bűnügyi múzeumokba a bitót és a nyaktilót is."

2/d. Az alkotmányos büntetőjog fogalmának (rendszerének) megjelenésével a hagyományos büntetőjogi dogmatika számos bevett tétele egészült ki, illetve nyert új értelmet. Jelentőségénél fogva itt most csak a nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege elvének módosulására utalnék. Ez az elv a modern büntetőjog történetében vezető szerepet játszott. Az elv büntetőjogi dogmatikai jelentősége kézenfekvő ugyan, de a dogmatikai értelmezés során éppen az elv közjogi-alkotmányos értelme, kriminálpolitikai (büntetőjogon kívüli) tartalma merült feledésbe. Legalábbis nálunk. Mint ismeretes, az elv 1789-es deklarációban fogalmazódik meg. A deklaráció VIII. pontja szerint a törvény csak szigorúan és nyilvánvalóan *szükséges büntetéseket írhat elő és senkit sem lehet megbüntetni csak olyan törvény alapján, amit a bűncselekmény elkövetése előtt hoztak (hirdettek ki) és amit legálisan alkalmaztak.* A deklaráció a törvényről külön is szól és azt "az általános akarat" kifejeződésének tekinti. Ide tartozik és ehhez szorosan kapcsolódik a jogok garantálásáról szóló kijelentés, aminek alkotmányos biztosítóka a hatalomelválasztás (megosztás) elve. A büntetőjogi

dogmatika az elvet lényegében *csak büntetőjogi normatani jelentőségében hasznosította*. Abban az értelemben ugyanis, hogy a büntetőjogi normának diszpozíciójában meg kell fogalmaznia, hogy mit kell bűncselekménynek tekinteni, a norma szankciórészében pedig rendelkeznie kell az adott cselekmény büntetéséről. Ezen a normatani alapon aztán kiépül a dogmatika gazdag törvényi tényállási és jogellenességi elmélete, beleértve a szubjektív jogellenességi tant, illetve az ún. negatív tényállási elemek tanát. Az elv dogmatikai hasznosítása ellen senkinek sem lehet kifogása, de ez a büntető-jogelmélet csonkulását jelenti, különösen pedig a bűncselekmény fogalomalkotásában vezetett számos félreértésre és vitára. Ezek alapja a jogra (törvényre), a törvény természetére, a jogi garanciákra vonatkozó *közjogi és alkotmányjogi premisszák figyelmen kívül hagyása*.

Itt a következő problémákra hívnám fel a figyelmet:

– Egy alkotmányos jogállamban az alkotmány alaptörvénynek számít. A büntető törvény tehát csak akkor tekinthető az általános társadalmi akarat kifejeződésének, ha a törvényhozás szuverén akarata megfelel az alaptörvénynek. Ehhez képest a nullum crimen et nulla poena sine lege elve szükségképpen úgy módosul, hogy "*sine lege constitutionalis*", vagyis *alkotmányos büntető törvénynek kell a bűncselekményt és a büntetést meghatároznia*. Ez a formula a büntetőjog alkotmányos korlátaira utal, nevezetesen és többek között az alkotmányos jogok tiszteletben tartására.

– Az elv már megfogalmazásakor együttesen és egymásra hatásában értelmezi a büntetéssel fenyegetést és büntető diszpozícióba foglalást. A bűncselekmény *elhatároló ismérve* ezek szerint *a büntetéssel fenyegetés*, tehát a bűncselekménynek magának *konstitutív* eleme. A jogi értékelés azért dönt a bűncselekménnyé nyilvánítás mellett, mert előzetesen eldöntötte: büntetéssel kell szankcionálni és nem más jogkövetkezésménnyel és mert büntetéssel szankcionáljuk, ezért kell pontosan definiálni. A büntetőjogi norma szerkezete ezt megfordítva láttatja. Úgy ti., hogy mivel lopás, ezért büntetni kell, holott a lopás azért bűncselekmény, mert büntetjük és az idegen ingó dolog elsajátítási célzattól történő elvételét nem utaljuk polgári jogi reparáló eljárásra.

– Az Alkotmánybíróság a fentiekre való tekintettel a két elvet a maga kölcsönösségében értelmezte, és a *törvényes büntetésre való alkotmányos jogként* fogalmazta meg. Így aztán a *büntetőjogi legalitás elve* nem csak azt jelenti ma már, hogy a törvény különös részében kell a büntetőjogi diszkriminálásnak szerepelnie, hanem azt jelenti, hogy a törvényes büntetéshez való jog a büntető törvény egész rendszeréhez képest, minden törvényi rendelkezés betartásával hozott ítélethez való jogot jelenti.

Mindezek illusztrálásához végül idézem az Alkotmánybíróság elévülési határozatából idevágó részeket: (Az "elévülési" ügy előadó bírója e tanulmány szerzője, Szabó András alkotmánybíró volt – A szerk. megj.)

"A liberális, demokratikus állam büntetőjogi rendszere – a klasszikus büntetőjog – a nullum crimen és a nulla poena sine lege elvét (visszaható hatály tilalma) úgy kezelte, mint az államot terhelő közjogi (alkotmányos) kötelezettségeit: büntetőhatalma gyakorlásának feltételeit törvényben előre kell rögzítenie. A törvényes büntetőhatalom gyakorlása során ez az elv fokozatosan gazdagodott. A gazdagodás a törvényes *büntetőjogi felelősségre*

vonás jogszerűségi tartalmát bővítette úgy, hogy ma már túlmutat a törvény különös részében megfogalmazott előírásokon.

Az Alkotmánybíróság a nullum crimen et nulla poena sine lege elvét a büntetőjogi legalitás alkotmányos elve alapján értelmezi. Ennek kapcsán elvégezte az alkotmányos jogállamok alkotmányainak összehasonlító vizsgálatát. Megállapította, hogy ezek nem egyszerűen azt jelentik ki, hogy a bűncselekményt törvényben kell tiltani, és törvényben kell büntetéssel fenyegetni, hanem általában azt követelik meg, hogy a *büntetőjogi felelősségre vonásnak, az elítélésnek és megbüntetésnek kell törvényesnek és törvényen alapulónak lennie.* Ugyanazt teszik tehát, mint amit az Alkotmányunk 57. § (4) bekezdése előír. Ez pedig az alapjogok között szabályozza az *egyén jogát arra, hogy büntetése és elítélése törvényes legyen.* Az Alkotmány úgy rendelkezik, hogy: 'Senkit nem lehet bűnösnek nyilvánítani és büntetéssel sújtani...'. Itt tehát nemcsak arról van szó, hogy az állam törvényben *tiltja* a bűncselekményeket és törvényben büntetéssel *fenyeget,* hanem az *egyén* ahhoz való jogáról van szó, hogy *csakis törvényesen ítéljék el (nyilvánítsák bűnössé) és büntetését is törvényesen szabják ki (sújtás büntetéssel).*

A nullum crimen sine lege és a nulla poena sine lege alkotmányos alapelvek, amelyeknek számos büntetőjogi szabály adja meg jogszerű tartalmát. Ilyen szabály a bűncselekmény fogalomnak a Btk-ban adott meghatározása, a büntetés és a büntetési rendszer törvényes fogalmai. A bűncselekmény fogalom ugyanúgy, mint a büntetés fogalma, az *egyén büntetőjogi felelőssége és felelősségre vonása szempontjából döntő.* Az *egyén alkotmányos szabadságát, emberi jogait nem csak a büntetőjog különös részének tényállásai és büntetési tételei érintik, hanem alapvetően a büntetőjogi felelősség, a büntetéskiszabás és büntethetőség összefüggő zárt szabályrendszere.* A büntetőjogi felelősség minden szabályának módosulása, alapvetően és közvetlenül érinti az *egyéni szabadságot és az egyén alkotmányos helyzetét.* Az *elévülési szabályok is csak úgy módosíthatók, ha azok az alkotmányos büntetőjogi felelősség alapintézményével összhangban maradnak.*

Összegezve: a nullum crimen sine lege és a nulla poena sine lege elvei a büntetőjogi legalitás alkotmányos elvének részei, de nem egyedüli kritériumai a büntetőjogi felelősségre vonás alkotmányosságának. A büntetőjog legalitásának alkotmányos elve az Alkotmánybíróság álláspontja szerint a következőket jelenti:

– Az Alkotmány 8. § (1) és (2) bekezdése megköveteli, hogy törvény és ne alacsonyabb szintű jogforrás határozza meg a büntetendő cselekményeket (a büntetendőséget) és azok büntetését (a büntetéssel fenyegetést). (Ennek felel meg a Btk. 1. §-a és 10. §-a.)

– A bűncselekménnyé nyilvánításnak és büntetéssel fenyegetésnek alkotmányos indokon kell alapulnia: szükségesnek, arányosnak és végső soron igénybevettnek kell lennie [Alkotmány 8. § (1) és (2) bekezdése, aminek megfelel a Btk. 10. §-a].

– A bűnössé nyilvánítást (elítélést) csak bíróság végezheti, mégpedig a büntetőjogi felelősség határozatban történő megállapításával. Ez következik az Alkotmánynak az ártatlanság vélelmét deklaráló 57. § (2) bekezdéséből.

– Csak az elkövetéskor hatályos törvény szerint lehet elítélni (bűnösnek nyilvánítani) és megbüntetni (büntetéssel sújtani). Ezt követeli meg az Alkotmány 57. § (4) bekezdése és ennek felel meg a Btk-nak a visszaható hatály tilalmát kimondó 2. §-a. A bíróság az elkövetéskor hatályos törvény szerint bírálja el a bűncselekményt (állapítja meg a büntetőjogi felelősséget, nyilvánít bűnössé, ítéel el), a büntetést is eszerint szabja ki, kivéve, ha új törvény lépett hatályba, amely enyhébb elbírálást tesz lehetővé, vagy a cselekmény már nem bűncselekmény, és így nem büntetendő. Ezt követeli meg a visszaható hatály tilalmát magában foglaló jogbiztonság elve (előre láthatóság, kiszámíthatóság), amely a jogállamiságból folyik és amelynek logikus előfeltétele a törvény elkövetéskori megismerhetősége (Btk. 2. §). A visszaható hatály kifejezett tilalma mellett az elbíráláskori enyhébb szabály alkalmazásának előírása a jogállamiság követelményéből fakad: *az Alkotmány ugyanis nem engedheti meg alapelveitől idegen normák alkalmazását (például halálbüntetés kiszabását), még az elkövetéskori törvény alkalmazási fõszabálya mellett sem.*

Mindezek alapján az Alkotmánybíróság megállapította, hogy a vizsgált törvény alkotmányellenes, mert nem felel meg a büntetőjogi legalitás alkotmányos elveinek."

2/e. Az Alkotmánybíróság következetes gyakorlata a klasszikus büntetőjogi elvek fenntartását és recepcióját vetíti a büntetőjog fejlődése elé. Ebben döntő szerepet a büntetőjog társadalmi funkciójának értelmezése játszik: a jogrend értékeinek büntetéssel való védelme. *A büntetőjognak a jogépség büntetéssel (és nem mással) való fenntartása a feladata,* tehát jellegénél fogva *eleve megtorló és represszív.* Ebből – t.i. a megtorló funkcióból – vezette le az *arányos büntetés* követelményét. Az Alkotmánybíróság különböztet a *célbüntetés* intézménye és a *büntetés* Btk-ban meghatározott *célja között.* A célbüntetés a *célhoz* igazítja a büntetést, a megtorló arányos büntetés pedig éppen a megtorló arányosság révén töltheti be generál- és speciálpreventív hatását. Ennek az arányossági szemléletnek nagy próbaköve a visszaesés büntetőjogi megítélése. Nem véletlen, hogy az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának R. (92) 17. sz., 1992-ben kelt ajánlása az arányos büntetés elveinek deklarálása mellett külön foglalkozott a visszaesés megítélésével. Az alkotmányos büntetőjog keretében az Alkotmánybíróság 1214/B/1990-es határozata elemzi a visszaesés értékelését. Az Alkotmánybíróság azt vizsgálta, hogy, alkotmányos-e és nem mond-e ellent e tett-büntetőjognak az elkövetőkön belül a visszaesők megkülönböztetése (137. § 12–14. p.), a különös és többszörös visszaesők esetében a büntetési tétel felső határának emelkedése [97. § (1) bek.], valamint halmazati büntetés esetén a legsúlyosabb büntetési tétel felemelésének lehetősége [85. § (3) bek.].

Az Alkotmánybíróság megállapította, hogy a többszörös és különös visszaesők súlyosabb felelősségének büntetőjogi szabályaiban egy olyan büntetőpolitika normatív szabályai öltenek testet, amelyik tudatosan különböztet büntetett csoportok között. Az Alkotmánybíróságnak nincs jogosítványa a büntetőpolitika által megfogalmazott szükségletek, követelmények és célok helyességéről és indokairól, így különösen azok

célszerűségéről és hatékonyságáról határozattal dönteni. Az Alkotmánybíróság csak a normában testet öltött politikai döntés alkotmányosságáról vagy alkotmányellenességéről határozhat. Ezt viszont olyan alkotmányossági vizsgálat keretében cselekszi, amelynek során figyelemmel van nemcsak az alaptörvény textusára, hanem annak normatív és intézményes összefüggéseire, és ugyanígy tekintettel van a Btk. rendelkezéseire és intézményeinek koherenciájára. Az Alkotmánybíróságnak tehát arra van jogositványa, hogy a büntetőpolitika alkotmányos korlátait állapítsa meg, de ne a politika tartalmáról döntsön, ennek során pedig különös tekintettel legyen az alapjogok védelmének alkotmányos büntetőjogi garanciáira.

Az Alkotmánybíróság áttekintve a különböző modern büntetőjogi rendszereket, megállapította, hogy valamennyi rendszer külön jelentőséget tulajdonított az egyszeri elítélés utáni ismételt bűnelkövetésnek. Ezt mindegyik rendszer a maga módján, a rendszer koherenciáját adó elvi-elméleti alapokon kísérte megoldani, vagy pedig elismerte ugyan "rendszeridegenségét", de a különkezelést mégis bevezette és fenntartotta.

a) Az ún. klasszikus büntetőjogban a tetтарыos büntetés és bűnösségi felelősség elvei nem képesek következetes keretbe foglalni, elvileg megindokolni a súlyosabb büntetést. A tetтарыosság ugyanis dogmatikai értelmezésében szigorúan az adott cselekmény tárgyi súlyának mérlegre tételét engedi meg. Az alanyi bűnösségfogalom ugyancsak az adott cselekményre vonatkozó jogi-erkölcsi szemrehányást teszi lehetővé. A tetтарыos (a tárgyi jogsértés súlyához igazodó) és az alanyi bűnösséghez méltó, ezekhez egyaránt és egyidejűleg igazodó büntetéshez képest a visszaesők súlyosabb büntetése kívül esik az így felfogott arányos büntetés mértékén.

b) A klasszikus büntetőjogot felváltó reformista-pozitivisták büntetőjog a visszaesők különkezelését modern tudományos fegyverzettel indokolta és igazolta. Az akkor új tudományos diszciplinának számító kriminológia kimutatta, hogy a bűnözés számszerű növekedésében, a bűnözés reprodukciójában és a specializálódott bűnözés kialakulásában a visszaeső büntetteknek van döntő szerepe. A kívánatos büntetőjogi reformok követelményeit a kriminálpolitika fogalmazta meg. Ennek köszönhetően a visszaesők sajátos csoportjainak kezelésére ekkor vezetnek be az ún. célbüntetések intézményét, illetve a büntetőjogi büntetés mellett a biztonsági intézkedéseket. A tetтарыos büntetés helyére a "személyiségadekvát" büntetés lép, amely nem kíván arányosságot, hanem a "tetteskezelés" céljához igazítja a büntetés eszközét és meghatározatlan mértékét. A büntetés így elszakad eredeti alapjától, a büntetőjogi felelősséget megalapozó cselekménytől és mértékét, a mérték igazolását nem ez (a cselekmény), hanem a büntetési cél adja és határozza meg. A büntetés céljához igazodó büntetés szükségképpen határozatlan, tárgyilag bizonytalan. A büntetés célja nem ad normatív eligazítást a büntetésről, nem határozott kritérium a büntetés kimérésénél. *Ahogy a cselekmény a büntetőjogi felelősség alapja, ugyanúgy a büntetés korlátja is: enyhe cselekményért enyhe, súlyos cselekményért súlyos büntetés jár. A büntetés céljához igazított büntetés ezt a proporcionalitási kritériumot borítja fel.* A biztonsági intézkedés intézményében a büntetőjog már nem a tett szankcionálása, hanem az önkényes veszélyességi prognózisra alapozott eszköz, aminek tartama a prognózis természetéhez igazodva csak a valószínűség szintjén meghatározott. A célkövető büntetések és a veszélyességi prognózisra alapozott biztonsági intézkedések a hagyományos és garanciálisnak tekintett, a bírói ítéletben kimért határozott büntetés helyébe léptek. Így alakult ki a tettesközpontú büntetőjog, ahol a tett szankcionálását a

ettes szankcionálása váltotta fel. Ennek megfelelően átalakul és új értelmet nyer egy sor büntetőjogi alapfogalom. A cselekmény nem a büntetőjogi felelősség alapja, hanem a kriminális veszélyesség szimptomája; a bűnösség nem alanyi bűnösség, hanem életvezetési bűnösség; a *felelősség mértékét pedig a személyiségadekvát büntetés célja és nem a szankcióval viszonzás arányossága határozza meg*. A büntetett ember felelősséget hordozó alanyból egész életútjáért, személyisége minden vonásáért korlátlanul "kezelhető", korlátlan helytállásra kényszerített, totálisan kiszolgáltatott tárggyá változhat. A pozitivista büntetőjog szélsőséges esetben a korlátlan állami büntetőhatalom eszköze és mint ilyen, sérti az ember méltóságához való alkotmányos jogot.

c) Az Alkotmánybíróság megítélése szerint a modern büntetőjog egész fejlődése szempontjából igen fontos szerepe van azoknak a büntető-jogelméleti eredményeknek, amelyek a bűncselekménnyel okozott tárgyi jogsértés mellett felismerték az elkövetőkhöz kapcsolódóan a motívumok, a célzat fontosságát, az életvezetés (az elkövetés előtti és utáni magatartás) jelentőségét, továbbá az életkor meghatározó szerepét. Ezeknek a felismeréseknek büntetőjogi értékesítése, helyessége vagy helytelensége kívül esik az alkotmányossági megítélésen. Az azonban alkotmányossági megítélés alá esik, hogy a büntetőjogi felelősség jogi szabályozásának és a büntetés mértékének alkotmányos garanciális szabályaira ezek milyen hatással vannak, vagy lehetnek. *Ezek a büntető-jogelméleti felismerések az érdem, illetve a megérdemeltség (büntetést-érdemlőség) kategóriája révén lehetnek hatással a felelősségre és felelősségre vonásra.*

Az Alkotmánybíróság következetes gyakorlata szerint a kriminálpolitika célszerűségi megfontolásai nem sérthetik a büntetőjog alkotmányos elveit és garanciáit. Amikor tehát a kriminálpolitika kriminológiai és büntető-jogelméleti felismeréseket pusztán célszerűségi megfontolásokból úgy hasznosít a büntetőjogi rendszer normáiban, hogy azok sértik az alkotmányos büntetőjogi elveket és garanciákat, az Alkotmánybíróságnak legitim jogosítványa ezekről döntenie. Az Alkotmánybíróság már a 11/1992.(III.5.) AB. sz. határozatban (ún. elévülési határozat), majd az ugyancsak ebben a tárgyban hozott 42/1993.(VI.30.) AB. sz. döntésében kifejtette és megismételte, hogy a *"büntető jogszabályok alkotmányosságát nem csupán az Alkotmányban kifejezetten szereplő büntetőjogi garanciákkal kell mérni. A büntetőjogra számos más alapelv és alapjog is irányadó."* (ABH 1993, 300., 304. pp.) Ez az adott tárgy szempontjából azt jelenti, hogy a *büntetőjogi felelősséget és a büntetőjogi felelősségre vonást a büntetőjog olyan intézményének kell tekinteni, amelyet koherens és egymásra utaló büntetőjogi normák egységes szellemben szabályoznak*. A koherens szabályozás alkotmányos értelme az állam büntetőjogi önkényének kizárása. Ezt a célt szolgálja az Alkotmány legfontosabb alkotmányos büntetőjogi alapelve: a nullum crimen, nulla poena sine lege elve. Az Alkotmánybíróság ezt a kettős elvi tételt egységben és egymásra vonatkoztatva értelmezte: *"a bűncselekménnyé nyilvánításnak és büntetéssel fenyegetésnek alkotmányos indokon kell alapulnia: szükségesnek, arányosnak és végső soron igénybe vettnek kell lennie."* (elévülési határozat, ABH 1992, 77., 87. pp.)

Az Alkotmánybíróság megállapítja, hogy a visszaesők súlyosabb büntetéssel fenyegetése a hatályos büntetőjogi rendszer olyan szervezete, amely *alkotmányos indokon alapszik és megfelel a büntetőjogi jogkorlátozás alkotmányos kritériumainak*.

a) A visszaesők büntetőjogi felelősségének alapja a törvény által büntetni rendelt cselekmény.

b) A büntetőjog az elkövetés tekintetében a *bűnismétlésnek, az ismételt vagy többszöri elkövetésnek felelősségfokozó jelentőséget tulajdonít. A visszaeső minősítés alapja is a bűnismétlés.* A különös és többszörös visszaesés a bűnismétlés speciális esete. *Az ismételtség felelősségfokozó általános szabályához képest a visszaesőként elkövetés felelősségfokozó szabálya nem rendhagyó előírás, hanem az előbbiből logikusan következik.*

c) A büntetettséget követő bűnismétlés a cselekményhez kapcsolt *sajátos elkövetési mód:* a büntetőjogi tilalmak tudatos, ismételt megszegése, annak tudatában és annak a kockázatnak vállalásával, hogy a büntettség múltjával terhelten követnek el újabb bűncselekményt, vagy bűncselekményeket. *A büntettség figyelembe vétele a büntetőjogi szabályozásban nem jelenti az előző cselekmény újbóli értékelését, hanem csak viszonyítási alapot az ismételtség megállapításához.*

d) A büntettség (az előélet) figyelembevétele a jogbiztonság elvének is megfelel, hiszen *a jogerős elítélésnek tulajdonít szerepet,* a jogerő mindenki számára kötelező jelentőségét ismeri el. Az igazságszolgáltatásnak nem csak joga, hanem *kötelessége is a jogerős döntéseknek jelentőséget tulajdonítani.*

e) A visszaesők súlyosabb felelőssége a büntetőjog hatályos rendszerében *megfelel a tett-büntetőjog elveinek.*

f) A büntetéssel történő jogkorlátozásnak – mértékét tekintve is – meg kell felelnie az arányosság, szükségesség és ultima ratio elveinek.

A hatályos büntetőjogunknak a visszaesőkre vonatkozó büntetési rendszere megfelel ezeknek a követelményeknek. A Btk. *különös része* az egyes bűncselekmények súlya szerint állapít meg büntetési kereteket és ezzel eleget tesz a büntetések arányossági követelményeinek. A büntetési keretek meghatározásában a Btk. büntetési rendszerének szerves részét képezik az *általános rész büntetésekre vonatkozó általános szabályai, továbbá a büntetéskiszabás normatív szabályai.*

g) Az egyes bűncselekmények természetéhez és súlyához igazodó büntetési rendszer és a büntetéskiszabás normatív előírásai *együttesen szolgálják a jogállami legális büntetés funkcióját: a szankcióval történő arányos és megérdemelt viszonzást. Az arányos és megérdemelt viszonzás szolgálhatja a preventív büntetési célokat.*

h) A törvényhozónak alkotmányos szabadságában áll a visszaesőként elkövetett bűnismétlést *a megérdemeltség és arányosság kritériumai szerint súlyosabban büntetni.* A büntettség törvényhozói értékelése szükséges, mert ezzel különös jelentőséget tulajdonít a büntetőjogi normák megtartásának; a szigorúbb megítélés ugyancsak szükséges, mert ezzel nem csak nyomatékot ad a büntető igazságszolgáltatás működésének (a jogerőnek), hanem a megérdemeltség révén az alkotmányos arányosság keretei között marad. A súlyosabb megítélés –, ha indoka alkotmányosan igazolható – a törvényhozó szabadságában áll, feltéve, hogy tiszteletben tartja az enyhébb és súlyosabb megítélés büntetési rendszerben adott értékelését és *a felelősségfokozáshoz ezt a rendszert veszi viszonyítási alapnak.*

i) *A törvényi büntetési rendszerhez, mint viszonyítási alaphoz igazodó felelősségfokozásnak az arányosság, szükségesség és alkotmányos indokon nyugvással* mellett meg kell felelnie egy további alkotmányos követelménynek: a súlyosabb megbüntetésnek nem szabad az Alkotmány 54. § (2) bekezdésébe ütköznie. A

felelősségfokozó arányos büntetésnek nem szabad kegyetlennek, embertelennek és megaláztatónak lennie.

j) A kiszabott bírói büntetés határozottsági követelményének a visszaesők megbüntetésére vonatkozó szabályok a megemelt és a megérdemeltség révén arányos büntetési eseteken belül a kiszabott büntetés további *arányosítását is lehetővé teszik*. Így például a büntetettiségnek csak viszonylag rövid időn belül tulajdonítanak jelentőséget és a konkrét bűncselekmény önmagában is jelentős tárgyi súlyához képest az ismételtség ellenére enyhébb, arányosabb büntetés kiszabását teszik lehetővé, írják normatívan elő, a megemelt törvényi büntetési ítéleten belül.

Az Alkotmánybíróság megállapítja, hogy azok a kriminálpolitikai igények, amelyek a visszaesők súlyosabb megbüntetését igénylik alkotmányosan igazolhatók, mert a büntetőjog alkotmányos garanciális szabályai nem zárják ki, hanem egyenesen szükségessé teszik a büntetettiség külön értékelését a jogrend biztosításában; a büntetőjog normatív rendszerében a büntetés felső határának meghatározásakor a törvényhozó a megérdemelt arányos büntetés keretében marad; a büntetéskiszabás normatív előírásai pedig az arányos, megérdemelt büntetéssel sújtást teszik lehetővé.

Az arányos, megérdemelt büntetés keretei között maradván a Btk. vizsgált büntetési és büntetéskiszabási rendszere nem a "túlbüntetést" szolgálja.

2/f. Az alkotmánybíráskodás olyan alkotmányra támaszkodik, amely az alkotmányos jogokra, alkotmányos alapjogokra vonatkozó rendelkezéseivel mindazokat az emberi jogokat és politikai szabadságjogokat tartalmazza, amit a nemzetközi dokumentumok felsorolnak. Így tehát nemzetközi jogi normák szerves részét képezik a magyar alkotmánynak és belső jognak. Belső jog és nemzetközi jog kapcsolatáról az Alkotmánybíróság éppen büntetőjogi tárgyú határozatában nyilatkozott (az ún. igazságtételi törvény kapcsán). Tekintettel arra, hogy Magyarország az Európa Tanács tagja és törvénybe iktatta az ún. Római emberi jogi konvenciót és ennek kiegészítő jegyzőkönyveit, tekintettel továbbá arra, hogy elismertük a Strasbourgi Emberi Jogi Bíróság joghatóságát, ennek folytán mind a büntetőjogi *normák megalkotásánál*, mind azok *alkalmazásánál* az Alkotmánybíróság alkotmányossági határozatait és ezek mellett a nemzetközi konvenciót, illetve ennek strasbourgi bírósági gyakorlatát kötelezően követni kell. Az Alkotmánybíróság több határozatában hivatkozik ezekre a dokumentumokra és a kialakult bírósági gyakorlatra. A büntetőjogi normák alkotmányossági vizsgálatánál, a norma alkotmányos értelmezési kereteinél ezekre is figyelemmel van. Ilyen kiemelkedő jelentőségű határozat volt a hivatalos személyek sérelmére elkövetett rágalmazás és becsületsértésről szóló döntés. A döntésnél a volt osztrák államelnök ügyében hozott strasbourgi ítélet játszott döntő szerepet. A bírói pártatlanság megítélése, a jogorvoslati jogosultság elbírálása ugyancsak olyan alkotmánybírói döntések tárgyai voltak, amelyeknél a konvenció és ennek bírói gyakorlata orientációs szerepet játszott.

Ezek a döntések a büntetőjogi ügyekben azt példázzák, hogy a magyar jog nem áll kívül az európai jogon, hanem abban foglal helyet.

Összegzésként azt állapíthatom meg, hogy a magyar büntetőjog *alkotmányosodási folyamatában* az Alkotmánybíróságnak úttörő szerepe van, mivel határozatai mindenre nézve kötelezőek. A magyar törvényhozás és büntető igazságszolgáltatás pedig igazodik ezekhez a határozatokhoz. Az Alkotmánybíróság

ezek szerint nem jogalkotó szerv ugyan, de *jogfejlesztő szerepe vitathatatlan és igen jelentős.*

ANDRÁS SZABÓ

DROIT PÉNAL ET JURIDICTION CONSTITUTIONNELLE

(Résumé)

L'entrée en matière de l'étude est qu'elle considère la constitution comme loi fondamentale. En cette qualité, la Constitution règle le système constitutionnel des institutions de la Hongrie et leur opération. En plus, elle fonctionne même comme la Constitution de l'ordre légal. En conséquence, l'ordre légal doit correspondre à la Constitution et de cette façon, le droit pénal aussi, doit être constitutionnel. Dans le procès de constitutionnalisation du droit pénal, la Cour Constitutionnelle joue un rôle extraordinaire. L'étude analyse l'influence promotrice de la Cour Constitutionnelle sur le développement du droit, considérant ses décisions en matière du droit pénal.

A közvetlen demokrácia a reformáció és felvilágosodás korában (elméletek és intézmények)

"A modern demokrácia a reformáció gyermeke... a vallási forradalom jogszerűsítéséhez két alapelvnek a proklamálása volt szükséges – a szabad kérdés és a minden hívő papsága –, amelyek a politikai forradalom kezdeteit is képezték."

C.Borbeaud (Prise of Modern Democracy in Old and New-England)

1. A demokratikus állam építésének két formája alakult ki két-három évszázad alatt a fejlett társadalmakban. Az egyik modell szerint a népakarat kifejezésének legjobb funkcionáló módja a képviseleti rendszer. Ez a modell az angol felvilágosodás politikai irodalmában formulázódik meg (talán legtisztábban J. Locke munkáiban) és az angol parlamentarizmusban öltött testet. A francia felvilágosodás nagy teoretikusa J.J. Rousseau ezzel szemben a közvetlen demokráciát minősítette a legtökéletesebb demokráciának. Elméletének társadalmi tapasztalati alapjai a svájci kantonok gyakorlatából származtak. Valószínűleg az angol parlament hamarabb vált modern értelemben vett alkotmányos jogintézménnyé, mint a referendum, inicitíva stb. Svájcban. Ez utóbbi intézmények azonban már évszázadokkal korábban is ténylegesen működő intézmények voltak Svájcban. Nem is kell tehát a primátus kérdéséről vitatkozni – például azért sem, mert a Magna Chartában rögzített népi (akkor még nemesi, majd átértelmezve polgári) ellenállási jog az angol közvetlen demokrácia "harci" intézményeként már a XIII. században alkotmányos állami szabályban rögzítésre került. A két úttörő társadalom politikai rendszerében a demokrácia építés fő formája mellett meg voltak, illetve felfejlődtek a hatalomgyakorlás másik módjának jogi, vagy de facto intézményei. Végeredményben minden modernizálódó társadalomban vegyes modellben jelenik meg a demokrácia. A előbb említett két tiszta modell nem is létezik, "csak" annyi az igaz hogy a két forma elemei milyen arányban kapcsolódnak össze, a kettő közül melyik a meghatározó az egész hatalomképzési rendszerben. A strukturális funkcionalizmus, illetve a rendszerelmélet azt vallja, hogy a társadalmi képződményekben a dinamikai egyensúly biztosítja az optimális hatásfokot. Témánkra kivetítve ez azt jelenti, hogy a közvetlen és képviseleti demokrácia két fő társadalmi funkciót testesít meg. A képviseleti intézmények jelentik a társadalmi minőséget, a szakszerűséget, a professzionalizálást, a

gyors döntéshozási képességét. A közvetlen demokrácia intézményeinek értékei elsősorban a kontroll funkcióhoz kapcsolódnak. A társadalom többsége a növekvő professzionalizáció mellett jó értelemben vett "laikusokból" áll. A "laikusoknak" joguk van beleszólni abba, hogy a professzionisták (pl. hivatásos politikusok, párt és parlamenti vezetők stb.) hova és milyen eszközökkel akarják vezetni őket. A "laikusnak" joga van akarata kifejezésére a társadalmat érintő alapvető kérdésekben kívülről, felülről hozott döntési célok és eljárások el vagy el nem fogadásáról. Mindez azon a sok évszázados társadalmi tapasztalaton alapul, hogy a nagy kataklizmákat sokkal inkább a kontrollálatlan nagy emberek, professzionisták, szakértők okozták, sem mint a laikusok. Természetesen egyetlen pillanatig sem vitatom, hogy ellensúlyozatlan laikus embercsoport is milyen társadalmi károkat tud okozni (pl. a forradalmakban irracionáliszmusba torkolló mozgalmakban stb.).¹

A közvetlen demokrácia másik alapfunkciója az embertől elvehetetlen alapjogok, érdekek érvényesülésében való állásfoglalás joga. E tekintetben nem lehet kivételezett helyzetben a hivatásos a "laikushoz" viszonyítottan. Így "minden ember" joga, hogy állást foglaljon jogi státusát döntően alakító normák elfogadásának megerősítésében vagy elvetésében. A nép alkotmányozó hatalma például jelenti azt, hogy mindenki szavazhat alkotmány elfogadásáról vagy módosításáról.²

A laikus joga, hogy véleményt nyilvánítson olyan tervekről, vagy döntésekről, amelyek a területi szuverenitás rendszerében elfoglalt helyét érintik. Nemzetközi viszonylatban ez pl. a népek önrendelkezési jogának gyakorlását érinti. (Sok buktatóval és manipulációval.)³ Joga van abba is beleszólni, hogy sok év(tized, század) óta meggyökeresedett területi pozíciójának megyéhez – városhoz – való tartozásának tényéhez kitart-e vagy sem, azok megváltoztatásához hozzájárul-e vagy sem.

A "nép", mint kontrolláló tényező megjelenhet minden olyan ügyben, amely a társadalom tudati állapotának felmérésére, valamilyen tervbe vett akarat mikénti fogadtatásának objektív ellenőrzésére szolgál. A svájciak pl. nagyon konzervatívok voltak a nők szavazati jogának kérdésében. A férfiak parlamentje nem kívánt ügydöntő szerv lenni ebben a változtatásban s több napirendre tűzött népszavazás megghiúsította e jog kiterjesztését. "végül is" a svájciak megadták a nőknek a szavazati jogot.

• Sorolhatnánk még azokat a tárgyköröket, amelyeket a nép közvetlen törvényhozó hatalma történetileg egyes országokban kialakított jog vagy de facto (jog nélkül is ténylegesen működő) intézménnyé tett. Mivel ez hosszú történeti áttekintést kíván, megpróbáljuk a közvetlen demokratikus eszmerendszer és joggyakorlat klasszikus francia forradalom előtti periódusát áttekinteni. E történeti folyamat több szempontból is tanulságos. Ezekben az évtizedekben még nem dőlt, hogy a közjogi akaratképzés jövőbeli fő kifejezési formája melyik lesz, a közvetlen demokratikus vagy a képviseleti. Felállíthatjuk azt a tételt is, a közvetlen demokratikus követeléseket a polgárosuló társadalmak azon csoportjai vallották magukénak, amelyek a társadalmi

---

¹ A közvetlen és képviseleti demokrácia viszonyáról lásd a hazai alkotmányjogi irodalomból: *Beér-Kovács-Szamel: Magyar Államjog* (Szerk.: Beér János), Tankönyvkiadó Bp., 1968., 239 s köv. p.; *Alkotmánytan, Századvég Kiadó, Budapest 1993.*, 61. s köv. p.; *Szentpéteri István: The theoretical basis and institutions of direct democracy.* In: *Human Rights in Today's Hungary. Ld.: Dr. Márta, Katona, Soltész, Mezon, Budapest 1990.*, 206. s köv. p.; *Thomas E. Crovin: Direct Democracy* Harvard University Press, Cambridge-Messachusetts-London: England 1989., 21. s köv. p.; *Dezső Márta: A közvetlen demokrácia és a képviselet, kandidátusi disszertáció egyik fejezete.*

² A laikus és a professzionista viszonyáról lásd *Szentpéteri István: Democracy and Competence.*

³ *Vö.: Bibó István: Különbség, Budapest, 1990, 281. s köv. p.*

haladás (társadalmi-gazdasági-politikai modernizáció) élvonalát alkották. Végül azt a tételt is "megkockáztatjuk", hogy a közvetlen demokrácia elsődlegességének, vagy egyáltalán létének veresége akkor következett be, amikor a forradalmi, modernizációs mozgalmak elitjei meggyengültek és a polgárság – annak modernizálódó csoportjai – megkötötték történelmi kompromisszumaikat a tradicionális társadalmi csoportokkal. Ez a vereség csak ott nem következett be, vagy nem volt totális mértékű, amely társadalmakban – különleges, szerencsés körülmények között – nem volt teljes, kialakult feudális viszonyrendszer, és ahol nem épült ki ennek politikai struktúrája a monarchia. Ilyen szituáció, illetve társadalmi közeg, pedig csak Svájcban, illetve az Egyesült Államok tagállamaiban volt. (Ez utóbbiban azonban a demokrácia – és annak közvetlen népakarat kifejezési formájának – az volt a "biztosítéka" annak idején, hogy a politikai jogok gyakorlásának lehetőségétől megfosztottak a legveszélyesebb nagy társadalmi csoport a négereket.) Minden demokratikus közösség évtizedes, sőt évszázados tapasztalata, hogy a demokráciával az élhet, akinek közösségi magatartását, habitusát, integrációs készségét a társadalmi csoportot már hosszabb időn keresztül megfigyelhette. A közvetlen demokratikus jogok gyakorlásában résztvevők legfontosabb "kelléke" a társadalmi-közösségi szocializáció, integráció. Minden demokratikus képződmény ezért szoros feltételeket támaszt az idegenekkel, bevándorlókkal, külsőkkel szemben. Ezt modern korban legjobban az állampolgársági jog megadásának nehézségi foka fejezi ki. (Ez, mint tudjuk, Svájcban igen bonyolult és sok feltételhez lett kötve.) Mindezek mellett is e két társadalom lett a közvetlen demokrátiás mozgalmak szilárd bázisa, a formák jogintézménnyé válásának terepuma.

2. A kapitalista termelési viszonyok kibontakozása elindította a polgári forradalmak sorozatát, amelyek a feudális államhatalom megdöntéshez vezettek. Mindazokon a területeken, ahol a tőkés termelés elemei kialakultak, kedvező feltételek születtek feudalizmus ellenes eszmeáramlatok és tömegmozgalmak kibontakozására. A tömegek forradalmi aktivitásának megalapozásában és elindításában igen jelentős szerepük volt a leendő társadalom demokratikus berendezkedéséről szóló tanoknak, majd e programok kivitelezésére tett kísérletek során szerzett tapasztalatoknak. A feudális társadalmi rend elleni támadás az állam fő támaszát jelentő katolikus egyház dogmáinak kritikájával indulhatott meg.

A polgárság ebben a korszakban még társadalmilag gyenge, s ez a magyarázata annak, hogy ideológiája – leplezve feudalista államellene s céljait – mint a *vallás megreformálására irányuló elképzelések láncolata jelent meg*. A vallási reformeszmék azonban megrendítették a feudalizmus politikai stabilitását is. A reformok lehetőségének hallgatólagos elismerése, abba való beletörődést jelentett, hogy az évtizedekkel előbb még tüzzel-vassal pusztított különböző eretnenségek kiiríthatatlanok, sőt működésüktől bizonyos fokú legalitást sem lehet többé megtagadni. Ha a vitákban többnyire még vallási dogmákról folyt is a szó, mind nyilvánvalóbbá vált, hogy előbb-utóbb a "világi rend" valamiképpen reformjának is eljön az ideje.

A reformáció alapeszméje a régi "tökéletes" állapotokhoz való visszatérés. A reformátorok mindezt elsősorban – ha nem is kizárólagosan – az egyházon belüli eltorzulások, deformálódások megszüntetésére vonatkoztatták. E követelések nyomán azonban parasztok és kézművesek mihamarabb a régi – "tökéletes"-nek idealizált – társadalmi viszonyok visszaállításának lehetőségére is gondoltak. A hajdani,

"tökéletesebb" társadalmi berendezkedés képe a parasztság tudatában még nem is sülyedhetett olyan mélyre. Sok helyen ugyanis a közelmúltban zajlott le az a folyamat, melynek során a korai kapitalizálódás – a feudalizmus pusztításaitól több-kevésbé megmenekült – falusi földközösségeket is kikezdte, és gyors bomlásnak indította. A parasztok emlékezetében a földközösségi életforma szakasza, az újkorral kezdődő megpróbáltatásokhoz hasonlítva úgy élt, mint a nyugalom és a biztonság hajdani boldog állapota.

A reformáció egyházszerkezeti vonalon az "igazi", a megromlás előtti", azaz őskeresztényi egyházrend visszaállításának szükségességét a társadalmi viszonyokra is kiterjesztették. Akár az ősi egyház, akár a régi faluközösségi szervezet (mark) visszaállítása is lebegett a reformátorok, illetve követőknek a szeme előtt, mindenképpen az egyházi és világi élet olyan irányú átalakításának szükségességéből indultak ki, amelyet – ha ők ezt a szót nem is használják még – a demokratizmus, és ezen belül is döntően a közvetlen demokratikus elemek igénye jellemez.

A reformáció különféle irányzatai a nép közvetlen hatalom gyakorlásának az elvét más és más fokozatig közelítették meg programjukban. A legmesszebbre ezen a téren a plebejus demokrata Münzer Tamás jutott, aki vallásbölcseleti és politikai elveiben is sokkal radikálisabb volt, mint Luther Márton. Az általa irányított mozgalom tömegakcióinak kibontakozása idején egyúttal tanúi lehetünk annak, hogy miként elevenedtek fel a primitív demokratikus formák.

Münzernél a vallási reformprogram már teljesen összefonódott a társadalmi viszonyok átalakításának követelményével. Híveinek nagy része kifejezetten a bomlásnak induló mark közösségi rend helyreállítását remélte tőle. E társadalmi igénynek megfelelően több vonatkozásban is felvetette azt a követelményt, hogy a régi nemzeti alkotmány egynemelyik intézményét vissza kell állítani. A "régii" helyreállításának követelése mellett nála azonban egy sor teljesen új igény is jelentkezett. Ha a követelések megfogalmazásában sokszor hivatkozott is a "régii jó rend"-re, a program egészéből nyilvánvalóan kitűnt, hogy mennyire "új" lenne az, ha a benne foglaltak megvalósulnának. Az a kísérlet, hogy a nemzeti szabadság elveit összekapcsolja az új társadalmi-politikai viszonyokkal, nála sok utópisztikus vonást tartalmaz, azonban maga a kezdeményezés a társadalmi szükségletek felismeréséből származott. Programjában számos közvetlen demokratikus elem szerepelt. "A fegyver hatalma – ismerteti Münzer követelésének e részét Szmirin – az egész közösség kezében van, a fejedelmek nem urai, hanem szolgálói a fegyvernek. Ezért a bírósági tárgyalásokon; ha a hatóság helytelen ítéletet hoz, az ott levő keresztényeknek, ezt meg kell akadályozniuk... Világosan megmondtam a fejedelmek előtt, hogy minden hatalom a közösségé, amely áthatja és visszaveheti."⁴ Az egységes és oszthatatlan köztársaságon – amelyet a régi német birodalom helyére kívánt állítani – mint Szmirin hangsúlyozza, "ma már nem államot értettek, hanem a társadalmat, amely felszabadult mindenféle felette álló osztályszervezet alól."⁵ Arra vonatkozóan, hogy a hatalmat a közösség milyen formában veheti vissza, illetve hogyan gyakorolhatja majd, még nem volt konkrét terve, de Dániel könyvére (VII. 27.) hivatkozva határozottan követelte a hatalomnak a nép számára való átadását. Számos megnyilatkozása mutatta, hogy az új

⁴ M.M. Szmirin: Münzer Tamás népi reformációja, BP, 1954., 268–269. p.

⁵ Szmirin, i.m. 267. p., "Isten országán – mondja Engels – Münzer nem mást értett, mint olyan társadalmi állapotot, amelyben nincsenek többé osztálykülönbségek, nincs magántulajdon és a társadalom tagjaival szemben önálló, tőlük idegen államhatalom." Engels, A német parasztháború, Bp., 1949., 69. s. köv. p.

társadalmi rendszert, a demokratikus közösségek szövetségének képzelte, ahol minden közösségben a legfelsőbb ügyintéző hatalmat a polgárok összessége gyakorolta volna.⁶

A modern demokratikus fejlődésre a lutheri reformációnál sokkal nagyobb hatásuk volt a kálvini tanoknak. A polgári irodalom maga is hangsúlyozza ezt a körülményt.⁷ *Hogyan hatottak Kálvin nézetei a modern demokratikus gondolkodás fejlődésére?* Egyrészt az újkori demokratikus igények elméleti alapozásával, másrészt azzal, hogy egyházalkotmányának kidolgozásával, és annak a genfi egyház szervezeten belül való keresztülvitelével, világi területre is alkalmazható demokratikus formarendszerre nyújtott sémát. A kálvini tanok – a reformáció általános téziseinek megfelelően – abból indulnak ki, hogy az egyház rendje évszázadok alatt, az eredeti ősi egyházi berendezkedéstől elfajult, eltorzult. *Az őskeresztény egyház egész szervezete és működése az egyház tagjainak az ügyekben való személyes közreműködésén – azaz a közvetlen demokrácián – nyugodott.*⁸ Az egyházfejlődés néhány évszázada után, különösen pedig a középkor világi hatalomra törő pápáinak uralma alatt, ezek a demokratikus hagyományok teljesen megsemmisültek. A reformáció feladata az, hogy ez a torzulást felszámolja, az eredeti őskeresztény egyházi berendezkedés demokráciáját a korabeli viszonyok között felújítsa. Hogy milyen volt az ősi kereszténység egyházalkotmánya, azt Kálvin – hitvitákban szokatlan módon – nem csupán a Biblia értelmezésével igyekezett megvilágítani, hanem az ókori görög és római társadalmi szervezetről hozott példákkal is dokumentálta. A vitatott teológiai kérdések mellett részletesen kifejtette nézeteit az *egyházkormányzat* rendszeréről, sőt a *polgári kormányzat* különböző formáiról is.

Az egyházszervezet alapegységévé a gyülekezetet kell tenni, ahol a tagok összessége hoz határozatot minden fontosabb kérdésben.⁹ Ennek az elvnek a leszögezése után követeli azt, hogy az egyház valamennyi tisztségviselőjét válasszák. Az őskeresztényeknél az egyház gyakorlatából Pál apostol egyházszervező módszereit tartja követendőnek, mert "ő a nép szavazata szerint szokta választani a püspököket... isten ígéje szerint az egyház szolgájának törvényes elhívása abban áll, ha azokat, akik

---

⁶ Münzer a reformációt népi értelemben használta. "A paraszti plebejus tábor követeléseit abban az értelemben támasztja alá az Evangéliummal, hogy a szentírása átfogja a nép legaktuálisabb szükségleteinek egész szövetségét és egyesíti harcának minden célját, a legközelebbieket éppúgy, mint a legtávolabbiakat. Ugyanakkor a szentíráson alapuló társadalmi szervezetet az egyetlen lehetséges formának tartja, hogy az egész nép mozgalmát összpontosítsa és kezére juttassa a politikai ellenőrzést." (*Szmirin*, i.m. 270. p.) "Münzer – írja A.M. *Gyeborin* –, Lutherrel ellentétben, a *népjogok doktrínáját* hirdette, a demokratizmusnak és a nép mindenhatóságának elveit fogalmazta meg. Münzer azt tanította, hogy minden hatalmat át kell adni az egyszerű népnek". Az újkori társadalmi és politikai tanai, Bp., 1962., 71. p.

⁷ Az angolszász polgári történet és politikatudomány ezt egyértelműen hangsúlyozza. Vö.: C.S.: *Lobingier: The Peoples Law...* 23. p.; J. Hatschek neves német államjogász szintén a reformáció mozgalmához vezeti vissza a modern demokratikus törekvéseket, ő is elsősorban a Borgeaud megállapításaival érvel. Vö.: J. *Hatschek: Allgemeines Staatsrecht II. Teil. Das Recht der modernen Demokratie*, Leipzig 1909., 6. p. A magyar alkotmányjogi irodalomban a reformáció és a demokratizálódás összefüggéseiről *Kovács István: A szocialista alkotmányfejlődés. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962., 29 s köv. p. ír bővebben.*

⁸ Az ősi egyház demokratikus jellegét a református egyháztörténet általában hangoztatja később is. "Kezdetben amennyire az újszövetségi iratok gyér tudósításaiból ismerni lehet, az egyház szervezetének demokrácia alapja volt. A vének a néppel egyetértőleg intézték el az egyház ügyeit; maguk az apostolok mint Jézus megbízottjai s az evangélium kezesei állottak az egyház felett, önként elismert tekintélyben. Az intézkedéseket nem önkényesen tették, hanem javaslatként terjesztették a gyülekezet elé, s csak azután léptették életbe, ha elfogadtatott." *Warga Lajos: A keresztény egyház története. Sárospatak 1906. I. köt. 78. old.*

⁹ A gyülekezet önállóságának eszméje Svájcban nem volt új követelmény, mert már Zwingli is megfogalmazta, de a gyülekezetnek – mint a tagok összességének – legfelsőbb szervként való elismerése Kálvin reformeszméjének egyik forradalmain új magja volt. Vö. C.S. *Lobingier: The Peoples Law...* 30. p

alkalmasnak látszanak a nép akaratával és helyeslésével válaszadják meg.¹⁰ Az ősi egyházban az *ítélkező hatalmat* az öregek gyülekezete gyakorolta, amelyet Kálvin kifejezetten "világi" szervezethez hasonlított. "Ez a gyülekezet olyan volt az egyházban, amilyen a városban a tanács." A cypriánusi korszakban ezt a hatalmat a püspökök az egész papsággal végezték, de úgy, hogy "a vizsgálatból a nép se legyen kizárva."¹¹ *Kálvin az ősi egyházszervezet közvetlen demokratikus intézményeinek emlékét azért elevenítette fel, mert az újkori egyházban ezeket valamilyen formában fel akarta élesíteni.* Az egyházi demokrácia helyreállításának követelése reformatori tanainak sarkalatos tételeit képezte.

Kálvinnak a demokráciára vonatkozó felfogását még jellegzetesebben tükrözi gyakorlati egyházszervező munkája. 1914-ben, száműzetéséből Genfbe való visszatérése után egyházközösségének szervezetét és működését stabil alaponormában lefektetett, szilárd keretek közé kívánta szorítani. Voltaképpen fegyelmi szabályzatot, egyházi alkotmányt dolgozott ki gyülekezete számára.¹² (Ordinances Ecclésiastiques de l'Eglise de Geneve.) Ennek segítségével akarta elejét venni annak, hogy a genfi egyházon belül újból egyes csoportok vagy egyének ragadják magukhoz a hatalmat, és ismét olyan önkényes határozatok szülessenek, mint amelyet pl. ő is elszenvedett előzőleg száműzetésének kimondása során. A mintegy 200 szakaszból álló szabályzattervezetet közzétette azzal a céllal, hogy a gyülekezet tagjai tüzetesen megvitathassák azt. Később összehívta a Szent Péter templomba az egész gyülekezetet, és ott a tanács jelenlétében a szabályzat minden egyes szakaszát felolvasták, és a gyülekezet elé bocsátották szavazás végett. Ezután az egész gyülekezet – templomban levő 2–3 ezer szabad polgár – ünnepélyes és szigorú fogadalmat tett arra, hogy a szabályzatban foglaltakat betartja és betartatja.

Az egész eljárás mintegy *őse* volt az *angolszász jogfelfogásban később gyökeret verő közvetlen, népi alkotmányozási jognak.* A genfi egyház működési szabályzata – alkotóinak véleménye szerint – az "ősi" demokratizmus követelményeinek megfelelően született meg, voltaképpen azonban egy teljesen új eljárás keletkezéséről volt szó. Új maga az egyház alkotmány lefektetésének gondolata, mert az ősi egyház csak szokás alapján kialakult keretek között működött. De új az a módszer is, ahogyan ezt az írásba foglalt alkotmánytervezetet az egész közösség elé viszik, és szavazásra bocsátják. Végezetül az is novum, hogy az alaponorma érvényesítésének végső biztosítója a közösség tagjainak a támogatása lesz, akik ebbeli kötelezettségükre ünnepélyes fogadalmat tesznek.

Nem kívánjuk részletesebben vizsgálni azt a kérdést, hogy milyen tényezők hatottak Kálvinra demokratikus eszméinek megalapozásában, de kézenfekvő az összefüggés működési helyének (Genf város) hagyományos demokratikus intézményei

---

¹⁰ Kálvin János: A keresztyén vallás rendszere. Pápa 1910. II. köt. 349–350. p. A további példákat is abból a korszakból veszi, amidőn még a demokratizmus elemei nem semmisültek meg. Hivatkozik pl. I. Leó tételeire: "Akinék mindenekelőtt kell jámia, az mindenkítől választassék", helyesli az antiochiai zsinat határozatát, mely megtiltotta, hogy "bárkít is rá erőszakoljanak a népre annak akarata ellenére". I. m. II. köt. 316. p.; Lásd továbbá: Lobingier: i. m. 29–30. p.; Wurga Lajos, A keresztyén egyház története. Sárospatak, 1906., I. köt. 175. p.

¹¹ Kálvin: i. m. II. köt. 495. p.

¹² E szabályzat kidolgozásáról, illetve megszavazásáról szóló leírás Pattison: "Essais" (Oxford 1889. II.) 26–27. oldalain található. Idézi G.S. Lobingier, The Peoples Law... 32. p.

és az általa kidolgozott és ajánlott szervezeti formák között.¹³ Nem véletlen, hogy Svájc – mint az ősi nemzetségi társadalmi szerkezet mondhatni legérzékenyebb európai rezervátuma – a modern polgári demokratizmust megalapozó reformátori tanoknak megtermékenyítő talajává vált.

Kálvin demokratikus egyházalkotmánya példaként lebegett a más államokban alakuló reformátori egyházközösségek előtt, másrésztől azonban *hatott a társadalom politikai irányítására vonatkozó elképzelésekre és elméletekre is.*

A Kálvinizmus ideológiájának elterjedési vonalai Európa-szerte azokba az államokba vezetnek, ahol a termelőerők fejlettsége folytán a társadalom haladó erői a feudalizmus két bástyája; a monarchia és a katolikus egyház elleni megmozdulásokra készülődtek. A reformáció demokratikus eszméinek terjedésében különösen két körülmény *játszott nagyobb szerepet.* A kálvinizmus egyházalkotmánya több vonatkozásban hasonlóságot mutatott a régi nemzetségi társadalmi rend demokratikus berendezkedéséhez. *Ahol e szerkezetnek a maradványai, földközösségek és más termelési szövetkezések formájában fennmaradtak, illetve ahol ezek a kapitalizálódás következtében éppen akkor bomlásnak indultak, ott különösen magának érezte polgár és paraszt ezt az ideológiát.* Ugyan a kálvini reformáció elsősorban az ősi egyházi rend helyreállítását ígérte, de egyúttal a hagyományos mark közösségen is túlmutató, szélesebb társadalmi körre kiterjedő demokratizmus követelményének is szószólója volt. A bomlásban levő faluközösségi formák (mark, klan stb.) parasztsága a kálvini ideológiában fontos önvédelmi fegyvert szerzett világi viszonyainak megjavítására irányuló harcában.¹⁴

Az új demokratizmus ideológiája élénk visszhangra talált a céhrendszerben élő kézművesek körében is. Épp úgy, mint a paraszti földközösségi szervezetek működése, a céhek termelési ügyeinek intézése, a tagok együttműködése, termelői kapcsolataik során keletkezett vitás kérdések eldöntése – számos primitív demokratikus elemet őrzött. A céheken belül a közakarát kifejezését rendszerint a céhtagok összességének gyűlése gyakorolta. A céh a maga szűk keretei között egyszerű és korlátozott, azonban alapjában mégis demokratikus elemeket tartalmazó "alkotmányos" rendet biztosított tagjai számára. A céhek szabályzata – mint egy alkotmány – összefoglalta azokat a jogokat, amelyek a céhtagokat a céh közös ügyeinek intézésében megillette, és amilyen kötelezettségek az egyes személyekre hárultak. A céh tehát a feudális termelési viszonyok béklyói közepette a kézművesség egy részének éppen úgy viszonylagos szabadságot biztosított, mint amilyet a faluközösség különböző formái a parasztság számára.¹⁵ A korai kapitalizálódás – a manufaktúrára való áttérése kereszttül – kikezdte a céhrendszer hagyományos szerkezetét, és ezekben a felbomló közösségekben a reformáció által hirdetett "vissza az ősi eredeti állapothoz", éppen úgy várva-várt

¹³ Borgeaud ismerteti azt, hogy Genf közhatalmi szervezete miként épült fel Kálvin idejében. A hatvan tagú kis tanács és kétszáz tagú tanács alkotta a jogszabályokat. A polgárok általános tanácsa választotta a magisztrátusokat, és hagyta jóvá pro forma jogszabályokat. Vö. *Lobingier*: i.m. 31. p. Genf város politikai szervezetének fejlődésére, a kálvini hatásokra vonatkozóan; lásd továbbá *S. Deploige: The Referendum... 50. p. 2. jegyzetét.*

¹⁴ A nemzetségi szervezet fennmaradó formáiról (mark, klan, mir stb.) *Horváth Pál: A középkori falusi földközösség jogtörténeti vonatkozásai c.) Bp., 1960.)* könyve részletesen tárgyalja az idevonatkozó irodalmat és érinti a faluközösség szervezetének politikai vonatkozásai is. Pl. 158., 159., 182., 183., 192. stb. oldalak

¹⁵ A középkori angol céhek primitív demokráciájáról lásd *S. és B. Webb: Demokrácia, Bp. 1909. I., 8. p.; C.S. Lobingier is több céhszabályzatból szolgáltat dokumentumokat idevonatkozóan. Vö. C.S. Lobingier: The Peoples Law... 20. s. köv. p.*

eszmeként hatott és terjedt, mint a földjüktől megfosztott és elűzött parasztok körében. Az előbbi társadalmi szerkezeti feltételektől eltekintve is, bármelyik *függetlenségétől megfosztott, kezdődő nemzeti érzésében megsértett, régi politikai intézményeitől erőszakkal eltiltott nép számára, az elvesztett önállóság visszaszerzésének reményét a reformáció táplálta és erősítette.*

Nem véletlen, hogy a nép hatalmát hirdető reformátori eszmék elsősorban Skóciában és Wallesben találtak leglelkesebb követőkre, ahol a társadalmi ellentmondások halmozódva jelentkeztek. Ezekben a területeken a klan intézményét ebben az időben indította bomlásnak a korai kapitalizálódás, s az ennek következményeként keletkező társadalmi feszültséget hatványozta az angol királyok erőszakos terjeszkedése következtében erjedő gyűlölet. Hasonló tényezők játszottak közre a kálvinizmus térhódításában a mai Hollandia területén is. Itt szintén éltek a nemzeti társadalmi szerkezet egyes maradványai, s a spanyol elnyomók igájának a lerázása, a függetlenség kivívása a nemzeti mozgalmak központi kérdése volt. Minél erősebbek voltak az új elemek az egyes fejlődésnek induló államok társadalmi gazdasági rendjében, annál inkább növekedett ott a következetesebb, radikálisabb reformátori eszmék iránti érdeklődés.¹⁶

A kálvini egyházi-demokrácia elveinek az államszervezetre való átültetése és alkalmazása területén különösen fontos szerepük volt az angolszász reformátori egyházközségeknek, illetve az angol forradalomnak. A feudális önkény elől Svájcba menekülő britek hazájukba visszatérve, hozzáfogtak a kálvini tanok széles körű propagálásához. Kálvin Intitútiója lett az angol puritán mozgalom fő szellemi ihletője. Különösen három névhez fűződik a demokratikus eszmék terjesztése: Thomas Cartwright, John Knox és Andrew Melville. Cartwright lelkesen terjesztette azt az egyházszerkezeti elvet, hogy minden tisztségviselő megválasztását az egész kongregációnak kell jóváhagyni. A presbitériánus egyház-szervező Melwill Skóciában ezt a követelményt már számos helyen keresztülvitte a gyakorlatban is. Robert Brown – Cartwright tanítványa – Chambridge-ben készült munkájában, tapintatosan fogalmazva, a polgári kormányzat rendszerével szemben is felvetett ilyen igényeket. A polgári magisztrátusok – mondja – olyan személyek, akiket isten hatalmazott fel, de a nép választásával, illetve jóváhagyásával alkalmaznak.¹⁷

Az Angliában kialakuló *puritán* mozgalom egyre élesebben szembekerült a feudális egyházzal és a vele szorosan összefonódó királyi uralommal. A Tudor Mária alatt kiüldözött hívek, miután I. Erzsébet alatt Angliába visszatértek, a leghevesebb harcba keveredtek a hivatalos angol államegyházzal. A puritánok programjában az egyház és állam demokratikus alapra való helyezésére irányuló követelések egyre nyilvánvalóbban összekapcsolódtak. Éppen ezért az anglikán egyház püspökei a maguk

---

¹⁶ Laboulaye Eduard is megállapítja, hogy Kálvin a "hevesebb szellemek" előtt népszerűbb, mint Luther, aki a vallást "alá vetette a fejedelmeknek", s így a monarchia számára is elfogadhatóvá tette a reformáció ezen irányát. "Kálvin eszméi nagy sikert arattak; az általa szervezett és igazgatott genfi köztársaság a protestáns egyházak előtt a kormányformák mintaképévé lett. Minden hevesebb szellem Kálvin hitvallását téve magáévá, mely intézményeinek merevségénél fogva sokkal erősebb ellentétben állt Róma szertartásaival és szokásaival, mint a lutheránus disciplina, Genf lett a hollandi, a skót és a francia egyházak mintájává." *Laboulaye E.: Az Egyesült Államok története*, Pest, 1870., I. köt., 1125. p.

¹⁷ *Mather: Model of Church and Civil Power* című könyvéből idézi G.S: Lobingier: *The Peoples Law...* 39. s. köv. p.

szempontjából nem is alaptalanul emlegették vádként a puritánokkal szemben, hogy "népuralomra törekszenek".¹⁸

A nép közreműködésével alkotott egyházalkotmány kálvini példája feltartóztathatatlanul terjedt és hódított az angolé, illetve skót presbiteriánusok között, s innen már csupán egy lépés volt az a gondolat, hogy ezt a módszert "világi" (állami) területen is alkalmazni lehetne. Nem jártak ezért egészen helytelen úton azok a közjogászok, – pl. J. Hatschek sem – akik a nép alkotmányozó hatalmának jogintézményét visszavezették a puritán egyházi demokrácia kialakuláshoz.¹⁹ Nagy hiba lenne azonban az, ha nem ismernénk fel, hogy a közvetlen demokratikus program állami életbe való átültetési kísérlete a polgári forradalom energiáiból táplálkozott. A forradalmi tömegek mozgalma adta meg a döntő lökést abba az irányba, hogy a demokráciát az emberek polgári viszonylataiban is meg kell teremteni.

3. Az angolszász állami fejlődés két nagy eseményéhez fűződik a közvetlen demokratikus formák állami szinten való megjelenése. Az első az angol forradalom, a másik az amerikai angol kolóniák megalakítása és önálló államiságuk kivívása.

*A kálvinizmus angolszász vonatkozású elméletét és gyakorlatát a puritanizmus alakította ki.*²⁰ A puritán mozgalom eszmeileg kikezdte az angol abszolút monarchia alapjait. E mozgalom a XVII. század első harmadának vége felé egyre nagyobb erőt és aktivitást merített a kialakuló polgári tulajdon és a régi feudális államhatalom ellentétéből. Ez az ellentét még hosszabb-rövidebb ideig vallási mezben jutott kifejezésre, de ennek burka alól egyre ellenállhatatlanabban tört felszínre a társadalom materiális szükségletei által diktált politikai program.²¹

A puritán mozgalom ideológiájának – éppúgy mint általában minden forradalmi ideológiának – egyik fő feladata az volt, hogy a tömegeket felkészítse a forradalomra, politikailag mozgósítsa és felsorakoztassa őket a forradalmi felkelés idejére. A korabeli

---

¹⁸ Laboulaye E.: Az Egyesült Államok története, Pest, 1870., I. köt., 128. p. Az anglikán egyház majdnem ugyanolyan ellenszenvet tanúsított a radikálisabb kálvinistákkal szemben, mint a katolikus, és ugyanúgy üldözte is őket. Mint I. Jakab állítólag megjegyezte, a két egyház között vajmi kevés különbség volt: "az anglikán istentisztelet nem volt egyéb, mint a mise, csakhogy rosszabbul énekelték". (Bancroftot idézi Laboulaye, i.m. 126. p.) Vö. továbbá W. A. Dunning: A History of Political Theories, Form Luther to Montesquieu, New-York, 1927., 205. p.

¹⁹ J. Hatschek: Allgemeines Staatsrecht II. Teil. Das Recht der modernen Demokratie, Peipzig, 1909., 27. p. A nép alkotmányozó hatalma kifejezést – amellyel a következőkben számos alkalommal találkozunk – a polgári államok vonatkozásában természetesen csak úgy szabad értelmeznünk, hogy a burzsoá alkotmányosság szerint a "nép" a választójoggal rendelkező polgárok összessége. Nyilvánvaló, hogy ez más, mint pl. a szociológiai fogalom. Az elkövetkezőkben e fogalommal találkozva – csak az adott államokban, a tárgyalat időpontban, politikai jogokkal rendelkező emberek körére szabad gondolnunk.

²⁰ A puritanizmus lényegére vonatkozóan lásd Révész Imre: Társadalmi és politikai eszmék a magyar puritanizmusban c. akadémiai rendes tagsági székfoglalóját. (é.n. 1–2 p.) Értékes munkaként hivatkozva R.B. Perry: Puritanism and Democracy (New-York, 1944.) c. munkáját. A puritán mozgalom eszmei alapjaival foglalkozó polgári irodalmat röviden ismerteti Makkai László: Oliver Cromwell beszédeiből, leveleiből (Bp., 1960.) c. gyűjteményes munkájának bibliográfiája. Ezek közül politikai szempontból érdekesebb G.P. Cook könyvének utóbbi kiadása (English Democratic Ideas in the XVII century. Cambridge 1898.); J.V. Allen: English Political Thought 1603–1660. London, 1938.; W.A. Dunning: A History of Political Theories. From Luther to Montesquieu, New-York, 1927., 219. s köv. p. A.L. Morton: Az angol nép története, Hungária é.n. I. köt., 228. p. A mozgalom gazdasági bázisára vonatkozóan lásd C.Hill: Economic problems of the Church from Archbishop Whitgift to the Long Parliament, Oxford 1956.

²¹ "Nem csupán egy püspök letevése az ami boldog nemzeté tesz majd bennünket. – írja John Milton. – Más dolgokat is meg kell változtatni, nemcsak az egyházban, hanem az "életnek" mind gazdasági, mind politikai rendjében.", C. Hill: Az angol forradalom, 1640., Bp., 1948., 126. p.

angol feudális társadalom ellen irányuló bírálatban is szerepe volt "a megbontott jó rend" visszaállításáról szőtt romantikus elképzeléseknek. Az angol király "gonosz miniszterei" az utóbbi évtizedekben megsemmisítették az azelőtt pedig törvényileg is elismert régi nemesi és polgári jogokat és szabadságokat – mondották. A világi rend bajainak okait nagyjából úgy magyarázták a puritánok, mint Németországban a reformátorok a pápai vezetés alatt deformálódó, eredeti hivatását feladó katolikus egyház hibáit előidéző körülményeket.

A tanács megalakulásáról és működéséről – e forradalmi szervvel egyáltalán nem szimpatizáló – Guizot a következőket írja: "Az egész sereg közösségben cselekedett, mint független, talán ellenséges hatalom emelkedett fel és már saját kormányral bírt. Két tanács intézte ügyeit, az egyik a tisztek, a másik az ügynökök és lázítók által, kik a katonák által választottak. Minden oda volt irányulva, hogy ezen keletkezőben levő intézményt épségben tartsák, minden lovas és gyalogszázad két ügynököt szervezett; hogy a költségek fedeztethessenek, minden legyén, ahányszor a gyűlés egybehívott, négy pence-t fizetett és a két tanács csak együttesen működhetett."²² Az igazi tanácsot az előbbieik közül természetesen a "láztók" alkották.

A parlament és a katonatanács mint két kormány állt szemben egymással, és hogy melyik "kormány" volt az erősebb, azt hamarosan megmutatták az események. A parlament azzal a céllal, hogy a hadsereget mint fenyegető politikai tényezőt eltávolítsa, a csapatokat Írország ellen akart vezényelni. A hadsereg balszárnya felismerte a manőverezés hátsó célját, és a katonákat a presbiteriánus többségű parlament ellen hangolta, amelynek hatása különösen akkor mutatkozott, amidőn a parlament határozatot hozott a parancsot megtagadó csapatok feloszlására. E parancsra a hadsereg nyíltan is szembefordult a parlament döntésével. A katonatanács határozatilag leszögezte, "minden hatalom eredetileg és lényegileg a nép egész testületében van".²³ Ebből azt a következtetést vonta le, hogy a parlamentnek nincs joga a népakaratot valóban megtestesítő katonatanács, illetve a hadsereg ellen jogszerű intézkedéseket hozni. Közjogiilag a vita abban csúcsosodott ki, hogy a választók megváltoztathatják-e a képviselők döntéseit vagy sem? A levellerek szerint igenis erre van lehetőség, a parlament viszont tagadta, hogy a választóknak van ilyen joguk.²⁴

A tisztek körében bizonytalanság ütötte fel a fejét, s a katonák elzavarták azokat a tiszteket, akik a parlamenti utasítás végrehajtása mellé álltak. A felfegyverzett tömegek közvetlen ereje diktálta a következő eseményeket: "mindnyájan... zaj és lárma között *gyűlhelyeket követeltek, hol az összes sereg véleményét kijelenthesse.* A katonák nevében rögtön levél intéztetett Fairfaxhoz, amelyben kijelentik, hogy amennyiben tisztjeik vonakodnának őket vezényelni, maguk is össze fognak tartani és magukat védeni."²⁵ Fairfax e nyomás alatt a haditanácsban szavazást tartott a parlamenti határozat végrehajtása vagy elvetése kérdésében. Hat tiszt kivételével a nagy többség szilárdan visszautasította a parlament döntését. A katonák közvetlen nyomására ugyancsak elhatározták azt is, hogy a "sereg szállásolási helyeit összevonandja és

²² Guizot F.: Az angol forradalom története, Pest, 1866., 370–371. p.; A.L. Morton: Az angol nép története, é.n. II. köt. 257. p.

²³ G. Davies: The Early Stuarts, 1603–1660., Oxford, 1937., 147. p.

²⁴ "The prime dispute between the Cromwellian army and the Long Parliament turned upon the demand of the soldiers that the electors should be given a final veto power over the doings of their representatives." Strackey bevezetője S.R. Honey: The Referendum Among the English c. könyvében, London, 1912., XXV. p.

²⁵ Guizot, F.: Az angol forradalom története, Pest, 1866., 372. p. (Kiemelés tőlem. Sz.l.)

általános gyűlés helyett határozand". A forradalomnak ezek az eseményei mutatják, hogy legalábbis rövid ideig a döntő erő a szervezett tömegek kezében volt, s a "kamarák tekintélye ily merész módon megvetett, idegen segély nélkül mitsem tehettek többé".²⁶

Nem véletlen ezek után, hogy a hadsereg – a felfegyverzett nép – köréből bontakozott ki az a mozgalom is, amely a forradalomban elért eredmények összegezése érdekében legfelsőbb jogszabály kibocsátását tartotta szükségesnek.²⁷ A hadsereg katonatanácsa az állami szervek felépítésére és működésére vonatkozó szabályzattervek fogalmazásánál – bár a parlamentnek mint képviseleti szervnek a szükségességét elismerte – a leveller szárny irányítása alatt mindig arra is törekedett, hogy a nép elsőbbségét a *parlamenttel szemben biztosítsa, és annak legális befolyásolására intézményeket és ellenőrzési formákat építsen ki*.

A hadsereg leveller párti vezetői részéről elhangzott nyilatkozatok többször is hangsúlyozták, hogy a legfelsőbb ellenőrző, illetve jóváhagyó hatalmat mindenkor a nép kezében kell hagyni. A nép legfelsőbb hatalmának elismerése kiolvasható Cromwellnek abból a nyilatkozatából, amelyet diktatúrájának megteremtése előtt tett.²⁸ "If I could see a visible presence of the people either by subscriptions of number I should be satisfied with it; for in the Government of Nations that which is to be looked after is the affections of the people."²⁹ A hadsereg tanácsában állítólag felvetődött az a javaslat is, hogy a parlament korlátlan hatalmának megszorítása³⁰ érdekében a népnek "negatív szavazási jogot", azaz referendum jogot kell biztosítani.

A katonatanácsot s különösen annak leveller csoportját illeti az érdem az első alkotmánylevelé kidolgozásáért és elfogadtatásáért. "The Agreement of the People"-t, az első, a szó eredeti értelmében vett alkotmánytervezetet 1647-ben alkották meg, de számos átdolgozással végleges alakjában 1649-ben Károly kivégzése után jelent meg.³¹ 1649. január 4-én az alsóház kimondotta, hogy "Isten nevében a nép a hatalom eredeti birtokosa. "EZ a határozat – írja Morton – jelentéktelen lenne, ha nem támasztaná az a tény, hogy mind hangja, mind nyelve azonos az Agreement of the People szavaival."³² A "Nép szerződése"-nek az alsóház elé terjesztésekor a *hadsereg petíciót nyújtott be, amelyben követelte, hogy az alkotmánytörvényt bocsássák népi jóváhagyás alá*. A levellerek egyik vezére, Lilburne, 1649-ben javasoltak, hogy az alkotmánytörvény fölött grófságonként tartsanak népszavazást. Ez ismét annak bizonyítéka, hogy a referendum gondolata élt és hatott az angol forradalomban.³³ Innen ered az az egyes

²⁶ I.m. 372. p.; C. Hill: Az angol forradalom 1640., Bp., 1948., 69. p.

²⁷ Kovács István: A burzsoá alkotmányosság válsága, Bp., 1953, 18. p.

²⁸ Cromwell – mint később bebizonyosodott – csak "elv"-ben tette magáévá az Agreement-ben foglaltakat: "Hamarosan világgossá vált, hogy Cromwellnek és a parlamenti függetleneknek az a szándéka, hogy az Agreement papíron maradjon meg...", A.L. Morton: Az angol nép története. Hungária é.n. II. köt., 263. p. Ezt megelőzőleg azonban olyan nyilatkozatokat tett a közvetlen népi hatalom szükségességéről, amelyet éppen a politikai erőviszonyok balra fordulása megkövetelt.

²⁹ L. Strackey bevezető tanulmánya, S.R. Honey: The Referendum Among the English, London, 1912., XXVIII. p.

³⁰ I.h.

³¹ Mindkét formában közli Cardiner, Constitutional documents of the Puritan Revolution, 333, 359. p. Az 1647-ben kibocsátott formában közli B. Denewitz: Die Verfassungen der Modernen Staaten, Hamburg, 1947. I. köt. 40–41. p. Magyarul ismerteti a szerződés tartalmát Kovács István: A burzsoá alkotmányosság válsága, Bp., 1953, 18–19. p.; Beér-Kovács-Szamel: Magyar Államjog, Egyetemi tankönyv, Bp., 1960., 32 p.

³² A.L. Morton: Az angol nép története, Hungária é.n. II. köt., 261. p.

³³ C.S. Lobingier: The Peoples Law... 64–65. p. W.A. Dunning a szerződés egyik legsajátosabb vonásának tartja a következőket: "It declared itself to be an expression of the will of the people, and made the

polgári szerzők által is elismert és alátámasztott nézet, hogy a "Nép szerződése" a parlament felett áll, azt voltaképpen a parlament által kibocsátható jogszabályokkal módosítani nem lehet, tehát a jogszabályok hierarchiájában legmagasabb rendű jogforrás. Ez az első olyan alkotmánylevél, amelynek szerzői megkülönböztették az alkotmányozó hatalmat a közönséges törvényhozó hatalomtól.³⁴ Az Agreement különleges pozícióját a forradalom törvényei között azzal szerezte, hogy bizonyos értelemben a nép közvetlen jogalkotó tevékenységének keretében született, mert a parlament kifejezetten csak a forradalmi tömegek nyomására szavazta meg.³⁵ Tény, hogy a tömegbefolyást érvényesítő leveller mozgalom bukása után az alaptörvény gyakorlati alkalmazására, érvénybe léptetésére a legcsekélyebb kísérlet sem történt. Még a polgári irodalom sem vitathatja el azonban azt, hogy a forradalom leghaladóbb periódusában a népi jogalkotás módszerét később oly határozottan elutasító állami szervek is (parlament, Cromwell) kénytelenek voltak az Agreementet jogként elismerni.

A "Nép szerződése" szerint a hatalom központi szerve a kétvétenként választott népképviselői szerv lett volna. A képviselő hatalma azonban nem "eredeti", hanem "származtatott", ami abból is kitűnt, hogy bizonyos ügyek ki voltak véve a hatásköréből. A parlament hatáskörének korlátozása nagyjából azokra a viszonyokra terjedt ki, amelyeket az egyént az államhatalommal szemben védő "emberi jogok" címén munkált ki a polgári irodalom.³⁶ A képviselői szerv ezeket a jogokat, illetve szabadságokat törvényi formában alkotott jogszabályok által sem korlátozhatja és semmisítheti meg, mert *minden idevonatkozó döntés a népnek van fenntartva*. E jogoknak a kormányzat részéről történő megsértése esetén a *nép az ellenállási jogát gyakorolhatja*.³⁷ Az ellenállási jog deklarálása a nép közvetlen hatalmának elismerése minden olyan helyzetre vonatkozóan, amikor a kormányhatalom megsérti a polgárok által közvetlenül vagy a legszorosabb ellenőrzésük alatt álló forradalmi szervezeteken keresztül elfogadott, illetve kikényszerített alaptörvényeket.

Ameddig az angol forradalmi alkotmányozás menetét a népérdekek következetes szószólói a levellerek és azok balszárnyát képező diggerek diktálták, addig a "népjogok" elismerése mellett a közvetlen demokratikus elemek súlya jelentős volt a forradalmi államszervezetben. Cromwell maga is támaszkodott a levellerekre, s ebben a korszakban tett olyan nyilatkozatokat, amelyek alapján őt is a referendum hívei közé lehetett számítani. A levellerek elszigetelődése azonban hamarosan megindult.

---

meaning of this declaration entirely clear by providing that every individual who was included in, the people, should sign the document." W.A. Dunning: A History of Political Theories. From Luther to Montesquieu, New-York, 1927., 239. p.

³⁴ Vö. Kovács István: A szocialista alkotmányfejlődés... 25. p.

³⁵ A polgári szerzők bizonyos fokig csökkent értékűnek igyekeznek feltüntetni az ilyen szabályt, mert nem "rendes" parlamenti eljárás útján történt a jóváhagyása. A.L. Morton is azt írja, hogy a parlamentnek csak 100 tagja maradt, "ezek fejbőlintőjánosok voltak, azt cselekedték, amit a hadsereg rájuk parancsolt". A szerződés jóváhagyásánál is a "parlament beszél, azonban a Levellereké a szó". A.L. Morton: Az angol nép története, Hungária é.n. II. köt. 261. p.

³⁶ A parlament hatásköréből kivett, közvetlenül a népnek fenntartott jogositványokat ismerteti G. Davies: They Early Stuarts 1603–1660., Oxford, 1937., 148. p.; W.A. Dunning: A History of Political Theories. From Luther to Montesquieu, New-York, 1927., 239. p.; Kovács István: A szocialista alkotmányfejlődés... 25. p. Jellegetes, hogy a parlament joghatósága alól kivont alapjogként szerepelt a magántulajdon sérthetlenségének elve is.

³⁷ S" That is to say, the right of resistance against the government was expressly ascribed to the people." W.A. Dunning: i.m. 239. p.

1647-ben leverték a hadseregen belüli lázadási kísérletüket, de erejüket még nem tudták megtörni. 1649-ben a grandee-k új, eredménytelen felkelésbe kergették a levellereket, s leverésük után vezéreiket agyonlőtték. Cromwell is fokozatosan szembefordult a levellerekkel, s ha diktatúrája tartalmában más célt szolgált is, módszereiben az abszolutizmus példáját követte a népi elemek ellen gyakorolt durva erőszakban. A forradalom legöntudatosabb elemeinek likvidálása egyúttal azt is jelentette, hogy a nép közvetlen részvétele a hatalom gyakorlásában az erre szolgáló intézmények teljes elhalásával megszűnt, és mint elméleti követelmény is egyre jelentéktelenebb szerepet vitt a radikálisabb angol polgári politikai irodalomban is.³⁸

Komoly formában az angol forradalom későbbi éveiben fel sem vetődött a közvetlen demokratikus intézmények alkalmazásának lehetősége. Helyenként fellelhető néhány megnyilatkozás, amely a polgároknak a hatalom gyakorlásában különösen pedig az alkotmány kidolgozásában vagy elfogadásában való közvetlen részvételét kívánatosnak tartotta. Érdemi lépések azonban nem történtek a javaslatok komolyabb megfontolására sem. Nyolc évvel a "*Nép szerződése*"-nek kibocsátása után, amidőn a puritán prát megszűnt, a fiatalabb Henry Vane közzétett egy kiadványt, amelyben ismét lándzsát tört emellett, hogy a legfontosabb jogszabályokat népi jóváhagyás alá kellene bocsátani. Ebben az időben még felvetődött az a gondolat is, hogy az alkotmány elfogadására külön alkotmányozó gyűlést kellene választani, amelynek egyedüli feladata az alkotmányszöveg kidolgozása lenne. Sem a népi jogalkotás bevezetésének terve, sem pedig a külön alkotmányozó Gyűlés választásának javaslata már nem keltett valamirevaló rezonanciát az angol közvéleményben.³⁹

A közvetlen demokratikus formáknak és az ezekkel kapcsolatban kialakult politikai nézeteknek az angol forradalomban betöltött szerepét összefoglalóan értékelve, azt a konzekvenciát vonhatjuk le, hogy az ismertetett negatív jelenségek ellenére ez a forradalom mégis igen fontos államos volt a polgári demokrácia és ezen belül a *közvetlen demokrácia elemeinek további fejlődésében*. A közvetlen demokratikus formák társadalmi, politikai szinten való alkalmazására irányuló előző kísérletek (pl. a német parasztháború idején) nem tudtak eléggé bátran eltávolodni a közvetlen demokrácia nemzeti szervezeti formáinak hagyományaitól, s e körülmény következtében is hatásuk csak elszigetelt és korlátozott jelentőségű volt. Ezek a mozgalmak nem tudták a formákat az új viszonyoknak megfelelően továbbfejleszteni, túlságosan erős volt még a múltba való visszatekintés.

A demokrácia kálvini koncepciójában megszületett az az elmélet, amelyik új módon, a polgárosulás követelményeinek megfelelő formában javasolta az egyházi, illetve közvetve a politikai szervezet átalakítását. Az angol forradalomban olyan kísérletnek lehetünk tanúi, amidőn a hagyományos formák továbbfejlesztésével kombinált, lényegében azonban teljesen új és közvetlen demokratikus elemekkel átszőtt politikai szervezet született meg. Csak *a forradalom tudott olyan energiát*

---

³⁸ A forradalmi demokrácia levellerek által kidolgozott elvei azonban hatottak később más államokban. Sőt, amint látni fogjuk, ezeknek a nézeteknek komoly szerepük volt a közvetlen demokrácia újkori koncepciójának fejlődésében. *Krisztics Sándor* is – főleg angol forrásokra hivatkozva – hangsúlyozza, hogy a közvetlen demokratikus intézmények már országokban való elterjedése kifejezetten a leveller mozgalom eszméinek továbbterjedésével állt összefüggésben. (Politika, Bp., 1931., 489. p.) Ez azzal a precizírozással érvényes, hogy a levellerek hatása különösen az angolszász világban jelentkezett, ahol példájuk valóban fontos inspirációt képezett a közvetlen demokratikus intézmények továbbterjedésében.

³⁹ *Henry Vane: A Healing Question Propounded and Resolved* (1656.), idézi C.S: Lobingier: *The Peoples Law...* 66. p.

koncentrálni, amely a közvetlen demokrácia hagyományos formáinak egyszerű visszaállítására irányuló konzervatív csábítással szemben, gyökeresen új formarendszert hozhatott létre, még akkor is, ha a régi és új intézmények között bizonyos alaki hasonlóság maradt. Az angolé forradalomban a korabeli leghaladóbb elmélet párosulva a forradalmi teremtőerővel, a formák olyan skáláját hozta létre, amelyek közül némelyik a korabeli leghaladóbb társadalmi rétegek igényeit is kielégítette. A nép alkotmányozó hatalmának megkülönböztetése a közönséges törvényhozástól, és az előbbi magasabbrendűségének elismerése a közvetlen demokrácia fontos győzelme volt, az erre szolgáló formák teljes kifejeződése és gyakorlatba való állandósulás nélkül is.

4. Az angol forradalom után – illetve helyenként azzal mintegy párhuzamosan – a közvetlen demokratikus formák társadalmi szervezeti vonalon való alkalmazására az amerikai angol kolóniákban is sor került. Az angol kormányzat, felismerve az amerikai telepek gazdasági kiaknázásában rejlő nagy lehetőségeket, a mostoha viszonyok között otthont alapító pionírok számára bizonyos engedményeket tett politikai önkormányzatukat illetően. Az első települők kiszállítását és letelepítését különféle társaságok szervezték, amelyek a királytól szerzett gyarmati alapokmányok⁴⁰ alapján toborozták, nagy anyagi nyereség kilátásba helyezésével, a kivándorlókat.⁴¹ Az első amerikai angol kolóniákba települő polgárok a legharcosabb protestánsok voltak, akik vallási nézeteikért őshazájukban üldöztetést és sok hátrányt szenvedtek. Mindazokból az államokból, ahol a protestánsokat a monarchia államhatalmával összefonódó egyház kegyetlenül üldözte, tömeges kivándorlás indult meg az "új világ" felé. Az első telepesek zöme "csaknem kizárólag angol vagy (a középső államokban) holland, vagy írországi skót fajú volt".⁴² Szinte egész angol presbiteriánus egyházközségek menekültek az amerikai kolóniákba. Joggal jegyzi meg Lobingier az első amerikai településekről, hogy: "sok esetben a New England-i kolónia egyszerűen a puritán egyház áttelepülése volt az óvilágból az újba"⁴³ *Az amerikai angol gyarmatokra tehát elsősorban a puritánok telepítették át azt az igényt, hogy mind az egyház szervezetet, mind pedig a kolóniák közéletét demokratikus alapokra és ezen belül pedig közvetlen demokratikus intézményekre kell felépíteni.*

A kolóniák kezdetben – sajátos helyzetükből adódóan – belső közhatalmi szervezetüket illetően viszonylagos függetlenséget vívtak ki maguknak az angol központi kormányzattal szemben. A király hallgatólagosan megengedhetőnek minősítette azt a berendezkedést, amit Angliában üldözött. Ez volt szinte az ára, illetve a jutalma annak a kockázatnak, amelyet az úttörők a kolóniák akkori mostoha viszonyai között magukra vállaltak.⁴⁴ Az angol kormány már csupán a nagy földrajzi

⁴⁰ A kolóniák különböző típusairól, illetve az alapításukat és működésüket meghatározó alapvető közjogi szabályok természetéről lásd: Kovács István: A szocialista alkotmányfejlődés... 23–24. p.

⁴¹ Virginia – az egyik első amerikai kolónia – Laboulaye leírása szerint a következő személyek közreműködésével kapta meg alapító szabályzatát: "Virginia engedményét, az új gyarmat alapokmányát egy londoni társulat nyerte el, melynek fejei sir Gates Tamás, sir Sommers György és Hakluyt Richard, a westminsteri káptalan tagja voltak. Hakulay az a férfi, kinek Angolország Amerika gyarmatosítását köszönheti." Laboulaye E.: Az Egyesült Államok története, Pest, 1870., I. köt. 83. p. A kolóniák királyi alapokmányinak keletkezéséről lásd továbbá S.R.: Honey: The Referendum Among the English, London, 1912., 2. p.

⁴² J. Bryce: Az Amerikai Egyesült Államok demokráciája, é.n. 3. p.

⁴³ C.S.: Lobingier: The Peoples Law... 69. p.

⁴⁴ Ezt a viszonylagos szabadságot egyes polgári szerzők a szabad vállalkozás velejárójaként tüntetik fel. "A gyarmat nem volt tartománya a birodalomnak, hanem kb. olyasmi, mint napjainkban a vaspálya, vagyis

távolság miatt sem tartott komolyan attól, hogy a telepesek számára tett engedmények a birodalom dezorganizálására vezethetnek, hisz a korabeli viszonyok között a települések a birodalom többi részétől teljesen elszigetelten éltek.

Az első kolóniák⁴⁵ mintegy társadalmi politikai kísérleti telepei voltak a XVII. század legmozgékonyabb, polgárosuló elemeinek. Ezeknek zöme Angliából magával hozta vallási fanatizmussal tüzdelt szabadságvágyát, a demokratikus politikai intézmények mindenhatóságába vetett hitét. Az ellenséges környezetben kezdetben az első telepesek a termelés és együttélés olyan zárt kollektív rendjét alakították ki, amelyek bizonyos fokig hasonlítottak az Angliában e korszakban még feltehetően faluközösségi és kézműves termelési szervezetekhez. A gyarmati társadalom politikai szerveződésénél "az ősi, rég elvesztett szabadság" visszaállításának ideája, majd pedig az angol forradalom hagyományai egyaránt hatottak.

Az első telepesek életmódjáról Laboulaye a következőket írja: "Nem osztották fel a földet, hanem közösen szántottak, vetettek és arattak. A termést közös raktárba hordták össze, és minden héten kiosztottak belőle bizonyos mennyiséget az egyes családok között, a családtagok számára és szükségéhez képest."⁴⁶ E kollektív termelési mód mellett a közösség irányításának, igazgatásának is demokratikus rendszere alakult ki, amelynek mintáját a puritán egyházszerkezet szolgáltatta.⁴⁷ Az egyházszerkezet példájának hatását a kolóniák állami szervezetének kialakulása vonatkozásában a polgári tudomány nem alaptalanul hangsúlyozza. "Az állam egészen az egyházszerkezet mintájára épült fel... mindkettő kifejezetten a megegyezésen alapult... mindkettő tiszta demokrácia volt."⁴⁸

A kolóniákban a közvetlen demokrácia formái elsősorban a *jogalkotás területén* jelentkeztek. A kolóniák fennállásának első éveitől az általános szerződés szerinti megállapodás a May Flower és az angol közjogot alkalmazták. Hamarosan meggyökeresedett az

---

magánvállalkozás, mely tetszése szerint szervezheti magát azon feltételek alatt, hogy az állam törvényeit meg ne sértse. Ily módon felfogható, hogy a szabadság és függetlenség szelleme gyökeret verhetett mielőtt még az angol kormány foglalatossá vált volna az ősi birtokaival, melyek csak közvetve voltak övéi." Laboulaye E.: Az Egyesült Államok története, Pest, 1870., I. köt., 84–85. p. Ez a magánjogias magyarázat természetesen csak nagyon felületesen érinti az angol kormányzat magatartását meghatározó igazi okokat.

⁴⁵ Az első angol telepesek már a XVI. sz. végén megjelentek Amerikában. Nagyobb arányú angol kivándorlás a XVII. század első évtizedében indult meg. Vö. K. Loewenstein: Verfassungsrecht und Verfassungspraxis der Vereinigten Staaten, Berlin-Göttingen-Heidelberg, 1959., I. p. A puritán kivándorlók az első kolóniákat az "Új Angliá"-nak nevezett területeken, a következő helyeken alapították: Vermont, New Hampshire, Maine, Massachusetts, Connecticut és Rhode Island. Vö. J. Bryce: Az Amerikai Egyesült Államok demokráciája. Bp. é.n. 5. p.

⁴⁶ Laboulaye, E.: Az Egyesült Államok története, Pest., 1870., I. köt. 85–86 p. E primitív kollektivitás tényének elismerése mellett Laboulaye azonnal szükségét érezte annak, hogy itt is kifejtse véleményét a kapitalista termelési mód magasabbrendűségéről a közös termelési formákhoz viszonyítottan. Megjegyzéseinek élet minden kollektív irányzat felé irányítva - "értékeli" az első telepeket: "E kísérlet szerencsétlen volt, nincs kedve az olyan munkához, mely nem hordja magával jutalmát... Ernél fogva a gyarmat nagyon tespedő állapotban is volt mind addig, míg erélyesebb kormányzó minden telepítvényesnek külön területet jelöltetett ki., (I.h.) Sőt ezen túlmenve, egyenesen a kapitalista termelési módnak tulajdonítja azt, hogy az amerikai telepesekben meggyökeresedett a szabad politikai berendezkedés iránti vágy. "Csak később kezdték érezni a szabadság szükségét, midőn a megszerzett tulajdonjog felébreszti a függetlenség érzelmét.", I. m. I. köt. 88. p.

⁴⁷ "A független gondolkodás és a közügyek iránti érdeklődés abból a szokásból ered, hogy az északi gyarmatosok részt vettek a kongregacionális kálvinista egyházközösségek önkormányzásában, valamint a polgári önkormányzatban." J. Bryce: Az Amerikai Egyesült Államok demokráciája, Bp. é.n. 3. p. Ugyanígy: Nevins-Commager: The pocket history of the United States, New-York, 1942., 16. p.

⁴⁸ Osgood: The Political Ideas of the Puritans., Political Science Quarterly. VI. 16. Idézi C.S: Libingier: The Peoples Law... 71. p. Hasonló megállapításokat tesz Tocqueville E.: A demokrácia Amerikában, Buda, 1841., I. köt., 73–74. p.

a jogelv, hogy a kolónia kormányzatára vonatkozó szabályzatokat egyedül csak a kolónia telepesei alkothatják meg. Így jöttek létre a kolóniák első alaptörvényei, alkotmányi jellegű szabályai. 1620-ban pl. ilyen módon kötöttek szerződést mindannyiuk aláírásával ellátva a "zarándok atyák", és ez a szerződés lett kolóniájuk alapszabályja.⁴⁹ Jellegzetes példa a kolónia alapokmányának népi jóváhagyására Connecticut is. Az 1638-ban készült alaptörvényt 1639. június 11-én Hartfordban tartott népgyűlés ratifikálta a kolóniát alkotó három város lakossága részéről. E szabályzatban – noha nem nagyon határozott formában – már utalások vannak a népszuverenitás és a nép közvetlen alkotmányozó hatalmára, továbbá a polgárok összességét megillető azon jogokra, amelyekben keresztül elfogadják és módosítják szabályzataikat, megválasztják tisztségviselőiket stb.⁵⁰ Honey szerint Rhode-Island volt az első kolónia, amelyben a szabályzaton kívül minden más jogszabályt is a nép közvetlen szavazásával fogadtak el. Itt már a XVII. század közepén bevett gyakorlattá vált, hogy a városok (telepek) lakossága jogalkotó gyűlésekre összejött, és szavazással hozott döntéseket a közügyekben.⁵¹

A közvetlen törvényhozás rendszere tehát több New England-i telepen már fejlődésük első időszakától fogva kolónia szinten is működő intézmény volt. Még könnyebben elterjedhetett a közvetlen "népi" jogalkotás módszere a városok és más települések közfeladatainak intézésében. A település polgárainak gyűlését – az ún. town-meetinget – jóformán mindenütt ismerték New Englandban. A town-meeting első jogi szabályozásai közé tartozik az 1633 októberében Dorchesterben megszavazott határozat. Az intézmény alapjait lerakó szabályzat kimondotta, hogy a polgárok az általános közjóról előmozdítása és a közügyek megfelelő intézése érdekében, minden hétfőn 8 órakor általános gyűlésre jönnek össze. A dorchesteri példa után a kolónia általános tanácsa 1636-ban kötelezővé tette a town-meeting meghatározott formában való megszervezését minden településen belül.⁵²

A kolóniák túlnyomó többségében mihamarabb belátták, hogy a törvényhozás feladatát egyre nehezebb megoldani küldöttek választása, azaz képviseleti szervek alakítása nélkül. A képviseleti jogalkotás elterjedése azonban nem máról holnapra ment végbe, és nem is volt visszaesésektől mentes folyamat. New Plymouthban pl. 1638-ban már bevezették a képviseleti rendszert, s a törvények közvetlen jóváhagyása már kezdett háttérbe szorulni. A küldötti szervek működésében azonban még lényeges zavarok mutatkoztak, s ezek miatt egy időre részlegesen felújult a polgárok közvetlen törvényhozása.⁵³ E korszak képviseleti intézményei mindenesetre még nem rendelkeztek a megfelelő stabilitással. Ez a képviseleti rendszer – még a polgári történeteszek szavai szerint is – a "demokrácia változó, visszahívható képviselése" volt.⁵⁴

Az amerikai angol kolóniák nem egyszerre alakultak ki, de az előbb vázolt vonások a későbbi kolóniákra is többnyire érvényesek. *Kezdetben jóformán minden településen bizonyos primitív demokratizmus alakult ki, amely a társadalmi fejlődés*

⁴⁹ Vö. M. Battelli: Les Institution... 81. p.; Lobingier: l.m. 71-72. p.; Nevins-Commager: The pocket history of the United States, New-York, 1942., 6. p.

⁵⁰ Vö. J. Hatschek: "Allgemeines Staatsrecht II. Teil. Das Recht der modernen Demokratie, Leipzig, 1909., 10-11. p.

⁵¹ S.R. Honey: The Referendum Among the English, 58. p. Lásd erről továbbá W.B. Stubbs C:B: Gosnell: Select Readings in American Government, New-York, 1948., 40-41. p.

⁵² Vö. C:S: Lobingier: The Peoples Law... 77. p.

⁵³ l.m. 72. p.

⁵⁴ Laboulaye E.: Az Egyesült Államok története, Pest, 1870. I. köt., 354. p.

menetében egyre inkább feloldódott, és a képviseleti rendszernek adta át helyét. Megfigyelhető ez a folyamat az angol kormányzat skót üldözö politikájának hatására a XVIII. század első felében meginduló kitelepülési hullám alkalmával alakított skót-ír kolóniákban is (Pennsylvania, Carolina, Tennessee, Kentucky, Mississippi). Ezekben is megtaláljuk kezdetben a hagyományos közvetlen demokratikus intézményeket. Ez nem pusztán azzal magyarázandó, hogy e telepésekre hatottak az alapító kolóniák hajdani kísérletei. E kivándorlók is az anyaországból hozták magukkal a demokratikus berendezkedés iránti igényüket és egyházszervezeteikben idevonatkozóan már szerzett tapasztalataikat.⁵⁵ A primitív demokratikus formák azonban ezekben még hamarabb kimentek a gyakorlatból, mint az alapító kolóniákban.

Az amerikai angol kolóniákban a közvetlen demokratikus formák akár az alkotmányi jellegű szabályok népi jóváhagyásáról, akár a közvetlen néptörvényhozásról vagy a referendum és iniciatíva nagyon kezdetleges primitív kísérleteiről, illetve a városi lakosság town-meetingjeiről van is szó – általában kezdettől fogva a jogalkotás területén jelentkeztek. Már ebben az időszakban megfigyelhető az a sajátosság – ami a későbbi polgári állami fejlődésben mind teljesebb mértékben kifejezésre jutott –, hogy burzsoá viszonyok között a végrehajtás; az igazgatás területén az ügyek intézésében a lakosság általában semmi módon nem működhet közre. A polgárok a tisztségviselők megválasztásával részt vesznek ugyan a végrehajtó szervezet megalakításában, e tisztségviselőket esetleg vissza is hívhatják, de munkájukat, tevékenységüket közvetlenül nem befolyásolhatják, s általában a közfeladatok végrehajtásába személyesen be nem kapcsolódhatnak.

A kolóniák alapítását követő későbbi évtizedekben már a jogalkotás területén is mind kevesebbet hallunk a közvetlen demokratikus formák alkalmazásáról. A kolóniák alapokmányának elfogadása gyakran a közvetlen népi jóváhagyás alapján történt ugyan, de a képviseleti szervek elterjedése után a nép közvetlen jogalkotó gyakorlata jóformán már csak a town-meeting alakjában élt tovább. *Miért szorultak háttérbe a közvetlen demokratikus formák a kolóniák XVIII. századi közéletében?* Az alapvető ok a kezdődő kapitalisztikus jellegű társadalmi-gazdasági fejlődésben rejlik. A kolóniák lakosainak száma egyre inkább gyarapodott, s ilyen körülmények között a közvetlen népi jogalkotás technikai kivitelezése mind nagyobb nehézséget jelentett. Az egyszerű, primitívebb közösségi viszonyok bomlása, a nagyobb társadalmi-gazdasági szerkezeti egységek kialakulása következtében a közvetlen demokrácia hagyományos, "klasszikus" formái mind elégtelenebbül töltötték be társadalmi funkciójukat. E formák feladatait átvevő képviseleti jogalkotás kialakulását egyrésztől tehát a polgáriasodó viszonyok, de másrésztől a kolóniák vezetésében kifejlődő belső ellentmondások is magyarázzák. A régi telepések mindinkább elhatárolták magukat az új bevándorlóktól, s a kolóniák megteremtésében végzett érdemeikre hivatkozással különleges szerepet igényeltek maguknak a közügyek intézésében. *A pionírok arisztokratikus, a társadalom többi elemeitől elszigetelődő rétegének kialakulása szükségszerűen a pangás irányába terelte a közvetlen demokratikus formákat, amelyek csakis a politikai közösség tagjainak teljes egyenjogúsága alapján funkcionálhatnak megfelelően.*

Az amerikai angol kolóniák közvetlen demokratikus intézményeinek pozitív utóhatása főleg a függetlenségi harc idején mutatkozott meg. Ekkor a felszabadultabb polgári szellem, visszanyúlva az első telepések hősi kísérleteihez, kiindulási alapul

---

⁵⁵ C.S. Lobingier: The Peoples Law... 105–136 p.

vette a kolóniák berendezkedésének hagyományos, demokratikus formáit, és azokat modernebb viszonyokhoz hozzá alakítva beépítette az Amerikai Egyesült Államok tagállamainak intézményi rendszerébe.

ISTVÁN SZENTPÉTERI

DIRECT DEMOCRACY IN THE AGE OF REFORMATION AND ENLIGHTENMENT; THEORIES AND INSTITUTIONS

(Summary)

Reformation as an ideology directed against feudalism. The content of the return to ancient "perfect" conditions as applied to the church and laymen. The ideas of the plebeian democrat Thomas Münzer on the reform of society. Calvin as the man most adequately formulating the reformers' ideology in accordance with the requirements of bourgeois evolution. The program of restoring democracy in the Church. The organization activity of Calvin in the Church and his Church constitution. The directions of the spreading of Calvinist reformation: the area of the dissolving land community relationships and the guilds. Calvinist democracy becoming popular in The Netherlands, Scotland, Wales.

The institutions of direct democracy in the English colonies in America. The emigration of Dutchmen, Scots and English persecuted for their religious and political convictions to America. The primitive form of democracy intermingled with the collective way of life of the first settlers. The Puritan Church constitution as the pattern of the political organization of the settlements. The first institutions of direct democracy in the colonies: the charters adopted by the citizens, direct legislation by the people, the town-meeting.

Popular constitution-making and legislative power exercised factually in the American colonies becoming independent in the course of the war of independence. Interconnection between the idea of traditional democracy and the political concepts of enlightenment prior to the war of independence. A major constitutional achievement of the North-American states was the people's constitution-making power laid down in and exercised under written legal rules.

TÓTHNÉ ESZTER FÁBIÁN

Novellierungen des Familiengesetzes (1974 und 1986)

Das erste umfassende Gesetz ist in Ungarn 1952 entstanden, nämlich das Gesetz Nr. 4 vom Jahre 1952. Früher waren die einzelnen Teilthemen durch Sondergesetze geregelt, dem ehelichen Güterrecht lag zum größten Teil das Gewohnheitsrecht und das durch die richterliche Praxis herausgebildete Recht zu Grunde.

Das 1952 angenommene Gesetz wurde bis 1990 zweimal bedeutender modifiziert. Zum ersten Male 1974, dann im Jahre 1986. Durch die Modifizierung mit dem Gesetz Nr. 1 vom Jahre 1974 ließ das Gesetz, in Betracht auf die Grundgedanken keine wesentliche Abweichungen aufweisen, sie läßt es eher nur ergänzen. In mancher Hinsicht gab der frühere Text entweder keine Anordnung oder war einsilbig. Natürlich ist in der Modifizierung vom Jahre 1974 auch eine Modernisierung zu finden. Z. B. eine deutlichere Bestimmung der Rechte und Pflichten der Stiefeltern und des Stiefkinds, die der Pflegeeltern und Pflegekinder oder aber die Erhöhung der mindesten Altersgrenze bei Eheschließung von 12 Jahren auf 14 bei Frauen und bei Männern auf 16 Jahre. Hier soll bemerkt werden, daß die selbständige Ehemündigkeit – wenn keine Erlaubnis mehr der Vormundschaftsbehörde notwendig ist – bei Frauen von dem früheren 18 auf 16 Jahre herabgesetzt während bei den Männern die frühere 18 Jahre – das heißt die Volljährigkeit. Im Gesetz von 1974 wurde der staatliche Schutz der Familie und bei der Entscheidung von Streitfällen zwischen den Eheleuten die Würde garantiert. Vielleicht war jener meistumgestrittene Gesetztext, der die gemeinsame Vereinbarung der Ehepartner bei der Scheidung der Ehe akzeptiert wurde, wenn sie ernst, einflußfrei und endgültig war. Die Vereinbarung wurde zwar nicht als Grund der Ehescheidung angenommen, sondern als entscheidender Beweis für die Verschlechterung der Ehe, in der Praxis genügte aber zur Ehescheidung die gemeinsame, beidseitige Behauptung der Vereinbarung. Es war zwar im Gesetz erwünscht, daß sich die Eheleute nicht nur über die Notwendigkeit der Ehescheidung einigen sondern sie mußten auch über Unterbringung und Unterhalt der gemeinsamen minderjährigen Kinder, ferner darüber einig sein, wann, unter welchen Umständen die Ehepartei, in deren Haushalt sich kein Kind befinden, ihr Kind sehen kann. Das Gesetz verlangte Vereinbarung über die Unterhalt der unschuldig unterhaltspflichtig gewordenen Ehepartei seitens der anderen Partei, sogar auch über das Benutzungsrecht der gemeinsamen Wohnung. Wenn sich die Eheparteien über diese zusätzlichen Fragen nicht einigen konnten, so hat das Gericht auf Verlangen der Parteien auch in diesen Fragen im Laufe des Scheidungsprozesses zu entscheiden. Die Modifizierung

von 1974 ließ also die Frage der Ehescheidung vereinfachen, indem es im Falle der gemeinsamen Vereinbarung nicht erwünscht war, eingehend zu beweisen, wodurch und in welchem Maße die Ehe zerstört wurde, wie die Urteilspraxis das im vorangehenden Jahrzehnt gebildet hat.

In dem nächsten Jahrzehnt ist in unserer Heimat eine bedeutende wirtschaftliche und gesellschaftliche Veränderung eingetreten, teils unter den Einfluß der wirtschaftlichen Reform vom Jahre 1968, teils wegen anderen und verschiedenen Gründen. So haben sich die Voraussetzungen der Annahme des Gesetzes Nr. 4 vom 1986 herausgebildet, das die neuere große Modifizierung des Gesetzes Nr. 4 vom Jahre 1952 gewesen ist und dessen hier verhandelten Regeln sind auch noch heute geltend. In der allgemeinen Begründung der Gesetzesmodifizierung ist festgestellt: "Das Gesetz Nr. 4 vom Jahre 1952, modifiziert durch das Gesetz Nr. 1 von 1974 (Familiengesetz) schützt die Familie und Ehe, trägt zur Erziehung und Entwicklung der Jugendlichen bei, sichert die Gleichberechtigung des Mannes und der Frau auch im Familienleben.

Die Ehe und Familie erfüllen in unserem Lande ihre Bestimmung, aber die Wirkungsstörungen der Familie verursachen bedeutende soziale Probleme. Vor allem die ungünstige Veränderung der Bevölkerungszunahme, die Mangelhaftigkeiten, Gefährdung der Sozialisation der Kinder und eine Reihe von Störungen der gesellschaftlichen Anpassung (Z.B. Alkoholismus, Straffälligkeit usw.) hängen mit Problemen des Familienlebens zusammen. Es weist auf die Leckerung der Familienverhältnisse, auf den Anstieg des Zerfalles der Familien hin, daß die Anzahl der Ehescheidung und damit die Anzahl der durch die Scheidung betroffenen Kinder seit Jahren steigt, die Heiratszuneigung dagegen zurückfällt. Immer mehr Leute wählen statt der Eheschließung die mit weniger Gebundenheit einhergehende Lebenskameradschaft.

Was die Rolle und Bedeutung der Ehe angeht ist auch in der Öffentlichkeit Unsicherheit wahrzunehmen. An Stelle des traditionellen Familienbildes ist noch kein moderneres, auch in der Praxis gut funktionierendes Familienmodell getreten.

Das alles begründet die Bekräftigung der bisherigen Prinzipien des Familienrechts und die Weiterentwicklung einzelner Verfügungen des Gesetzes. Das wichtigste Ziel der Gesetzesänderung – sagt die Begründung des Gesetzes – ist die weitere Verstärkung der Familienverhältnisse, die Steigerung der Verantwortungstragung der Familienmitglieder gegeneinander, die Sicherung einer gleichmäßigeren Lastenverteilung zwischen den Eheleuten und gesteigerter Schutz der Kinder. Durch die Gesetzesänderung bietet sich die Möglichkeit zur Gestaltung einer differenzierteren, dem Wahrheitsgefühl der Gesellschaft besser entsprechenden Gesetzesanwendungspraxis."

Das Gesetz Nr. 4 1986 hat in 56 Paragraphen verschiedener Ausmaß die Modernisierung der materiellen und Verfahrensregeln des Familienrechts zusammen gefaßt. Von diesen Regeln möchte ich die meistumgestrittenen oder eine neuartige Denkweise spiegelnden Regelungen bekanntmachen. Ich möchte aber betonen, daß das Ziel der Modifizierung die Förderung der Ehe, womöglich ihre Aufrechterhaltung, die Gestaltung eines flexibleren ehelichen Güterrechts und zugleich die Anerkennung des Wohnungsbenutzungsrechtes in Geld zwischen den Eheleuten war. Es wird danach gestrebt, daß im Falle der Ehescheidung in den wichtigsten Schicksalsfragen des gemeinsamen minderjährigen Kindes auch jener Elternteil mitzureden hat, der sonst nur zum finanziellen Unterhalt verpflichtet war; und es wird die Vereinbarung der

Eltern in Fragen der Kontakthaltung mit dem Kind betrieben. Dieses Gesetz wünscht das staatliche Fürsorgesystem von Minderjährigen, deren körperliche, emotionelle und sittliche Entwicklung obgleich aus welchen Gründen nicht gesichert ist, deutlich und wirksamer zu machen.

Nehmen wir einige konkrete Fragen von diesen Regeln:

Um die Eheschließung überlegter zu machen, ließ das Gesetz die untere Altersgrenze der Eheschließung bei beiden Geschlechtern in 16 Jahren feststellen. Aber die Staatsbürger zwischen 16 und 18 dürfen nur mit Genehmigung der Vormundschaftsbehörde Ehe schließen. Man ist mit 18 Jahren ehemündig. Diese Regel ist auch zur Zeit geltend.

In den Regelungen zur Ehescheidung ist weiterhin das Prinzip enthalten, wenn die Ehe nicht wieder herstellbar ist, ist sie zu scheiden. Dieses Prinzip gilt auch umgekehrt, das Gericht darf nur nicht wieder herstellbare Ehen scheiden. Auch heute muß sich das Gericht von der Unhaltbarkeit der Ehe überzeugen. Dafür sind weiterhin betonte Beweise der Vereinbarung der Parteien. Diese Vereinbarung – auf Grund dieses Gesetzes – wird aber vom Gericht nur angenommen, wenn auch über Unterbringung, Unterhalt des gemeinsamen minderjährigen Kindes, über die mit ihm verbundene Kontakthaltung, über den Unterhalt der anderen Partei – wenn der nötig ist –, über Fragen der Wohnungsbenutzung und Ehegutzgemeinschaft vereinbart wird. Wenn sie die Ehescheidung gemeinsam beantragen, darf das Gericht in diesen Fragen statt ihrer nicht entscheiden. Es gibt nur einen einzigen bevorzugten Tatbestand im gemeinsamen Vereinbarungskreis, wenn die Eheleute schon wenigstens seit 3 Jahren getrennt leben. In diesem Fall genügt es, sich nur über den Unterhalt und die Kontakthaltung des minderjährigen Kindes zu einigen. Es ist der Aufmerksamkeit wert, daß innerhalb von 2 Jahren die Änderung der Vereinbarung der Parteien bei dem Gericht beantragt werden kann, aber – neben anderen Bedingungen – das ist auch nötig, daß die echte Vereinbarung die Interessen eine Partei oder ihres Kindes wegen der Änderung der Umstände schon grob gefährdet. Wenn 2 Jahre von der gerichtlichen Genehmigung der Vereinbarung der Parteien schon vergangen ist, muß man nicht mehr das Gericht sondern die Vormundschaftsbehörde um die Wiederordnung der Kontakthaltung mit dem Kind bitten. Gegenwärtig besorgt der Notar der Behörde des Bürgermeisters die vormundschaftsbehördlichen Aufgaben.

Nach der neuesten Modifizierung ist die grobe Beeinträchtigung des Interesses des Kindes nicht nötig, sondern muß die Änderung der Vereinbarung im Interesse des Kindes liegen. (So bestimmt das Gesetz Nr. 31 vom Jahre 1995, das das Familiengesetz mit Rücksicht auf den New Yorker Pakt von 20-ten November 1989 "Über die Rechte der Kinder" an verschiedenen Stellen geändert hat.)

In Ungarn ist das Gerichtsorgan einheitlich. Abgesehen von der gewissen Selbständigkeit des Arbeitsgerichtes werden die übrigen Streitfällen von demselben Gericht verhandelt. Es gibt also kein Familienrechtsgericht, höchstens eine gewissermaße Spezialisierung unter den Richtern. Die bisherigen Verfahrensrechtsregeln waren schon immer gestrebt, daß es im Laufe des Scheidungsprozesses womöglich zu einer Versöhnung der Parteien kommt. Diesem Zweck dient das mit dieser Gesetzesänderung eingeführtes Institut des Anhörens vor dem Scheidungsprozeß. Abgesehen von einigen Ausnahmefällen war es eine Pflicht. An der Anhörung durften nur der Richter und die Parteien anwesend sein. Bei diesem Anhören konnten die Parteien erklären, warum sich ihre Ehe verschlimmert hat. Es

gehörte zu den Pflichten des Richters zu versuchen, die Parteien zu versöhnen und sie über das Scheidungsverfahren zu informieren, ferner mit den Eheleuten darüber zu sprechen, wie sich ihre Lebensführung nach der Ehescheidung verändert. Innerhalb 30 Tage nach diesem Gespräch mußte der sich auf die Ehescheidung richtende Prozeß angehängt werden und falls der Tatbestand genügend klaggestellt war, kann die Ehe schon an der ersten Verhandlung geschieden werden. Das Gericht war – und ist auch heute – aber verpflichtet durchgehends darauf zu achten, ob nicht eine der Parteien Versöhnungsabsicht hat. Wenn er so eine Absicht wahrnimmt, ist es verpflichtet, Versuch auf die Versöhnung der Parteien zu unternehmen, die Verhandlung kann sogar amtswegen aus diesem Zweck verschieben werden. Zur Zeit ist die Anhörung vor dem Scheidungsprozeß, die ein außerstreitiges Verfahren war, als Ergebnis der Gesetzesänderungen kein lebendes Recht.

Die nächste umgestrittene Regelung des Gesetzes Nr. 4 vom Jahre 1986 war die Einführung der Möglichkeit, über das Ehegut Vertrag zu schließen. Laut Gesetzes tritt für die Dauer der Ehegemeinschaft eine Gütergemeinschaft ein, was bedeutet, daß die Eheparteien gleichermaßen Eigentumsrecht zur ungeteilten Hand auf dem während der ehelichen Lebensgemeinschaft erworbenen Ehegut haben. Diese Regel war früher ohne Ausnahme gültig. Demgegenüber wurden die folgenden Verträge durch die Modifizierung ermöglicht: die Eheparteien können von diesem Erlangungsverhältnis abweichen, können vereinbaren, in wessen Eigentum die einzelnen Vermögensgegenstände gelangen, sie können festlegen, wer was für Vermögensgegenstände mit in die Ehe nimmt und es ihr/sein Sondervermögen bildet. Um Mißverständnisse zu vermeiden ist hier zu bemerken, daß das Vermögen, das vor der Eheschließung im Besitz der einen Ehepartei war, bildet kraft des Gesetzes ihr Sondervermögen auch nach der Eheschließung. Der aus diesem Zweck geschlossene Vertrag erleichtert nur den späteren Beweis. Im Gesetz ist keinerlei Einschränkung festhalten hinsichtlich die Ordnung der Vermögensfragen. Die Eheleute können über alle, allerlei und in unbeschränkter Zahl über ihre Vermögensgegenstände seit der letzteren Gesetzesänderung vereinbaren, daß es ausschließliches Eigentum der einen Partei bildet. Wird aber ein Vertrag mit einem Dritten abgeschlossen, so sind sie verpflichtet, darüber Information zu geben, daß den Vertragsgegenstand bildender Vermögensgegenstand zum Sondervermögen gehört.

Laut Begründung des Gesetzes waren diese Verträge vor allem die Folge der Zunahme von Klein- und Privatunternehmen. Dadurch entsteht nun die Möglichkeit, daß durch das Unternehmungsrisiko nur das Sondervermögen der einen Partei betroffen wird.

In den verschiedenen juristischen Regeln wurde schon vor der Gesetzesänderung vom Jahre 1986 das Wohnungsbenutzungsrecht in Form von Geld anerkannt. Z.B. wenn jemand eine staatliche Mietwohnung bekam, mußte, unabhängig von der Höhe der Miete, eine bestimmte Summe als Inanspruchnahmegebühr zahlen. Wenn er aber die Wohnung dem Verfügungsorgan zurückgab und keine andere verlangte, so wurde ihm das Fünf- oder Siebenfache der ursprünglichen Inanspruchnahmegebühr zurückerstattet. Im Falle des endgültigen Verzichtes auf das Mietrecht der im Eigentum der Stadt-, Dorfselbstverwaltungen und des Staates befindlichen Wohnungen bekommt der Mieter auch gegenwärtig bestimmte Summe.

Im Familienrecht wird diese Summe als Gegenwert des Benutzungsrechtes einer Mietswohnung anerkannt. Im Falle einer Eigentumswohnung ist es der Unterschied des Verkehrswertes der bewohnten und leeren Wohnung. Laut Gesetzesänderung gebührt der Ehepartei, die die gemeinsam gemietete Wohnung verläßt oder verpflichtet ist die nach der gerichtlichen Anordnung im gemeinsamen Eigentum oder im Eigentum einer Partei seiende Wohnung zu verlassen, 1/3 des Gegenwertes des Wohnungsbenutzungsrechtes. Diese Summe hat die in der Wohnung verbleibende Partei dem Weggehenden zu zahlen. Kann sie nicht zahlen, so ist das gemeinsame Vermögen so zu teilen, daß diese Summe dem Vermögensteil der in der Wohnung verbleibenden Partei zur Last fällt. Die ehemalige Ehepartei ist nicht verpflichtet, aus der Wohnung auszuziehen, bis ihr diese Summe nicht bezahlt wird. Die Summe gebührt ihr aber auch, wenn sie eventuell schon in ihrer eigenen Mietswohnung oder Eigentumswohnung wohnt.

Die Eheleute können auch bezüglich des Wohnungsbenutzungsrechtes einen Vertrag schließen, in dem sie vereinbaren können, daß im Falle der Ehescheidung die eine Ehepartei die Wohnung ohne Anspruch auf Unterbringung oder Entgeltung verläßt.

Bei dem von den Eheleuten geschlossenen Verträgen und bei den anderen Vermögensfragen, worüber das Familiengesetz nicht verordnet, die Verordnungen des BGB (Bürgerlichen Gesetzbuches) anzuwenden.

In der Gesetzesänderung wurden auch die Rechtsnormen des Verwandtenunterhaltes modernisiert. Die früheren strengen Regel, die den Nachkommen bei den Rechten und Pflichten Vorrangigkeit sicherte, wird aufgehoben und verordnet, daß im Bedürftigkeitsfalle nach dem Kind die Eltern den anderen Verwandten in der Reihe der Berechtigten zuverkommen. Auf Antrag kann das Gericht die Reihenfolge der Unterhaltsberechtigung vom Gesetz abweichend feststellen. Die neue Regelung macht auch darauf aufmerksam, daß die Unterhaltsforderung des Minderjährigen auch von der Vormundschaftsbehörde und vom Staatsanwaltschaft vor dem Gericht geltend gemacht werden kann. Im Interesse der Eltern kann das Ressortsverwaltungsorgan das Exekutivkomitees des Rates, das sozialpolitische Aufgaben leistet, sowie der Staatsanwaltschaft anklagen; zur Zeit dürfen der Notar der Bürgermeistersbehörde der kompetenten Stadt-, und Dorfselbstverwaltung und der Staatsanwalt vor dem Gericht anklagen.

Im Laufe der Vorbereitungen der Gesetzesänderung vom Jahre 1986 wurden die Regeln bei der Feststellung der Höhe des Kindesunterhalts kritisiert. Die Verpflichteten hielten das im allgemeinen für viel. Die Hauptregel lautet nämlich, daß der Unterhaltspflichtige sein Gesamteinkommen berücksichtigt für jedes Kind dem monatlichen Durchschnittseinkommen entsprechend 20 Prozent Unterhaltsbeitrag zu zahlen hat. Es ist zu bemerken, daß der Unterhaltsbeitrag selbst im Falle von mehreren Kindern den 50 Prozent auch derzeit nicht überschreiten darf. Die Gerichte haben mechanisch diese Regel angewandt, obwohl sie hätten mindestens vom 20 Prozent abweichen können. Die gegenwärtige Regelung entsprechend können die Eltern zur Zahlung des Unterhaltsbeitrages zwischen 15–25 Prozent zugunsten des Kindes verpflichtet werden, dabei wird das auf Grund des Jahreseinkommens berechnete Monatsdurchschnittseinkommen berücksichtigt. Bei der Feststellung der konkreten Summe sind die wirklichen Bedürfnisse der Kinder, die Einkommens- und Vermögensverhältnisse beider Elternteile, die Zahl der eigenen und Stiefkinder im

Haushalt der Eltern, ferner auch das eventuelle eigene Einkommen des berechtigten Kindes zu berücksichtigen. Nach der Durchführungsverordnung ist das in der Hauptstelle bekame Einkommen maßgebend. Das anderswoher erwarbe Einkommen muß berücksichtigt werden, wenn das vorherige Einkommen – mit Maß des 25 Prozenten gerechnet – auf die Bedürfnisbefriedigung des Kindes nicht genug ist, aber mehr als 50 Prozent des Einkommens darf nicht gerechnet werden.

In Frage der Ausübung der elterlichen Aufsichtsrechtes ist eine bedeutende Modifizierung eingetreten. Der mit dem Kind nicht zusammenlebender Elternteil hat im allgemeinen nur Recht auf Besuch seines Kindes erhalten, ferner hatte er Zahlungspflicht für den Unterhaltsbeitrag. Obwohl im erwähnten Gesetz aus Mangel an Vereinbarung der Eltern der frühere Standpunkt weiterhin behalten wird, daß das minderjährige Kind bei dem Elternteil zu unterbringen ist, bei dem die günstigere körperliche, geistige und morale Entwicklung des Kindes gesichert ist, wünscht aber auch dem anderen Elternteil Rechte geben. In der Mehrheit – Fälle zeigen die Erfahrungen, daß beide Eltern zur Erziehung des Kindes geeignet sind. Gerade deshalb können die Eltern künftig über ausschlaggebende Fragen im Schicksal des Kindes gemeinsam entscheiden. (z.B. Bestimmung des Aufenthaltsortes des Kindes, die Berufswahl, das Lernenlassen, die Namenswahl usw.) Das Gericht kann den von Kind getrennt lebenden Elternteil beauftragen, das Vermögen des Kindes zu verwalten, auch das Kind vor dem Gesetz zu vertreten, das die Eltern gemeinsam ausüben. Die Rechtsnorm hat im allgemeinen das Ziel, daß das Kind keinen Elternteil verliert.

In 1986 hat der Rechtserzeuger keine Möglichkeit auf die gemeinsame Ausübung des Aufsichtsrechtes der Eltern gesehen. Die neueste Modifizierung (das Gesetz Nr. 31 vom Jahre 1995) bestimmt, daß die Eltern das elterliche Aufsichtsrecht gemeinsam ausüben, dann auch, wenn sie nicht mehr zusammen leben. Wenn ein Prozeß wegen der Ehescheidung und der Kinderzuteilung vor dem Gericht angehängt ist, kann die gemeinsame elterliche Aufsicht auf Bitte der Eltern verordnet werden.

TOKAJI GÉZA TUDOMÁNYOS MUNKÁINAK JEGYZÉKE

I. Fő műve

1. A bűncselekménytan alapjai a magyar büntetőjogban. KJK, Budapest, 1984. 386 p. (Nívó-díjban részesült munka.)

Hivatkozások:

Kálmán Györgyi: Die Vorverlegung des Strafrechtsschutzes durch Gefährdungs- und Unternehmensdelikte im ungarischen Strafrecht. In: Die Vorverlegung des Strafrechtsschutzes durch Gefährdungs- und Unternehmensdelikte. Berlin, New York, 1987. 98., 100., 103., 104., 105., 106., 107., 111., 120. p.

Földvári József: Kriminálpolitika. KJK, Budapest, 1987. 102., 107., 109. p.

Kálmán Györgyi: Ungarn. In: Strafrechtsentwicklung in Europa. Landesberichte 1984/1986. Teil 2. Freiburg i.Br. 1988. 1700. p.

Földvári József: Magyar büntetőjog Általános rész. Tankönyvkiadó, Budapest, 1990. 314. p.

Tibor Király: Einfluß von Strafrecht und Strafrechtswissenschaft der deutschsprachigen Länder auf Strafrecht und Strafrechtswissenschaft in Ungarn. In: Deutsch-ungarisches Kolloquium über Strafrecht und Kriminologie. Baden-Baden, 1990. 18., 19. p.

Irk Ferenc: Az elvárhatóság jogi és morális vonzatai a közlekedési szabályszegéseknél. Magyar Jog 1990/7–8. 643–644. p.

Irk Ferenc: Társadalom. Gondatlan bűnözés. Megelőzés. BM Könyvkiadó, 1990. 77., 81., 153., 166., 201., 202., 212., 219. p.

Imre Békés: Wesentliche Voraussetzungen einer modernen Strafgesetzgebung aus ungarischer Sicht. Megjelent 1993-ban, a Freiburgban megrendezésre került nemzetközi szimpózium anyagát tartalmazó kötetben (Von totalitärem zu rechtsstaatlichem Strafrecht). 139., 140., 145., 148., 150., 151. p.

Fehér Lenke: Elmebetegség – büntetőjog – beszámíthatóság. Budapest, 1993. 84., 173. p.

Fülöp Sándor: A jogi személyek büntető jogalanyisága. Magyar Jog 1993/6. 345. p.

Balla Péter: A fogolyszökésről de lege ferenda. Magyar Jog 1993/10. 618. p.

Lévai Miklós: A fiatalok bünelkövetőkkel szemben kiszabható büntető szankciók reformja. Magyar Jog 1994/6. 343. p.

Lőrinczy György: Gondolatok a korrupciós bűncselekmények reformjának szükségességéről. Magyar Jog 1994/11. 675. p.

Blaskó Béla: Szándékosság (Hol van a beszámítási képesség helye?) Börtönügyi Szemle 1994/4. 3–4. p.

Blaskó Béla: Jogállam – büntetőjog – bűnösség. Magyar Jog 1995/4. 209., 212. p.

Nagy Ferenc: A nullum crimen / nulla poena sine lege alapelvről. Magyar Jog 1995/5. 262., 264., 265., 266. p.

Recenziót írt Kutrucz Katalin és Szük László.

II. Tankönyvek

2. Büntetőjogi tankönyv II. (Békés Imrével társszerzőként). Budapest, 1959. 193–280. és 327–466. p.

3. Magyar büntetőjog. Általános rész. (Békés Imrével, Földvári Józseffel és Gáspár Gyulával társszerzőként). Budapest, 1980. 57–79.; 100–149., 234–285., és 456–489. p.

Hivatkozás:

Kálmán György: Die Vorverlegung des Strafrechtsschutzes durch Gefährdungs- und Unternehmensdelikte im ungarischen Strafrecht. Berlin, New York, 1987. 98. p.

III. Egyéb publikációk

4. A baleset áldozata cserbenhagyásának alapbűncselekményei. Jogi dolgozatok. Szeged, 1953. 126–148. p.
5. A vegyes bűnösséggel kapcsolatos hozzászólás Kádár Miklósnak a gondatlanságról szóló előadásához. Acta Juridica Tom. III. (1961.) 348–349. p.
6. Az okozati összefüggés kérdése a szocialista büntetőjogban. Szeged, 1961. 36 p.

Hivatkozások:

Vermes Miklós: Az okozatiság kérdése a kriminológiában. Állam- és Jogtudomány 1962. évi 2. sz. 228., és 237–238. p.

Viski László – Imre Iván – Ternai Zoltán: Közúti közlekedési balesetek elbírálása. Budapest, 1963. 70–71. és 73. p.

András Szabó: Die Jugendlichen und das Strafrecht. Acta Juridica, Tom. V. (1963.) 246–250. p.

Horváth Tibor: Az élet, testi épség, egészség büntetőjogi védelme. Budapest, 1965. 162–164. és 166–168. p.

Kádár Miklós – Kálmán György: A büntetőjog általános tanai. Budapest, 1966. 303. és 305. p.

Losonczy István: A tettesség és részesség a büntetőjog rendszerében. Budapest, 1966. 74. és 76–77. p.

Viski László: A veszélyeztetés, mint materiális bűncselekmény. Állam- és Jogtudomány 1968. évi 1. sz. 81. p.

Györgyi Kálmán: A büntetőjogi okozatosság kérdéséhez. Jogtudományi Közöny 1968. évi 7–8. sz. 361–368. p.

Békés Imre: A gondatlanság a büntetőjogban. Budapest, 1974. 320. és 325. p.

Viski László: Közlekedési büntetőjog. Budapest, 1974. 350. és 432–433. p.

Dezső László: Az orvos büntetőjogi felelőssége. Budapest, 1979. 252–253. és 255. p.

Földvári József: Magyar büntetőjog Általános rész. Tankönyvkiadó, Budapest, 1990. 315. p.

7. A büntető törvénykönyv kommentárja. Budapest, 1968. II. 1313–1336, és 1390–1395. p.

8. A büntetőjogszabály és annak hatálya. Szeged, 1971. 20 p.

9. Az actio libera in causa-ról és a teljes ittasságban elkövetett bűncselekményről. Magyar Jog, 1971. évi 11–12. sz. 648–653. p.

Hivatkozás:

Fehér Lenke: A beszámíthatóság szabályozása az európai szocialista országok büntető törvénykönyveiben. Állam- és Jogtudomány 1977. évi 4. sz. 585. p.

10. Adalékok a bűncselekményfogalom felépítéséhez. Szeged, 1972. 61 p.

Hivatkozások:

Viski László: Közlekedési büntetőjog. Budapest, 1974. 304., 317., 422–426., 432–433., 450–451. és 466–467. p.

- Vigh József: A bűnözés és a bűncselekmény fogalmáról. Jogtudományi Közöny 1974. évi 4. sz. 165–166. p.
- Szilágyi Péter: A jogi felelősség társadalmi érvényesülése és feltételei. Jogtudományi Közöny 1974. évi 9. sz. 503. és 505. p.
- Vigh József: A bűnös emberi magatartásban érvényesülő determináció értelmezése. Jogtudományi Közöny 1975. évi 11. sz. 642. p.
- Vigh József: A determináció egyes problémái és a bűnös emberi magatartás. Jogtudományi Közöny 1976. évi 3. sz. 141. p.
- Bihari Mihály: A "teljes determinista" felelősségfelfogás filozófiai kritikája. Jogtudományi Közöny 1976. évi 12. sz. 673. és 679. p.
- Fehér Lenke: A beszámíthatóság szabályozása az európai szocialista országok büntető törvénykönyveiben. Állam- és Jogtudomány 1977. évi 4. sz. 583. p.
- Bócz Endre: A "cselekmény" fogalmáról. Jogtudományi Közöny 1978. évi 6. sz. 341–342. és 346. p.
- Szabó András: A büntetőjog szociológiájának problémái. Jogtudományi Közöny 1980. évi 3. sz. 155. p.
- Györgyi Kálmán: A büntetéskiszabás elvei. Jogtudományi Közöny 1980. évi 3. sz. 173–174. és 177. p.
- Vigh József: Kauzalitás, determináció és prognózis a kriminológiában. Budapest, 1980. 28, 156–157., 168., 193. 197. 199., 201. és 204. p.
- Felelősség és szankció a jogban (Szerk. Asztalos László és Gönczöl Katalin). Budapest, 1980. 111., 117., 119. és 126. p.
- Földesi Tamás: Akkor és most... Magyar Filozófiai Szemle 1980. évi 5. sz. 628. és 641. p.
- Lőrinczy György: A közvetett tettességhez. Magyar Jog 1981. évi 12. sz. 1134. p.
- Bócz Endre: A személyi társadalomra veszélyesség a büntetőjogban. Budapest, 1983. 60–61., 74., 331–336., 350–351. és 353–354. p.
- Földvári József: Magyar büntetőjog. Általános rész. Tankönyvkiadó. Budapest, 1990. 314. p.

11. A büntetőjog általános részének egyes kérdései. Szeged, 1973. 36 p.

12. Fejezetek a büntetőjog általános része köréből. Szeged, 1974. 88 p.

13. Fejezetek a büntetőjog általános része köréből. (Második, bővített kiadás.) Szeged, 1976. 112 p.

Hivatkozások:

- Fehér Lenke: A beszámíthatóság szabályozása az európai szocialista országok büntető törvénykönyveiben. Állam- és Jogtudomány 1977. évi 4. sz. 580. p.
- Dezső László: Az orvos büntetőjogi felelőssége. Budapest, 1979. 20. és 22. p.
- Állam- és Jogtudományi Enciklopédia. Budapest, 1980. I. kötet 443., 468. és 498. p.
- Györgyi Kálmán: A büntetéskiszabás elvei. Jogtudományi Közöny 1980. évi 3. sz. 174. p.
- Lőrinczy György: A közvetett tettességhez. Magyar Jog 1981. évi 12. sz. 1131. p.

14. Über einige Fragen der Sexualstraftaten im ungarischen Strafrecht – Megjelent egy nemzetközi konferencia anyagát tartalmazó kötetben: Probleme der Vorbeugung und Bekämpfung der Gewalt- und Sexualkriminalität. Leipzig, 1977. 58–61. p.

Hivatkozás:

- Bischof – Meinel – Rößger: Vorbeugung und Bekämpfung der Gewalt- und Sexualkriminalität. Staat und Recht 1977. évi 4. sz. 418. p.

15. Differenciacija v oblasztyi ucenyija o presztupenyii. – Megjelent egy nemzetközi konferencia anyagát tartalmazó kötetben: Differenciacija i pregyelii ugotovnoj otvetsztvennosztyi. Szeged, 1981. 103–108. p.

16. Einige Gedanken zu den Ursachen von Straftaten in Handelsbetrieben (társszerzőként). – Megjelent egy nemzetközi konferencia anyagát tartalmazó

kötetben: Vorbeugung und Bekämpfung der Kriminalität in Betrieben und Kombinat. Leipzig, 1982. 94–100. p.

17. Büntetőjogdogmatika és dialektika. Jogtudományi Közlöny, 1983. évi 3. sz. 149–155. p.

18. Infractions d'omission et responsabilité pénale pour omission. – A Nemzetközi Büntetőjogi Társaság XIII. Világkongresszusára készült nemzeti referátum társszerzőjeként. – Association Internationale de Droit Pénal, Groupe National Hongrois. Budapest, 1983. – A mulasztás ontológiai strukturájáról, valamint a tiszta mulasztásos bűncselekményekről szóló saját anyagrésze: 13–26. p.

19. A magyar büntetőjog általános része. I. kötet. Szeged, 1987. 236 p.

Hivatkozások:

Cserhádi Ágota: Elhatárolási problémák a bírósági gyakorlatban. Cséka Emlékkönyv, Szeged, 1992. 112. p.

Békés Imre: A jogállami büntetőjog bűncselekménytani alapjai. In: Nyugat-Európai hatások a magyar jogrendszer fejlődésében. Budapest, 1994. 11., 12., 16., 17., 18., 19., 29. és 30. p.

20. A magyar büntetőjog általános része (Nagy Ferencsel társszerzőként) Szeged, 1993. (A jogszabálytan és a bűncselekmény tana.) 5–170. p.

Hivatkozások:

Blaskó Béla: Jogállam – büntetőjog – bűnösség. Magyar Jog 1995/4. 210. p.

Lantos Árpád: Az 1945. évi VII. tv. aktuális értelmezése. Magyar Jog 1993/4. 229. p.

T A R T A L O M

Előszó (<i>Molnár Imre</i>)	5
Köszöntő (<i>Györgyi Kálmán</i>)	7
<i>Andrássy Adél</i> : Magyarország földalapja hasznosításának egyes kérdései	11
Some questions about the land utilisation in Hungary (Summary)	22
<i>Balogh Elemér</i> : Reformkori büntetőjogunk bűncselekményfogalma	23
Der Verbrechensbegriff unseren Strafrechts im Vormärz (Zusammenfassung)	33
<i>Besenyei Lajos</i> : Polgári jogunk fejlődési irányai, elsősorban a kodifikáció tükreben	35
Die Entwicklungsrichtungen unseres bürgerlichen Rechtes in erster Linie im Spiegel der Kodifikation (Zusammenfassung)	47
<i>Blazovich László</i> : Szabadka földesurai a középkorban	49
The Landlords of Szabadka in the Middle Ages (Summary)	60
<i>Cséka Ervin</i> : A büntető tárgyalás vezetéséről	61
Direction de l'audience en Procédure Pénale (Résumé)	72
<i>Erdei Árpád</i> : Haladás és ellenállás avagy a büntető eljárás kodifikációjának konfliktusai	73
Progress and Resistance or the conflicts of the codification of criminal procedural law (Summary)	84
<i>Györgyi Kálmán</i> : Tokaji Géza felfogása az okozati összefüggésről és újabb fejlemények az okozatossági tanban	85
Die Auffassungen von Géza Tokaji über den Kausalzusammenhang und neuere Entwicklungen in der Kausalitätslehre (Zusammenfassung)	100
<i>Homoki-Nagy Mária</i> : Gondolatok a parasztpolgár tulajdon- és birtokviszonyairól a 18–19. században Szentesen	101
Gedanken auf den Eigentum- und Besitzverhältnis des "Bauernbürgers" in den 18/19. Jahrhunderten in Szentes (Zusammenfassung)	114
<i>Irk Ferenc</i> : A morál és a büntetőjog helye jelen társadalmunkban	115
Morals and the place of the Criminal Law in our present society (Summary)	124
<i>Jakab Éva</i> : Prevenció és szankció Platon törvényeiben	125
Prävention und Sanktion in Platons Gesetzen (Zusammenfassung)	135
<i>Kereszty Béla</i> : Gazdasági bűnözés, feketegazdaság és a pénzmosás	137
Economic crime, black market, money laundering (Summary)	150
<i>Kertész Imre</i> : A legalitás eróziója, az opportunitás inváziója	151
Erosion of the legality principle – invasion of the opportunity principle (Summary)	158
<i>Merényi Kálmán</i> : A gyermekbűnözés jelenkori helyzete	159
Die gegenwärtige Lage der Kinderkriminalität (Zusammenfassung)	166
<i>Molnár Imre</i> : Büntető- és büntetőeljárásjogi alapelvek római jogi előzményei ...	167
Römischrechtliche Vorbilder einiger Straf- und Strafprozessrechtlichen Prinzipien (Zusammenfassung)	181

<i>Nagy Ferenc: A bűnösségen alapuló felelősség elvéről</i>	183
Über das Schuldprinzip (Zusammenfassung)	195
Pusztai László Bűnmegelőzés (Fogalom, cél, dimenziók)	197
Kriminalprävention (Begriff – Ziele – Dimensionen). (Zusammenfassung)	211
<i>Ruszoly József: Választási bíraskodás és alkotmánybíraskodás [Kortörténeti és historiográfiai műhelytanulmány az 1945 utáni (nyugat)német fejlődésről – értekezések tükrében]</i>	213
Wahlprüfung und Verfassungsgerichtsbarkeit. [Zeitgeschichtliche und historiographische Abhandlung über die (west)deutsche Entwicklung nach 1945 – im Spiegel von Dissertationen] (Zusammenfassung)	236
<i>Szabó András: Büntetőjog és alkotmánybíraskodás</i>	239
Droit pénal et juridiction constitutionnelle (Resumé)	253
<i>Szentpéteri István: A közvetlen demokrácia a reformáció és a felvilágosodás korában (elméletek és intézmények)</i>	255
Direct democracy in the age of Reformation and Enlightenment (theories and institutions). (Summary)	272
<i>Tóthné Eszter Fábián: Novellierungen des Familiengesetzes (1974 und 1986)</i> ..	273
<i>Tokaji Géza tudományos munkáinak jegyzéke</i>	279

Készítette a JATEPress
6722 Szeged, Petőfi Sándor sugárút 30–34.
Felelős kiadó: az ÁJTK dékánja
Felelős vezető: Szőnyi Etelka
Méret: B/5, példányszám: 300, munkaszám: 19/1996.